BENEDIKTAS

SPINOZA

pradai

FILOSOFIJOS KLASIKA

Didžioji serija

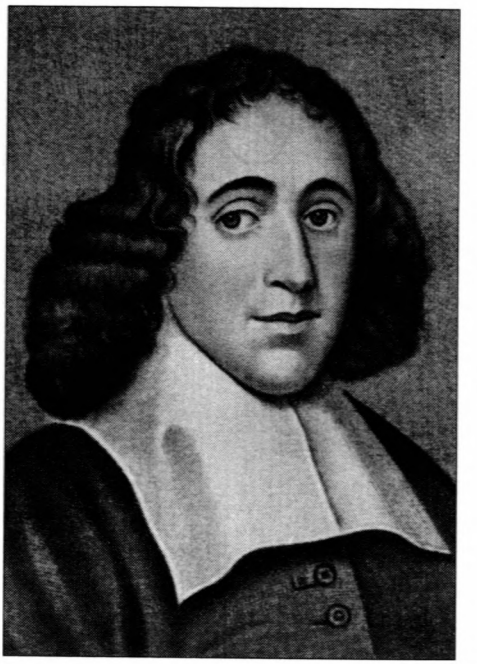

BENEDIKTAS
SPINOZA

Etika

Iš lotynų kalbos vertė
ROMANAS PLEČKAITIS

Vilnius
pradai
2001

UDK 17
Sp 33

Versta iš:
Benedicti de Spinoza opera quotquot reperta sunt / recognoverunt J. Van Vloten et J. P. N. Land / editio tertia. – Hagae, 1913. – T. 1.

Redagavo
RAMUTĖ RYBELIENĖ

Knygos leidimą iš dalies finansavo
ATVIROS LIETUVOS FONDAS

ISSN 1392-1673
ISBN 9986-943-68-X

© Vertimas į lietuvių kalbą ir baigiamasis straipsnis – *Romano Plečkaičio,* 2001
© Maketas – „Pradai", 2001

ETIKA,

ĮRODYTA GEOMETRIJOS METODU
IR SUSKIRSTYTA Į PENKIAS DALIS,
kuriose kalbama:

I. Apie Dievą

II. Apie sielos prigimtį ir kilmę

III. Apie emocijų kilmę ir prigimtį

IV. Apie žmogaus vergiją,
arba apie emocijų jėgas

V. Apie intelekto galią,
arba apie žmogaus laisvę

ETHICA

ORDINE GEOMETRICO DEMONSTRATA
ET IN QUINQUE PARTES DISTINCTA,
in quibus agitur

I. De Deo

II. De natura et origine mentis

III. De origine et natura affectuum

IV. De servitute humana,
seu de affectuum viribus

V. De potentia intellectus,
seu de libertate humana

Pirma dalis

APIE DIEVĄ

APIBRĖŽIMAI

1. *Savęs priežastimi* laikau tai, kieno esmėje glūdi egzistavimas; kitaip tariant, tai, kieno prigimtis gali būti suvokiama tik kaip egzistuojanti.

2. *Savo rūšyje baigtiniu* vadinamas tas daiktas, kuris gali būti ribojamas kito tos pačios prigimties daikto. Antai kūnas vadinamas baigtiniu, nes mes visuomet įsivaizduojame kitą, didesnį kūną. Panašiai viena mintis riboja kitą. Tačiau mintis neriboja kūno ir kūnas neriboja minties.

3. *Substancija* laikau tai, kas egzistuoja savaime ir suvokiama savaime, t.y. tai, kieno sąvoka nereikalauja kito daikto sąvokos, iš kurios ji turėtų būti sudaryta.

4. *Atributu* laikau tai, ką intelektas substancijoje suvokia sudarant jos esmę.

5. *Modusu* laikau substancijos būsenas, kitaip tariant, tai, kas yra kitame ir per jį suvokiama.

6. *Dievu* laikau absoliučiai begalinį esinį, t.y. substanciją, susidedančią iš begalės atributų, kurių kiekvienas išreiškia amžiną ir begalinę esmę.

Paaiškinimas. Sakau „absoliučiai begalinį", o ne „savo rūšyje begalinį". Juk to, kas begalinis tik

savo rūšyje, galime begalę atributų neigti; o to, kas absoliučiai begalinis, esmei priklauso visa, kas išreiškia esmę ir kam nebūdingas joks neigimas.

7. *Laisvu* vadinamas tas daiktas, kuris egzistuoja vien tik dėl savo prigimties būtinumo ir pats save determinuoja veikti. O *būtinu*, arba veikiau priverstiniu, vadinamas tas daiktas, kuris yra kito determinuotas egzistuoti ir veikti tam tikru bei apibrėžtu būdu.

8. *Amžinybe* laikau patį egzistavimą, kiek jis suvokiamas kaip būtinai išplaukiantis iš paties amžino daikto apibrėžimo.

Paaiškinimas. Juk toks egzistavimas suvokiamas kaip amžina tiesa, kaip ir daikto esmė; todėl jis negali būti aiškinamas kaip trukmė arba laikas, nors trukmė gali būti suvokiama neturinti pradžios ir pabaigos.

AKSIOMOS

1. Visa, kas yra, egzistuoja arba savaime, arba kitame.

2. Kas negali būti suvokiamas remiantis kuo nors kitu, turi būti suvokiamas remiantis juo pačiu.

3. Iš duotosios apibrėžtos priežasties būtinai kyla padarinys, ir priešingai – jei nėra jokios apibrėžtos priežasties, tai neįmanoma, kad kiltų padarinys.

4. Padarinio pažinimas priklauso nuo priežasties pažinimo ir jį apima.

5. Daiktai, tarp kurių nėra nieko bendro, negali būti ir pažinti vienas per kitą, kitaip tariant, vieno tokio daikto sąvokoje neglūdi kito sąvoka.

6. Teisinga idėja turi atitikti mąstomą objektą.
7. Kas gali būti įsivaizduojamas kaip neegzistuojantis, to esmėje neglūdi egzistavimas.

1 teorema

Substancija savo prigimtimi pirmesnė už savo būsenas.

Įrodymas. Tai aišku iš 3 ir 5 apibrėžimų.

2 teorema

Tarp dviejų substancijų, turinčių skirtingus atributus, nėra nieko bendro.

Įrodymas. Tai taip pat aišku iš 3 apibrėžimo. Juk kiekviena substancija turi egzistuoti pati savaime ir turi būti suvokiama savaime, kitaip tariant, vienos substancijos sąvokoje neglūdi kitos sąvoka.

3 teorema

Kai daiktai neturi tarp savęs nieko bendro, vienas jų negali būti kito priežastis.

Įrodymas. Jei daiktai neturi tarp savęs nieko bendro, tai jie negali būti pažinti vienas per kitą (pagal 5 aks.) ir net negali vienas būti kito priežastis (pagal 4 aks.). Tai ir reikėjo įrodyti.

4 teorema

Du arba daugiau skirtingų daiktų tarp savęs skiriasi arba substancijų atributų nevienodumu, arba jų būsenų nevienodumu.

Įrodymas. Visa, kas yra, egzistuoja arba savaime, arba kitame (pagal 1 aks.), t.y. už intelekto nėra nieko, išskyrus substancijas ir jų būsenas (pagal 3 ir 5 apibr.). Taigi už intelekto nėra nieko, kuo daugelis daiktų tarpusavyje galėtų skirtis, išskyrus substancijas, arba – o tai yra tas pat (pagal 4 apibr.) – jų atributus ir jų būsenas. Tai ir reikėjo įrodyti.

5 teorema

Visatoje negali būti dviejų arba daugiau tos pačios prigimties substancijų, kitaip tariant, turinčių tą patį atributą.

Įrodymas. Jei būtų daugiau skirtingų substancijų, tai jos turėtų tarpusavyje skirtis arba atributų nevienodumu, arba būsenų nevienodumu (pagal 4 teor.). Tarus, kad jos skiriasi tik atributų nevienodumu, reikėtų pripažinti, jog yra tik viena substancija, turinti tą patį atributą. O jei jos skiriasi būsenų nevienodumu, tai, palikus nuošalyje būsenas, nes substancija savo prigimtimi pirmesnė už savo būsenas (pagal 1 teor.), ir substanciją imant pačią savaime, t.y. traktuojant ją teisingai (pagal 3 apibr. ir 6 aks.), nebus galima suvokti, kad ji skiriasi nuo kitos substancijos, t.y. (pagal 4 teor.) negali būti daugiau substancijų, o tik viena. Tai ir reikėjo įrodyti.

6 teorema

Viena substancija negali būti sukuriama kitos substancijos.

Įrodymas. Visatoje negali būti dviejų substancijų, turinčių tą patį atributą (pagal 5 teor.), t.y. (pagal 2 teor.) substancijų, turinčių tarpusavyje ką nors bendro. Tad (pagal 3 teor.) viena substancija negali būti kitos priežastis, kitaip tariant, viena negali būti sukuriama kitos. Tai ir reikėjo įrodyti.

Priedas. Iš to išplaukia, kad substancijos negali sukurti kas nors kitas. Juk visatoje nėra nieko, išskyrus substancijas ir jų būsenas, – tai aišku iš 1 aksiomos ir 3 bei 5 apibrėžimų Bet substancijos negali sukurti ir kita substancija (pagal 6 teor.). Vadinasi, substancijos jokiu būdu negali sukurti kas nors kitas. Tai ir reikėjo įrodyti.

Kitas įrodymas. Dar lengviau tai įrodoma remiantis prieštaravimo nederamumu. Juk jei substancija galėtų būti kieno nors kito sukurta, tai jos pažinimas turėtų priklausyti nuo jos priežasties pažinimo (pagal 4 aks.), ir tada ji nebūtų substancija (pagal 3 apibr.).

7 teorema

Substancijos prigimčiai būdingas egzistavimas.

Įrodymas. Substancijos negali sukurti kas nors kitas (pagal 6 teor. pr.); taigi ji bus savęs priežastis, t.y. jos esmėje būtinai glūdi egzistavimas; kitaip tariant, jos prigimčiai būdingas egzistavimas. Tai ir reikėjo įrodyti.

8 teorema

Kiekviena substancija būtinai yra begalinė.

Įrodymas. Egzistuoja tik viena substancija, turinti tam tikrą atributą (pagal 5 teor.), ir jos prigimčiai būdingas egzistavimas (pagal 7 teor.). Tad pagal jos prigimtį jai bus būdinga egzistuoti arba kaip baigtinei, arba kaip begalinei. Tačiau baigtinė ji negali būti. Juk (pagal 2 apibr.) ją turėtų apriboti kita tos pačios prigimties substancija, kuri taip pat būtinai turėtų egzistuoti (pagal 7 teor.); taigi būtų dvi substancijos, turinčios tą patį atributą, o tai neįmanoma (pagal 5 teor.). Vadinasi, substancija egzistuoja kaip begalinė. Tai ir reikėjo įrodyti.

1 pastaba. Kadangi baigtinis egzistavimas iš tikrųjų yra dalinis neigimas, o begalinis – kurios nors prigimties egzistavimo absoliutus teigimas, tai iš pačios 7 teoremos išplaukia, kad kiekviena substancija turi būti begalinė.

2 pastaba. Aš neabejoju, kad visiems, kurie apie daiktus sprendžia painiai ir nepratę pažinti daiktus iš jų pirmųjų priežasčių, bus sunku suprasti 7 teoremos įrodymą. Žinoma, dėl to, kad jie substancijų modifikacijų neskiria nuo pačių substancijų ir nežino, kokiu būdu daiktai sukuriami. Taigi matydami natūralius daiktus turint pradžią, jie pradžią klaidingai priskiria substancijoms. Juk kas nežino daiktų tikrųjų priežasčių, tas viską suplaka ir prasimano, kad medžiai kalba kaip žmonės, įsivaizduoja, kad žmonės susiformuoja iš akmenų kaip iš sėklų ir kad kiekviena forma gali pavirsti bet kuria kita forma, o jo protas tam visai nesipriešina. Panašiai ir tie, kurie dieviškąją prigimtį suplaka su žmogiškąja, lengvai priskiria Die-

vui žmogiškąsias emocijas, ypač kol nežino, kokiu būdu emocijos kyla sieloje. Bet jei žmonės apmąstytų substancijos prigimtį, tai nė kiek neabejotų 7 teoremos teisingumu; negana to, ši teorema visiems taptų aksioma ir būtų priskirta prie visuotinai pripažintų žinių. Juk tada substancija būtų laikoma tai, kas egzistuoja savaime ir suvokiama savaime, t.y. tai, kam pažinti nereikia kito daikto pažinimo. O modifikacijomis būtų laikoma tai, kas yra kitame ir kieno sąvoka sudaroma iš daikto, kuriame jos yra, sąvokos. Todėl mes galime turėti ir neegzistuojančių modifikacijų teisingas idėjas, nes nors jos už intelekto faktiškai neegzistuoja, tačiau jų esmė kame nors kitame išreikšta taip, kad jos gali būti suvoktos remiantis tuo kitu. O substancijų teisingumas už intelekto glūdi tik jose pačiose, nes jos suvokiamos pačios savaime. Vadinasi, jei kas sakytų, kad turi aiškią ir tikslią, t.y. teisingą, substancijos idėją ir vis dėlto abejoja, ar tokia substancija egzistuoja, tai iš tikrųjų būtų tas pat, kaip jei jis sakytų, kad turi teisingą idėją ir vis dėlto abejoja, ar ji nėra klaidinga (tai akivaizdu kiekvienam pakankamai apie tai susimąstančiam). Arba jei kas manytų, kad substancija sukurta, tai kartu jis manytų, jog klaidinga idėja tapo teisinga, – nieko beprasmiškesnio už šitai tikrai negalima sumanyti. Todėl ir būtina pripažinti, kad substancijos egzistavimas, kaip ir jos esmė, yra amžina tiesa.

Iš to dar ir kitu būdu galima padaryti išvadą, kad tos pačios prigimties substancija egzistuoja tik viena, ir aš manau, kad verta tai parodyti. Bet kad tai atliktume tvarkingai, reikia pažymėti, jog

1) tikslus kurio nors daikto apibrėžimas apima ir išreiškia vien tik apibrėžiamo daikto prigimtį. Iš to išplaukia, kad 2) joks apibrėžimas neapima ir neišreiškia kokio nors tikslaus atskirų daiktų skaičiaus, nes jis išreiškia tik apibrėžiamo daikto prigimtį. Pavyzdžiui, trikampio apibrėžimas išreiškia tik trikampio prigimtį, o ne kokį nors tikslų trikampių skaičių. 3) Pažymėtina, kad būtinai yra apibrėžta kiekvieno egzistuojančio daikto priežastis, dėl kurios jis egzistuoja. 4) Pagaliau reikia pažymėti, kad ši priežastis, dėl kurios koks nors daiktas egzistuoja, arba turi glūdėti pačioje prigimtyje ir egzistuojančio daikto apibrėžime (kaip tik dėl to, kad jo prigimčiai būdinga egzistuoti), arba turi būti už jos.

Iš šių teiginių išplaukia, kad jei gamtoje egzistuoja koks nors tikslus skaičius atskirų daiktų, tai būtinai turi būti priežastis, kodėl egzistuoja kaip tik tas jų skaičius, o ne daugiau ir ne mažiau. Jei, pavyzdžiui, gamtoje egzistuoja 20 žmonių (didesnio aiškumo dėlei aš tariu, kad jie egzistuoja vienu metu ir kad anksčiau kiti žmonės gamtoje neegzistavo), tai nepakaks (norint pagrįsti, kodėl egzistuoja 20 žmonių) kaip priežastį nurodyti žmogaus prigimtį apskritai, bet dar reikės nurodyti priežastį, kodėl jų egzistuoja 20 ir nei daugiau, nei mažiau, nes (pagal 3 punktą) būtinai turi būti kiekvieno iš jų priežastis, dėl kurios jis egzistuoja. Bet ši priežastis (pagal 2 ir 3 punktus) negali glūdėti pačioje žmogaus prigimtyje, nes teisingame žmogaus apibrėžime neglūdi skaičius 20. Iš tikrųjų (pagal 4 punktą) priežastis, kodėl egzistuoja šie 20 žmonių, taigi ir kodėl egzistuoja

kiekvienas iš jų, būtinai turi būti už kiekvieno iš jų; todėl reikia daryti kategorišką išvadą, kad visa, kieno prigimtis gali egzistuoti daugelyje atskirų daiktų, būtinai turi turėti išorinę savo egzistavimo priežastį. Taigi, kadangi substancijos prigimčiai (kaip parodyta šiame paaiškinime) būdinga egzistuoti, tai jos apibrėžime turi glūdėti būtinas egzistavimas ir, vadinasi, iš paties jos apibrėžimo turi būti išsamprotaujamas jos egzistavimas. Bet iš jos apibrėžimo (kaip jau parodėme 2 ir 3 punktuose) negali išplaukti kelių substancijų egzistavimas; taigi iš jo būtinai išplaukia, kad tos pačios prigimties substancija egzistuoja tik viena, kaip ir buvo sakyta.

9 teorema

Kuo daugiau koks nors daiktas turi realumo, arba būties, tuo daugiau jam būdinga atributų.

Įrodymas. Tai aišku iš 4 apibrėžimo.

10 teorema

Kiekvienas vienos substancijos atributas turi būti suvokiamas pats savaime.

Įrodymas. Juk atributas yra tai, ką intelektas substancijoje suvokia sudarant jos esmę (pagal 4 apibr.); taigi jis turi būti suvokiamas pats savaime (pagal 3 apibr.). Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Iš to paaiškėja, kad nors du atributai suvokiami kaip realiai skirtingi, t.y. vienas be ki-

to, vis dėlto negalime iš to daryti išvados, kad jie sudaro du esinius, arba dvi skirtingas substancijas. Juk substancijos prigimtis tokia, kad kiekvienas jos atributas suvokiamas pats savaime, nes visi substancijos turimi atributai visada buvo joje kartu ir vienas negalėjo būti kito sukurtas, bet kiekvienas išreiškia substancijos realumą, arba jos būtį. Taigi anaiptol nebus nesąmonė vienai substancijai priskirti daugelį atributų; net ir gamtoje nėra nieko aiškesnio už tai, kad kiekvienas esinys turi būti suvokiamas kokio nors atributo požiūriu, ir kuo labiau jam būdingas realumas, arba būtis, tuo daugiau jis turi atributų, išreiškiančių ir būtinumą, arba amžinumą, ir begalybę. Taigi nėra nieko aiškesnio už tai, kad absoliučiai begalinis esinys būtinai turi būti apibrėžiamas (kaip išdėstėme 6 apibr.) kaip esinys, susidedantis iš begalinio skaičiaus atributų, kurių kiekvienas išreiškia kokią nors amžiną ir begalinę esmę. O jei kas paklaustų, iš kokio požymio mes galime pažinti substancijų skirtingumą, tai tegul perskaito toliau pateikiamas teoremas, parodančias, kad visatoje egzistuoja tik viena substancija ir ji yra absoliučiai begalinė, todėl veltui ieškotume tokio požymio.

11 teorema

Dievas, arba substancija, susidedanti iš begalės atributų, kurių kiekvienas išreiškia amžiną ir begalinę esmę, būtinai egzistuoja.

Įrodymas. Kas šią teoremą neigia, tegul įsivaizduoja, jei tai įmanoma, kad Dievas neegzistuoja.

Vadinasi (pagal 7 aks.), jo esmėje neglūdi egzistavimas. Bet tai (pagal 7 aks.) neįmanoma; taigi Dievas būtinai egzistuoja. Tai ir reikėjo įrodyti.

Kitas įrodymas. Kiekvienam daiktui turi būti nurodyta priežastis arba pagrindas tiek kodėl jis egzistuoja, tiek kodėl neegzistuoja. Jei, pavyzdžiui, egzistuoja trikampis, tai turi būti pagrindas arba priežastis, kodėl jis egzistuoja; o jei jis neegzistuoja, tai taip pat turi būti pagrindas arba priežastis, kliudanti jam egzistuoti arba jo egzistavimą sunaikinanti. Šis pagrindas arba priežastis turi glūdėti arba daikto prigimtyje, arba už jos. Antai pagrindą, kodėl neegzistuoja keturkampis apskritimas, nurodo pati jo prigimtis: būtent todėl, kad jame glūdi prieštaravimas. Kita vertus, substancijos egzistavimas taip pat kyla iš pačios jos prigimties, kurioje glūdi būtent egzistavimas (žr. 7 teor.). O apskritimo ar trikampio egzistavimo arba neegzistavimo pagrindas kyla ne iš jų prigimties, bet iš visos kūniškosios prigimties tvarkos: juk iš jos turi kilti tai, kad trikampis arba būtinai jau egzistuoja, arba jo egzistavimas dabar negalimas. Tai savaime aišku. Iš to išplaukia, kad būtinai egzistuoja tai, kam nėra jokio pagrindo ar priežasties, kuri kliudytų egzistuoti. Tad jei negali būti jokio pagrindo ar priežasties, kliudančios Dievui egzistuoti arba sunaikinančios jo egzistavimą, tai iš viso to reikia daryti išvadą, kad jis būtinai egzistuoja. O jei toks pagrindas arba priežastis būtų, tai ji turėtų būti arba pačioje Dievo prigimtyje, arba už jos, t.y. kitos prigimties kitoje substancijoje. Juk jei ji būtų tos pačios prigimties,

tai kartu jau būtų pripažįstama, kad Dievas yra. Tačiau kitos prigimties substancija negalėtų su Dievu turėti nieko bendro (pagal 2 teor.) ir todėl negalėtų jo egzistavimo nei pagrįsti, nei sunaikinti. Vadinasi, kadangi pagrindas arba priežastis, kuri sunaikinų Dievo egzistavimą, negali būti už Dievo prigimties, tai ji, jei Dievas tikrai neegzistuoja, būtinai turi būti pačioje jo prigimtyje, kurioje dėl to glūdėtų prieštaravimas. Bet šitai teigti apie absoliučiai begalinį ir nepaprastai tobulą esinį yra nesąmonė. Vadinasi, nei Dieve, nei už Dievo nėra priežasties ar pagrindo, kuris sunaikintų jo egzistavimą, ir todėl Dievas būtinai egzistuoja. Tai ir reikėjo įrodyti.

Kitas įrodymas. Galimybė neegzistuoti yra negalia; priešingai, galimybė egzistuoti yra galia (tai savaime suprantama). Tad jei tai, kas jau būtinai egzistuoja, būtų tik baigtiniai esiniai, tai, vadinasi, baigtinių esinių galia būtų didesnė už absoliučiai begalinio esinio galią, o tai (savaime aišku) – nesąmonė. Vadinasi, arba niekas neegzistuoja, arba taip pat būtinai egzistuoja absoliučiai begalinis esinys. Tačiau mes patys egzistuojame arba savaime, arba kitame, būtinai egzistuojančiame (žr. 1 aks. ir 7 teor.). Vadinasi, absoliučiai begalinis esinys, t.y. (pagal 6 apibr.) Dievas, būtinai egzistuoja. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Pastarajame įrodyme Dievo egzistavimą aš norėjau išdėstyti a posteriori, kad šis įrodymas būtų lengviau suprantamas, tačiau ne todėl, kad Dievo egzistavimas neišplauktų iš to paties pagrindo a priori. Juk kadangi galimybė egzistuo-

ti yra galia, tai iš to išplaukia, kad kuo daugiau realumo turi kurio nors daikto prigimtis, tuo daugiau ji pati turi jėgų egzistuoti; tad absoliučiai begalinis esinys, arba Dievas, iš paties savęs turi absoliučiai begalinę galią egzistuoti, ir dėl to jis absoliučiai egzistuoja.

Tačiau daugelis galbūt nelengvai įžvelgs šio įrodymo akivaizdumą, nes įpratę apmąstyti tik tokius daiktus, kurie atsiranda dėl išorinių priežasčių: jie mato, kad tie daiktai, kurie greitai atsiranda, t.y. kurie lengvai egzistuoja, taip pat lengvai ir žūva, ir priešingai – jie mano, kad sunkiau atsiranda, t.y. ne taip lengvai ima egzistuoti, tie daiktai, kurių prigimtį jie laiko sudėtingesne. O kad juos nuo šių prietarų išvaduočiau, man čia nereikia nurodyti nei kokia prasme yra teisingas posakis „kas greitai atsiranda, greitai ir žūva", nei to, ar visos prigimties atžvilgiu viskas vienodai lengva, ar ne. Pakanka tik pažymėti, kad aš čia kalbu ne apie dėl išorinių priežasčių atsirandančius daiktus, bet tik apie substancijas, kurių (pagal 6 teor.) negali sukurti jokia išorinė priežastis. Juk daiktai, atsirandantys dėl išorinių priežasčių, nesvarbu, ar juos sudaro daug, ar mažai dalių, visą savo tobulumą arba realumą įgyja dėl išorinės priežasties galios, taigi jų egzistavimas kyla vien tik iš išorinės priežasties tobulumo, o ne iš jų pačių tobulumo. Tuo tarpu substancija, priešingai, viso savo tobulumo neįgyja iš jokios išorinės priežasties, todėl ir jos egzistavimas turi kilti vien tik iš jos prigimties, kuri dėl to yra ne kas kita, kaip jos esmė.Taigi tobulumas nepanaikina daikto egzistavimo, bet veikiau jį numato, o netobulumas, priešingai, jį panaikina; vadinasi, jokio daikto egzis-

tavimu mes negalime būti labiau tikri negu absoliučiai begalinio, arba tobulo, esinio, t.y. Dievo, egzistavimu. Juk kadangi jo esmė šalina kiekvieną netobulumą ir joje glūdi absoliutus tobulumas, tai kartu ji pašalina visas priežastis abejoti jo egzistavimu ir suteikia didžiausią tikrumą dėl jo egzistavimo. Aš manau, kad tai įžvelgs ir bent kiek atidesnis skaitytojas.

12 teorema

Iš jokio teisingai suprantamo substancijos atributo negali išplaukti, kad substancija gali būti dalijama.

Įrodymas. Juk dalys, į kurias būtų dalijama taip suprantama substancija, arba išsaugos substancijos prigimtį, arba neišsaugos. Pirmuoju atveju (pagal 8 teor.) kiekviena dalis turėtų būti begalinė ir (pagal 6 teor.) savęs priežastis, ir (pagal 5 teor.) ją sudarytų skirtingas atributas. Bet tada iš vienos substancijos galėtų susidaryti daug substancijų, o tai (pagal 6 teor.) neįmanoma. Be to, dalys (pagal 2 teor.) neturėtų nieko bendro su savo visuma, o visuma (pagal 4 apibr. ir 10 teor.) galėtų ir egzistuoti, ir būti suvokiama be savo dalių, – niekas negalės suabejoti, kad tai nesąmonė. Tarus antrąjį atvejį, būtent kad dalys neišsaugo substancijos esmės, padalyta į lygias dalis substancija prarastų substancijos prigimtį ir liautųsi egzistavusi, o tai (pagal 7 teor.) neįmanoma.

13 teorema

Absoliučiai begalinė substancija nedali.

Įrodymas. Juk jei ji būtų dali, tai dalys, į kurias ji būtų dalijama, arba išsaugos absoliučiai begalinės substancijos prigimtį, arba neišsaugos. Pirmuoju atveju gauname daugelį tos pačios prigimties substancijų, o tai (pagal 5 teor.) neįmanoma. Jei tariamas antrasis atvejis, tai (kaip anksčiau pasakyta) absoliučiai begalinė substancija galės liautis egzistuoti, o tai (pagal 11 teor.) taip pat neįmanoma.

Priedas. Iš to išplaukia, kad kiekviena substancija, taigi ir kūniškoji substancija, kiek ji yra substancija, nedali.

Pastaba. Kad substancija nedali, dar paprasčiau suprasti vien iš to, jog substancijos prigimtis gali būti suvokiama tik kaip begalinė, tuo tarpu substancijos dalimi gali būti įsivaizduojama tik baigtinė substancija, o tai (pagal 8 teor.) yra aiškus prieštaravimas.

14 teorema

Išskyrus Dievą, jokia substancija negali nei egzistuoti, nei būti suvokiama.

Įrodymas. Kadangi Dievas yra absoliučiai begalinis esinys ir negalima neigti nė vieno substancijos esmę išreiškiančio jo atributo (pagal 6 teor.), ir jis būtinai egzistuoja (pagal 11 teor.), tai jei, be Dievo, būtų kokia nors substancija, ją reikėtų aiškinti remiantis kuriuo nors Dievo atributu; tad egzistuotų dvi tą patį atributą turinčios substancijos, o tai (pagal 5 teor.) neįmanoma. Todėl už

Dievo negali būti jokios substancijos, taigi tokios substancijos negalima ir suvokti. Juk jeigu ją būtų galima suvokti, būtinai reikėtų ją suvokti kaip egzistuojančią, o tai (pagal pirmąją šio įrodymo dalį) neįmanoma. Vadinasi, už Dievo jokia substancija negali nei egzistuoti, nei būti suvokiama. Tai ir reikėjo įrodyti.

1 priedas. Iš to aiškiausiai išplaukia, pirma, kad Dievas yra vienintelis, t.y. (pagal 6 apibr.) visatoje egzistuoja tik viena substancija ir ji absoliučiai begalinė, kaip jau pažymėjome 10 teoremos pastaboje.

2 priedas. Išplaukia, antra, kad tįsus daiktas ir mąstantis daiktas yra arba Dievo atributai, arba (pagal 1 aks.) Dievo atributų būsenos.

15 teorema

Visa, kas egzistuoja, egzistuoja Dieve, ir be Dievo niekas negali nei egzistuoti, nei būti suvokiama.

Įrodymas. Išskyrus Dievą, neegzistuoja ir negali būti suvokiama jokia kita substancija (pagal 14 teor.), t.y. (pagal 3 apibr.) daiktas, kuris egzistuoja pats savaime ir savaime yra suvokiamas. O modusai (pagal 5 apibr.) be substancijos negali nei egzistuoti, nei būti suvokiami; vadinasi, jie gali egzistuoti tik dieviškojoje prigimtyje ir tik per ją gali būti suvokiami[1]. Bet, išskyrus substancijas ir modusus, niekas neegzistuoja (pagal 1 aks.). Taigi be Dievo niekas negali nei egzistuoti, nei būti suvokiama. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Kai kurie Dievą įsivaizduoja maždaug kaip žmogų – susidedantį iš kūno bei sielos ir pavaldų aistroms. Bet jau iš to, kas įrodyta, pakankamai aišku kaip labai jie nutolę nuo Dievo teisingo pažinimo. Tačiau juos aš palieku nuošalyje. Juk visi, kuriuo nors būdu apmąstę dieviškąją prigimtį, neigia Dievo kūniškumą. Jie tai geriausiai pagrindžia tuo, kad kūną mes suprantame kaip tam tikrą dydį, turintį ilgį, plotį bei gylį ir apribotą kokia nors figūra; o apie Dievą, būtent apie absoliučiai begalinį esinį, nieko absurdiškesnio už šitai negalima pasakyti. Tačiau kiti jų samprotavimai, kuriais mėginama įrodyti tą patį, aiškiai rodo, kad jie pačią kūniškąją, arba tįsią, substanciją visiškai pašalina iš dieviškosios prigimties ir laiko ją Dievo sukurta. Bet kokios dieviškosios galios ji galėjo būti sukurta, to jie visiškai nežino, ir tai aiškiai rodo, kad jie patys nesupranta to, ką kalba. O aš bent jau, manau, pakankamai aiškiai įrodžiau (žr. 6 teor. pr. ir 8 teor. 2 past.), kad jokia substancija negali būti kieno nors kito padaryta ar sukurta. Be to, 14 teoremoje parodėme, kad, išskyrus Dievą, jokia substancija negali nei egzistuoti, nei būti suvokiama, ir iš to padarėme išvadą, kad tįsi substancija sudaro vieną iš begalės Dievo atributų. Tačiau kad dalyką išsamiau išaiškinčiau, aš paneigsiu priešininkų argumentus, kuriuos visus galima apibendrinti taip.

Pirma, jie mano, kad kūniškoji substancija, kiek ji yra substancija, susideda iš dalių, ir todėl neigia, kad ji gali būti begalinė ir, vadinasi, būdinga Dievui. Tai aiškina gausiais pavyzdžiais, iš kurių

čia vieną kitą pateiksiu. Jei, sako, kūniškoji substancija begalinė, tai įsivaizduokime, kad ji padalyta į dvi dalis, kurių kiekviena bus arba baigtinė, arba begalinė. Pirmuoju atveju begalybė susidėtų iš dviejų baigtinių dalių, o tai nesąmonė. Antruoju atveju turėtume begalybę, kuri būtų dvigubai didesnė už kitą begalybę, o tai taip pat nesąmonė. Be to, sako, kad begalinį dydį matuojant dalimis, lygiomis pėdai, jis turėtų susidėti iš begalybės tokių dalių, ir tą patį gautume, jei imtume jį matuoti dalimis, lygiomis coliui, o todėl vienas begalinis skaičius bus 12 kartų didesnis už kitą begalinį. Pagaliau įrodinėja, kad jei įsivaizduosime dvi linijas AB ir AC, nubrėžtas iš kurio nors begalinio dydžio vieno taško ir iš pradžių esančias tam tikru bei apibrėžtu atstumu viena nuo kitos, ir tęsime jas į begalybę, tai žinoma, kad atstumas tarp B ir C nuolat didės ir pagaliau iš apibrėžto taps neapibrėžtu. Kadangi šie absurdai, kaip manoma, kyla iš begalinio dydžio prielaidos, tai daroma išvada, kad kūniškoji substancija turi būti baigtinė ir, vadinasi, nepriklauso Dievo esmei.

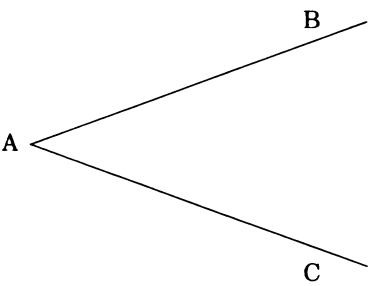

Antrasis argumentas taip pat siejamas su Dievo aukščiausiuoju tobulumu. Juk, sakoma, Die-

vas, kaip visiškai tobulas esinys, negali kentėti; o kūniškoji substancija, kadangi ji dali, gali kentėti; vadinasi, ji nepriklauso Dievo esmei.

Tokie yra argumentai, kuriuos aš aptinku išdėstytus rašytojų ir kuriais mėginama įrodyti, kad kūniškoji substancija neverta dieviškosios prigimties ir negali jai priklausyti[2]. Tačiau kas bus deramai dėmesingas, tas pastebės, kad aš į tai jau atsakiau, kadangi šie argumentai grindžiami vien tik prielaida, jog kūniškoji substancija susideda iš dalių, o aš jau parodžiau, kad tai neįmanoma (12 teor. ir 13 teor. pr.). Be to, jei kas panorės dalyką gerai apgalvoti, tai pamatys, jog visos tos nesąmonės (aš jau nediskutuoju, kad visa tai – nesąmonės), iš kurių norėta išsamprotauti tįsios substancijos baigtinumą, išplaukia visai ne iš to, kad tariamas begalinis dydis, bet kyla iš prielaidos, kad begalinis dydis išmatuojamas ir susideda iš baigtinių dalių. Todėl iš nesąmonių, kylančių priėmus šią prielaidą, jie tegalėjo padaryti išvadą, kad begalinis dydis nėra išmatuojamas ir negali susidėti iš baigtinių dalių. O tai yra tas pat, ką mes jau anksčiau (12 teor. ir t.t.) įrodėme. Todėl į mus atgręžtas ginklas iš tikrųjų nukreiptas į juos. Tad jei iš tos savo nesąmonės jie vis dėlto nori daryti išvadą, kad tįsi substancija turi būti baigtinė, tai jie iš tiesų daro tą patį kaip ir tas, kuris, įsivaizdavęs apskritimą turint kvadrato savybes, iš to darytų išvadą, kad apskritimas neturi centro, iš kurio iki apskritimo nubrėžtos linijos visos būtų lygios. Juk kūniškąją substanciją, kuri gali būti suprantama tik kaip begalinė, vientisa ir nedali (žr. 8, 5 ir 12 teor.), jie supranta kaip su-

sidedančią iš baigtinių dalių, įvairią ir dalią, kad padarytų išvadą, jog ji baigtinė. Taip ir kiti, liniją įsivaizduojantys susidedančią iš taškų, moka sugalvoti daugybę argumentų, parodančių, kad linijos negalima be galo dalyti. Ir iš tiesų teigti, kad kūniškoji substancija susideda iš kūnų arba dalių, yra ne mažesnė nesąmonė negu teigti, kad kūnas susideda iš paviršių, paviršiai – iš linijų, pagaliau linijos – iš taškų.

Tai turi pripažinti visi, kurie žino, kad aiškus protas neklysta, o pirmiausia tie, kurie neigia esant tuštumą. Juk jei kūniškoji substancija galėtų būti dali taip, kad jos dalys iš tikrųjų būtų skirtingos, tai kodėl tada viena dalis negalėtų būti sunaikinta, o kitos dalys išliktų susijusios tarpusavyje kaip ir anksčiau? Ir kodėl visos dalys turi būti taip suderintos, kad tarp jų nebūtų tuštumos? Daiktai, kurie realiai skiriasi vienas nuo kito, tikrai gali egzistuoti vienas be kito ir likti šiame būvyje. Tačiau kadangi gamtoje nėra tuštumos (apie tai kitoje vietoje)[3], bet visos dalys turi būti taip susijungusios, kad tuštumos nebūtų, tai iš to taip pat išplaukia, kad šios dalys negali būti realiai perskirtos, t.y. kad kūniškoji substancija, kiek ji yra substancija, negali būti dali.

Tačiau jei kas paklaus, kodėl mes iš prigimties taip linkę dydį dalyti? Jam atsakau, kad dydį mes suprantame dvejopai, būtent: abstrakčiai, arba paviršutiniškai – taip, kaip jį įsivaizduojame, arba kaip substanciją – tai įmanoma tik intelektu. Tad jei dydį imame tokį, kokį jį įsivaizduojame, o taip būna dažnai ir mums yra lengviau, tai aptinkame, kad jis baigtinis, dalus ir sudarytas iš dalių.

O jei dydį imame tokį, koks jis yra intelekte, ir jį suprantame kaip substanciją – o tai gana sunku, – tada, kaip jau pakankamai įrodėme, aptinkame, kad jis begalinis, vientisas ir nedalus. Tai bus pakankamai aišku kiekvienam, kuris moka atskirti vaizduotę nuo intelekto, ypač jei dar įsidėmėjo, kad materija visur ta pati ir kad jos dalys skiriamos tik tiek, kiek mes įsivaizduojame egzistuojant įvairias jos būsenas, todėl jos dalys skiriasi tik modaliai, o ne realiai. Pavyzdžiui, mes suvokiame, kad vanduo, kiek jis yra vanduo, dalus ir kad jo dalys viena nuo kitos atsiskiria, tačiau kiek jis yra kūniška substancija, tai neįmanoma, nes kaip toks jis negali nei skirstytis, nei dalytis. Toliau, vanduo, kiek jis yra vanduo, atsiranda ir nyksta, tačiau kaip substancija jis nei atsiranda, nei nyksta.

Manau, kad kartu aš atsakiau ir į antrąjį argumentą, nes ir jis remiasi tuo, kad materija, kadangi ji yra substancija, dali ir susideda iš dalių. Ir net jei šito nebūtų, tai nežinau, kodėl materija būtų neverta dieviškosios prigimties; juk (pagal 14 teor.) už Dievo negali būti jokios substancijos, kurios poveikį materija galėtų patirti. Visa, aš sakau, egzistuoja Dieve ir visa, kas vyksta, vyksta vien tik pagal begalinės Dievo prigimties dėsnius ir išplaukia iš jo esmės būtinumo (tai tuojau parodysiu). Todėl niekaip negalima teigti, kad Dievas patiria kito poveikį arba kad tįsi substancija neverta dieviškosios prigimties, nors ir numatomas jos dalumas, jei tik pripažįstamas jos amžinumas ir begalybė. Bet apie tai dabar pakaks.

16 teorema

Iš dieviškosios prigimties būtinumo turi begale būdų kilti begalinis daugis (t.y. visa, kas tik gali būti begalinio intelekto objektas).

Įrodymas. Ši teorema turi būti aiški kiekvienam, jei tik atkreipiamas dėmesys į tai, kad iš kurio nors daikto duotojo apibrėžimo intelektas išveda daugelį savybių, kurios iš tikrųjų iš jo (t.y. iš pačios daikto esmės) būtinai išplaukia, o savybių bus tuo daugiau, kuo daugiau realumo išreiškia daikto apibrėžimas, t.y. kuo daugiau realumo glūdi apibrėžiamo daikto esmėje. O kadangi dieviškoji prigimtis turi absoliučiai begalinį skaičių atributų (pagal 6 teor.), kurių kiekvienas taip pat išreiškia begalinę savo rūšies esmę, tai, vadinasi, iš jos būtinumo begale būdų būtinai turi kilti begalinis daugis (t.y. visa, kas tik gali būti begalinio intelekto objektas). Tai ir reikėjo įrodyti.

1 priedas. Iš to išplaukia, pirma, kad Dievas yra visų daiktų, galinčių būti begalinio intelekto objektu, veikiančioji priežastis.

2 priedas. Išplaukia, antra, kad Dievas yra savaiminė, o ne atsitiktinė priežastis.

3 priedas. Išplaukia, trečia, kad Dievas yra absoliučiai pirmoji priežastis.

17 teorema

Dievas veikia vien tik pagal savo prigimties dėsnius ir be kieno nors prievartos.

Įrodymas. Ką tik 16 teoremoje parodėme, kad vien tik iš dieviškosios prigimties būtinumo arba (tai tas pat) vien tik iš jo prigimties dėsnių besąlygiškai kyla begalinis daugis; be to, 15 teoremoje įrodėme, kad be Dievo niekas negali nei egzistuoti, nei būti suvokta, bet kad visa egzistuoja Dieve. Todėl už jo negali būti nieko, kas jį determinuotų ar priverstų veikti; taigi Dievas veikia vien tik pagal savo prigimties dėsnius ir be kieno nors prievartos. Tai ir reikėjo įrodyti.

1 priedas. Iš to išplaukia, pirma, kad nėra jokios priežasties, kuri išoriškai arba vidujai Dievą skatintų veikti, išskyrus jo prigimties tobulumą.

2 priedas. Išplaukia, antra, kad vien tik Dievas yra laisva priežastis. Juk vienas tik Dievas egzistuoja dėl pačios savo prigimties būtinumo (pagal 11 teor. ir 14 teor. 1 pr.) ir dėl pačios savo prigimties būtinumo veikia (pagal ankstesnę teor.). Taigi (pagal 7 apibr.) vienas tik Dievas yra laisva priežastis. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Kiti mano, jog Dievas yra laisva priežastis dėl to, kad, jų manymu, jis gali padaryti taip, jog tai, kas, kaip sakėme, kyla iš jo prigimties, t.y. yra jo galioje, neįvyktų arba jis pats to nepadarytų. Bet tai yra tas pat kaip sakyti, jog Dievas gali padaryti, kad iš trikampio prigimties nekiltų jo trijų kampų lygybė dviem statiesiems kampams arba kad iš duotosios priežasties nekiltų padarinys, o tai nesąmonė.

Savo ruožtu aš toliau parodysiu be šios teoremos pagalbos, kad Dievo prigimčiai nebūdingas

nei intelektas, nei valia. Tiesa, aš žinau, kad yra daug tokių, kurie mano galį įrodyti aukščiausiojo intelekto ir laisvos valios būdingumą Dievo prigimčiai; jie teigia nežiną nieko tobulesnio, ką galėtų priskirti Dievui, negu tai, kas mumyse yra didžiausias tobulumas. Kita vertus, nors jie Dievą įsivaizduoja iš tikrųjų pasižymintį didžiausiu išmintingumu, tačiau netiki, kad jis galėtų suteikti egzistavimą viskam, ką iš tikrųjų mąsto, nes jie mano, kad šitaip būtų sunaikinta Dievo galybė. Jie sako: jei Dievas sukurtų visa, kas yra jo intelekte, tada jis daugiau nieko negalėtų kurti, o tai, jų nuomone, prieštarauja Dievo visagalybei. Todėl jie labiau linkę Dievą laikyti viskam indiferentišku ir nekuriančiu nieko, išskyrus tai, ką nusprendė sukurti viena besąlygiška valia.

Tačiau aš manau pakankamai aiškiai parodęs (žr. 16 teor.), kad iš aukščiausiosios Dievo galybės, kitaip tariant, iš begalinės jo prigimties begale būdų ištekėjo begalinis daugis, t.y. būtinai ištekėjo visa arba taip pat būtinai visada kyla – lygiai taip pat, kaip iš trikampio prigimties nuo amžių ir amžinai išplaukia, kad trys jo kampai lygūs dviem statiesiems. Todėl Dievo visagalybė buvo veikli nuo amžių ir tokia veikli liks amžinai. Šitaip Dievo visagalybė, bent mano požiūriu, laikoma žymiai tobulesne. Negana to, pasirodo, kad šito priešininkai (dera sakyti atvirai) Dievo visagalybę neigia. Iš tiesų jie priversti pripažinti, kad Dievas mąsto begalinį daugį kaip galimą sukurti, tačiau niekad negalės jo sukurti. Juk antraip, t.y. jei sukurtų viską, ką mąsto, pasak jų, išsemtų savo visagalybę ir pasidarytų netobulas. Vadina-

si, kad Dievą laikytų tobulu, jie kartu turi laikyti jį negalinčiu padaryti visko, ką aprėpia jo galybė. Nežinau, ar galima išgalvoti ką nors absurdiškesnio ar labiau prieštaraujančio Dievo visagalybei.

O dabar pasakysiu dar kai ką apie intelektą ir valią, kuriuos visuotinai priskiriame Dievui. Jei būtent intelektas ir valia būdingi amžinajai Dievo esmei, tai šiuos atributus, žinoma, reikia suprasti kiek kitaip, negu žmonės paprastai supranta. Juk intelektas ir valia, kurie sudarytų Dievo esmę, turėtų kaip dangus nuo žemės skirtis nuo mūsų intelekto ir mūsų valios ir negalėtų būti niekuo į juos panašūs, išskyrus pavadinimą, t.y. tik tiek, kiek vienas kitą atitinka Šuo dangaus konsteliacijoje ir šuo – lojantis gyvulys. Tai įrodysiu taip.

Jei intelektas būdingas dieviškajai prigimčiai, tai jis negali, kaip mūsų intelektas, iš prigimties būti paskesnis už mąstomus daiktus (kaip daugelis mano) arba egzistuoti tuo pačiu metu su jais, nes Dievas pirmesnis už visus daiktus priežastingumu (pagal 16 teor. 1 pr.). Priešingai, tiesa ir formali daiktų esmė tokia yra todėl, kad ji tokia Dievo intelekte egzistuoja objektyviai[4]. Todėl Dievo intelektas, kiek jis suprantamas kaip sudarantis Dievo esmę, iš tikrųjų yra daiktų priežastis – tiek jų esmės, tiek egzistavimo. Atrodo, kad tai pastebėjo ir tie, kurie pripažino, kad Dievo intelektas, valia ir galia yra viena ir tas pat. Tad jei Dievo intelektas yra vienintelė daiktų priežastis, būtent (kaip parodėme) ir jų esmės, ir egzistavimo, tai jis būtinai turi skirtis nuo jų tiek esmės, tiek egzistavimo atžvilgiu. Juk tai, kas priežasties sukelta, skiriasi nuo savo priežasties kaip tik tuo,

ką iš jos gauna. Pavyzdžiui, žmogus yra kito žmogaus egzistavimo, o ne jo esmės priežastis, nes ši esmė yra amžina tiesa. Todėl savo esme jie abu gali būti visai vienodi, bet turi skirtis egzistavimo požiūriu. Ir todėl jei vieno egzistavimas baigsis, tai dėl to kito egzistavimas nesibaigs; bet jei vieno esmė galėtų būti sunaikinta ir tapti klaidinga, tai būtų sunaikinta ir kito esmė. Todėl daiktas, būdamas kurio nors padarinio ir esmės, ir egzistavimo priežastimi, turi nuo tokio padarinio skirtis tiek esme, tiek savo egzistavimu. Kadangi Dievo intelektas yra mūsų intelekto ir esmės, ir egzistavimo priežastis, tai jis, kiek jis suprantamas kaip sudarantis dieviškąją esmę, nuo mūsų intelekto skiriasi tiek esme, tiek egzistavimu ir negali su juo derėti niekuo, išskyrus vardą, ką ir ketinome parodyti. O dėl valios, tai kiekvienas lengvai gali pastebėti, kad įrodoma tuo pačiu būdu.

18 teorema

Dievas yra visų daiktų išliekanti, o ne laikina priežastis.

Įrodymas. Visa, kas yra, yra Dieve ir turi būti suvokiama per Dievą (pagal 15 teor.); taigi Dievas (pagal 16 teor. 1 pr.) yra jame egzistuojančių daiktų priežastis, – tai pirma. Be to, už Dievo negali būti jokios kitos substancijos (pagal 14 teor.), t.y. (pagal 3 apibr.) daikto, kuris savaime egzistuotų už Dievo, – tai antra. Vadinasi, Dievas yra visų daiktų išliekanti, o ne laikina priežastis. Tai ir reikėjo įrodyti.

19 teorema

Dievas, kitaip tariant, visi Dievo atributai yra amžini.

Įrodymas. Juk Dievas (pagal 6 apibr.) yra substancija, kuri (pagal 11 teor.) būtinai egzistuoja, t.y. (pagal 7 teor.) jos prigimčiai būdingas egzistavimas, arba (o tai tas pat) iš kurios apibrėžimo išplaukia, kad ji egzistuoja. Taigi jis (pagal 8 apibr.) amžinas. Be to, Dievo atributais reikia laikyti tai, kas (pagal 4 apibr.) išreiškia dieviškosios substancijos esmę, t.y. tai, kas substancijai būdinga: tas pats, aš sakau, turi glūdėti pačiuose atributuose. Bet substancijos prigimčiai (kaip jau įrodžiau 7 teor.) būdingas amžinumas; vadinasi, kiekviename atribute turi glūdėti amžinumas, tad jie visi amžini. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Ši teorema aiškiausiai išplaukia ir iš būdo, kuriuo (11 teor.) įrodžiau Dievo egzistavimą: šiuo įrodymu, kartoju, nustatoma, kad Dievo egzistavimas, kaip ir jo esmė, yra amžina tiesa. Pagaliau („Descartes'o filosofijos pradų" 19 teor.) Dievo amžinumą aš įrodžiau dar kitu būdu, ir nėra reikalo čia jo kartoti.

20 teorema

Dievo egzistavimas ir jo esmė – viena ir tas pat.

Įrodymas. Dievas ir visi jo atributai (pagal 19 teor.) yra amžini, t.y. (pagal 8 apibr.) kiekvienas iš jo atributų išreiškia egzistavimą. Taigi tie patys Dievo atributai, kurie (pagal 4 apibr.) at-

skleidžia Dievo amžiną esmę, kartu atskleidžia jo amžiną egzistavimą, t.y. tai, kas sudaro Dievo esmę, tas pat kartu sudaro jo egzistavimą. Tad jo egzistavimas ir esmė – viena ir tas pat. Tai ir reikėjo įrodyti.

1 priedas. Iš to išplaukia, pirma, kad Dievo egzistavimas, kaip ir jo esmė, yra amžina tiesa.

2 priedas. Išplaukia, antra, kad Dievas, kitaip tariant, visi Dievo atributai – nekintami. Juk jei jie kistų egzistavimo atžvilgiu, tai jie turėtų (pagal 20 teor.) kisti ir esmės atžvilgiu, t.y. (tai savaime aišku) iš teisingų turėtų virsti klaidingais, o tai nesąmonė.

21 teorema

Visa, kas kyla iš kurio nors Dievo atributo absoliučios prigimties, turi egzistuoti visuomet ir nepabaigiamai, kitaip tariant, dėl šio atributo visa tai yra amžina ir neturi pabaigos.

Įrodymas. Kas šią teoremą neigia, tegul įsivaizduoja, jei tai įmanoma, kad kuriame nors Dievo atribute iš jo absoliučios prigimties kyla kas nors baigtinis ir riboto egzistavimo ar trukmės, pavyzdžiui, Dievo idėja mąstyme. O mąstymas, kadangi čia jis numatomas kaip Dievo atributas, yra būtinai (pagal 11 teor.) savo prigimtimi begalinis. Bet kiek jame glūdi Dievo idėja, tariama, kad mąstymas yra baigtinis. Tačiau (pagal 2 apibr.) kaip baigtinis jis gali būti suprantamas tik kaip ribojamas paties mąstymo. Bet ribojamas ne paties

mąstymo, kiek jis sudaro Dievo idėją, nes šiuo atžvilgiu jis tariamas esąs baigtinis. Vadinasi, ribojamas mąstymo, kiek jame nėra Dievo idėjos, kuris vis dėlto (pagal 11 teor.) būtinai turi egzistuoti. Taigi turime mąstymą, kuriame nėra Dievo idėjos, ir todėl iš Dievo prigimties, kiek ji yra absoliutus mąstymas, būtinai neišplaukia Dievo idėja (nes mąstymas suprantamas kaip sudarantis Dievo idėją ir jos nesudarantis). O tai prieštarauja prielaidai. Todėl jei Dievo idėja mąstyme ar kas nors kita (kad ir ką imtume, bus tas pat, nes įrodymas bendras) kuriame nors Dievo atribute kyla iš paties atributo absoliučios prigimties būtinumo, tai tas dalykas būtinai turi būti begalinis. Tai pirma.

Be to, tai, kas šiuo būdu kyla iš kurio nors atributo prigimties būtinumo, negali būti ribotos trukmės. Iš tiesų, jei kas nors šitai neigia, tegul taria, kad kuriame nors Dievo atribute yra dalykas, kylantis iš to atributo prigimties būtinumo, pavyzdžiui, Dievo idėja mąstyme, ir tegul taria, kad ji kada nors neegzistavo arba neegzistuos. Bet kadangi tariama, kad mąstymas yra Dievo atributas, tai jis turi egzistuoti ir būtinai, ir nekintamai (pagal 11 teor. ir 20 teor. 2 pr.). Todėl už Dievo idėjos trukmės ribų (nes tariama, kad ji kada nors neegzistavo arba neegzistuos) mąstymas turės egzistuoti be Dievo idėjos. Tačiau tai prieštarauja prielaidai – juk tariama, kad iš duotojo mąstymo būtinai kyla Dievo idėja. Vadinasi, Dievo idėja mąstyme ar kas nors kita, kas būtinai kyla iš kurio nors Dievo atributo absoliučios prigimties, negali būti ribotos trukmės, bet dėl to atributo yra

amžina. Tai antra. Įsidėmėtina, kad tą patį reikia teigti apie bet ką, kas kuriame nors Dievo atribute būtinai kyla iš absoliučios Dievo prigimties.

22 teorema

Bet kas, kylantis iš kurio nors Dievo atributo, kiek jis patyrė tokią modifikaciją, kuri dėl to atributo egzistuoja būtinai ir kaip begalinė, taip pat turi egzistuoti būtinai ir kaip begalinis.

Įrodymas. Ši teorema įrodoma tuo pačiu būdu, kuriuo įrodyta ankstesnioji teorema.

23 teorema

Kiekvienas modusas, kuris egzistuoja būtinai ir kaip begalinis, būtinai turi kilti arba iš kurio nors Dievo atributo absoliučios prigimties, arba iš kurio nors atributo, pakeisto modifikacijos, kuri egzistuoja būtinai ir kaip begalinė.

Įrodymas. Juk modusas yra kame nors kitame ir per jį turi būti suvokiamas (pagal 5 apibr.), t.y. (pagal 15 teor.) jis egzistuoja vien tik Dieve ir tik per Dievą gali būti suvokiamas. Vadinasi, jei modusas suvokiamas kaip būtinai egzistuojantis ir begalinis, tai viena ir kita turi būtinai kilti arba būti suvokiama per kurį nors Dievo atributą, kiek tas atributas suvokiamas kaip išreiškiantis egzistavimo begalybę ir būtinumą, kitaip tariant (pagal 8 apibr. tai tas pat), amžinumą, t.y. (pagal 6 apibr. ir 19 teor.) kiek jis imamas absoliučiai. Tad modusas, kuris egzistuoja būtinai ir kaip be-

galinis, turi kilti iš kurio nors Dievo atributo absoliučios prigimties – arba tiesiogiai (apie tai žr. 21 teor.), arba tarpininkaujant kuriai nors modifikacijai, išplaukiančiai iš atributo absoliučios prigimties, t.y. (pagal 22 teor.) tokios, kuri egzistuoja būtinai ir kaip begalinė. Tai ir reikėjo įrodyti.

24 teorema

Dievo sukurtų daiktų esmėje neglūdi egzistavimas.

Įrodymas. Tai aišku iš 1 apibrėžimo. Juk tai, kieno prigimtyje (žinoma, ją imant pačią savaime) glūdi egzistavimas, yra savęs priežastis ir egzistuoja vien tik dėl savo prigimties būtinumo.

Priedas. Iš to išplaukia, jog Dievas yra ne tik to, kad daiktai pradeda egzistuoti, priežastis, bet ir to, kad jų egzistavimas tęsiasi toliau, kitaip tariant (vartojant scholastikos terminą), Dievas yra daiktų būsmo priežastis. Juk ar daiktai egzistuoja, ar neegzistuoja, kiekvieną kartą mąstydami jų esmę aptinkame, kad joje neglūdi nei egzistavimas, nei trukmė; vadinasi, jų esmė negali būti nei jų egzistavimo, nei jų trukmės priežastis. Tokia priežastis tegali būti Dievas, kurio vienintelio prigimčiai būdingas egzistavimas (pagal 14 teor. 1 pr.).

25 teorema

Dievas yra ne tik daiktų egzistavimo, bet ir jų esmės veikiančioji priežastis.

Įrodymas. Jei tai neigtume, išeitų, kad Dievas nėra daiktų esmės priežastis; taigi (pagal 4 aks.)

daiktų esmė galėtų būti įsivaizduojama be Dievo, bet tai absurdiška (pagal 15 teor.). Vadinasi, Dievas yra ir daiktų esmės priežastis. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Ši teorema aiškiau išplaukia iš 16 teoremos. Juk iš jos daroma išvada, kad iš duotosios dieviškosios prigimties būtinai turi išplaukti tiek daiktų esmė, tiek jų egzistavimas. Trumpai tariant, ta pačia prasme, kuria Dievas vadinamas savęs priežastimi, jį reikia vadinti ir visų daiktų priežastimi. Tai dar labiau aiškėja iš šio priedo.

Priedas. Atskiri daiktai yra ne kas kita, kaip Dievo atributų būsenos, arba modusai, kuriais Dievo atributai išreiškiami tam tikru ir apibrėžtu būdu. Įrodymas paaiškėja iš 15 teoremos ir 5 apibrėžimo.

26 teorema

Daiktas, determinuotas kaip nors veikti, būtinai buvo determinuotas Dievo, o Dievo nedeterminuotas negali pats save determinuoti veikti.

Įrodymas. Tai, kas, kaip sakoma, daiktus determinuoja kaip nors veikti, būtinai yra kas nors teigiama (tai savaime aišku); todėl tiek jo esmės, tiek egzistavimo veikiančioji priežastis yra Dievas dėl savo prigimties būtinumo (pagal 25 ir 16 teor.), – tai pirma. Iš to aiškiausiai išplaukia ir antroji teoremos dalis. Juk jei Dievo nedeterminuotas daiktas galėtų pats save determinuoti, tai pirmoji šios teoremos dalis būtų klaidinga, o tai, kaip parodėme, neįmanoma.

27 teorema

Daiktas, Dievo determinuotas kaip nors veikti, negali pats save padaryti nedeterminuotą.

Įrodymas. Ši teorema aiški iš 3 aksiomos.

28 teorema

Kiekviena atskirybė arba bet kuris baigtinis ir riboto egzistavimo daiktas gali egzistuoti ir būti determinuojamas veikti tik tada, kai egzistuoti ir veikti jį determinuoja kita priežastis, kuri taip pat yra baigtinė ir riboto egzistavimo. O ši priežastis savo ruožtu taip pat gali egzistuoti ir būti determinuota veikti tik tada, kai ją egzistuoti ir veikti determinuoja dar kita priežastis, kuri taip pat yra baigtinė ir riboto egzistavimo, ir taip iki begalybės.

Įrodymas. Kas determinuotas egzistuoti ir veikti, yra Dievo taip determinuotas (pagal 26 teor. ir 24 teor. pr.). O tas, kas yra baigtinis ir riboto egzistavimo, negalėjo būti sukurtas kurio nors Dievo atributo absoliučios prigimties, nes visa, kas kyla iš kurio nors Dievo atributo absoliučios prigimties, neturi pabaigos ir yra amžina (pagal 21 teor.). Vadinasi, tai turėjo kilti iš Dievo arba kurio nors jo atributo, kiek atributas laikomas esančiu kurio nors moduso būvyje, nes, išskyrus substanciją ir modusus, nieko nėra (pagal 1 aks. ir 3 ir 5 apibr.), o modusai (pagal 25 teor. pr.) yra ne kas kita, kaip Dievo atributų būsenos. Bet tai taip pat negalėjo kilti iš Dievo arba iš kurio nors jo atributo, kiek pastarasis patyrė modifikaciją,

kuri amžina ir begalinė (pagal 22 teor.). Vadinasi, tai turėjo kilti – arba būti determinuota egzistuoti ir veikti – iš Dievo arba kurio nors jo atributo, kiek pastarasis patyrė modifikaciją, kuri yra baigtinė ir riboto egzistavimo. Tai pirma. Be to, ši priežastis, arba šis modusas (tuo pačiu pagrindu, kuriuo remdamiesi jau įrodėme pirmąją šios teoremos dalį), savo ruožtu taip pat turi būti determinuota kitos priežasties, kuri taip pat baigtinė ir riboto egzistavimo; pastaroji (tuo pačiu pagrindu) – vėl kitos determinuota, ir taip (tuo pačiu pagrindu) iki begalybės. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Kadangi kas nors turėjo būti Dievo sukurta betarpiškai, būtent tai, kas būtinai kyla iš jo absoliučios prigimties, ir šis pirmasis dalykas tarpininkavo visam tam, kas be Dievo vis dėlto negali nei egzistuoti, nei būti suvokiama, tai iš to išplaukia, pirma, kad Dievas yra jo betarpiškai sukurtų daiktų absoliučiai artimiausioji priežastis, o ne, kaip sakoma, artimiausioji savo rūšyje. Juk Dievo padariniai negali nei egzistuoti, nei būti suprantami be savo priežasties (pagal 15 teor. ir 24 teor. pr.). Išplaukia, antra, kad, tiksliai kalbant, Dievas negali būti atskirų daiktų tolimoji priežastis, nebent tuo požiūriu, kad juos atskirtume nuo tų daiktų, kuriuos jis sukūrė betarpiškai arba, veikiau, kurie išplaukia iš jo absoliučios prigimties. Juk tolimąja priežastimi vadiname tokią, kuri niekaip nesujungta su padariniu. O visa, kas egzistuoja, egzistuoja Dieve ir nuo Dievo taip priklauso, kad be jo negali nei egzistuoti, nei būti suvokiama.

29 teorema

Visatoje nėra nieko atsitiktinio; priešingai, dėl dieviškosios prigimties būtinumo viskas determinuota tam tikru būdu egzistuoti ir veikti.

Įrodymas. Visa, kas egzistuoja, egzistuoja Dieve (pagal 15 teor.), o Dievas negali būti vadinamas atsitiktiniu, nes (pagal 11 teor.) jis egzistuoja būtinai, o ne atsitiktinai. Be to, dieviškosios prigimties modusai iš jos kilo taip pat būtinai, o ne atsitiktinai (pagal 16 teor.), nesvarbu, ar dieviškoji prigimtis laikoma absoliučia (pagal 21 teor.), ar ji laikoma tam tikru būdu determinuota veikti (pagal 27 teor.). Savo ruožtu Dievas yra šių modusų priežastis ne tik kiek jie tiesiog egzistuoja (pagal 24 teor. pr.), bet taip pat (pagal 26 teor.) kiek jie laikomi determinuotais kaip nors veikti. Juk jeigu jie Dievo nedeterminuoti (pagal 26 teor.), tai neįmanoma, o ne atsitinka, kad jie patys save determinuotų. Ir priešingai (pagal 27 teor.), jei jie Dievo determinuoti, tai neįmanoma, o ne atsitinka, kad jie patys save padarytų nedeterminuotus. Todėl dėl dieviškosios prigimties būtinumo viskas determinuota ne tik egzistuoti, bet taip pat tam tikru būdu egzistuoti ir veikti, ir nėra nieko atsitiktinio. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Prieš eidamas toliau aš čia noriu išdėstyti arba, veikiau, priminti, ką reikia laikyti „kuriančiąja prigimtimi“ ir „sukurtąja prigimtimi“[5]. Mat aš manau, kad iš to, kas pasakyta, jau paaiškėjo, jog kuriančiąja prigimtimi reikia laikyti tai, kas egzistuoja savaime ir savaime yra suvokiama,

kitaip tariant, tokius substancijos atributus, kurie išreiškia jos amžiną ir begalinę esmę, t.y. (pagal 14 teor. 1 pr. ir 17 teor. 2 pr.) Dievą, kiek jis laikomas laisva priežastimi. O sukurtąja prigimtimi aš laikau visa tai, kas kyla iš dieviškosios prigimties būtinumo, kitaip tariant, iš kiekvieno Dievo atributo, t.y. visus Dievo atributų modusus, kiek jie imami kaip daiktai, esantys Dieve ir be Dievo negalintys nei egzistuoti, nei būti suvokiami.

30 teorema

Intelektas, ar jis bus tikrai baigtinis, ar tikrai begalinis, turi apimti Dievo atributus bei Dievo būsenas ir nieko kito.

Teisinga idėja turi atitikti mąstomą objektą (pagal 6 aks.), t.y. (o tai savaime aišku) tai, kas intelekte glūdi kaip objektas, turi būtinai egzistuoti gamtoje. Tačiau gamtoje (pagal 14 teor. 1 pr.) egzistuoja tik viena substancija, būtent Dievas, ir tik tos būsenos[6] (pagal 15 teor.), kurios yra Dieve ir kurios (pagal tą pačią teor.) be Dievo negali nei egzistuoti, nei būti suvokiamos. Vadinasi, intelektas, ar jis bus tikrai baigtinis, ar tikrai begalinis, turi apimti Dievo atributus bei Dievo būsenas ir nieko kito. Tai ir reikėjo įrodyti.

31 teorema

Funkcionuojantis intelektas, ar jis bus baigtinis, ar begalinis, kaip ir valia, troškimas, meilė ir t.t., turi būti priskirti sukurtajai, o ne kuriančiajai prigimčiai.

Įrodymas. Juk intelektą (tai savaime aišku) suprantame ne kaip absoliutų mąstymą, bet tik kaip tam tikrą mąstymo modusą, skirtingą nuo kitų modusų, būtent troškimo, meilės ir t.t. Todėl (pagal 5 apibr.) intelektas turi būti suprantamas remiantis absoliučiu mąstymu, būtent (pagal 15 teor. ir 6 apibr.) tam tikru Dievo atributu, išreiškiančiu amžiną ir begalinę mąstymo esmę taip, kad be šio atributo jis negali nei egzistuoti, nei būti suprantamas. Ir todėl (pagal 29 teor. past.) intelektas turi būti priskirtas sukurtajai, o ne kuriančiajai prigimčiai, lygiai kaip ir kiti mąstymo modusai. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Aš čia kalbu apie funkcionuojantį intelektą ne todėl, kad pripažinčiau esant dar kažkokį galimą intelektą. Bet, norėdamas išvengti visokios painiavos, aš kalbėjau tik apie mums visiškai aiškų dalyką, būtent apie patį supratimą, už kurį aiškiau nieko nepažįstame. Juk negalime nieko suprasti, tobuliau nepažinę supratimo.

32 teorema

Valia negali būti pavadinta laisva priežastimi, bet tik būtina.

Valia, kaip ir intelektas, tėra tam tikras mąstymo modusas; o todėl (pagal 28 teor.) kiekvienas atskiras valios aktas gali egzistuoti ir būti determinuotas veikti tik tada, kai jį determinuoja kita priežastis, o šią determinuoja vėl kita, ir taip iki begalybės. Tarus, kad valia begalinė, ji taip pat turi būti Dievo determinuota egzistuoti ir veikti –

ne kiek Dievas yra absoliučiai begalinė substancija, bet kiek jis turi atributą, išreiškiantį begalinę ir amžiną mąstymo esmę (pagal 23 teor.). Taigi nesvarbu, ar valia suprantama kaip baigtinė, ar kaip begalinė, reikia priežasties, kuri ją determinuotų egzistuoti ir veikti, o todėl (pagal 7 apibr.) valia negali būti pavadinta laisva priežastimi, bet tik būtina arba priverstine. Tai ir reikėjo įrodyti.

1 priedas. Iš to išplaukia, pirma, kad Dievas veikdamas neturi valios laisvės.

2 priedas. Išplaukia, antra, kad valia ir intelektas yra taip pat susiję su Dievo prigimtimi, kaip judėjimas bei rimtis ir apskritai kaip kiekvienas gamtinis reiškinys, kuris (pagal 29 teor.) turi būti Dievo tam tikru būdu determinuotas egzistuoti ir veikti. Juk valia, kaip ir visa kita, reikalinga priežasties, kuri ją determinuotų tam tikru būdu egzistuoti ir veikti. Ir nors iš duotosios valios arba intelekto kyla begalinis daugis, tačiau dėl to sakyti, kad Dievas veikia turėdamas valios laisvę, galima ne labiau, negu remiantis tuo, kas kyla iš judėjimo ir rimties (juk iš jų taip pat kyla begalinis daugis), galima sakyti, kad Dievas veikia turėdamas judėjimo ir rimties laisvę. Todėl valia Dievo prigimčiai būdinga ne daugiau negu visa kita gamtoje, bet yra taip pat susijusi su ja, kaip judėjimas bei rimtis ir visa kita, kas kyla, kaip parodėme, iš dieviškosios prigimties būtinumo ir yra jo determinuota tam tikru būdu egzistuoti ir veikti.

33 teorema

Daiktai negalėjo būti Dievo sukurti jokiu kitu būdu ir jokia kita tvarka, negu jie sukurti.

Įrodymas. Juk visi daiktai būtinai kilo iš duotosios Dievo prigimties (pagal 16 teor.) ir dėl Dievo prigimties būtinumo yra determinuoti tam tikru būdu egzistuoti ir veikti (pagal 29 teor.). Tad jei daiktai galėtų būti kitos prigimties arba kitaip determinuoti veikti – taip, kad gamtos tvarka būtų kitoniška, tai ir Dievo prigimtis taip pat galėtų būti kitokia negu jau yra ir, vadinasi (pagal 11 teor.), ta kita prigimtis taip pat turėtų egzistuoti, taigi galėtų būti du ar daugiau dievų, o tai (pagal 14 teor. 1 pr.) nesąmonė. Todėl daiktai negalėjo būti Dievo sukurti jokiu kitu būdu ir jokia kita tvarka ir t.t. Tai ir reikėjo įrodyti.

1 pastaba. Aiškiau už saulės šviesą parodęs, kad daiktuose visiškai nėra nieko, dėl ko juos būtų galima vadinti atsitiktiniais, aš noriu trumpai paaiškinti, ką mes laikysime atsitiktiniu, bet pirma – ką laikysime būtinu ir negalimu. Koks nors daiktas vadinamas būtinu arba dėl savo esmės, arba dėl savo priežasties. Juk kurio nors daikto egzistavimas būtinai išplaukia arba iš jo esmės ir apibrėžimo, arba iš duotosios veikiančiosios priežasties. Be to, tuo pačiu pagrindu koks nors daiktas vadinamas negalimu: būtent arba dėl to, kad jo esmėje ar apibrėžime glūdi prieštaravimas, arba dėl to, kad nėra jokios išorinės priežasties, determinuojančios tokio daikto sukūrimą. O atsitiktiniu koks nors daiktas vadinamas vien tik dėl

mūsų žinojimo stokos. Juk jei nežinome, ar daikto esmėje glūdi prieštaravimas, arba nors gerai žinome, jog joje nėra prieštaravimo, ir vis dėlto apie jos egzistavimą nieko tikro negalime teigti dėl to, kad priežasčių tvarka nuo mūsų paslėpta, tada toks daiktas mums niekada negali atrodyti nei būtinas, nei negalimas, ir todėl jį vadiname atsitiktiniu arba galimu.

2 pastaba. Iš to, kas pasakyta, aiškiai išplaukia, kad daiktus Dievas sukūrė kuo tobuliausius, nes jie yra duotosios tobuliausios prigimties būtinas sekmuo. Tai anaiptol nėra Dievo kaltinimas netobulumu, nes tai teigti mus verčia jo tobulumas. Negana to, iš šio teiginio priešybės aiškiai išplauktų (kaip ką tik parodžiau), kad Dievas nėra nepaprastai tobulas. Juk jei daiktai būtų buvę sukurti kitu būdu, tai Dievui turėtų būti priskirta kitokia prigimtis, skirtinga nuo tos, kurią esame priversti jam priskirti, jį laikydami tobuliausiuoju esiniu.

Žinoma, aš neabejoju, jog daugelis žmonių šią pažiūrą atmes kaip nesąmonę ir nepanorės jos rimčiau apsvarstyti – ir tik dėl tos priežasties, kad jie įpratę Dievui priskirti kitokią laisvę, labai skirtingą nuo tos, kurią mes (7 apibr.) išdėstėme, būtent absoliučią laisvę. Tačiau taip pat neabejoju, kad jeigu jie panorėtų dalyką apmąstyti ir deramai apgalvoti mūsų įrodymų grandinę, tai jie visiškai atmestų tokią laisvę, kurią dabar priskiria Dievui, ne tik kaip bergždžią, bet ir kaip didelę kliūtį mokslui. Man nereikia čia kartoti to, kas pasakyta 17 teoremos pastaboje. Tačiau jų labui

aš čia dar parodysiu, jog netgi tarus, kad valia būdinga Dievo prigimčiai, vis dėlto iš Dievo tobulumo išplauktų, kad daiktai negalėjo būti Dievo sukurti jokiu kitu būdu ir jokia kita tvarka. Tai bus lengva parodyti, jei pirmiausia aptarsime, ką jie patys pripažįsta, būtent kad vien tik nuo Dievo nutarties ir valios priklauso, jog kiekvienas daiktas yra toks, koks yra. Juk antraip Dievas nebūtų visų daiktų priežastis. Be to, kad visos Dievo nutartys buvo nuo amžių patvirtintos paties Dievo, nes antraip Dievui būtų galima prikišti netobulumą ir nepastovumą. O kadangi amžinybėje nėra nei *kada*, nei *iki*, nei *po*, tai iš to, būtent tiktai vieno Dievo tobulumo, išplaukia, kad Dievas negali ir niekad negalėjo nutarti ką nors kita; kitaip tariant, Dievas neegzistavo anksčiau už savo nutartis ir be jų negali egzistuoti.

Tačiau sakoma, jog net tarus, kad Dievas sukurtų kitą daiktų prigimtį arba nuo amžių kitaip nutartų dėl gamtos ir jos tvarkos, iš to nekiltų joks netobulumas Dieve. Bet jei taip sakoma, tai kartu pripažįstama, kad Dievas savo nutartis gali keisti. Juk jei Dievas dėl gamtos ir jos tvarkos būtų nutaręs ką nors kita negu nutarė, t.y. būtų norėjęs kitokios gamtos ir mąstęs gamtą kitaip, tai jis būtinai būtų turėjęs kitokį intelektą ir kitokią valią negu turi. O jei Dievui galima priskirti kitokį intelektą ir kitokią valią nė kiek nepakitus jo esmei ir tobulumui, tai kodėl jis dabar negalėtų pakeisti savo nutarčių dėl sukurtų daiktų ir vis dėlto likti toks pat tobulas? Juk jo esmei ir tobulumui vis tiek, kaip būtų suprantami jo intelektas ir valia sukurtųjų daiktų bei jų tvarkos atžvilgiu.

Be to, visi man žinomi filosofai pripažįsta, kad Dieve nėra jokio galimo intelekto, o yra tik funkcionuojantis. O kadangi jo intelektas ir valia nesiskiria nuo jo esmės, ką taip pat visi pripažįsta, tai iš to taip pat išplaukia, kad jei Dievas iš tikrųjų turėtų kitokį intelektą ir kitokią valią, tai ir jo esmė būtinai būtų kita. Todėl (kaip iš pradžių parodžiau) jei Dievas daiktus būtų sukūręs kitaip, negu jie dabar yra, tai Dievo intelektas ir valia, t.y. (kaip pripažįstama) jo esmė, turėtų būti kita, o tai nesąmonė.

Tad kadangi daiktai negalėjo būti Dievo sukurti jokiu kitu būdu nei jokia kita tvarka, ir ši tiesa išplaukia iš Dievo didžiausiojo tobulumo, tai, žinoma, joks rimtas argumentas negali mums įteigti, kaip tikimės, kad Dievas nenorėjo sukurti viso to, kas yra jo intelekte, tokio tobulo, kaip jis visa tai įsivaizduoja.

Tačiau sakoma, kad daiktuose nėra nei tobulumo, nei netobulumo, o tai, kas jiems būdinga ir dėl ko jie vadinami tobulais arba netobulais, gerais arba blogais, priklauso tik nuo Dievo valios. Tad Dievas, jei būtų norėjęs, būtų galėjęs padaryti, kad tai, kas dabar yra tobulumas, būtų didžiausias netobulumas, ir priešingai. Bet argi tai ne tas pat, kaip atvirai teigti, jog Dievas, kuris būtinai supranta tai, ko nori, savo valia gali padaryti, kad daiktus jis suprastų kitaip negu supranta? O tai (kaip ką tik parodžiau) didelė nesąmonė. Todėl aš galiu jų argumentą atgręžti prieš juos pačius štai kaip. Viskas yra Dievo valdžioje. Vadinasi, kad daiktai galėtų būti kitokie, Dievo valia būtinai turėtų būti taip pat kitokia. Bet Dievo valia negali

būti kitokia (kaip ką tik aiškiausiai parodėme remdamiesi Dievo tobulumu). Taigi ir daiktai negali būti kitokie.

Pripažįstu, kad toji pažiūra, viską pajungianti kažkokiai indiferentiškai Dievo valiai ir viską padaranti priklausoma nuo jo palankumo, mažiau nutolsta nuo tiesos negu pažiūra tų, kurie mano, esą Dievas viską daro gėrio vardan. Juk pastarieji, atrodo, taria esant už Dievo kažką, kas nuo Dievo nepriklauso, į ką Dievas veikdamas atsižvelgia kaip į pavyzdį arba kaip į tai, ko siekia kaip tam tikro tikslo. Tai, žinoma, ne kas kita, kaip padaryti Dievą pavaldų lemčiai – nieko absurdiškesnio už šitai apie Dievą pasakyti negalima. Esame parodę, kad Dievas yra tiek visų daiktų esmės, tiek jų egzistavimo pirmoji ir vienintelė laisva priežastis. Todėl ir negaišiu laiko paneigti šiai nesąmonei.

34 teorema

Dievo galia yra pati jo esmė.

Įrodymas. Juk iš paties Dievo esmės būtinumo išplaukia, kad Dievas – savęs priežastis (pagal 11 teor.) ir (pagal 16 teor. ir jos pr.) visų daiktų priežastis. Vadinasi, Dievo galia, kurios dėka jis pats ir visi daiktai egzistuoja ir veikia, yra pati jo esmė. Tai ir reikėjo įrodyti.

35 teorema

Visa, ką suvokiame esant Dievo valdžioje, būtinai egzistuoja.

Įrodymas. Juk visa, kas yra Dievo valdžioje, turi (pagal 34 teor.) jo esmėje glūdėti taip, kad iš jos būtinai išplauktų, ir todėl visa tai būtinai egzistuoja. Tai ir reikėjo įrodyti.

36 teorema

Nėra nieko, iš kieno prigimties nekiltų koks nors padarinys.

Įrodymas. Visa, kas egzistuoja, tam tikru ir apibrėžtu būdu išreiškia Dievo prigimtį, arba esmę (pagal 25 teor. pr.), t.y. (pagal 34 teor.) visa, kas egzistuoja, tam tikru ir apibrėžtu būdu išreiškia Dievo galią, kuri yra visų daiktų priežastis, taigi iš jos turi kilti koks nors padarinys. Tai ir reikėjo įrodyti.

Priedėlis

Čia aš išaiškinau Dievo prigimtį ir jo savybes, būtent: kad jis būtinai egzistuoja; kad jis vienas; kad jis egzistuoja ir veikia dėl savo prigimties būtinumo; kad jis yra visų daiktų laisva priežastis ir kokiu būdu; kad visa egzistuoja Dieve ir nuo jo taip priklauso, jog be jo negali nei egzistuoti, nei būti suvokiama; galiausiai, kad viskas yra Dievo iš anksto nustatyta, tačiau ne laisva valia ar dėl absoliutaus palankumo, bet dėl absoliučios Dievo prigimties, kitaip tariant, begalinės jo galios.

Be to, kai tik pasitaikydavo proga, aš stengiausi pašalinti išankstines nuostatas, galėjusias kliudyti suprasti mano įrodymus. Bet kadangi dar lieka nemažai išankstinių nuostatų, kurios taip pat

net labai galėtų ir gali kliudyti žmonėms suprasti daiktų sąryšį taip, kaip aš išaiškinau, tai man atrodo verta pastangų jas čia patikrinti protu. O kadangi visos išankstinės nuostatos, kurias čia imuosi nurodyti, priklauso nuo vienos, būtent nuo to, jog visuotinai laikoma tikru dalyku, kad visi gamtos daiktai veikia kaip ir patys žmonės – tikslingai ir kad net pats Dievas visa kreipia į kokį nors apibrėžtą tikslą (nes jie sako, kad Dievas viską sukūrė žmogui, o žmogų – kad jis jį garbintų), tai ją aptarsiu pirmiausia. Būtent iš pradžių sužinosiu priežastį, kodėl daugelis žmonių patenkinti šia išankstine nuostata ir kodėl visi iš prigimties linkę ją pripažinti. Paskui atskleisiu jos klaidingumą ir galiausiai parodysiu, kokiu būdu iš jos kilo išankstinės nuostatos apie gėrį ir blogį, nuopelną ir nuodėmes, pagyrimą ir peikimą, tvarką ir netvarką, grožį ir bjaurumą bei kitus panašius dalykus.

Čia ne vieta visa tai kildinti iš žmogaus sielos prigimties. Pakaks, jei pagrindu imsiu tai, ką visi turi pripažinti, būtent kad visi žmonės gimsta nežinodami daiktų priežasčių ir kad visi turi potraukį ieškoti sau naudos ir šį potraukį yra įsisąmoninę. Pirmasis to sekmuo – žmonės save laiko laisvais, nes jie įsisąmoninę savo norus ir siekius, o savo norų ir siekių priežasčių net sapne neįsivaizduoja, nes jų nežino. Antrasis sekmuo – žmonės viską daro turėdami tikslą, būtent gauti naudos, kurios siekia. Iš to išplaukia, kad jie visada siekia žinoti tik įvykusių reiškinių tikslo priežastis ir apie jas išgirdę nurimsta, nes nėra jokios priežasties toliau abejoti. O jei jų išgirsti iš kito negali, tai

jiems nelieka nieko kito, kaip atsigręžti į pačius save ir pamąstyti, kokie tikslai juos paprastai determinuoja panašiais atvejais. Taigi apie ko nors kito pobūdį jie būtinai sprendžia pagal savo pobūdį.

Be to, kadangi jie aptinka savyje ir už savęs nemažai priemonių, labai padedančių pasiekti savo naudą, pavyzdžiui, akis – regėti, dantis – kramtyti, augalus ir gyvūnus – maitintis, saulę – kad šviestų, marias – žuvims veisti ir t.t., tai dėl to ir visa gamtoje laiko savo naudos pasiekimo priemone. O kadangi jie žino, kad šias priemones aptiko, bet ne patys parengė, tai turi pagrindą tikėti, kad yra kažkas kitas, tas priemones parengęs jiems naudotis. Juk daiktus palaikę priemonėmis jie negalėjo tikėti, kad daiktai patys save tokius padarė. Bet disponuodami priemonėmis, kurias paprastai patys sau parengia, jie turėjo prieiti išvadą, kad yra vienas arba daugiau gamtos valdytojų, apdovanotų žmogiškąja laisve, kurie viską jiems parūpino ir viską sukūrė jiems naudotis. Apie šių valdytojų pobūdį, kadangi apie jį niekada nieko negirdėjo, jie turėjo spręsti pagal savo pobūdį. Dėl to jie ir manė, kad dievai viską nukreipia žmonių naudai, idant palenktų žmones į savo pusę ir šie juos didžiai garbintų. Dėl to ir atsitiko taip, jog kiekvienas savaip pramanydavo įvairius dievų garbinimo būdus, kad Dievas jį mylėtų labiau už kitus ir visą gamtą nukreiptų tenkinti jo aklas aistras bei nepasotinamą godumą. Šitaip išankstinė nuostata virto prietaru ir giliai įsišaknijo protuose. Tai ir buvo paskata kiekvienam dėti didžiausias pastangas, kad pažintų visų daiktų tikslo prie-

žastis bei jas paaiškintų. Bet stengdamiesi parodyti, kad gamta nieko nedaro veltui (t.y. nieko, kas žmonėms nebūtų naudinga), parodė, atrodo, tik tai, kad gamta ir dievai tiek pat prikvailioja, kaip ir žmonės. Prašom pažiūrėti, prie ko pagaliau prieita!

Tarp tokios daugybės gamtos teikiamų patogumų turėjo būti aptikta nemažai ir nepatogumų, būtent audros, žemės drebėjimai, ligos ir t.t., kurie, kaip manyta, ištinka dėl to, kad dievai supykę dėl žmonių jiems daromų skriaudų arba nuodėmių, padarytų juos garbinant. Ir nors patyrimas kasdien tam garsiai prieštaravo ir begaline gausa pavyzdžių rodė, kad naudą ir žalą patiria visi – ir dorieji, ir nedorėliai, tačiau įsišaknijusios išankstinės nuostatos neatsisakyta. Juk tokius atvejus jiems lengviau buvo priskirti prie kitų nežinomųjų, kurių naudingumo nežinojo, ir taip išsaugoti savo esamą bei įgimtą nežinojimo būklę, užuot sugriovus visą tą sąrangą ir išgalvojus naują. Todėl jie nutarė esant tikra, kad dievų nuosprendžiai nepaprastai pranoksta žmogiškąjį supratimą. Iš tikrųjų tai būtų buvusi vienintelė priežastis, lėmusi, kad tiesa liktų amžinai paslėpta nuo žmonių giminės, jei matematika, tyrusi ne tikslus, bet tik figūrų esmę ir savybes, nebūtų žmonėms parodžiusi kitos tiesos normos. Be matematikos, būtų galima nurodyti dar kitas priežastis (jų vardyti čia nereikia), kurios įgalino žmones pastebėti tas visuotines išankstines nuostatas ir padėjo jiems įgyti teisingą daiktų pažinimą.

Taigi aš pakankamai išaiškinau tai, ką žadėjau aiškinti pirmiausia. Nedaug reikia ir norint

parodyti, kad gamta nepaskiria sau jokio tikslo ir kad visos tikslo priežastys yra ne kas kita, kaip žmonių prasimanymai. Juk tikiuosi, jog tai jau pakankamai aišku tiek dėl to, kad nurodžiau pagrindus ir priežastis, iš kurių kyla ši išankstinė nuostata, tiek iš 16 teoremos ir 32 teoremos priedo, be to, iš viso to, kuo remdamasis parodžiau, jog gamtoje viskas vyksta su tam tikru amžinu būtinumu ir didžiausiu tobulumu.

Tačiau dar pridursiu, kad, žinoma, ši tikslingumo doktrina visiškai iškreipia gamtą. Juk tai, kas iš tikrųjų yra priežastis, ji laiko padariniu, ir priešingai; be to, tą, kas savo prigimtimi yra ankstesnis, ji padaro vėlesnį; galiausiai, aukščiausią ir labiausiai tobulą ji paverčia netobuliausiuoju. Juk (praleisime du pirmuosius punktus, kurie savaime akivaizdūs) iš 21, 22 ir 23 teoremų yra žinoma: tobuliausias yra tas padarinys, kuris betarpiškai sukurtas Dievo, ir kuo daugiau kam nors atsirasti reikia tarpinių priežasčių, tuo mažiau tai tobula. Bet jei Dievo betarpiškai sukurti daiktai būtų sukurti tam, kad Dievas pasiektų savo tikslą, tai paskutiniai daiktai, dėl kurių buvo sukurti pirmesnieji, būtinai būtų iš visų vertingiausi. Be to, ši doktrina naikina Dievo tobulumą: juk jei Dievas veikia turėdamas tikslą, tai jis būtinai siekia to, ko neturi. Ir nors teologai ir metafizikai iš poreikio kylantį tikslą skiria nuo tikslo supanašėti, vis dėlto jie pripažįsta, kad Dievas viską darė dėl savęs, o ne dėl daiktų, kuriuos reikia sukurti, nes iki kūrimo jie negali nurodyti nieko, išskyrus Dievą, dėl ko Dievas veiktų. Tad jie būtinai priversti pripažinti, kad Dievas stokojo to, kam jis

norėjo parengti priemones, ir to troško, o tai savaime aišku.

Čia nedera nutylėti, kad šios doktrinos šalininkai, norėdami pasipuikuoti savo įžvalgumu nurodant daiktų tikslus, šiai savo doktrinai patvirtinti pateikė naują įrodymo būdą, būtent redukcijos ne į negalimybę, bet į nežinojimą. O tai rodo, kad nebuvo jokios kitos priemonės šiai doktrinai įrodyti. Juk jei, pavyzdžiui, nuo kurio nors stogo nukristų akmuo kam nors ant galvos ir jį užmuštų, tai jie savo būdu įrodinėtų, jog tas akmuo nukrito tam, kad užmuštų žmogų. Mat jei Dievo valia akmuo nukrito ne tuo tikslu, tai kaip galėtų atsitiktinai susidėti tiek aplinkybių (nes dažnai jų susideda gana daug)? Galbūt atsakysite, kad tai įvyko todėl, jog pakilo vėjas, o žmogus ėjo tuo keliu. Tačiau jie atkakliai klaus: kodėl kaip tik tuo laiku vėjas pakilo? Kodėl žmogus kaip tik tuo laiku ėjo tuo keliu? Jei vėl atsakysite, jog vėjas tada pakilo todėl, kad praėjusią dieną jūra ėmė banguoti, nors iki tol oras buvo ramus, o žmogus ėjo draugo pakviestas, tai jie vėl atkakliai klaus, nes klausimams nėra pabaigos: kodėl jūra bangavo? Kodėl žmogus buvo pakviestas tuo laiku? Taip jie nesiliaus klausę apie priežasčių priežastis, kol prieisime Dievo valią, t.y. nežinojimo prieglobstį. Taip jie apstulbsta ir stebėdami žmogaus kūno sandarą ir, nežinodami tokio meno priežasčių, daro išvadą, kad jis sukurtas ne mechaniškai, bet dieviškojo, arba antgamtinio, meno ir sudarytas taip, kad viena dalis nekenkia kitai daliai. Dėl to ir atsitinka taip, kad ieškantis stebuklų tikrųjų priežasčių ir siekiantis gamtos reiškinius suprasti kaip

mokslininkas, o ne kaip kvailys jais stebėtis, visur būna laikomas heretiku bei nedorėliu ir tokiu apskelbiamas tų, kuriuos minia gerbia kaip gamtos ir dievų aiškintojus. Juk pastarieji žino, kad pašalinus nežinojimą išsklaidomas ir apstulbimas, t.y. vienintelė jų turima priemonė įrodyti ir išlaikyti savo autoritetą. Tačiau pakaks apie tai, ir pereinu prie trečio punkto, kurį ryžausi čia aptarti.

Įsikalbėję, kad visa, kas vyksta, vyksta dėl jų, žmonės kiekvieno daikto svarbiausia ypatybe turėjo laikyti tai, kas jiems naudingiausia, ir labiausiai vertinti visa tai, kas juos paveikė maloniausiai. Tad jie turėjo kurti sąvokas, kuriomis išreikštų daiktų prigimtis, tokias kaip *gėris*, *blogis*, *tvarka*, *netvarka*, *šiluma*, *šaltis*, *grožis*, *bjaurumas*. O kadangi žmonės save laikė laisvais, tai atsirado ir tokios sąvokos, kaip *pagyrimas* ir *smerkimas*, *nusižengimas* ir *nuopelnas*. Pastarąsias aptarsiu vėliau, kai tirsiu žmogaus prigimtį, o pirmąsias trumpai čia paaiškinsiu.

Juk visa tai, kas pravartu jų gerovei ir Dievui garbinti, žmonės pavadino *gėriu*, o kas tam priešinga – *blogiu*. O kadangi daiktų prigimties nesuprantantys nieko apie daiktus netvirtina, bet juos tik įsivaizduoja ir įsivaizdavimą laiko supratimu, tai, nepažindami daiktų ir savo pačių prigimties, jie yra tvirtai įsitikinę, kad daiktams būdinga *tvarka*. Juk jei daiktai taip išsidėstę, kad, suvokę juos jutimais, mes lengvai galime juos įsivaizduoti ir, vadinasi, lengvai prisiminti, tai juos vadiname gerai sutvarkytais, o priešingu atveju – blogai sutvarkytais, arba *netvarkingais*. Ir kadangi tai, ką

lengvai galime įsivaizduoti, mums ypač miela, tai žmonės tvarką vertina labiau už netvarką, tarytum tvarka gamtoje būtų kas nors nepriklausoma nuo mūsų įsivaizdavimo, ir sako, kad Dievas visa sukūrė tvarkinga; šitaip, patys to nesuvokdami, jie Dievui priskiria vaizduotę, jei tik nemano, kad Dievas, parūpinęs žmonėms vaizduotę, visus daiktus išdėstė taip, kad žmonės lengviausiai galėtų juos įsivaizduoti. Tikriausiai jų nesutrikdys aptinkamas begalinis daugis, smarkiai pranokstantis mūsų vaizduotę, ir daug kas, kas sutrikdo vaizduotę dėl jos nepajėgumo. Bet apie tai pakaks.

Kitos sąvokos taip pat yra ne kas kita, kaip įsivaizdavimo būdai, kuriais vaizduotė įvairiai veikia. Tačiau neišmanantys žmonės jas laiko svarbiausiais daiktų atributais, nes, kaip jau sakėme, jie įsitikinę, kad visi daiktai sukurti jiems, ir kurio nors daikto prigimtį vadina gera arba bloga, sveika arba supuvusia ir sugedusia priklausomai nuo to, kiek tas daiktas juos paveikia. Pavyzdžiui, jei judėjimas, perduodamas nervais iš objektų, suvokiamų akimis, pagerina sveikatą, tai jo priežastimi esantys objektai vadinami *gražiais*, o jei sukeliamas priešingas judėjimas, tai vadinami *bjauriais*. Objektai, kurie sukelia pojūtį per nosį, vadinami kvepiančiais arba dvokiančiais; kurie per liežuvį – saldžiais arba karčiais, skaniais arba neskaniais; kurie per lytėjimą – kietais arba minkštais, sunkiais arba lengvais ir t.t.; pagaliau, kurie sukelia pojūtį per ausis, vadinami sukeliančiais triukšmą, garsą arba harmoniją. Pastaroji žmonėms taip susuko galvas, jog jie įtikėjo, kad ir Dievas mėgaujasi harmonija. Netrūksta filosofų,

įsitikinusių, kad dangaus sferų judėjimas sudaro harmoniją. Visa tai pakankamai rodo, kad kiekvienas sprendžia apie daiktus pagal savo nuovokos pobūdį arba, veikiau, savo vaizduotės būsenas laiko pačiais daiktais.

Tad nenuostabu (tai pažymėsime prabėgomis), kad žmonėms kilo tiek daug ginčijamų klausimų, iš kurių galiausiai kilo skepticizmas. Juk nors žmonių kūnai daugeliu atžvilgių sutampa, vis dėlto dar daugiau jie skiriasi. Todėl tai, ką vienas laiko gėriu, kitam atrodo blogis; ką vienas laiko tvarka, kitam atrodo netvarka; kas vienam malonu, kitam nemalonu, ir taip visur. Bet aš tai praleidžiu, nes čia ne vieta nuodugniai šį klausimą nagrinėti. Be to, visi tai pakankamai patyrė – juk visi kartoja: „kiek galvų, tiek protų", „kiekvienam lig valiai savo proto", „protai skiriasi ne mažiau kaip skoniai". Tokie posakiai pakankamai rodo, kad žmonės apie daiktus sprendžia pagal savo nuovokos pobūdį ir kad daiktus jie veikiau įsivaizduoja, o ne supranta. Juk jeigu jie daiktus suprastų, tai daiktai, kaip liudija matematika, jei ir ne visiems būtų patrauklūs, tai bent visus įtikintų.

Taigi matome, kad visos tos sąvokos[7], kuriomis paprasti žmonės įpratę aiškinti gamtą, yra vien tik įsivaizdavimo būdai, atskleidžiantys ne kurio nors daikto prigimtį, bet tik vaizduotės būklę. O kadangi jie turi tarytum už vaizduotės egzistuojančių esinių pavadinimus, tai aš juos ir vadinu ne proto, bet vaizduotės sukurtais esiniais. Ir tada lengvai galima atremti visus argumentus, nukreiptus prieš mus ir grindžiamus panašiomis sąvokomis.

Juk daugelis paprastai taip įrodinėja: jei viskas kilo iš tobuliausios Dievo prigimties būtinumo, tai iš kur gamtoje atsirado tiek daug netobulumų – daiktų sugedimas iki puvimo, pasišlykštėjimą kelianti jų bjaurastis, netvarka, blogis, nuodėmingumas ir t.t.? Bet tai, kaip ką tik sakiau, lengva paneigti. Juk apie daiktų tobulumą reikia spręsti vien tik iš jų prigimties ir galios – daiktai daugiau ar mažiau tobuli ne todėl, kad jie sukelia žmogui malonumo ar pasibjaurėjimo jausmą, kad jie žmogaus prigimčiai naudingi arba jai priešingi.

O tiems, kurie klausia, kodėl Dievas nesukūrė visų žmonių taip, kad jie vadovautųsi vien tik protu, aš atsakau tik taip: žinoma, todėl, kad Dievui netrūko medžiagos sukurti viskam, nuo aukščiausio iki žemiausio tobulumo laipsnio, arba, tikriau sakant, todėl, kad jo prigimties dėsniai buvo tokie platūs, jog jų pakako sukurti viskam, ką tik gali įsivaizduoti koks nors begalinis intelektas, kaip esu įrodęs 16 teoremoje.

Štai tos išankstinės nuostatos, kurias ėmiausi čia aptarti. Jei dar kas nors iš šios srities liko, tai kiekvienas, pusėtinai apmąstęs, gali tai išsklaidyti.

Pirmos dalies pabaiga

Antra dalis

APIE SIELOS PRIGIMTĮ IR KILMĘ

Dabar imuosi dėstyti tai, kas turi būti Dievo, arba amžino ir begalinio esinio, esmės būtinas sekmuo. Žinoma, bus išdėstyta ne viskas – juk I d. 16 teoremoje įrodėme, kad iš Dievo esmės turi begale būdų kilti begalinis daugis. Išdėstysiu tik tai, kas mus gali tarsi už rankos atvesti į žmogaus sielos ir jos didžiausios palaimos pažinimą.

APIBRĖŽIMAI

1. *Kūnu* aš laikau modusą, tam tikru ir apibrėžtu būdu išreiškiantį Dievo esmę, kiek jis laikomas tįsiu daiktu (žr. I d. 25 teor. pr.).

2. Teigiu, kad kurio nors daikto *esmei* priklauso tai, dėl ko, jei tai duota, daiktas būtinai pripažįstamas esančiu, o jei to nėra, daiktas būtinai sunaikinamas; kitaip tariant, tai, be ko daiktas ir, atvirkščiai, kas be daikto negali nei egzistuoti, nei būti suvokta.

3. *Idėja* laikau sielos sąvoką, kurią siela sudaro todėl, kad ji yra mąstantis daiktas.

Paaiškinimas. Sakau verčiau „sąvoka“ (*conceptus*), o ne „suvokimas“ (*perceptio*), nes žodis „suvo-

kimas“, atrodo, nurodo sielą objekto atžvilgiu esant pasyvią; o žodis „sąvoka“, atrodo, išreiškia sielos veikseną.

4. *Adekvačia idėja* laikau idėją, kuri, imama pati savaime, be santykio su objektu, turi visas tikros idėjos savybes arba vidinius požymius.

Paaiškinimas. Sakau „vidinius požymius“, kad išskirčiau išorinį požymį – idėjos ir jos objekto suderinamumą.

5. Trukmė yra neapibrėžtas egzistavimo tęsimasis.

Paaiškinimas. Sakau „neapibrėžtas“, nes egzistavimo tęsimasis niekaip negali būti determinuotas paties egzistuojančio daikto prigimties, taip pat ir veikiančiosios priežasties, kuri kaip tik būtinai nustato daikto egzistavimą, o ne jį pašalina.

6. *Realumu* ir *tobulumu* aš laikau tą patį.

7. *Atskirais daiktais* laikau baigtinius ir riboto egzistavimo daiktus. O jei daugiau atskirų daiktų susiderina į vieną veikseną taip, kad visi kartu sudaro vieno padarinio priežastį, tai juos visus laikau vienu atskiru daiktu.

AKSIOMOS

1. Žmogaus esmėje neglūdi būtinas egzistavimas, t.y. gamtos tvarkoje įmanoma ir kad tas ar kitas žmogus egzistuotų, ir kad neegzistuotų.

2. Žmogus mąsto.

3. Mąstymo modusai, tokie kaip meilė, troškimas ir visos kitos vadinamosios sielos aistros, pa-

sireiškia tik tada, kai tas pats individas turi mylimo, trokštamo ir t.t. daikto idėją. Tačiau idėją galima turėti ir tada, kai nėra jokio kito mąstymo moduso.

4. Mes juntame, kad koks nors kūnas būna įvairiai veikiamas.

5. Mes nejuntame ir nesuvokiame jokių kitų atskirų daiktų, išskyrus kūnus ir mąstymo modusus.

Postulatus žr. po 13 teoremos.

1 teorema

Mąstymas yra Dievo atributas, kitaip tariant, Dievas yra mąstantis daiktas.

Įrodymas. Atskiros mintys, kitaip tariant, ta ar kita mintis, yra modusai, kurie tam tikru ir apibrėžtu būdu išreiškia Dievo prigimtį (pagal I d. 25 teor. pr.). Vadinasi, Dievui būdingas (pagal I d. 5 apibr.) atributas, kurio sąvokoje glūdi visos atskiros mintys ir kurio dėka jos yra suprantamos. Taigi mąstymas yra vienas iš begalės Dievo atributų, išreiškiančių amžiną ir begalinę Dievo esmę (žr. I d. 6 apibr.), kitaip tariant, Dievas yra mąstantis daiktas. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Ši teorema taip pat paaiškėja iš to, kad mes galime turėti begalinio mąstančio esinio sąvoką. Juk kuo daugiau mąstantis esinys gali mąstyti, tuo, mūsų supratimu, jis realesnis ir tobulesnis. Vadinasi, esinys, galintis begale būdų mąstyti begalinį daugį, dėl gebėjimo mąstyti būtinai yra begalinis. Tad kadangi, atsižvelgdami tik

į mąstymą, šį esinį suvokiame kaip begalinį, tai mąstymas būtinai (pagal I d. 4 ir 6 apibr.) yra vienas iš begalės Dievo atributų. Tai ir norėjome įrodyti.

2 teorema

Tįsumas yra Dievo atributas, kitaip tariant, Dievas yra tįsus daiktas.

Įrodymas. Ši teorema įrodoma tuo pačiu būdu, kuriuo įrodyta ankstesnioji teorema.

3 teorema

Dievas būtinai turi tiek savo esmės, tiek visko, kas iš jo esmės būtinai kyla, idėją.

Įrodymas. Juk Dievas (pagal šios d. 1 teor.) begalinį daugį gali mąstyti begale būdų, kitaip tariant (pagal I d. 16 teor. tai tas pat), jis gali sudaryti savo esmės ir visko, kas iš jos būtinai kyla, idėją. Bet visa, kas yra Dievo valdžioje, būtinai egzistuoja (pagal I d. 35 teor.). Vadinasi, tokia idėja būtinai egzistuoja ir (pagal I d. 15 teor.) ne kitaip, o tik Dieve. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Dauguma žmonių Dievo galią supranta kaip Dievo laisvą valią ir teisę į visa, kas egzistuoja, todėl visuotinai manoma, kad visa yra atsitiktina. Juk, sako, Dievas turi galią viską sugriauti ir paversti į nieką. Be to, Dievo galią labai dažnai palygina su karalių galia. Bet mes I d. 32 teoremos 1 ir 2 prieduose tai paneigėme ir I d. 16 teoremoje parodėme, kad Dievas veikia dėl to paties

būtinumo, dėl kurio pats save pažįsta, t.y. kaip iš dieviškosios prigimties būtinumo išplaukia (tai visi vienu balsu tvirtina), kad Dievas pats save pažįsta, taip ir dėl to paties būtinumo išplaukia, kad Dievas begale būdų veikia be galo daug. Be to, I d. 34 teoremoje parodėme, kad Dievo galia yra ne kas kita, kaip jo veikiančioji esmė, ir todėl kaip negalime įsivaizduoti, kad Dievas neveikia, taip negalime ir įsivaizduoti, kad jis neegzistuoja.

Negana to, jei derėtų toliau tai plėtoti, aš galėčiau atskleisti, kad toji galia, kurią dauguma žmonių priskiria Dievui, yra ne tik žmogiška (o tai rodo, kad dauguma žmonių Dievą suvokia kaip žmogų arba pagal žmogaus paveikslą), bet joje glūdi net ir bejėgiškumas. Tačiau nenoriu kelis kartus kalbėti apie tą patį. Tik primygtinai prašau skaitytoją ne kartą apgalvoti tai, kas apie šį dalyką pasakyta I dalyje nuo 16 teoremos iki pabaigos. Juk niekas nepajėgs deramai suprasti mano minties, jei uoliai nesirūpins nepainioti Dievo galios su žmogiškąja galia arba karalių teise.

4 teorema

Dievo idėja, iš kurios begale būdų kyla begalinis daugis, tegali būti vienintelė.

Įrodymas. Begalinis intelektas apima (pagal I d. 30 teor.) tik Dievo atributus ir jo būsenas. Bet Dievas yra vienintelis (pagal I d. 14 teor. 1 pr.). Vadinasi, Dievo idėja, iš kurios begale būdų kyla begalinis daugis, tegali būti vienintelė. Tai ir reikėjo įrodyti.

5 teorema

Idėjų formalios būties priežastimi Dievas pripažįstamas tik tiek, kiek jis laikomas mąstančiu daiktu, o ne kiek jis atskleidžiamas kuriuo nors kitu atributu. Vadinasi, tiek Dievo atributų idėjų, tiek atskirų daiktų idėjų veikiančioji priežastis – ne patys jų objektai, arba suvokti daiktai, bet pats Dievas, kiek jis yra mąstantis daiktas.

Įrodymas. Tai aišku iš šios dalies 3 teoremos. Juk joje priėjome išvadą, jog Dievas gali sudaryti savo esmės ir visko, kas iš jos būtinai išplaukia, idėją vien tik dėl to, kad jis yra mąstantis daiktas, o ne dėl to, kad yra savo idėjos objektas. Todėl idėjų formalios būties priežastimi pripažįstamas Dievas, kiek jis yra mąstantis daiktas.

Dar kitaip tai galima įrodyti šiuo būdu. Idėjų formali būtis yra mąstymo modusas (tai savaime aišku), t.y. (pagal I d. 25 teor. pr.) modusas, tam tikru būdu išreiškiantis Dievo, kiek jis yra mąstantis daiktas, prigimtį. O todėl (pagal I d. 10 teor.) jame neglūdi Dievo jokio kito atributo sąvoka, ir, vadinasi, šis modusas (pagal I d. 4 aks.) yra ne kurio nors kito atributo, o tik mąstymo padarinys. Todėl idėjų formalios būties priežastimi Dievas pripažįstamas tik tiek, kiek jis laikomas mąstančiu daiktu, ir t.t. Tai ir reikėjo įrodyti.

6 teorema

Dievas yra bet kurio atributo modusų priežastis tik tiek, kiek jis traktuojamas tik to atributo, kurio modu-

sai jie yra, požiūriu, o ne kurio nors kito atributo požiūriu.

Įrodymas. Kiekvienas atributas suvokiamas pats savaime be kurio nors kito paramos (pagal I d. 10 teor.). Todėl kiekvieno atributo modusuose glūdi savojo atributo sąvoka, o ne kurio nors kito, ir, vadinasi (pagal I d. 4 aks.), Dievas yra jų priežastis tik tiek, kiek jis traktuojamas tik to atributo, kurio modusai jie yra, požiūriu, o ne kurio nors kito atributo požiūriu. Tai ir reikėjo įrodyti.

Priedas. Iš to išplaukia, jog daiktų, kurie nėra mąstymo modusai, formali būtis kyla iš dieviškosios prigimties ne todėl, kad Dievas pirmiau pažino šiuos daiktus: idėjų atvaizduoti daiktai kyla ir išvedami iš savo atributų tuo pačiu būdu, kuriuo, kaip parodėme, ir idėjos kyla iš mąstymo atributo.

7 teorema

Idėjų tvarka ir sąryšis tokie patys kaip daiktų tvarka ir sąryšis.

Įrodymas. Tai aišku iš I d. 4 aksiomos. Juk kiekvieno priežastingai sąlygoto daikto idėja priklauso nuo priežasties, kurios padarinys ji yra, pažinimo.

Priedas. Iš to išplaukia, kad Dievo mąstymo galia lygi jo aktualiai veikimo galiai. Vadinasi, kas tik formaliai išplaukia iš begalinės Dievo prigimties, visa tai ta pačia tvarka ir tuo pačiu sąryšiu objektyviai kyla Dieve iš jo idėjos.

Pastaba. Prieš einant toliau mums reikia čia prisiminti tai, ką parodėme anksčiau, būtent kad visa tai, ką tik begalinis intelektas gali suvokti kaip substancijos esmę, priklauso tik vienintelei substancijai ir kad, vadinasi, mąstanti substancija ir tįsi substancija – tai viena ir ta pati substancija, suprantama tai vieno, tai kito atributo požiūriu. Lygiai taip pat tįsumo modusas ir šio moduso idėja yra vienas ir tas pats daiktas, nors išreikštas dviem būdais. Atrodo, jog tai tarsi pro rūką įžvelgė kai kurie žydų rašytojai, kurie kaip tik teigė, kad Dievas, Dievo intelektas ir jo mąstomi daiktai yra viena ir tas pat. Pavyzdžiui, gamtoje egzistuojantis apskritimas ir egzistuojančio apskritimo idėja, kuri taip pat yra Dieve, yra vienas ir tas pats daiktas, išreikštas skirtingais atributais. Tad ar gamtą suvoksime tįsumo atributo, ar mąstymo atributo, ar kurio nors kito atributo požiūriu, visuomet aptiksime vieną ir tą pačią tvarką, kitaip tariant, vieną ir tą patį priežasčių sąryšį, t.y. tų pačių daiktų seką.

Ir jei aš pasakiau, kad Dievas yra, pavyzdžiui, apskritimo idėjos priežastis tik tiek, kiek jis yra mąstantis daiktas, o apskritimo priežastis jis yra tik tiek, kiek jis – tįsus daiktas, tai tik todėl, kad apskritimo idėjos formali būtis gali būti pažinta tik remiantis kitu mąstymo modusu kaip artimiausiąja priežastimi, o tas kitas modusas – vėl kitu, ir taip iki begalybės. Tad kol daiktus laikome mąstymo modusais, visos gamtos tvarką, arba priežasčių sąryšį, turime aiškinti vien tik mąstymo atributu; o kiek juos laikome tįsumo modusais,

turime visos gamtos tvarką aiškinti vien tik tįsumo atributu. Tą patį manau ir apie kitus atributus. Todėl daiktų pačių savaime priežastis iš tikrųjų yra Dievas, kiek jį sudaro begalė atributų. Šiuo metu aš negaliu šito išdėstyti aiškiau.

8 teorema

Atskirų daiktų, arba modusų, kurie neegzistuoja, idėjas begalinė Dievo idėja turi apimti taip, kaip Dievo atributuose glūdi atskirų daiktų, arba modusų, formalios esmės.

Įrodymas. Ši teorema aiški iš ankstesnės teoremos; dar aiškiau ji suprantama iš ankstesnės pastabos.

Priedas. Iš to išplaukia, kad kol atskiri daiktai egzistuoja tik tiek, kiek juos apima Dievo atributai, jų objektyvi būtis, arba idėjos, egzistuoja tik tiek, kiek egzistuoja begalinė Dievo idėja. O kai apie atskirus daiktus sakoma, kad jie egzistuoja ne tik tiek, kiek juos apima Dievo atributai, bet ir kiek, kaip sakoma, jie trunka laike, tai jų idėjoje taip pat glūdės egzistavimas, kurio dėka, sakoma, jie trunka laike.

Pastaba. Jei kas pageidautų pavyzdžio, idant šis dalykas būtų išsamiau išaiškintas, tai aš tikrai negalėčiau pateikti nė vieno, kuris adekvačiai išaiškintų kalbamąjį dalyką, nes jis vienintelis toks. Vis dėlto pamėginsiu tai, kiek įmanoma, nušviesti.

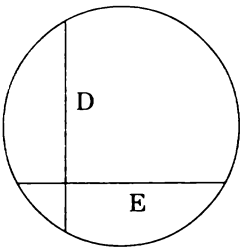

Apskritimo prigimtis kaip tik tokia, kad visi stačiakampiai, sudaryti iš jame susikertančių tiesių linijų atkarpų, tarpusavyje yra lygūs. Todėl apskritime telpa be galo daug lygių stačiakampių. Tačiau apie kiekvieną iš jų tegalima pasakyti, kad jis egzistuoja tik tiek, kiek egzistuoja apskritimas, ir kurio nors iš šių stačiakampių idėja gali būti vadinama egzistuojančia tik tiek, kiek ją apima apskritimo idėja. Dabar tarkime, kad iš begalės tokių stačiakampių egzistuoja tik du, būtent sudaryti iš linijų E ir D atkarpų. Tada, suprantama, ir jų idėjos egzistuoja ne tik tiek, kiek jas apima apskritimo idėja, bet dar ir tiek, kiek jose glūdi tų stačiakampių egzistavimas, ir tuo jos skiriasi nuo visų kitų stačiakampių idėjų.

9 teorema

Tikrovėje egzistuojančio atskiro daikto idėjos priežastis yra Dievas – ne kiek jis begalinis, bet kiek jis laikomas sudarančiu kitą tikrovėje egzistuojančio atskiro daikto idėją, kurios priežastis taip pat yra Dievas, nes jis sudaro trečią idėją, ir t.t. iki begalybės.

Įrodymas. Tikrovėje egzistuojančio atskiro daikto idėja yra atskiras mąstymo modusas, skirtin-

gas nuo visų kitų modusų (pagal 8 teor. pr. ir past.), taigi (pagal šios d. 6 teor.) jo priežastis yra Dievas tik tiek, kiek jis yra mąstantis daiktas. Tačiau (pagal I d. 28 teor.) ne kiek jis yra absoliučiai mąstantis daiktas, bet kiek jis laikomas esančiu mąstymo kito moduso būvyje, kurio priežastis taip pat yra Dievas, kiek jis yra vėl kito mąstymo moduso būvyje, ir taip iki begalybės. Bet idėjų tvarka ir sąryšis (pagal šios d. 7 teor.) tokie patys kaip priežasčių tvarka ir sąryšis. Vadinasi, kurios nors atskiros idėjos priežastis yra kita idėja, kitaip tariant, Dievas, kiek jis laikomas sudarančiu tą kitą idėją, kurios priežastis taip pat yra Dievas, nes jis sudaro trečią idėją, ir t.t. iki begalybės. Tai ir reikėjo įrodyti.

Priedas. Apie visa, kas vyksta kurios nors atskiros idėjos objekte, Dievas žino tik tiek, kiek jis turi to objekto idėją.

Įrodymas. Dievas turi idėją viso to, kas vyksta kurios nors idėjos objekte (pagal šios d. 3 teor.), ne kiek jis begalinis, bet kiek jis laikomas sudarančiu kitą atskiro daikto idėją (pagal 9 teor.). Bet idėjų tvarka ir sąryšis (pagal šios d. 7 teor.) tokie patys kaip daiktų tvarka ir sąryšis. Vadinasi, apie tai, kas vyksta kuriame nors atskirame objekte, Dievas žino tik tiek, kiek jis turi to objekto idėją. Tai ir reikėjo įrodyti.

10 teorema

Substancialumas nebūdingas žmogaus esmei, kitaip tariant, substancija nesudaro žmogaus formos.

Įrodymas. Juk substancialumas apima būtiną egzistavimą (pagal I d. 7 teor.). Tad jei žmogaus esmei būtų būdingas substancialumas, tai kartu su duotąja substancija būtinai būtų duotas žmogus (pagal šios d. 2 apibr.) ir, vadinasi, žmogus būtinai egzistuotų, o tai (pagal šios d. 1 aks.) nesąmonė. Vadinasi, ir t.t. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Ši teorema taip pat įrodoma remiantis I d. 5 teorema, būtent tuo, kad nėra dviejų tos pačios prigimties substancijų. O kadangi žmonių gali egzistuoti daug, tai, kas sudaro žmogaus formą, nėra substancija. Be to, ši teorema aiški iš kitų substancijos savybių, būtent iš to, kad substancija savo prigimtimi begalinė, nekintanti, nedali ir t.t., – tai kiekvienas lengvai gali pastebėti.

Priedas. Iš to išplaukia, kad žmogaus esmę sudaro tam tikros Dievo atributų modifikacijos. Juk substancialumas (pagal šią teor.) nebūdingas žmogaus esmei. Vadinasi, žmogaus esmę (pagal I d. 15 teor.) sudaro kas nors, kas yra Dieve ir kas be Dievo negali nei egzistuoti, nei būti suvokiama, kitaip tariant (pagal I d. 25 teor. pr.), būsena, arba modusas, išreiškiantis Dievo prigimtį tam tikru ir apibrėžtu būdu.

Pastaba. Be abejo, visi privalo sutikti, kad be Dievo niekas negali nei egzistuoti, nei būti suvokiama. Juk visi pripažįsta, kad visų daiktų – tiek jų esmės, tiek egzistavimo – vienintelė priežastis yra Dievas, t.y. kad Dievas yra daiktų priežastis, kaip sakoma, ne tik jų tapsmo, bet ir jų būties atžvilgiu. Tačiau kol kas dauguma sako, kad ku-

rio nors daikto esmei priklauso tai, be ko daiktas negali nei egzistuoti, nei būti suvokiamas, ir todėl mano, kad dieviškoji prigimtis būdinga sukurtų daiktų esmei arba kad sukurti daiktai gali egzistuoti ir būti suvokiami be Dievo, arba, o tai labiau tikėtina, save laiko nepajėgiais teisingai spręsti. Manau, kad šito priežastis ta, jog filosofuojant nesilaikyta tvarkos. Juk dieviškąją prigimtį, kurią reikėjo apmąstyti pirmiausia, nes ji pirmesnė ir už pažinimą, ir už gamtą, pažinimo tvarkoje jie paliko paskiausią, o daiktus, vadinamus jutimų objektais, – pačius pirmutinius. Todėl ir atsitiko taip, kad, apmąstydami gamtos daiktus, apie dieviškąją prigimtį jie mąstė mažiausiai, ir kai paskiau ėmė mąstyti apie dieviškąją prigimtį, tai apie jokį daiktą jie negalėjo tiek mažai mąstyti, kaip apie savo pradinius įsivaizdavimus, kuriais grindė gamtos daiktų pažinimą, nes tai visai negalėjo padėti pažinti dieviškąją prigimtį. Todėl nenuostabu, kad jie visur sau prieštaraudavo.

Bet apie tai nekalbėsiu. Juk čia ketinau tik nurodyti priežastį, kodėl aš nesakiau, kad kurio nors daikto esmei priklauso tai, be ko daiktas negali nei egzistuoti, nei būti suvokiamas, – būtent todėl, kad atskiri daiktai be Dievo negali nei egzistuoti, nei būti suvokiami, tačiau Dievas jų prigimčiai nepriklauso. Tačiau aš sakiau, kad daikto esmę sudaro tai, dėl ko, jei tai duota, daiktas būtinai pripažįstamas esančiu, o jei to nėra, daiktas sunaikinamas; kitaip tariant, tai, be ko daiktas ir, atvirkščiai, kas be daikto negali nei egzistuoti, nei būti suvokta.

11 teorema

Pirma, kas sudaro žmogaus sielos faktiškąją būtį, yra ne kas kita, kaip kurio nors tikrovėje egzistuojančio atskiro daikto idėja.

Įrodymas. Žmogaus esmę (pagal 10 teor. pr.) sudaro tam tikri Dievo atributų modusai, būtent (pagal šios d. 2 aks.) mąstymo modusai. Iš jų visų (pagal šios d. 3 aks.) pirmesnė savo prigimtimi yra idėja, ir jai egzistuojant tame pačiame individe (pagal tą pačią aks.) turi egzistuoti ir kiti modusai (būtent tie, už kuriuos idėja pirmesnė savo prigimtimi). Vadinasi, idėja yra tas pirmasis dalykas, kuris sudaro žmogaus sielos būtį. Tačiau ji nėra neegzistuojančio daikto idėja, nes tokiu atveju (pagal šios d. 8 teor. pr.) pati idėja negalėtų būti vadinama egzistuojančia. Vadinasi, ji bus tikrovėje egzistuojančio daikto idėja. Bet ne begalinio daikto, nes begalinis daiktas (pagal I d. 21 ir 22 teor.) turi visada būtinai egzistuoti, o tai (pagal šios d. 1 aks.) neįmanoma. Vadinasi, pirma, kas sudaro žmogaus sielos faktiškąją būtį, yra tikrovėje egzistuojančio atskiro daikto idėja. Tai ir reikėjo įrodyti.

Priedas. Iš to išplaukia, kad žmogaus siela yra Dievo begalinio intelekto dalis. Todėl kai sakome, jog žmogaus siela suvokia viena ar kita, tai tik sakome, kad Dievas – ne kiek jis begalinis, bet kiek jį išreiškia žmogaus sielos prigimtis, kitaip tariant, kiek jis sudaro jos esmę – turi tą ar kitą idėją. O sakydami, kad Dievas turi tą ar kitą idėją – ne tik kiek jis sudaro žmogaus sielos esmę, bet ir kiek jis kartu su žmogaus siela turi dar kito

daikto idėją, – mes sakome, kad žmogaus siela daiktą pažįsta iš dalies, arba neadekvačiai.

Pastaba. Be abejo, skaitytojai čia sustos, ir jiems daug kas ateis į galvą, kas juos sutrikdys. Todėl prašau jų iš lėto eiti su manimi toliau ir apie tai nespręsti tol, kol visko neperskaitys.

12 teorema

Kas tik pasitaiko žmogaus sielą sudarančios idėjos objekte, žmogaus sielos turi būti suvokta, kitaip tariant, sieloje būtinai turi egzistuoti šito idėja. Tad jei žmogaus sielą sudarančios idėjos objektas yra kūnas, tai tame kūne negali pasitaikyti nieko, ko siela nesuvoktų.

Įrodymas. Juk kas tik pasitaiko kurios nors idėjos objekte, tai būtinai pažįsta Dievas (pagal šios d. 9 teor. pr.), kiek jis laikomas sudarančiu to objekto idėją, t.y. (pagal 11 teor.) kiek jis sudaro kurio nors daikto sielą. Taigi, kas tik pasitaiko žmogaus sielą sudarančios idėjos objekte, tai būtinai pažįsta Dievas, kiek jis sudaro žmogaus sielos prigimtį, t.y. (pagal 11 teor. pr.) to objekto pažinimas būtinai bus sieloje, kitaip tariant, siela jį suvokia. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Ši teorema akivaizdi ir dar aiškiau suprantama iš šios dalies 7 teoremos pastabos, kurią ir žr.

13 teorema

Žmogaus sielą sudarančios idėjos objektas yra kūnas, kitaip tariant, tam tikras tikrovėje egzistuojantis tįsumo modusas, ir niekas kitas.

Įrodymas. Juk jei kūnas nebūtų žmogaus sielos objektas, tai kūno būsenų idėjos būtų Dieve (pagal šios d. 9 teor. pr.) ne kiek jis sudaro mūsų sielą, bet kiek jis sudaro kito daikto sielą, t.y. (pagal šios d. 11 teor. pr.) mūsų sieloje nebūtų kūno būsenų idėjų. Tačiau (pagal šios d. 4 aks.) mes turime kūno būsenų idėjas. Vadinasi, žmogaus sielą sudarančios idėjos objektas yra kūnas, be to (pagal 11 teor.), egzistuojantis tikrovėje. Be to, jei, be kūno, būtų dar kitas sielos objektas, tai mūsų sieloje būtinai turėtų būti kurio nors jo padarinio idėja, nes (pagal I d. 36 teor.) nėra nieko, iš ko nekiltų koks nors padarinys. Bet (pagal šios d. 5 aks.) mūsų sieloje jokios šito idėjos nėra. Vadinasi, mūsų sielos objektas yra egzistuojantis kūnas, ir niekas kitas. Tai ir reikėjo įrodyti.

Priedas. Iš to išplaukia, kad žmogus susideda iš sielos ir kūno ir kad žmogaus kūnas egzistuoja taip, kaip jį juntame.

Pastaba. Iš to suprantame ne tik tai, kad žmogaus siela suvienyta su kūnu, bet ir tai, kaip reikia suprasti sielos ir kūno susivienijimą. Tačiau niekas negalės šio susivienijimo adekvačiai, arba tiksliai, suprasti, pirma adekvačiai nepažinęs mūsų kūno prigimties. Juk tai, ką iki šiol išdėstėme, yra labai bendro pobūdžio ir su žmogumi susiję ne daugiau kaip su kitais individais, kurie visi įsielinti, nors skirtingu mastu. Juk Dieve būtinai egzistuoja kiekvieno daikto idėja, kurios priežastis yra Dievas, lygiai kaip ir žmogaus kūno idėja; o todėl visa, ką pasakėme apie žmogaus kūno idėją, būtinai reikia pasakyti ir apie bet kurio daikto

idėją. Tačiau mes negalime neigti ir to, kad idėjos tarp savęs skiriasi kaip ir patys objektai, kad viena idėja būna pranašesnė už kitą ir joje glūdi daugiau realybės, lygiai kaip vienos idėjos objektas būna pranašesnis už kitos objektą ir jame glūdi daugiau realybės. Todėl kad nustatytume, kuo žmogaus siela skiriasi nuo kitų sielų ir kuo kitas pranoksta, mums būtina pažinti, kaip sakėme, jos objekto, t.y. žmogaus kūno, prigimtį. Bet jos čia aiškinti aš negaliu, ir tai nėra būtina tam, ką noriu įrodyti. Sakau tik apskritai, kad kuo labiau už kitus koks nors kūnas geba vienu metu daug veikti ir patirti, tuo labiau už kitus jo siela geba vienu metu daug suvokti; ir kuo daugiau kurio nors kūno veiksmų priklauso tik nuo jo paties ir kuo mažiau jo veikime dalyvauja kiti kūnai, tuo labiau jo siela geba tiksliai suprasti. Iš to mes galime pažinti vienos sielos pranašumą prieš kitas, paskui įžvelgti ir priežastį, kodėl mes savo kūną pažįstame labai neaiškiai, ir daug ką kita, ką aš paskui iš šito išsamprotausiu. Todėl manau, kad verta tai kruopščiai išdėstyti ir įrodyti, o tam būtina pirma šį bei tą pasakyti apie kūnų prigimtį.

1 aksioma

Visi kūnai arba juda, arba yra rimtyje.

2 aksioma

Kiekvienas kūnas juda tai lėčiau, tai greičiau.

1 lema

Kūnai tarp savęs skiriasi judėjimu ir rimtimi, greičiu ir lėtumu, bet ne substancija.

Įrodymas. Manau, kad šios lemos pirma dalis savaime aiški. O kad kūnai nesiskiria savo substancija, tai aišku tiek iš I d. 5 teoremos, tiek iš I d. 8 teoremos, o aiškiausia iš to, kas pasakyta I d. 15 teoremos pastaboje.

2 lema

Visi kūnai kai kuo sutampa.

Įrodymas. Juk visi kūnai sutampa tuo, kad juose glūdi vieno ir to paties atributo sąvoka (pagal šios d. 1 apibr.). Be to, tuo, kad visi jie gali judėti tai lėčiau, tai greičiau ir apskritai – tai judėti, tai būti rimtyje.

3 lema

Judantis arba rimtyje esantis kūnas turėjo būti determinuotas judėti arba būti rimtyje kito kūno, kuris savo ruožtu buvo determinuotas judėti arba būti rimtyje dar kito kūno, o pastarasis – vėl kito, ir taip iki begalybės.

Įrodymas. Kūnai (pagal šios d. 1 apibr.) yra atskiri daiktai, kurie (pagal 1 lemą) tarp savęs skiriasi judėjimo ir rimties požiūriu; taigi (pagal I d. 28 teor.) kiekvienas kūnas būtinai turėjo būti determinuotas judėti arba būti rimtyje kito atskiro daikto, būtent (pagal šios d. 6 teor.) kito kūno,

kuris (pagal 1 aks.) taip pat juda arba yra rimtyje. Bet jis taip pat (tuo pačiu pagrindu) galėjo judėti arba būti rimtyje ne kitaip, o tik dar kito kūno determinuotas judėti arba būti rimtyje, o pastarasis (tuo pačiu pagrindu) – vėl kito, ir taip iki begalybės. Tai ir reikėjo įrodyti.

Priedas. Iš to išplaukia, kad judantis kūnas tol juda, kol kito kūno bus determinuotas būti rimtyje; ir rimtyje esantis kūnas tol bus rimtyje, kol kito kūno bus determinuotas judėti. Žinoma, tai savaime aišku. Juk tardamas, kad kūnas, pavyzdžiui, *A*, yra rimtyje, ir neatsižvelgdamas į kitus judančius kūnus apie kūną *A* nieko negalėsiu pasakyti, tik tai, kad jis yra rimtyje. O jei paskui atsitiks taip, kad kūnas *A* ims judėti, tai, žinoma, šitai negali kilti iš to, kad jis buvo rimtyje, nes rimties sekmuo galėjo būti tik kūno *A* rimtis. Jei, priešingai, tariama, kad kūnas *A* juda, tai, atsižvelgdami tik į *A*, nieko apie jį negalėsime tvirtinti, o tik tai, kad jis juda. O jei paskui atsitiks taip, kad kūnas *A* bus rimtyje, tai, žinoma, šitai negali kilti iš judėjimo, kurį buvo įgijęs, nes judėjimo sekmuo galėjo būti tik kūno *A* judėjimas. Tad rimtis kyla iš daikto, kurio nebuvo kūne *A*, būtent iš išorinės priežasties, determinavusios kūno *A* rimtį.

1 aksioma

Visos kurio nors kūno būsenos, sukeltos kito kūno poveikio, kyla iš paveikto kūno prigimties ir kartu iš poveikį sukeliančio kūno prigimties. Taigi vienas ir tas pats kūnas juda skirtingai pri-

klausomai nuo jį judinančių kūnų skirtingos prigimties, ir, priešingai, skirtingi kūnai juda skirtingai judinami vieno ir to paties kūno.

2 aksioma

Kai judantis kūnas suduoda į kitą, rimtyje esantį, kūną, kurio jis negali išjudinti, jis atmušamas, kad nepaliautų judėti; ir kampas, kurį sudaro atmušto judėjimo linija su ta rimtyje esančio kūno plokštuma, į kurią suduoda judąs kūnas, lygus kampui, kurį sudaro pradinio judėjimo linija su ta pačia plokštuma.

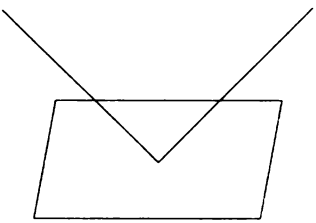

Tiek apie paprasčiausius kūnus, būtent tuos, kurie skiriasi tik judėjimu ir rimtimi, greičiu ir lėtumu. Dabar pereisime prie sudėtinių kūnų.

APIBRĖŽIMAS

Kai keli vienodo arba skirtingo dydžio kūnai spaudžiami kitų kūnų taip, kad vienas kitą liečia, arba vienodu ar skirtingu greičiu juda taip, kad tam tikru santykiu perduoda savo judėjimą vienas kitam, tai mes sakome, kad tokie kūnai vienas su kitu susijungę ir visi kartu sudaro vieną kūną, arba individą, kuris skiriasi nuo kitų šiuo kūnų susijungimu.

3 aksioma

Kuo didesniais arba mažesniais paviršiais liečia viena kitą kurio nors individo, ar sudėtinio kūno, dalys, tuo sunkiau arba lengviau galima priversti juos pakeisti savo padėtį ir, vadinasi, tuo lengviau arba sunkiau priversti patį individą įgyti kitą pavidalą. Todėl tuos kūnus, kurių dalys viena kitą liečia didesniais paviršiais, aš vadinsiu *kietais*, o tuos, kurių dalys liečiasi mažais paviršiais, – *minkštais* ir, galiausiai, tuos, kurių dalys tarpusavyje judrios, – *skystais*.

4 lema

Jei nuo kūno, sudaryto iš kelių kūnų, arba nuo individo, kai kurie kūnai atsiskirs ir kartu jų vietą užims tiek pat kitų tos pačios prigimties kūnų, tai individas išsaugos savo ankstesnę prigimtį nė kiek nekeisdamas savo formos.

Įrodymas. Juk kūnai (pagal 1 lemą) savo substancija nesiskiria. Tai, kas sudaro individo formą, yra (pagal ankstesnį apibr.) kūnų susijungimas, o šis susijungimas, net jei kūnai tolydžio kistų (pagal prielaidą), išlieka. Vadinasi, ir individas išsaugos savo ankstesnę prigimtį tiek substancijos, tiek moduso požiūriu. Tai ir reikėjo įrodyti.

5 lema

Jei individą sudarančios dalys padidės arba sumažės, tačiau tokia proporcija, kad tarp jų išliks ankstesnis judėjimo ir rimties santykis, tai ir individas išsau-

gos savo ankstesnę prigimtį nė kiek nekeisdamas savo formos.

Įrodymas toks pats kaip ankstesnės lemos.

6 lema

Jei kai kurie individą sudarantys kūnai bus priversti pakeisti judėjimo kryptį, tačiau taip, kad savo judėjimą galės tęsti ir perduoti jį vienas kitam ankstesniu santykiu, tai ir individas išsaugos savo prigimtį nė kiek nekeisdamas savo formos.

Įrodymas. Tai savaime aišku. Juk tariama, kad individas išsaugos visa, kas, kaip sakėme jį apibrėždami, sudaro jo formą.

7 lema

Be to, taip sudarytas individas, nesvarbu ar jis visas judės, ar bus rimtyje, ar judės ta, ar kita kryptimi, išsaugos savo prigimtį, kol kiekviena jo dalis išsaugos savo judėjimą ir jį perduos kitoms dalims kaip ir anksčiau.

Įrodymas. Tai aišku iš paties individo apibrėžimo, pateikto prieš 4 lemą.

Pastaba. Taigi iš to matome, kaip sudėtinis individas gali patirti įvairias būsenas, vis dėlto išsaugodamas savo prigimtį. Be to, iki šiol mes ėmėme individą, sudarytą iš kūnų, kurie skiriasi tik judėjimu ir rimtimi, greičiu ir lėtumu, t.y. iš paprasčiausių kūnų sudarytą individą. O jei dabar

imsime kitokį individą, sudarytą iš kelių skirtingos prigimties individų, tai aptiksime, kad jis gali patirti daug kitų būsenų, vis dėlto išsaugodamas savo prigimtį. Juk kadangi kiekviena jo dalis sudaryta iš kelių kūnų, tai kiekviena dalis galės (pagal ankstesnę lemą) nė kiek nekeisdama savo prigimties judėti tai lėčiau, tai greičiau ir, vadinasi, savo judėjimą greičiau ar lėčiau perduoti kitoms dalims. Be to, jei imsime trečią individų rūšį, sudarytą iš šios antrosios rūšies individų, tai aptiksime, kad ir jie gali patirti daug įvairių būsenų nė kiek nekeisdami savo formos.

Ir jei taip eisime toliau iki begalybės, tai lengvai suprasime, kad visa gamta yra vienas individas, kurio dalys, t.y. visi kūnai, kinta begale būdų nė kiek nekintant individui kaip visumai. Tai aš turėčiau išdėstyti plačiau ir įrodyti, jei ketinčiau kūną tirti kaip dalyko žinovas. Bet jau sakiau, kad siekiu kitko ir kad tai pateikiau tik todėl, jog iš to lengvai galiu išvesti tai, ką pasiryžau įrodyti.

POSTULATAI

1. Žmogaus kūnas susideda iš daugelio (skirtingos prigimties) individualių dalių, kurių kiekviena nepaprastai sudėtinga.

2. Žmogaus kūną sudarančios individualios dalys vienos skystos, kitos minkštos ir, galiausiai, trečios kietos.

3. Žmogaus kūną sudarančias individualias dalis, taigi ir patį žmogaus kūną, daugeliu būdų veikia išoriniai kūnai.

4. Kad save išsaugotų, žmogaus kūnui reikia daugelio kitų kūnų, kuriuose jis tolydžio tarsi atgimsta.

5. Kai žmogaus kūno skysta dalis išorinio kūno determinuojama taip, kad dažnai suduoda į kitą, minkštą dalį, tai ji pakeičia pastarosios paviršių ir joje palieka tarsi kokius iš išorės veikiančio kūno pėdsakus.

6. Žmogaus kūnas gali daugeliu būdų judinti išorinius kūnus ir įvairiais būdais juos paveikti.

14 teorema

Žmogaus siela geba labai daug suvokti ir geba tuo labiau, kuo daugiau būdų jos kūnas gali būti paveiktas.

Įrodymas. Juk žmogaus kūnas (pagal 3 ir 6 post.) daugeliu būdų yra veikiamas išorinių kūnų ir geba daugeliu būdų paveikti išorinius kūnus. O visa, kas vyksta žmogaus kūne, žmogaus siela (pagal šios d. 12 teor.) turi suvokti; vadinasi, žmogaus siela geba labai daug suvokti ir geba tuo labiau, ir t.t. Tai ir reikėjo įrodyti.

15 teorema

Idėja, sudaranti žmogaus sielos formalią būtį, ne paprasta, bet sudėta iš daugelio idėjų.

Įrodymas. Žmogaus sielos formalią būtį sudaranti idėja yra kūno idėja (pagal šios d. 13 teor.), o kūnas (pagal 1 post.) susideda iš daugelio labai sudėtingų individų. Bet Dieve būtinai egzistuoja (pagal šios d. 8 teor. pr.) kiekvieno kūną sudaran-

čio individo idėja. Vadinasi (pagal šios d. 7 teor.), žmogaus kūno idėja sudėta iš daugelio jo sudedamųjų dalių idėjų. Tai ir reikėjo įrodyti.

16 teorema

Kiekvienos išorinių kūnų sukeltos žmogaus kūno būsenos idėja turi apimti žmogaus kūno prigimtį ir kartu išorinio kūno prigimtį.

Įrodymas. Juk visos sukeltos kurio nors kūno būsenos kyla (pagal 1 aks. po 3 lemos pr.) iš poveikį patiriančio kūno prigimties ir kartu iš poveikį sukeliančio kūno prigimties. Todėl jų idėja (pagal I d. 4 aks.) būtinai apima abiejų kūnų prigimtį. Vadinasi, kiekvienos išorinių kūnų sukeltos žmogaus kūno būsenos idėja apima žmogaus kūno prigimtį ir išorinio kūno prigimtį. Tai ir reikėjo įrodyti.

1 priedas. Iš to išplaukia, pirma, kad žmogaus siela daugelio kūnų prigimtį suvokia kartu su savo kūno prigimtimi.

2 priedas. Išplaukia, antra, kad mūsų išorinių daiktų idėjos labiau parodo mūsų kūno būklę negu išorinių kūnų prigimtį, – tai daugeliu pavyzdžių aš paaiškinau pirmos dalies priedėlyje.

17 teorema

Jei sukelta tokia žmogaus kūno būsena, kurioje glūdi kurio nors išorinio kūno prigimtis, tai žmogaus siela tą išorinį kūną laikys tikrai egzistuojančiu arba čia pat

esančiu tol, kol kūnas nepatirs poveikio, šalinančio to kūno egzistavimą arba esamumą.

Įrodymas. Teorema akivaizdi. Juk kol žmogaus kūnas patirs tokią būseną, tol žmogaus siela (pagal šios d. 12 teor.) šią kūno būseną suvoks, t.y. (pagal 16 teor.) turės tikrai egzistuojančio moduso idėją, apimančią išorinio kūno prigimtį, t.y. idėją, kuri išorinio kūno egzistavimą arba esamumą ne šalina, bet numato. Todėl siela (pagal 16 teor. 1 pr.) išorinį kūną tol laikys tikrai egzistuojančiu arba čia pat esančiu, kol ir t.t. Tai ir reikėjo įrodyti.

Priedas. Išorinius kūnus, kurie kartą paveikė žmogaus kūną, siela gali laikyti tarsi čia pat esančiais, nors jie jau neegzistuotų ir šiuo metu jų jau nebūtų.

Įrodymas. Kai išoriniai kūnai žmogaus kūno skystąsias dalis determinuoja taip, kad jos dažnai suduoda į minkštesnes dalis, tai (pagal 5 post.) pakeičia jų paviršių. Dėl to (žr. 2 aks. po 3 lemos pr.) skystos dalys atsimuša nuo minkštų dalių kitaip negu anksčiau ir jeigu paskui savaimingai judėdamos suduoda į šiuos naujus paviršius, nuo jų atsimuša lygiai taip pat, kaip tada, kai jos išorinių kūnų buvo pastūmėtos į šiuos paviršius. Vadinasi, kai taip atsimušusių jų judėjimas tęsiasi, jos žmogaus kūną veikia tuo pačiu būdu. Siela (pagal šios d. 12 teor.) vėl mąstys apie šį poveikį, t.y. (pagal 17 teor.) vėl laikys išorinį kūną čia pat esančiu; ir taip bus kiekvieną kartą, kai žmogaus kūno skystos dalys savaimingai judėdamos suduos

į šiuos paviršius. Todėl nors išoriniai kūnai, kartą paveikę žmogaus kūną, ir neegzistuotų, vis dėlto siela juos laikys čia pat esančiais kiekvieną kartą, kai pasikartos ši kūno veiksena. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Taigi matome, kaip gali atsitikti, kad tą, ko nėra, mes, kaip dažnai būna, laikome čia pat esančiu. Galbūt tai atsitinka ir dėl kitų priežasčių, bet man pakaks, kad čia parodžiau vieną, kuria dalyką galiu taip paaiškinti, lyg būčiau parodęs tikrąją priežastį. Tačiau aš nemanau, kad esu labai nutolęs nuo tikrosios priežasties, nes visuose mano priimtuose postulatuose vargu ar glūdi kas nors, ko nepatvirtintų patyrimas, kuriuo abejoti mums nedera, kai įrodėme, kad žmogaus kūnas egzistuoja taip, kaip mes jį juntame (žr. šios d. 13 teor. pr.). Be to (iš šios teor. pr. ir 16 teor. 2 pr.), mes aiškiai suprantame, koks yra skirtumas tarp, pavyzdžiui, Petro idėjos, sudarančios jo sielos esmę, ir Petro idėjos, kurią turi kitas žmogus, pavyzdžiui, Paulius. Pirmoji tiesiogiai išreiškia paties Petro kūno esmę, ir joje tol glūdi egzistavimas, kol Petras egzistuoja. O antroji labiau nurodo Pauliaus kūno būseną negu Petro prigimtį, ir todėl kol trunka toji Pauliaus kūno būsena, jo siela, nors Petras jau neegzistuotų, laikys jį esančiu.

Tačiau laikydamiesi įprastinės žodžių vartosenos mes tokias žmogaus kūno būsenas, kurių idėjos išorinius kūnus mums pateikia kaip čia pat esančius, ateityje vadinsime daiktų vaizdais, nors jie ir neperteiktų daiktų pavidalo. Ir kai siela ste-

bi daiktus šiuo būdu, mes sakysime, kad ji juos įsivaizduoja.

Imdamasis atskleisti, kas yra suklydimas, aš norėčiau pažymėti, jog sielos vaizdiniams patiems savaime suklydimas nė kiek nebūdingas; kitaip tariant, siela, kai ji įsivaizduoja, neklysta, o klysta tik tiek, kiek ji laikoma neturinčia idėjos, šalinančios tų daiktų, kuriuos ji įsivaizduoja čia pat esančius, egzistavimą. Juk jei siela, neegzistuojančius daiktus įsivaizduodama čia pat esančius, kartu žinotų, kad tie daiktai tikrai neegzistuoja, tai tokią vaizduotės galią ji iš tiesų laikytų savosios prigimties vertingumu, o ne yda, ypač jei šis gebėjimas įsivaizduoti priklausytų vien tik nuo jos prigimties, t.y. (pagal I d. 7 apibr.) jei šis sielos gebėjimas įsivaizduoti būtų laisvas.

18 teorema

Jei žmogaus kūnas kartą buvo veikiamas dviejų arba daugiau kūnų vienu metu, tai siela, paskui įsivaizduodama vieną iš jų, tuojau atsimins ir kitus.

Įrodymas. Siela (pagal 17 teor. pr.) kurį nors kūną įsivaizduoja dėl tos priežasties, kad išorinio kūno palikti pėdsakai paveikia žmogaus kūną ir sukelia tokią pačią būseną tuo pačiu būdu kaip ir tada, kai tam tikros jo dalys buvo veikiamos paties išorinio kūno. Bet (pagal prielaidą) kūno būsena tada buvo tokia, kad siela įsivaizdavo iš karto du kūnus. Vadinasi, dabar siela taip pat įsivaizduos iš karto du kūnus, ir jei įsivaizduos vieną iš jų, tuojau atsimins ir kitą. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Iš to aiškiai suprantame, kas yra *atmintis.* Juk ji yra ne kas kita, kaip tam tikras idėjų, kuriose glūdi už žmogaus kūno esančių daiktų prigimtis, susijungimas sieloje pagal žmogaus kūno būsenų tvarką ir susijungimą. Aš sakau, pirma, jog atmintis yra susijungimas tik tokių idėjų, kuriose glūdi už žmogaus kūno esančių daiktų prigimtis, o ne idėjų, išreiškiančių šių daiktų prigimtį. Juk iš tikrųjų šios idėjos (pagal šios d. 16 teor.) yra žmogaus kūno būsenų idėjos, jos apima tiek žmogaus kūno, tiek išorinių kūnų prigimtis. Sakau, antra, jog šis idėjų susijungimas įvyksta pagal žmogaus kūno būsenų tvarką ir susijungimą, kad jį atskirčiau nuo idėjų susijungimo, įvykstančio pagal intelekto tvarką, kuria siela suvokia daiktus per jų pirmąsias priežastis ir kuri ta pati visiems žmonėms.

Iš to paskui aiškiai suprantame, kodėl siela nuo minties apie vieną daiktą tuojau pereina prie minties apie kitą daiktą, nė kiek į pirmąjį nepanašų. Pavyzdžiui, nuo minties apie žodį *pomum* (obuolys) romėnas tuojau pereidavo prie minties apie vaisių, nė kiek nepanašų į tą artikuliuotą garsą ir neturintį su juo nieko bendro, išskyrus tai, kad to žmogaus kūną dažnai paveikdavo jie abu, t.y. tas žmogus, matydamas vaisių, dažnai girdėjo žodį *pomum.* Taip kiekvienas pereina nuo vienos minties prie kitos pagal tai, kaip įprotis jo kūne sutvarkė daiktų vaizdus. Juk, pavyzdžiui, kareivis, matydamas smėlyje arklio pėdsakus, tuojau nuo minties apie arklį pereis prie minties apie raitelį, nuo jos – prie minties apie karą ir t.t. O kaimietis nuo

minties apie arklį pereis prie minties apie plūgą, lauką ir t.t.; ir taip kiekvienas nuo vienos minties pereina prie tos ar kitos, žiūrint kaip yra įpratęs tuo ar kitu būdu jungti daiktų vaizdus.

19 teorema

Žmogaus siela pažįsta patį žmogaus kūną ir apie jo egzistavimą žino tik iš sukeltų kūno būsenų idėjų.

Įrodymas. Juk žmogaus siela pati yra idėja, kitaip tariant – žmogaus kūno pažinimas (pagal šios d. 13 teor.), esantis (pagal šios d. 9 teor.) Dieve, kiek jis laikomas sudarančiu kitą atskiro daikto idėją. Arba: kadangi (pagal 4 post.) žmogaus kūnui reikia daugelio kitų kūnų, per kuriuos jis tolydžio tarsi atgimsta, o idėjų tvarka ir sąryšis (pagal šios d. 7 teor.) tokie patys kaip priežasčių tvarka ir sąryšis, tai, vadinasi, ši idėja bus Dieve, kiek jis laikomas sudarančiu daugelio atskirų daiktų idėjas. Taigi Dievas turi žmogaus kūno idėją, kitaip tariant, pažįsta žmogaus kūną, kiek jis sudaro daugelį kitų idėjų, o ne kiek jis sudaro žmogaus sielos prigimtį, t.y. (pagal šios d. 11 teor. pr.) žmogaus siela žmogaus kūno nepažįsta. Tačiau kūno būsenų idėjos yra Dieve, kiek jis sudaro žmogaus sielos prigimtį, kitaip tariant, žmogaus siela kūno būsenas suvokia (pagal šios d. 12 teor.) ir, vadinasi (pagal šios d. 16 teor.), suvokia ir patį žmogaus kūną, be to (pagal šios d. 17 teor.), kaip tikrai egzistuojantį. Taigi tik tiek žmogaus siela suvokia patį žmogaus kūną. Tai ir reikėjo įrodyti.

20 teorema

Dieve taip pat egzistuoja žmogaus sielos idėja, arba pažinimas, kylanti Dieve tuo pačiu būdu ir Dievui priklausanti lygiai taip pat, kaip žmogaus kūno idėja, arba pažinimas.

Įrodymas. Mąstymas yra Dievo atributas (pagal šios d. 1 teor.), o todėl (pagal šios d. 3 teor.) Dieve būtinai turi egzistuoti tiek paties mąstymo, tiek visų jo modusų, taigi (pagal šios d. 11 teor.) ir žmogaus sielos idėja. Iš to išplaukia, kad ši sielos idėja, arba pažinimas, Dieve egzistuoja ne kiek jis yra begalinis, bet kiek jis sudaro kitą atskiro daikto idėją (pagal šios d. 9 teor.). Bet idėjų tvarka ir sąryšis tokie patys kaip priežasčių tvarka ir sąryšis (pagal šios d. 7 teor.). Vadinasi, ši sielos idėja, arba pažinimas, kyla Dieve ir Dievui priklauso tuo pačiu būdu kaip kūno idėja, arba pažinimas. Tai ir reikėjo įrodyti.

21 teorema

Ši sielos idėja lygiai taip pat suvienyta su siela, kaip pati siela suvienyta su kūnu.

Įrodymas. Sielos suvienijimą su kūnu parodėme remdamiesi tuo, kad būtent kūnas yra sielos objektas (žr. šios d. 12 ir 13 teor.). O todėl tuo pačiu pagrindu sielos idėja turi būti suvienyta su savo objektu, t.y. su pačia siela, lygiai taip pat, kaip pati siela suvienyta su kūnu. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Ši teorema daug aiškiau suprantama iš to, kas pasakyta šios dalies 7 teoremos pastabo-

je; juk ten mes parodėme, kad kūno idėja ir kūnas, t.y. (pagal šios d. 13 teor.) siela ir kūnas, yra vienas ir tas pats individas, suvokiamas tai kaip mąstymo, tai kaip tįsumo atributas. Todėl sielos idėja ir pati siela yra vienas ir tas pats daiktas, suvokiamas kaip vienas ir tas pats atributas, būtent mąstymo atributas. Aš sakau: sielos idėja ir pati siela egzistuoja Dieve ir taip pat būtinai kyla iš tos pačios mąstymo galios. Juk sielos idėja, t.y. idėjos idėja, iš tikrųjų yra ne kas kita, kaip idėjos forma, kiek ji laikoma mąstymo modusu neatsižvelgiant į objektą. Mat jei kas nors ką nors žino, tai kartu žino, kad tai žino, ir kartu žino, jog jis žino, kad jis tai žino, ir t.t. iki begalybės. Bet apie tai paskui.

22 teorema

Žmogaus siela suvokia ne tik kūno būsenas, bet taip pat šių būsenų idėjas.

Įrodymas. Būsenų idėjų idėjos Dieve kyla tuo pačiu būdu ir Dievui priklauso lygiai taip pat, kaip pačios būsenų idėjos; tai įrodoma tuo pačiu būdu kaip 20 teorema. Bet kūno būsenų idėjos yra žmogaus sieloje (pagal šios d. 12 teor.), t.y. (pagal šios d. 11 teor. pr.) Dieve, kiek jis sudaro žmogaus sielos esmę. Vadinasi, šių idėjų idėjos bus Dieve, kiek jam būdingas žmogaus sielos pažinimas, arba idėja, t.y. (pagal 21 teor.) jos bus pačioje žmogaus sieloje, kuri todėl suvokia ne tik kūno būsenas, bet ir šių būsenų idėjas. Tai ir reikėjo įrodyti.

23 teorema

Siela save pažįsta tik tiek, kiek ji suvokia kūno būsenų idėjas.

Įrodymas. Sielos idėja, arba pažinimas (pagal šios d. 20 teor.), Dieve kyla tuo pačiu būdu ir jam priklauso lygiai taip pat, kaip kūno idėja, arba pažinimas. O kadangi (pagal šios d. 19 teor). žmogaus siela žmogaus kūno paties savaime nepažįsta, t.y. (pagal šios d. 11 teor. pr.) kadangi žmogaus kūną Dievas pažįsta ne kiek jis sudaro žmogaus sielos prigimtį, tai ir sielą Dievas pažįsta ne kiek jis sudaro žmogaus sielos prigimtį, ir todėl (pagal tą patį 11 teor. pr.) žmogaus siela tiek pati savęs nepažįsta. Be to, kūno patiriamų būsenų idėjos apima paties žmogaus kūno prigimtį (pagal šios d. 16 teor.), t.y. (pagal šios d. 13 teor.) jos atitinka sielos prigimtį. Todėl šių idėjų pažinime būtinai glūdės sielos pažinimas. Bet žmogaus siela (pagal 22 teor.) pažįsta šias idėjas. Vadinasi, žmogaus siela tik tiek pati save pažįsta. Tai ir reikėjo įrodyti.

24 teorema

Žmogaus siela žmogaus kūną sudarančių dalių adekvačiai nepažįsta.

Įrodymas. Žmogaus kūną sudarančios dalys priklauso paties kūno esmei tik tiek, kiek jos viena kitai tam tikru santykiu perduoda savo judėjimus (žr. apibr. po 3 lemos pr.), o ne kiek jos gali būti laikomos individais neatsižvelgiant į žmogaus kū-

ną. Juk žmogaus kūno dalys (pagal 1 post.) yra nepaprastai sudėtingi individai, kurių dalys (pagal 4 lemą) gali atsiskirti nuo žmogaus kūno, visiškai išsaugant jo prigimtį ir formą, ir savo judėjimus perteikti (žr. 1 aks. po 3 lemos) kitiems kūnams kitu santykiu. Todėl (pagal šios d. 3 teor.) kiekvienos dalies idėja, arba pažinimas, bus Dieve, ir būtent (pagal šios d. 9 teor.) kiek jis laikomas sudarančiu kitą atskiro daikto idėją, o tas atskiras daiktas gamtos tvarkoje yra pirmesnis už pačią tą dalį (pagal šios d. 7 teor.). Be to, tą patį reikia pasakyti ir apie žmogaus kūną sudarančio paties individo kiekvieną atskirą dalį, todėl kiekvieną žmogaus kūną sudarančią dalį Dievas pažįsta, kiek jis sudaro daugelį daiktų idėjų, o ne kiek jis tik turi žmogaus kūno idėją, t.y. (pagal šios d. 13 teor.) idėją, sudarančią žmogaus sielos prigimtį. O todėl (pagal šios d. 11 teor. pr.) žmogaus siela žmogaus kūną sudarančių dalių adekvačiai nepažįsta. Tai ir reikėjo įrodyti.

25 teorema

Žmogaus kūno bet kurios būsenos idėjoje neglūdi adekvatus išorinio kūno pažinimas.

Įrodymas. Parodėme (žr. šios d. 16 teor.), kad žmogaus kūno būsenos idėja išorinio kūno prigimtį apima tiek, kiek išorinis kūnas tam tikru būdu determinuoja patį žmogaus kūną. O kiek išorinis kūnas yra individas neatsižvelgiant į žmogaus kūną, jo idėja, arba pažinimas, būdinga Dievui (pagal šios d. 9 teor.), kiek jis laikomas sudarančiu

kito daikto idėją, kuri (pagal šios d. 7 teor.) savo prigimtimi pirmesnė už tą išorinį kūną. Todėl adekvatus išorinio kūno pažinimas Dievui nebūdingas, kiek jis turi žmogaus kūno būsenos idėją, kitaip tariant, žmogaus kūno būsenos idėjoje neglūdi adekvatus išorinio kūno pažinimas. Tai ir reikėjo įrodyti.

26 teorema

Žmogaus siela kiekvieną išorinį kūną suvokia kaip tikrai egzistuojantį tik iš savo kūno būsenų idėjų.

Įrodymas. Jei žmogaus kūno niekaip neveikia koks nors išorinis kūnas, tai (pagal šios d. 7 teor.) ir žmogaus kūno idėja, t.y. (pagal šios d. 13 teor.) žmogaus siela, to kūno egzistavimo idėjos niekaip neveikiama, kitaip tariant, ji niekaip nesuvokia tą išorinį kūną egzistuojant. O kiek žmogaus kūnas kokiu nors būdu veikiamas kurio nors išorinio kūno, tiek (pagal šios d. 16 teor. ir jos pr.) ir siela išorinį kūną suvokia. Tai ir reikėjo įrodyti.

Priedas. Kiek žmogaus siela įsivaizduoja išorinį kūną, tiek ji jo adekvačiai nepažįsta.

Įrodymas. Kai žmogaus siela stebi išorinius kūnus remdamasi savo kūno būsenų idėjomis, tai sakome, kad ji įsivaizduoja (žr. šios d. 17 teor. past.); kitu būdu įsivaizduoti išorinius kūnus tikrai egzistuojant siela (pagal ankstesnę teor.) negali. Todėl (pagal 25 teor.) kiek siela įsivaizduoja išorinius kūnus, tiek jų adekvačiai nepažįsta. Tai ir reikėjo įrodyti.

27 teorema

Žmogaus kūno bet kurios būsenos idėjoje neglūdi adekvatus paties žmogaus kūno pažinimas.

Įrodymas. Kiekviena žmogaus kūno bet kurios būsenos idėja žmogaus kūno prigimtį apima tiek, kiek pats žmogaus kūnas laikomas veikiamu kokiu nors apibrėžtu būdu (žr. šios d. 16 teor.). O kiek žmogaus kūnas yra individas, kuris gali būti veikiamas daugeliu kitų būdų, jo idėjoje ir t.t. (žr. šios d. 25 teor. įrodymą).

28 teorema

Žmogaus kūno būsenų idėjos, kiek jos priklauso tik žmogaus sielai, nėra aiškios ir tikslios, bet yra neaiškios.

Įrodymas. Juk žmogaus kūno būsenų idėjos apima tiek išorinių kūnų, tiek paties žmogaus kūno prigimtį (pagal šios d. 16 teor.); jos turi apimti ne tik žmogaus kūno, bet ir jo dalių prigimtį, nes būsenos yra (pagal 3 post.) būdai, kuriais išoriškai veikiamos žmogaus kūno dalys ir, vadinasi, visas kūnas. Bet (pagal šios d. 24 ir 25 teor.) išorinius kūnus, kaip ir žmogaus kūną sudarančias dalis, adekvačiai pažįsta Dievas, kiek jis laikomas sudarančiu ne žmogaus sielą, bet kitas idėjas. Vadinasi, šios būsenų idėjos, kiek jos priklauso tik žmogaus sielai, yra lyg išvados be prielaidų, t.y. (tai savaime suprantama) neaiškios idėjos. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Tuo pačiu būdu galima įrodyti, kad žmogaus sielos prigimtį sudaranti idėja, imama

pati savaime, nėra aiški ir tiksli; tokios pačios yra žmogaus sielos idėja ir žmogaus kūno būsenų idėjų idėjos, kiek jos priklauso vien tik sielai. Kiekvienas gali tai lengvai pastebėti.

29 teorema

Bet kurios žmogaus kūno būsenos idėjos idėjoje neglūdi adekvatus žmogaus sielos pažinimas.

Įrodymas. Juk žmogaus kūno būsenos idėjoje (pagal šios d. 27 teor.) neglūdi adekvatus paties kūno pažinimas, kitaip tariant, idėja adekvačiai neišreiškia jo prigimties, t.y. (pagal šios d. 13 teor.) ji adekvačiai nesiderina su sielos prigimtimi. Todėl (pagal I d. 6 aks.) šios idėjos idėja adekvačiai neišreiškia žmogaus sielos prigimties, kitaip tariant, joje neglūdi adekvatus šios prigimties pažinimas. Tai ir reikėjo įrodyti.

Priedas. Iš to išplaukia, kad žmogaus siela visais atvejais, kai ji daiktus suvokia įprastine gamtos tvarka, pažįsta ne adekvačiai, bet tik neaiškiai ir iškreiptai. Juk siela pati save pažįsta tik tiek, kiek ji suvokia kūno būsenų idėjas (pagal šios d. 23 teor.). O savo kūną siela (pagal šios d. 19 teor.) pažįsta tik iš pačių jo būsenų idėjų, kuriomis remdamasi (pagal šios d. 26 teor.) ji suvokia taip pat ir išorinius kūnus. Todėl kiek ji jas turi, ji ne adekvačiai pažįsta pačią save (pagal 29 teor.), savo kūną (pagal šios d. 27 teor.) ir išorinius kūnus (pagal šios d. 25 teor.), o pažįsta tik (pagal 28 teor. ir jos past.) iškreiptai ir neaiškiai. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Aš pabrėžiu, kad siela ne adekvačiai, bet tik neaiškiai pažįsta pačią save, savo kūną ir išorinius daiktus kiekvieną kartą, kai ji daiktus suvokia įprastine gamtos tvarka, t.y. kiekvieną kartą, kai ji išoriškai, būtent atsitiktinio susidūrimo su daiktais, determinuojama tą ar kitą apmąstyti, o ne tada, kai ji vidujai – būtent dėl to, kad iš karto stebi daug daiktų – determinuojama suprasti jų suderinamumą, skirtybes ir priešybes. Juk kiekvieną kartą, kai siela tuo ar kitu būdu vidujai determinuojama, ji daiktus įžvelgia aiškiai ir tiksliai, – tai aš parodysiu toliau.

30 teorema

Savo kūno trukmę mes galime pažinti tik labai neadekvačiai.

Įrodymas. Mūsų kūno trukmė nepriklauso nuo jo esmės (pagal šios d. 1 aks.), ji taip pat nepriklauso nuo absoliučios Dievo prigimties (pagal I d. 21 teor.). Bet (pagal I d. 28 teor.) mūsų kūnas determinuojamas egzistuoti ir veikti tokių priežasčių, kurios taip pat determinuotos tam tikru ir apibrėžtu būdu egzistuoti ir veikti kitų priežasčių, o šios determinuotos vėl kitų, ir taip iki begalybės. Taigi mūsų kūno trukmė priklauso nuo gamtos visuotinės tvarkos ir daiktų sandaros. O kokia ši daiktų sandara – tą adekvačiai žino Dievas, kiek jis turi jų visų idėjas, o ne kiek jis turi tik žmogaus kūno idėją (pagal šios d. 9 teor. pr.). Todėl kiek Dievas laikomas sudarančiu tik žmogaus sielos prigimtį, jis mūsų kūno trukmę pažįsta labai neadekvačiai, t.y. (pagal šios d. 11 teor. pr.)

šis pažinimas mūsų sieloje labai neadekvatus. Tai ir reikėjo įrodyti.

31 teorema

Už mūsų esančių atskirų daiktų trukmę mes galime pažinti tik labai neadekvačiai.

Įrodymas. Juk kiekvieną atskirą daiktą, kaip ir žmogaus kūną, tam tikru ir apibrėžtu būdu egzistuoti ir veikti turi determinuoti kita priežastis, o šią – vėl kita, ir taip iki begalybės (pagal I d. 28 teor.). O kadangi, remdamiesi šia visuotine atskirų daiktų savybe, ankstesnėje teoremoje mes įrodėme, kad savo kūno trukmę galime pažinti tik labai neadekvačiai, tai, vadinasi, tokią pačią išvadą reikės daryti ir apie atskirų daiktų trukmę, būtent kad ją mes galime pažinti tik labai neadekvačiai. Tai ir reikėjo įrodyti.

Priedas. Iš to išplaukia, kad visi atskiri daiktai yra atsitiktiniai ir nykstantys. Juk jų trukmės mes negalime adekvačiai pažinti (pagal 30 teor.), o kaip tik tai ir reikia laikyti daiktų atsitiktinumu ir sunaikinamumu (žr. I d. 33 teor. 1 past.), nes, išskyrus šitai (pagal I d. 29 teor.), nėra nieko atsitiktinio.

32 teorema

Visos idėjos, kiek jos priklauso Dievui, teisingos.

Įrodymas. Juk visos Dieve esančios idėjos visiškai atitinka savo objektus (pagal šios d. 7 teor.

pr.) ir, vadinasi, jos visos (pagal I d. 6 aks.) teisingos.

33 teorema

Idėjose nėra nieko teigiamo, dėl ko jos vadinamos klaidingomis.

Įrodymas. Kas tai neigia, tegul įsivaizduoja, jei tai įmanoma, teigiamą mąstymo modusą, sudarantį suklydimo, arba klaidingumo, formą. Šis mąstymo modusas Dieve negalimas (pagal 32 teor.), taip pat negalimas ir neįsivaizduojamas už Dievo (pagal I d. 15 teor.). Vadinasi, idėjose negali būti nieko teigiamo, dėl ko jos vadinamos klaidingomis. Tai ir reikėjo įrodyti.

34 teorema

Kiekviena mūsų turima absoliuti, t.y. adekvati ir tobula, idėja yra teisinga.

Įrodymas. Kai sakome, kad turime adekvačią ir tobulą idėją, tai (pagal šios d. 11 teor. pr.) sakome ne ką kita, o tai, kad adekvačią ir tobulą idėją turi Dievas, kiek jis sudaro mūsų sielos esmę; vadinasi (pagal šios d. 32 teor.), sakome ne ką kita, o tai, kad tokia idėja teisinga.

35 teorema

Klaidingumą sudaro žinojimo stoka, glūdinti neadekvačiose, t.y. iškreiptose ir neaiškiose, idėjose.

Įrodymas. Idėjose nėra nieko teigiamo, kas sudarytų klaidingumo formą (pagal šios d. 33 teor.).

Tačiau klaidingumo negali sudaryti absoliuti žinojimo stoka (juk ne apie kūnus, bet apie sielas sakoma, kad jos apsirinka ir klysta), taip pat negali sudaryti absoliutus nežinojimas, nes nežinoti ir suklysti – skirtingi dalykai. Todėl klaidingumą sudaro žinojimo stoka, glūdinti neadekvačiame daiktų pažinime, t.y. neadekvačiose ir neaiškiose idėjose. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Šios dalies 17 teoremos pastaboje aš paaiškinau, kaip klaidą sudaro žinojimo stoka, o kad būtų dar aiškiau, pateiksiu pavyzdį. Rodos, žmonės klysta manydami esą laisvi. Ši jų nuomonė remiasi tik tuo, kad jie įsisąmoninę savo veiksmus ir nežino juos determinuojančių priežasčių. Taigi jų laisvės idėja tokia, kad jie nežino jokios savo veiksmų priežasties. Mat kai jie sako, kad žmonių veiksmai priklauso nuo valios, tai yra žodžiai, kurių jie nesieja su jokia idėja. Iš tiesų nė vienas nežino, kas yra valia ir kaip ji judina kūną; o tie, kurie giriasi tokiu žinojimu ir išgalvoja sielos būstą ir buveinę, paprastai sukelia arba juoką, arba pasibjaurėjimą. Panašiai žiūrėdami į saulę įsivaizduojame ją nuo mūsų nutolus maždaug 200 žingsnių. Klaidą čia sudaro ne vien toks įsivaizdavimas, bet ir tai, kad taip įsivaizduodami mes nežinome tikrojo saulės nuotolio ir šio vaizdavimosi priežasties. Juk net jei paskui sužinome, kad saulė nuo mūsų nutolusi daugiau negu 600 žemės skersmenų[8], vis dėlto ją tebeįsivaizduojame esant arti. Juk saulę arti esant įsivaizduojame ne todėl, kad nežinome jos tikrojo nuotolio, bet dėl to, kad mūsų kūno būsena apima saulės esmę tik tiek, kiek pats kūnas yra jos veikiamas.

36 teorema

Neadekvačios ir neaiškios idėjos kyla taip pat būtinai kaip ir adekvačios, t.y. aiškios ir tikslios, idėjos.

Įrodymas. Visos idėjos yra Dieve (pagal I d. 15 teor.) ir, kiek jos priklauso Dievui, yra teisingos (pagal šios d. 32 teor.) ir (pagal šios d. 7 teor. pr.) adekvačios. Tad jos neadekvačios ir neaiškios tik tiek, kiek priklauso kieno nors atskirai sielai (apie tai žr. šios d. 24 ir 28 teor.). O todėl jos visos – tiek adekvačios, tiek neadekvačios – kyla taip pat būtinai. Tai ir reikėjo įrodyti.

37 teorema

Tai, kas bendra visiems daiktams (apie tai žr. 2 lemą) ir vienodai yra tiek dalyje, tiek visumoje, nesudaro jokio atskiro daikto esmės.

Įrodymas. Kas tai neigia, tegul įsivaizduoja, jei tai įmanoma, kad tai, kas bendra visiems daiktams, sudaro kurio nors atskiro daikto esmę, tarkime, *B* esmę. Vadinasi (pagal šios d. 2 apibr.), bendrybė negalės be *B* nei egzistuoti, nei būti suvokiama. Bet tai priešinga prielaidai. Vadinasi, bendrybė nepriklauso *B* esmei ir kurio nors kito atskiro daikto esmės nesudaro. Tai ir reikėjo įrodyti.

38 teorema

Tai, kas bendra visiems daiktams ir vienodai yra tiek dalyje, tiek visumoje, galima suvokti tik adekvačiai.

Įrodymas. Tegul *A* yra kas nors bendra visiems daiktams ir vienodai yra tiek kurio nors kūno dalyje, tiek visumoje. Aš teigiu, kad *A* gali būti suprantama tik adekvačiai. Juk šito idėja (pagal šios d. 7 teor. pr.) Dieve būtinai bus adekvati ir kiek jis turi žmogaus kūno idėją, ir kiek turi idėją kūno būsenų, kuriose (pagal šios d. 16, 25 ir 27 teor.) glūdi tiek žmogaus kūno, tiek iš dalies ir išorinių kūnų prigimtis. Tai reiškia, kad (pagal šios d. 12 ir 13 teor.) šios idėjos būtinai bus adekvačios Dieve, kiek jis sudaro žmogaus sielą, kitaip tariant, kiek jis turi idėjas, esančias žmogaus sieloje. Taigi siela (pagal šios d. 11 teor. pr.) būtinai suvokia *A* adekvačiai – ir kiek ji suvokia save, ir kiek suvokia bet kurį išorinį kūną; o kitu būdu *A* negali būti suvokiama. Tai ir reikėjo įrodyti.

Priedas. Iš to išplaukia, kad egzistuoja kai kurios idėjos, arba sąvokos, bendros visiems žmonėms, nes (pagal 2 lemą) visi kūnai kai kuo sutampa, o tai (pagal ankstesnę teor.) visi turi suvokti adekvačiai, t.y. aiškiai ir tiksliai.

39 teorema

To, kas bendra bei būdinga žmogaus kūnui ir kai kuriems išoriniams kūnams, paprastai veikiantiems žmogaus kūną, ir kas vienodai yra tiek kiekvieno iš šių kūnų dalyje, tiek visumoje, idėja sieloje bus taip pat adekvati.

Įrodymas. Tegul *A* yra tai, kas bendra bei būdinga žmogaus kūnui ir kai kuriems išoriniams kūnams, kas vienodai yra žmogaus kūne ir tuose

išoriniuose kūnuose ir kas, galiausiai, vienodai yra tiek kiekvieno iš šių kūnų dalyje, tiek visumoje. Dieve bus adekvati paties *A* idėja (pagal šios d. 7 teor. pr.) – ir kiek jis turi žmogaus kūno idėją, ir kiek jis turi tų išorinių kūnų idėjas. Dabar tarkime, kad žmogaus kūnas veikiamas išorinio kūno per tai, kas jiems bendra, t.y. per *A*. Šios būsenos idėjoje glūdės savybė *A* (pagal šios d. 16 teor.), ir todėl (pagal tą patį 7 teor. pr.) šios būsenos idėja, kiek joje glūdi savybė *A*, bus adekvati Dieve, kiek jis sudaro žmogaus kūno idėją, t.y. (pagal šios d. 13 teor.) kiek jis sudaro žmogaus sielos prigimtį. O todėl (pagal šios d. 11 teor. pr.) ši idėja adekvati taip pat ir žmogaus sieloje. Tai ir reikėjo įrodyti.

Priedas. Iš to išplaukia, kad siela adekvačiai suvokti geba tuo labiau, kuo daugiau jos kūnas turi bendro su kitais kūnais.

40 teorema

Visos idėjos, kylančios sieloje iš joje esančių adekvačių idėjų, taip pat adekvačios.

Įrodymas. Tai aišku. Juk kai sakome, kad žmogaus sieloje idėja kyla iš joje esančių adekvačių idėjų, tai mes nesakome nieko kito (pagal šios d. 11 teor. pr.), o tik tai, kad pačiame dieviškajame intelekte egzistuoja idėja, kurios priežastis yra Dievas – ne kiek jis begalinis ir ne kiek jis patiria daugelio atskirų daiktų idėjų poveikius, bet kiek jis sudaro tik žmogaus sielos esmę.

1 pastaba. Tuo aš paaiškinau sąvokų, vadinamų *bendrosiomis* ir sudarančių mūsų samprotavimų pagrindą, priežastį. Bet yra dar kitos aksiomų arba sąvokų priežastys, kurias vertėtų paaiškinti mūsų metodu: iš jų paaiškėtų, kurios sąvokos naudingesnės už kitas ir kurios vargu ar gali būti vartojamos; be to, kurios sąvokos bendros visiems ir kurios aiškios bei tikslios tik tiems, kurie neturi išankstinių nuostatų, ir, galiausiai, kurios blogai pagrįstos. Be to, paaiškėtų, iš kur kyla tos sąvokos, kurios vadinamos *antros eilės sąvokomis*[9], ir, vadinasi, jų pagrindą sudarančios aksiomos, ir dar kai kas, ką retkarčiais čia apmąstydavau. Bet kadangi tam paskyriau kitą traktatą[10] ir kad nereikalingu daugžodžiavimu nesukelčiau bodėjimosi, aš nusprendžiau čia to neliesti.

Tačiau kad nepraleisčiau ko nors, ką būtina žinoti, trumpai nurodysiu priežastis, iš kurių kyla vadinamieji *transcendentaliniai* terminai – *esinys, daiktas, kas nors.* Šie terminai atsiranda dėl to, kad žmogaus kūnas, kadangi jis ribotas, pajėgia iš karto aiškiai susidaryti tik tam tikrą vaizdų skaičių (šios d. 17 teor. past. paaiškinau, kas yra vaizdas). Jei šis skaičius viršijamas, tai vaizdai pradeda susilieti, ir kai šis vaizdų, kuriuos kūnas pajėgia iš karto sudaryti, skaičius žymiai viršijamas, tai jie visi visiškai susilieja. Taip įvykus, žmogaus siela, kaip aišku iš šios dalies 17 teoremos priedo ir iš 18 teoremos, galės iš karto tiksliai įsivaizduoti tiek kūnų, kiek jos kūne iš karto gali susidaryti vaizdų. O kai vaizdai kūne visiškai susilieja, tai ir siela visus kūnus įsivaizduos neaiškiai, be jokios skirtybės ir juos supras tarsi vie-

no atributo požiūriu, būtent esinio, daikto atributo ir t.t. Tai galima išvesti ir iš to, kad vaizdai ne visada vienodai ryškūs, taip pat iš kitų analogiškų šioms priežasčių, kurias čia aiškinti nėra reikalo, nes mūsų siekiamam tikslui pakanka išnagrinėti tik vieną. Juk jos visos lemia tai, kad šie terminai žymi pačias neaiškiausias idėjas.

Dėl panašių priežasčių paskui kilo tos sąvokos, kurios vadinamos *bendrosiomis*, kaip antai: *žmogus, arklys, šuo* ir t.t. Jos atsirado būtent dėl to, jog žmogaus kūne susidaro iš karto tiek vaizdų, pavyzdžiui, žmonių, kad nors jie vaizduotės galios visiškai ir nepranoksta, bet vis dėlto pranoksta tiek, jog siela negali įsivaizduoti atskirų žmonių nežymių skirtybių (būtent kiekvieno spalvos, dydžio ir t.t.) ir apibrėžto jų skaičiaus, o tiksliai įsivaizduoja tik tai, kuo jie visi, kiek veikia kūną, yra vienodi, nes to kūnas labiausiai yra veikiamas, būtent kiekvieno atskiro žmogaus. Šitai siela išreiškia žodžiu „žmogus" ir priskiria atskirų žmonių begaliniam daugiui. Juk, kaip sakėme, siela negali įsivaizduoti apibrėžto atskirų žmonių skaičiaus. Bet reikia pažymėti, kad šias sąvokas ne visi susidaro vienodai – kiekvienas susidaro skirtingai priklausomai nuo daikto, kuris kūną dažniausiai veikė ir kurį siela lengviau įsivaizduoja arba atsimena. Pavyzdžiui, tie, kurie dažniau ir nustebę įsižiūrėdavo į žmogaus figūrą, žodžiu „žmogus" vadina gyvūną, kuriam būdinga stačia kūno padėtis; o kurie įpratę kitaip įsižiūrėti, susidaro kitokį bendrąjį žmonių vaizdą, būtent: žmogus yra gyva būtybė, gebanti juoktis, dvikojis gyvūnas be plunksnų, protinga gyva būtybė. Ši-

taip ir apie visa kita kiekvienas susidarys daiktų bendruosius vaizdus pagal savo kūno ypatumus. Todėl nenuostabu, kad tarp filosofų, siekusių gamtos daiktus aiškinti remiantis vien tik daiktų vaizdais, kilo tiek nesutarimų.

2 pastaba. Iš viso to, kas anksčiau pasakyta, darosi aišku, kad mes daug ką suvokiame ir susidarome bendrąsias sąvokas, pirma, atskirų daiktų pagrindu, kai juslės juos atkuria intelektui iškreiptai, neaiškiai ir netvarkingai (žr. šios d. 29 teor. pr.); todėl tokius suvokimus aš įpratęs vadinti iš netvarkingo patyrimo kilusiu pažinimu. Antra, ženklų pagrindu, pavyzdžiui, kai girdėdami ar skaitydami žinomus žodžius prisimename daiktus ir sudarome tam tikras jų idėjas, panašias į tas, kuriomis remdamiesi įsivaizduojame daiktus (žr. šios d. 18 teor. past.). Šiuos abu daiktų įžvalgos būdus ateityje vadinsiu *pirmąja pažinimo rūšimi*, *nuomone* arba *vaizduote*. Trečia, galiausiai tuo pagrindu, kad turime bendrąsias sąvokas ir daiktų savybių adekvačias idėjas (žr. šios d. 38 teor. pr., 39 teor. ir jos pr. ir 40 teor.). Šį pažinimo būdą vadinsiu *protu* ir *antrąja pažinimo rūšimi*. Be šių dviejų pažinimo rūšių, yra (tai vėliau parodysiu) ir trečia, kurią vadinsime *intuiciniu žinojimu*. Šis pažinimo būdas nuo Dievo kurių nors atributų formalios esmės adekvačios idėjos veda į daiktų esmės adekvatų pažinimą.

Visa tai paaiškinsiu vienu pavyzdžiu. Duoti trys skaičiai nustatyti ketvirtajam, kuris santykiauja su trečiuoju taip, kaip antrasis su pirmuoju. Pirkliai nedvejodami padaugins antrąjį skaičių iš

trečiojo ir gautą sandaugą padalys iš pirmojo – todėl, kad jie, žinoma, nepamiršo to, ką girdėjo iš savo mokytojo be jokio įrodymo, arba todėl, kad tai ne kartą patyrė atlikdami veiksmus su paprasčiausiais skaičiais, arba dėl Eukleido 7 knygos 19 teoremos įrodymo, būtent remiantis bendrąja proporcijų savybe. O turint paprasčiausius skaičius viso to nė nereikia. Jei duoti, pavyzdžiui, skaičiai 1, 2, 3, tai kiekvienas mato, kad ketvirtasis proporcingas skaičius yra 6, ir mato daug aiškiau, nes išvadą apie ketvirtąjį skaičių darome remdamiesi pirmojo ir antrojo santykiu, kurį įžvelgiame iš pirmo žvilgsnio.

41 teorema

Pirmoji pažinimo rūšis yra vienintelė klaidingumo priežastis, o antroji ir trečioji būtinai teisingos.

Įrodymas. Ankstesnėje pastaboje sakėme, kad pirmajai pažinimo rūšiai priklauso visos tos idėjos, kurios yra neadekvačios ir neaiškios, ir todėl (pagal šios d. 35 teor.) šis pažinimas yra vienintelė klaidingumo priežastis. Paskui sakėme, kad antrajai ir trečiajai pažinimo rūšims priklauso adekvačios idėjos, ir todėl (pagal šios d. 34 teor.) šis pažinimas būtinai teisingas. Tai ir reikėjo įrodyti.

42 teorema

Antroji ir trečioji pažinimo rūšys, bet ne pirmoji, moko mus skirti teisingumą nuo klaidingumo.

Įrodymas. Ši teorema savaime aiški. Juk kas moka skirti teisingumą nuo klaidingumo, privalo

turėti adekvačią teisingumo ir klaidingumo idėją, t.y. (pagal šios d. 40 teor. 2 past.) pažinti teisingumą ir klaidingumą antrąja arba trečiąja pažinimo rūšimi.

43 teorema

Kas turi teisingą idėją, tas kartu žino, kad turi teisingą idėją, ir dalyko teisingumu negali abejoti.

Įrodymas. Mūsų teisinga idėja – ta, kuri adekvati Dieve, kiek jį išreiškia žmogaus sielos prigimtis (pagal šios d. 11 teor. pr.). Tad tarkime, kad Dieve, kiek jį išreiškia žmogaus sielos prigimtis, yra adekvati idėja *A*.

Dieve būtinai turi būti taip pat šios idėjos idėja, priklausanti Dievui lygiai taip pat, kaip idėja *A* (pagal šios d. 20 teor., kurios įrodymas visuotinis). Tariama, kad idėja *A* priklauso Dievui, kiek jį išreiškia žmogaus sielos prigimtis, vadinasi, idėjos *A* idėja taip pat turi tuo pačiu būdu priklausyti Dievui, t.y. (pagal tą patį 11 teor. pr.) ši adekvati idėjos *A* idėja bus pačioje sieloje, turinčioje adekvačią idėją *A*. Taigi kas turi adekvačią idėją, kitaip tariant (pagal šios d. 34 teor.), kas dalyką pažįsta teisingai, tas privalo kartu turėti savo pažinimo adekvačią idėją, arba savo pažinimą teisingai pažinti, t.y. (tai savaime akivaizdu) privalo kartu būti tikras. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Šios dalies 21 teoremos pastaboje aš paaiškinau, kas yra idėjos idėja. Bet reikia pažymėti, kad ankstesnė teorema pakankamai aiški savaime. Juk kiekvienas, turintis teisingą idėją,

žino, kad teisingoje idėjoje glūdi didžiausias tikrumas, nes turėti teisingą idėją reiškia ne ką kita, kaip pažinti daiktą tobulai, t.y. kuo geriausiai. Žinoma, šituo niekas negali abejoti, nebent manytų, kad idėja yra kažkas nebylu, lyg piešinys lentoje, o ne mąstymo modusas, būtent pats supratimas. Ir kas, klausiu, gali žinoti, kad jis kurį nors dalyką supranta, jei anksčiau dalyko jau nesuprato, t.y. kas gali žinoti, kad yra tikras dėl kurio nors dalyko, jei anksčiau jau nebuvo dėl to dalyko tikras? Pagaliau, kas gali būti aiškiau ir tikriau už teisingą idėją kaip tiesos normą? Iš tiesų kaip šviesa atskleidžia pati save ir tamsą, taip tiesa yra ir pačios savęs, ir klaidingumo norma.

Manau, kad tuo aš atsakiau į šiuos klausimus. Būtent: jei teisinga idėja skiriasi nuo klaidingos tik kiek ji, kaip sakoma, atitinka savo objektą, tai ar teisinga idėja pranoksta klaidingą kokiu nors realumu ar tobulumu (juk jos skiriasi tik išoriniu požymiu), taigi ar teisingas idėjas turintis žmogus kuo nors pranoksta tą, kurio idėjos vien klaidingos? Be to, dėl ko atsitinka taip, kad žmonių idėjos būna klaidingos? Ir pagaliau kaip kas nors gali tikrai žinoti, kad jo idėjos atitinka savo objektus? Aš sakau: manau, kad į šiuos klausimus jau atsakiau. Juk dėl skirtumo tarp teisingos ir klaidingos idėjos, tai iš šios dalies 35 teoremos žinoma, kad pirmosios santykis su antrąja toks pat, kaip būties santykis su nebūtimi. O klaidingumo priežastis aiškiausiai parodžiau 19–35 teoremose ir pastarosios priede. Iš to taip pat aiškus ir teisingas idėjas turinčio žmogaus skirtumas nuo to, kurio idėjos klaidingos. Galiausiai dėl paskutinio

klausimo, būtent iš kur žmogus gali žinoti, kad jo idėja atitinka savo objektą, tai aš ką tik daugiau negu pakankamai parodžiau, jog tai kyla tik iš to, kad jo idėja atitinka savo objektą, kitaip tariant, kad tiesa yra norma pačiai sau. Čia reikia pridurti, kad mūsų siela, kiek ji daiktus teisingai suvokia, yra Dievo begalinio intelekto dalis (pagal šios d. 11 teor. pr.), ir todėl būtina, kad mūsų sielos aiškios ir tikslios idėjos būtų teisingos, kaip ir Dievo idėjos.

44 teorema

Proto prigimčiai būdinga daiktus laikyti ne atsitiktiniais, bet būtinais.

Įrodymas. Proto prigimčiai būdinga daiktus suvokti teisingai (pagal šios d. 41 teor.), būtent (pagal I d. 6 aks.) kokie jie yra patys savaime, t.y. (pagal I d. 29 teor.) suvokti juos esant ne atsitiktinius, bet būtinus. Tai ir reikėjo įrodyti.

1 priedas. Iš to išplaukia, jog vien tik vaizduotė lemia, kad daiktus laikome atsitiktiniais tiek praeities, tiek ateities požiūriu.

Pastaba. Keliais žodžiais paaiškinsiu, kaip tai įvyksta. Anksčiau parodėme (šios d. 17 teor. ir jos pr.), kad siela, nors daiktai ir neegzistuotų, daiktus vis dėlto visuomet įsivaizduoja kaip esamus, jei tik nėra priežasčių, šalinančių jų esamą egzistavimą. Paskui (šios d. 18 teor.) parodėme, kad jei žmogaus kūnas kartą buvo veikiamas dviejų išorinių kūnų vienu metu, tai siela, vėliau įsivaizduodama kurį nors iš jų, tuojau prisimins ir kitą, t.y.

abu kūnus laikys esamais, jei nėra priežasčių, šalinančių jų esamą egzistavimą. Be to, niekas neabejoja, kad mes įsivaizduojame ir laiką, būtent dėl to, jog įsivaizduojame daiktus judant lėčiau arba greičiau vienus už kitus arba vienodu greičiu. Tad tarkime, kad vaikas, kuris vakar ryte pirmą kartą matė Petrą, o vidurdienį – Paulių ir vakare – Simoną, šiandien ryte vėl mato Petrą. Iš šios dalies 18 teoremos aišku, kad kai tik jis išvys ryto šviesą, įsivaizduos saulę, dangaus skliautu nueinančią tą patį kelią, kaip ir praėjusią dieną, kitaip tariant, visą dieną, o kartu su rytmečiu jis įsivaizduos Petrą, kartu su vidurdieniu – Paulių, kartu su vakaru – Simoną, t.y. Pauliaus ir Simono egzistavimą įsivaizduos būsimo laiko atžvilgiu. Ir priešingai, jei jis vakare pamatys Simoną, tai Paulių ir Petrą susies su praėjusiu laiku, būtent juos įsivaizduodamas kartu su praėjusiu laiku; ir šitaip jis įsivaizduos tuo tvirčiau, kuo dažniau juos matys ta pačia tvarka. Jei kada atsitiks taip, kad kada nors vakare vietoj Simono jis pamatys Jokūbą, tai kitą rytą kartu su vakaru jis įsivaizduos tai Simoną, tai Jokūbą, bet ne juos abu kartu, nes tariama, kad vakare jis matydavo tik vieną iš jų, o ne abu. Taigi jo vaizduotė svyruos, ir kartu su būsimu vakaru jis įsivaizduos tai vieną, tai kitą, t.y. nė vieno iš jų būsimame laike neįžiūrės tikrai, o abu įžiūrės atsitiktinai. Lygiai taip pat vaizduotė svyruos įsivaizduojant daiktus, apie kuriuos tuo pačiu būdu mąstome praėjusio arba būsimo laiko atžvilgiu, ir, vadinasi, mes įsivaizduosime daiktus atsitiktinius tiek esamo, tiek praėjusio arba būsimo laiko atžvilgiu.

2 priedas. Proto prigimčiai būdinga daiktus suvokti tam tikru amžinybės požiūriu.

Įrodymas. Juk proto prigimčiai (pagal 44 teor.) būdinga daiktus laikyti būtinais, o ne atsitiktiniais. O šį daiktų būtinumą protas pažįsta (pagal šios d. 41 teor.) teisingai, t.y. (pagal I d. 6 aks.) koks jis yra pats savaime. Bet (pagal I d. 16 teor.) šis daiktų būtinumas yra pats amžinos Dievo prigimties būtinumas. Vadinasi, proto prigimčiai būdinga daiktus apmąstyti šiuo amžinybės požiūriu. Pridursime, kad proto pagrindus sudaro sąvokos (pagal šios d. 38 teor.), kurios išreiškia tai, kas visiems daiktams bendra, o ne (pagal šios d. 37 teor.) kokio nors atskiro daikto esmę, ir kurios dėl to turi būti imamos visai neatsižvelgiant į laiką, bet tam tikru amžinybės požiūriu. Tai ir reikėjo įrodyti.

45 teorema

Bet kurio kūno, arba tikrai egzistuojančio atskiro daikto, kiekvienoje idėjoje būtinai glūdi Dievo amžinos ir begalinės esmės idėja.

Įrodymas. Tikrai egzistuojančio atskiro daikto idėjoje būtinai glūdi (pagal šios d. 8 teor. pr.) tiek daikto esmė, tiek egzistavimas. Tačiau atskiri daiktai (pagal I d. 15 teor.) negali būti suvokiami be Dievo, ir kadangi (pagal šios d. 6 teor.) jų priežastis yra Dievas, kiek jis traktuojamas to atributo, kurio modusai yra patys daiktai, požiūriu, tai jų idėjoje (pagal I d. 4 aks.) būtinai turi glūdėti jų

atributo sąvoka, t.y. (pagal I d. 6 apibr.) Dievo amžina ir begalinė esmė. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Egzistavimo aš čia nesuprantu kaip trukmės, t.y. egzistavimo, kiek jis imamas abstrakčiai ir kaip tam tikra kiekybės rūšis. Juk kalbu apie pačią egzistavimo, atskiriems daiktams priskiriamo dėl to, kad iš Dievo prigimties amžino būtinumo begale būdų kyla begalinis daugis (žr. I d. 16 teor.), prigimtį. Kalbu, kartoju, apie atskirų daiktų, kiek jie yra Dieve, patį egzistavimą. Juk nors kiekvienas atskiras daiktas yra kito atskiro daikto determinuotas tam tikru būdu egzistuoti, tačiau jėga, su kuria kiekvienas iš jų nesiliauja egzistuoti, kyla iš Dievo prigimties amžino būtinumo. Apie tai žr. I d. 24 teoremos priedą.

46 teorema

Dievo amžinos ir begalinės esmės, glūdinčios kiekvienoje idėjoje, pažinimas yra adekvatus ir tobulas.

Įrodymas. Ankstesnės teoremos įrodymas yra visuotinis. Ar daiktą imsime kaip dalį, ar kaip visumą, daikto – viso ar jo dalies – idėjoje glūdės (pagal 45 teor.) amžina ir begalinė Dievo esmė. Todėl tai, kas teikia amžinos ir begalinės Dievo esmės pažinimą, bendra visiems daiktams ir vienodai yra tiek dalyje, tiek visumoje, taigi (pagal šios d. 38 teor.) šis pažinimas bus adekvatus. Tai ir reikėjo įrodyti.

47 teorema

Žmogaus siela adekvačiai pažįsta amžiną ir begalinę Dievo esmę.

Įrodymas. Žmogaus siela turi idėjas (pagal šios d. 22 teor.), kuriomis remdamasi (pagal šios d. 23 teor.) save, savo kūną (pagal šios d. 19 teor.) ir (pagal šios d. 16 teor. 1 pr. ir 17 teor.) išorinius kūnus pažįsta kaip tikrai egzistuojančius; taigi (pagal šios d. 45 ir 46 teor.) adekvačiai pažįsta amžiną ir begalinę Dievo esmę. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Iš to matome, kad begalinę Dievo esmę ir jo amžinumą pažįsta visi. O kadangi viskas egzistuoja Dieve ir per jį suvokiama, tai iš to išplaukia, kad mes iš šio pažinimo galime išvesti daug ką, ką galime adekvačiai pažinti, ir dargi galime suformuoti tą trečiąją pažinimo rūšį, apie kurią kalbėjome šios dalies 40 teoremos 2 pastaboje ir apie kurios pranašumą bei naudą mes kalbėsime penktoje dalyje. O jei žmonės Dievo nepažįsta taip aiškiai, kaip pažįsta bendrąsias sąvokas, taip yra dėl to, kad jie negali Dievo įsivaizduoti taip, kaip įsivaizduoja kūnus, ir kad žodį „Dievas“ susieja su daiktų, kuriuos įpratę matyti, vaizdais; šito žmonės vargu ar gali išvengti, nes juos nuolat veikia išoriniai kūnai.

Ir iš tiesų daugumą klaidų sudaro tik tai, kad daiktus netiksliai pavadiname. Juk jei kas nors sako, kad iš apskritimo centro į jo lanką nubrėžtos linijos nelygios, tai, žinoma, apskritimu jis laiko ką kita negu matematikai. Taip žmonės suklysta ir skaičiuodami – galvoje turi vienus skaičius,

o popieriuje kitus. Todėl jei žiūrėsime, ką jie turi galvoje, tai, žinoma, jie neklysta; tačiau mes juos laikome klystančiais, nes manome, kad jie turi galvoje tuos pačius skaičius, kurie yra ir popieriuje. Jei to nebūtų, tai netikėtume, kad jie klysta, kaip aš nepatikėjau, jog klydo žmogus, kurį neseniai girdėjau šaukiant, kad jo kiemas nuskrido į kaimyno vištą, nes jo mintis man buvo pakankamai skaidri.

Iš to kyla ir dauguma nesutarimų, būtent dėl to, kad žmonės netiksliai išreiškia savo mintis arba blogai aiškina kitų mintis. Juk iš tikrųjų, kai vienas kitam itin prieštarauja, jie mąsto arba tą patį, arba ką nors skirtinga, taigi klaidų ir nesąmonių, kurias jie vienas kitam priskiria, visai nėra.

48 teorema

Sieloje nėra jokios absoliučios arba laisvos valios, o norėti vieno ar kito siela determinuojama priežasties, kuri savo ruožtu determinuota kitos priežasties, ši – vėl kitos, ir taip iki begalybės.

Įrodymas. Siela yra (pagal šios d. 11 teor.) tam tikras ir apibrėžtas mąstymo modusas ir todėl (pagal I d. 17 teor. 2 pr.) negali būti savo veiksmų laisva priežastis, kitaip tariant, negali turėti absoliutaus gebėjimo norėti ar nenorėti, bet tam ar kitam valios aktui ji (pagal I d. 28 teor.) turi būti determinuojama priežasties, kuri savo ruožtu determinuojama kitos, o ši – vėl kitos ir t.t. Tai ir reikėjo įrodyti.

*Pastaba.*Tuo pačiu būdu įrodoma, kad sieloje nėra jokio absoliutaus gebėjimo suprasti, geisti,

mylėti ir t.t. Iš to išplaukia, kad šie ir kiti panašūs gebėjimai yra arba visiškai pramanyti, arba tėra metafiziniai, kitaip tariant, bendrieji, esiniai, kuriuos paprastai sudarome iš atskirybių. Tad intelekto ir valios santykis su viena ar kita idėja arba vienu ar kitu valios aktu yra toks pat, kaip akmeniškumo – su vienu ar kitu akmeniu arba žmogaus – su Petru ir Pauliumi. O priežastį, kodėl žmonės mano esą laisvi, paaiškinome pirmos dalies priedėlyje.

Tačiau prieš eidamas toliau turiu čia pažymėti, kad valią aš suprantu kaip gebėjimą teigti arba neigti, o ne kaip troškimą: sakau, kad suprantu kaip gebėjimą, dėl kurio siela teigia arba neigia, kas teisinga ir kas klaidinga, o ne kaip troškimą, dėl kurio siela siekia daiktų arba nuo jų nusigręžia.

Bet įrodžius, kad šie gebėjimai yra bendrosios sąvokos, neatskiriamos nuo atskirybių, iš kurių jas sudarome, dabar reikia ištirti, ar patys valios aktai yra kas nors, be daiktų idėjų. Sakau, reikia ištirti, ar sielai būdingas koks nors kitas teigimas arba neigimas, be to, kuris glūdi idėjoje, kiek ji yra idėja. Apie tai žr. šios dalies 49 teoremą ir 3 apibrėžimą, kad mąstymas nevirstų vaizdingais aprašymais. Juk idėjomis aš laikau ne vaizdus, susidarančius akies gilumoje arba, jei norite, smegenyse, bet mąstymo sąvokas.

49 teorema

Sieloje nėra jokio valios akto, kitaip tariant, teigimo arba neigimo, išskyrus tą, kuris glūdi idėjoje, kiek ji yra idėja.

Įrodymas. Sieloje (pagal 48 teor.) nėra absoliutaus gebėjimo norėti arba nenorėti, bet yra tik atskiri valios aktai, būtent tas ar kitas teigimas ir tas ar kitas neigimas. Tad imkime kurį nors atskirą valios aktą, pavyzdžiui, mąstymo modusą, kuriuo siela teigia, kad trys trikampio kampai lygūs dviem statiesiems. Šiame teigime glūdi trikampio sąvoka, arba idėja, t.y. be trikampio idėjos jis negali būti įsivaizduojamas. Juk kai sakau, kad objekte *A* turi glūdėti sąvoka *B*, tai yra tas pat, kaip sakyti, kad *A* negali būti įsivaizduojamas be *B*. Tada šio teigimo (pagal šios d. 3 aks.) negali ir būti be trikampio idėjos. Vadinasi, šis teigimas be trikampio idėjos negali nei egzistuoti, nei būti įsivaizduojamas. Savo ruožtu šioje trikampio idėjoje turi glūdėti pats šis teigimas, būtent kad trys jo kampai lygūs dviem statiesiems. Todėl ir atvirkščiai – ši trikampio idėja negali nei egzistuoti, nei būti įsivaizduojama be šio teigimo. Tad (pagal šios d. 2 apibr.) šis teigimas priklauso trikampio idėjos esmei ir yra ne kas kita, kaip pati ši esmė. Tai, ką pasakėme apie šį valios aktą (kadangi jį ėmėme pasirinktinai), reikia pasakyti ir apie kiekvieną valios aktą, būtent kad jis yra ne kas kita, kaip idėja. Tai ir reikėjo įrodyti.

Priedas. Valia ir intelektas yra viena ir tas pat.

Įrodymas. Valia ir intelektas yra ne kas kita, kaip patys atskiri valios aktai ir idėjos (pagal 48 teor. ir jos past.). O atskiras valios aktas ir idėja (pagal 49 teor.) – viena ir tas pat. Vadinasi, valia ir intelektas yra viena ir tas pat. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Pašalinome tą klaidų priežastį, kuri paprastai nurodoma. O prieš tai parodėme, kad klaidingumas tėra žinojimo stoka, būdinga iškreiptoms ir neaiškioms idėjoms. Todėl klaidinga idėja nepasižymi tikrumu. Tad kai sakome, kad žmogus pasitenkina tuo, kas klaidinga, ir tuo neabejoja, tai nesakome, kad jis yra tuo tikras, bet tik kad jis tuo neabejoja arba pasitenkina tuo, kas klaidinga, nes nėra priežasčių, kurios priverstų jo vaizduotę susvyruoti. Apie tai žr. šios dalies 44 teoremos pastabą. Vadinasi, nors tartume, kad žmogus laikosi to, kas klaidinga, vis dėlto niekad nesakysime, kad jis tuo tikras. Juk kaip tikrumą suprantame ką nors teigiama (žr. šios d. 43 teor. ir jos past.), o ne abejojimo nebuvimą. O tikrumo stoką suprantame kaip klaidingumą.

Bet kad išsamiau paaiškintume ankstesnę teoremą, dar reikia kai ką priminti. Be to, reikia atsakyti į priekaištus, kurie gali būti pateikti šiai mūsų doktrinai. Pagaliau, kad pašalinčiau visas abejones, man atrodė verta pasidarbuoti ir atskleisti kai kuriuos šios doktrinos privalumus. Sakau „kai kuriuos", nes svarbiausiasis bus geriau suprantamas iš to, kas bus kalbama penktoje dalyje.

Taigi aš pradedu nuo pirmojo punkto ir skaitytojams primenu, kad idėją, arba sielos sąvoką, reikia tiksliau skirti nuo įsivaizduojamų daiktų vaizdų. Be to, būtina skirti idėjas ir žodžius, kuriais žymime daiktus. Juk kadangi šiuos tris dalykus, būtent vaizdus, žodžius ir idėjas, daugelis žmonių arba visiškai suplaka, arba nepakankamai tiksliai skiria, arba, galiausiai, skiria nepakankamai

atsargiai, jie visai nekreipia dėmesio į šią valios doktriną, kurią tiesiog būtina žinoti tiek filosofiniais tikslais, tiek norint išmintingai tvarkyti gyvenimą. Juk manantys, kad idėjas sudaro vaizdai, kurie mumyse atsiranda mums susidūrus su kūnais, yra įsikalbėję, jog tų daiktų, kurių jokio panašaus vaizdo negalime susidaryti, idėjos yra ne idėjos, bet tik fikcijos, kurias prasimanome laisvu valios sprendimu. Taigi jie idėjas laiko lyg nebyliais piešiniais lentoje ir, pasidavę šiai išankstinei nuostatai, nemato, kad idėjoje, kiek ji yra idėja, glūdi teigimas arba neigimas. Be to, tie, kurie suplaka žodžius su idėjomis arba su idėjoje glūdinčiu pačiu teigimu, mano, kad gali norėti priešingai tam, ką junta, tuo tarpu jie tik žodžiais teigia arba neigia priešingai tam, ką junta. Tačiau šių išankstinių nuostatų lengvai galės atsikratyti tas, kas atkreips dėmesį į mąstymo prigimtį, kurioje visai neglūdi tįsumo sąvoka; iš to jis aiškiai supras, kad idėja (kadangi ji yra mąstymo modusas) nėra nei kurio nors daikto vaizdas, nei žodžiai. Juk žodžių ir vaizdų esmę sudaro vien tik kūniški judėjimai, kuriuose visai neglūdi mąstymo sąvoka.

Šių kelių pastabų apie tai pakaks, todėl pereinu prie minėtų priekaištų.

Pirmasis iš tų priekaištų yra nuomonė, esą valia aprėpia daugiau negu intelektas ir todėl nuo jo skiriasi. Nuomonės, kad valia aprėpia daugiau už intelektą, pagrindas yra tai, jog mūsų pačių patyrimas, kaip sakoma, rodo, kad mums nereikia didesnio, negu jau turime, gebėjimo sutikti, t.y. teigti arba neigti, esant begalinį daugį kitų daiktų, ku-

rių nesuvokiame; veikiau mums reikia didesnio gebėjimo suprasti. Vadinasi, valia nuo intelekto skiriasi tuo, kad intelektas baigtinis, o valia begalinė.

Antra, mums gali prieštarauti, jog, atrodo, patyrimas aiškiausiai moko, kad mes galime susilaikyti nuo sprendimo ir nesutikti su daiktais, kuriuos suvokiame. Šitai patvirtina ir tai, kad niekad nesakoma, jog kas nors apsirinka, kiek jis ką nors suvokia, bet tik – kiek jis su tuo sutinka arba nesutinka. Pavyzdžiui, kas išsigalvoja sparnuotą žirgą, tuo dar nepripažįsta, kad sparnuotas žirgas egzistuoja, t.y. tuo jis dar neapsirinka, jei tik kartu nepripažįsta, kad sparnuotas žirgas egzistuoja. Taigi, atrodo, patyrimas aiškiausiai moko, kad valia, t.y. gebėjimas sutikti, yra laisva ir skiriasi nuo gebėjimo suprasti.

Trečia, galima prieštarauti, jog, atrodo, vienas teigimas apima ne daugiau realybės negu kitas, t.y. kad pripažintume esant teisinga tai, kas teisinga, mums, atrodo, nereikia didesnio gebėjimo negu tam, kad ką nors klaidinga pripažintume esant teisinga. Tačiau žinoma, kad vienoje idėjoje yra daugiau realumo arba tobulumo negu kitoje, nes kiek objektai vienas kitą pranoksta, tiek ir jų idėjos viena tobulesnė už kitą. Iš to esą taip pat atsiskleidžia valios ir intelekto skirtybė.

Ketvirta, galima prieštarauti: jei žmogus neveikia laisva valia, tai kas atsitiks, jei jis bus pusiausvyroje kaip Buridano asilė[11]? Žus nuo alkio ir troškulio? Jei su tuo sutikčiau, tai atrodytų, kad kalbu ne apie žmogų, bet apie asilę arba žmogaus

statulą. Jei nesutikčiau, tai išeitų, kad žmogus determinuos pats save ir, vadinasi, turi gebėjimą eiti ir daryti ką nori.

Be šių, galimi ir kiti priekaištai, bet kadangi aš neprivalau įminti, ką kiekvienas gali paistyti, tai pasistengsiu atsakyti tik į šiuos priekaištus ir kiek galima trumpiau.

Dėl *pirmojo* sakau taip: aš sutinku, kad valia aprėpia daugiau negu intelektas, jei intelektu laikomos vien tik aiškios ir tikslios idėjos; bet neigiu, kad valia aprėpia daugiau negu suvokimai, arba gebėjimas sudaryti sąvokas. Aš iš tikrųjų nematau, kodėl valios gebėjimas labiau turi būti vadinamas neribotu negu gebėjimas justi: juk kaip tuo pačiu valios gebėjimu mes galime teigti begalinį daugį (tačiau vieną po kito, nes negalime begalinį daugį teigti iš karto), taip tuo pačiu gebėjimu justi mes galime justi arba suvokti be galo daug kūnų (žinoma, vieną po kito). Jei kas sakys, kad egzistuoja begalinis daugis, kurio mes negalime suvokti, tai aš atsakysiu, kad to mes negalime pasiekti ir jokiu mąstymu, vadinasi, ir jokiu valios gebėjimu. Tačiau sakys: jei Dievas būtų norėjęs padaryti taip, kad mes ir tai suvoktume, tai būtų turėjęs suteikti mums didesnį, negu suteikė, gebėjimą suvokti, bet ne didesnį, negu suteikė, valios gebėjimą. Tačiau tai tas pat, kaip sakyti, kad jei Dievas būtų norėjęs padaryti taip, kad mes suprastume begalinį daugį kitų esinių, tai tam, kad tą begalinį daugį esinių aprėptume, būtinai būtų turėjęs suteikti mums didesnį intelektą, bet ne bendresnę esinio idėją, negu suteikė. Juk parodėme, kad valia yra visuotinis esinys, kitaip ta-

riant, idėja, kuria išreiškiame visus atskirus valios aktus, t.y. tai, kas jiems visiems bendra. Tad kai ši visų valios aktų bendroji, arba visuotinė, idėja laikoma gebėjimu, visai nenuostabu, jei sakoma, kad šis gebėjimas plyti už intelekto ribų iki begalybės. Juk tai, kas visuotina, vienodai galioja ir vienam, ir daugeliui, ir begalei individų.

Į *antrąjį* priekaištą atsakau neigdamas, kad mes turime laisvą galią susilaikyti nuo sprendimo. Juk kai sakome, kad kas nors susilaiko nuo sprendimo, tai sakome ne ką kita, o tik tai, jog jis mato, kad daikto nepažįsta adekvačiai. Taigi susilaikymas nuo sprendimo iš tikrųjų yra pažinimas, o ne laisva valia. Kad tai aiškiau suprastume, imkime vaiką, įsivaizduojantį arklį ir daugiau nieko. Kadangi tokiame vaizdinyje glūdi arklio egzistavimas (pagal šios d. 17 teor. pr.), o vaikas neįsivaizduoja nieko, kas šį egzistavimą pašalintų, tai jis būtinai laikys arklį esamu ir negalės abejoti jo egzistavimu, nors dėl jo nėra tikras. Tą patį mes kasdien patiriame sapnuose, ir aš netikiu, kad kas nors manytų sapnuodamas turįs laisvą galią susilaikyti nuo sprendimo apie tai, ką sapnuoja, ir padaryti taip, kad nesapnuotų to, ką sapnuoja. Ir vis dėlto pasitaiko, kad ir sapne mes susilaikome nuo sprendimo, būtent kai sapnuojame, jog regime sapną. Toliau aš sutinku, kad niekas neapsirinka, kiek jis ką nors suvokia, t.y. kad sielos vaizdiniuose pačiuose savaime neglūdi jokia klaida (žr. 17 teor. past.); tačiau aš neigiu, kad suvokiantis žmogus nieko neteigia. Ką gi reiškia suvokti sparnuotą žirgą, jei ne teigti šį žirgą turint sparnus? Juk jei, išskyrus sparnuotą žirgą, siela nieko kito

nesuvoktų, tai laikytų jį esamu, ir nebūtų jokios priežasties abejoti jo egzistavimu nei jokios galimybės jo nepripažinti, jei tik sparnuoto žirgo vaizdinys nesusietas su idėja, šalinančia šio žirgo egzistavimą, arba jei tik siela nežino, kad jos turima sparnuoto žirgo idėja neadekvati; tada ji arba būtinai neigs šį žirgą egzistuojant, arba būtinai abejos jo egzistavimu.

Tuo manau atsakęs ir į *trečiąjį* priekaištą, būtent: valia yra tai, kas visuotina, priskiriama visoms idėjoms ir žymi tik tai, kas visoms idėjoms bendra, būtent teigimą. Todėl teigimo adekvati esmė, kiek ji imama abstrakčiai, turi būti kiekvienoje idėjoje ir tik šiuo požiūriu būti visose idėjose ta pati, bet ne kiek ji laikoma sudarančia idėjos esmę, nes šiuo požiūriu atskiri teigimai tarp savęs skiriasi taip, kaip skiriasi pačios idėjos. Pavyzdžiui, teigimas, glūdintis apskritimo idėjoje, skiriasi nuo trikampio idėjoje glūdinčio teigimo lygiai taip pat, kaip apskritimo idėja skiriasi nuo trikampio idėjos. Be to, aš absoliučiai neigiu, jog mums reikia vienodos mąstymo galios tiek teigti, kad teisinga yra tai, kas teisinga, tiek teigti, kad teisinga yra tai, kas klaidinga. Juk šie du teigimai sielos atžvilgiu yra susiję vienas su kitu taip pat, kaip būtis ir nebūtis, nes idėjose nėra nieko teigiamo, kas sudarytų klaidingumo formą (žr. šios d. 35 teor. bei jos past. ir 47 teor. past.). Todėl čia ypač reikia įsidėmėti, kaip lengvai mes suklystame, kai bendrybes suplakame su atskirybėmis ir galimus vien tik mąstyti bei abstrakčius objektus suplakame su realiais.

Galiausiai, dėl *ketvirtojo* priekaišto aš pareiškiu, jog visiškai sutinku, kad žmogus, atsidūręs tokioje pusiausvyroje (būtent kai jis junta vien tik troškulį ir alkį, o maisto ir gėrimo padėta vienodu atstumu nuo jo), žus nuo alkio ir troškulio. Jei manęs paklaustų, ar tokio žmogaus nederėtų laikyti veikiau asilu negu žmogumi, tai sakyčiau, kad nežinau, kaip nežinau, kuo reikia laikyti tą, kuris kariasi, ir kuo reikia laikyti vaikus, kvailius, pamišėlius ir t.t.

Pagaliau dar man lieka parodyti, kiek šios doktrinos žinojimas praverčia gyvenime, o tai lengvai matysime štai iš ko. Pirma, ji naudinga, nes moko mus elgtis vien tik pagal Dievo nurodymus ir dalyvauti dieviškojoje prigimtyje – ir tuo labiau, kuo tobulesni mūsų veiksmai ir kuo vis daugiau Dievą pažįstame. Vadinasi, ši doktrina ne tik teikia sielai visišką ramybę, bet ji naudinga dar ir tuo, kad išdėsto mums, kas sudaro mūsų didžiausią laimę, arba palaimą, būtent – vien tik Dievo pažinimas, skatinantis mus veikti tik taip, kaip ragina meilė ir pareigos jausmas. Iš to aiškiai suprantame, kaip toli nuo teisingo dorybės vertinimo yra tie, kurie už dorybę ir geriausius savo poelgius lyg už didžiausią paslaugą laukia iš Dievo didžiausio apdovanojimo, tarytum pati dorybė ir tarnavimas Dievui nebūtų pati laimė ir didžiausia laisvė.

Antra, doktrina naudinga, nes moko, kaip turime elgtis susidūrę su likimu, kitaip tariant, su tuo, kas ne mūsų galioje, t.y. kas neišplaukia iš mūsų prigimties, – būtent ramiai laukti ir pakelti likimo permainas, nes visa išplaukia iš Dievo amžinosios nutarties taip pat būtinai, kaip iš trikam-

pio esmės išplaukia, kad trys jo kampai lygūs dviem statiesiems kampams.

Trečia, ši doktrina tinka visuomeniniam gyvenimui, nes ji moko, kad nieko negalima neapkęsti, moko neniekinti, nesityčioti, ant nieko nepykti, nepavydėti. Be to, moko, kad kiekvienas tenkintųsi tuo, ką turi, ir padėtų artimui ne iš moteriškos pagailos, dėl šališkumo ar prietaro, bet vien tik vadovaudamasis protu ir kaip tik atsižvelgdamas į tai, ko reikalauja laikas bei aplinkybės, – tai parodysiu trečioje dalyje.

Pagaliau, ketvirta, ši doktrina nemažai tinka ir valstybinei bendrijai, nes moko, kaip reikia piliečius valdyti ir jiems vadovauti: būtent taip, kad jie ne vergautų, bet laisvai darytų tai, kas geriausia.

Taigi aš atlikau tai, ką ketinau išdėstyti šioje pastaboje, ir tuo baigiu šią mūsų antrą dalį. Manau, kad joje pakankamai išsamiai ir, kiek leidžia dalyko sudėtingumas, pakankamai aiškiai paaiškinau žmogaus sielos prigimtį bei jos savybes ir pateikiau pažiūras, iš kurių galima padaryti daug puikių, labai naudingų ir žinoti būtinų išvadų – tai iš dalies paaiškės paskiau.

Antros dalies pabaiga

Trečia dalis

APIE EMOCIJŲ KILMĘ IR PRIGIMTĮ

Daugelis rašiusiųjų apie emocijas ir žmonių gyvenimo būdą kalba tarsi ne apie natūralius dalykus, paklūstančius bendriems gamtos dėsniams, bet apie dalykus, esančius už gamtos ribų. Netgi atrodo, kad jie žmogų gamtoje suvokia kaip valstybę valstybėje. Mat jie tiki, kad žmogus veikiau pažeidžia gamtos tvarką negu jai paklūsta, kad jis absoliučiai valdo savo veiksmus ir ne kas kitas, o jis pats save determinuoja. Be to, žmogaus silpnumo ir nepastovumo priežastimi jie laiko ne bendrąją gamtos galią, bet kažkokią žmogaus prigimties ydą, kurią jie dėl to apverkia, išjuokia, niekina arba, kaip dažniausiai būna, ja bjaurisi, o tą, kuris moka iškalbingiau arba taikliau pasityčioti iš žmogaus sielos silpnumo, laiko tarsi dievišku.

Tačiau netrūko ir žymių vyrų (pripažįstame, kad esame jiems labai dėkingi už jų darbą ir uolumą), kurie parašė daug puikių dalykų apie deramą gyvenimo būdą ir davė mirtingiesiems supratingumo kupinų patarimų. Vis dėlto niekas, kiek žinau, neapibrėžė emocijų prigimties bei jėgos ir kiek siela pajėgi jas pažaboti. Žinau, jog

garsusis Descartes'as, manęs, kad sielos veiksmai absoliučiai yra jos galioje, vis dėlto siekė žmogaus emocijų prigimtį aiškinti pirmosiomis jų priežastimis ir kartu nurodyti kelią, kuriuo eidama siela galėtų emocijas visiškai valdyti. Bet, bent mano nuomone, jis neparodė nieko daugiau, kaip tik didžio savo proto sumanumą, – tą įrodysiu tinkamoje vietoje[12].

Todėl aš noriu kreiptis į tuos, kurie žmonių emocijomis ir veiksmais labiau linkę bjaurėtis ar juos išjuokti negu suprasti. Jie, be abejo, nusistebės, kad aš žmonių ydas ir paikystes imuosi tirti geometrijos metodu ir noriu pateikti griežtus įrodymus toje srityje, kurią jie paskelbė prieštaraujančia protui, tuščia, absurdiška ir pasibaisėtina. Bet aš remiuosi štai kuo: gamtoje nėra nieko, ką būtų galima laikyti jos yda, nes gamta visada ta pati, ir visur vienas ir tas pats yra jos pajėgumas ir veikimo galia, t.y. gamtos dėsniai ir taisyklės, pagal kuriuos viskas vyksta ir keičiasi iš vienų formų į kitas, visur ir visada tie patys, todėl turi būti vienas ir tas pats ir daiktų, kad ir kokie jie būtų, prigimties supratimo būdas, būtent – remiantis visuotiniais gamtos dėsniais ir taisyklėmis. Taigi neapykantos, pykčio, pavydo ir t.t. emocijos, imamos pačios savaime, išplaukia iš to paties gamtos būtinumo bei pajėgumo kaip ir visos kitos atskirybės, o todėl yra tam tikros jų priežastys, iš kurių jos pažįstamos, ir jos turi tam tikras savybes, tiek pat vertas pažinti, kaip ir savybės bet kurio kito daikto, kurio jau vien stebėjimas mus džiugina. Tad emocijų prigimtį bei jėgą ir sielos galią joms aš aptarsiu tuo pačiu metodu, kuriuo ankstes-

nėse dalyse aptariau Dievą ir sielą, ir žmonių veiksmus bei potraukius nagrinėsiu lygiai taip pat, lyg būtų kalbama apie linijas, plokštumas ar kūnus.

APIBRĖŽIMAI

1. *Adekvačia priežastimi* vadinu tą, kurios padarinį galima aiškiai ir tiksliai suvokti iš jos pačios. O *neadekvačia*, arba *daline*, vadinu tą, kurios padarinio negalima suprasti vien tik iš jos pačios.

2. Aš sakau, kad mes *veikiame*, kai kas nors vyksta mumyse arba už mūsų ir mes esame adekvati to vyksmo priežastis, t.y. (pagal 1 apibr.) kai iš mūsų prigimties kyla kas nors mumyse arba už mūsų, ką vien tik ja remiantis galima aiškiai ir tiksliai suprasti. Ir priešingai, aš sakau, kad mes *pasyvūs*, kai mumyse vyksta arba iš mūsų prigimties kyla kas nors, ko mes esame tik dalinė priežastis.

3. *Emocijomis* laikau kūno būsenas, kurios paties kūno gebėjimą veikti padidina arba sumažina, palaiko arba slopina, o kartu ir šių būsenų idėjas.

Tad jei mes galime būti kurios nors iš šių būsenų adekvati priežastis, tai emocija aš laikau aktyvumą, o priešingu dalyku – pasyvumą.

POSTULATAI

1. Žmogaus kūnas gali būti veikiamas daugeliu būdų, kurie padidina arba sumažina jo veikimo

galią, taip pat kitokiais, kurie jo veikimo galios nepadaro nei didesnės, nei mažesnės.

Šis postulatas, arba aksioma, remiasi 1 postulatu bei 5 ir 7 lemomis, kurias žr. po II d. 13 teoremos.

2. Žmogaus kūnas gali patirti daugelį pokyčių ir vis tiek išsaugoti objektų sukeltus įspūdžius arba pėdsakus (apie juos žr. II d. 5 post.) ir, vadinasi, tuos pačius daiktų vaizdus (jų apibrėžimą žr. II d. 17 teor. past.).

1 teorema

Mūsų siela tam tikrais atvejais yra aktyvi, o tam tikrais atvejais – pasyvi, būtent: kiek jos idėjos yra adekvačios, ji būtinai aktyvi, o kiek neadekvačios, ji būtinai pasyvi.

Įrodymas. Kiekvieno žmogaus sielos vienos idėjos yra adekvačios, o kitos – iškreiptos ir neaiškios (pagal II d. 40 teor. past.). Kurios nors sielos adekvačios idėjos yra adekvačios ir Dieve, kiek jis sudaro šios sielos esmę (pagal II d. 11 teor. pr.), o neadekvačios – adekvačios Dieve (pagal tą patį pr.), kiek jame glūdi ne vienos tik šios sielos esmė, bet kartu ir kitų kūnų sielos. Be to, iš kiekvienos duotosios idėjos būtinai turi kilti koks nors padarinys (pagal I d. 36 teor.), kurio adekvati priežastis yra Dievas (pagal šios d. 1 apibr.) – ne kiek jis yra begalinis, bet kiek jis laikomas sudarančiu duotąją idėją (žr. II d. 9 teor.). Bet padarinio, kurio priežastis yra Dievas, kiek jis sudaro idėją, kuri kurioje nors sieloje yra adekvati, – to pada-

rinio adekvati priežastis yra toji pati siela (pagal II d. 11 teor. pr.). Vadinasi, mūsų siela (pagal šios d. 2 apibr.), kiek jos idėjos adekvačios, būtinai yra aktyvi. Tai pirma. Be to, viso to, kas būtinai kyla iš idėjos, kuri Dieve yra adekvati, kiek jame glūdi ne tik vieno žmogaus siela, bet kartu su to žmogaus siela ir kitų daiktų sielos, – viso to (pagal II d. 11 teor. tą patį pr.) žmogaus siela yra ne adekvati, o tik dalinė priežastis. Ir todėl (pagal 2 apibr.) siela, kiek jos idėjos neadekvačios, būtinai yra pasyvi. Tai antra. Vadinasi, mūsų siela ir t.t. Tai ir reikėjo įrodyti.

Priedas. Iš to išplaukia, kad siela tuo labiau linkusi į pasyvias būsenas, kuo daugiau ji turi neadekvačių idėjų, ir priešingai – kuo daugiau ji turi adekvačių idėjų, tuo yra aktyvesnė.

2 teorema

Nei kūnas negali determinuoti sielos mąstyti, nei siela negali determinuoti kūno judėti arba būti rimtyje, arba dar kam nors (jei kas nors dar yra).

Įrodymas. Visų mąstymo modusų priežastis – Dievas, kiek jis yra mąstantis daiktas, o ne kiek išreiškiamas kitu atributu (pagal II d. 6 teor.). Vadinasi, tai, kas sielą determinuoja mąstyti, yra mąstymo, o ne tįsumo modusas, t.y. (pagal II d. 1 apibr.) nėra kūnas. Tai pirma. Be to, kūno judėjimas ir rimtis turi kilti iš kito kūno, kuris taip pat kito kūno buvo determinuotas judėti arba būti rimtyje, ir absoliučiai viskas, kas kūne kyla, turi kilti iš Dievo, kiek jis laikomas sudarančiu kurį

nors tįsumo modusą, o ne kurį nors mąstymo modusą (pagal II d. tą pačią 6 teor.), t.y. negali kilti iš sielos, kuri (pagal II d. 11 teor.) yra mąstymo modusas. Tai antra. Vadinasi, nei kūnas negali determinuoti sielos ir t.t. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Aiškiau tai suprantama iš to, kas pasakyta II d. 7 teoremos pastaboje, būtent kad siela ir kūnas yra vienas ir tas pats daiktas, kuris suvokiamas tai kaip mąstymo, tai kaip tįsumo atributas. Dėl to ir yra taip, kad tvarka arba daiktų sąsaja yra ta pati, nesvarbu, ar gamta suvokiama šio, ar kito atributo požiūriu; vadinasi, mūsų kūno aktyvių ir pasyvių būsenų tvarka savo prigimtimi vienalaikė su sielos aktyvių ir pasyvių būsenų tvarka. Tai taip pat aišku iš II d. 12 teoremos įrodymo būdo.

Bet nors taip ir yra ir tuo abejoti nėra jokio pagrindo, vis dėlto vargu ar patikėsiu, kad būtų galima žmones pastūmėti šaltakraujiškai tai įvertinti, kol šito nepatvirtino patyrimas: jie taip tvirtai įsitikinę, kad vien tik sielai pamojus kūnas tai juda, tai yra rimtyje ir daro daug ką, kas priklauso vien tik nuo sielos valios ir jos išradingumo meno. Ir iš tiesų, ką kūnas gali – to iki šiol niekas neapibrėžė, t.y. patyrimas iki šiol nė vieno nepamokė, ką kūnas geba daryti vien tik pagal gamtos, kiek ji laikoma tik kūniška, dėsnius ir ko negali, jei nebus sielos determinuotas. Juk iki šiol niekas neištyrė kūno sandaros taip tiksliai, kad galėtų paaiškinti visą jo veiklą; aš čia jau nekalbu apie tai, kad gyvulių elgsenoje pastebima daug kas, kas labai pranoksta žmogaus įžvalgumą, ir kad lunatikai miegodami daro daug ką, ko nesi-

ryžtų daryti nemiegodami. O tai pakankamai rodo, kad pats kūnas vien tik pagal savo prigimties dėsnius geba daryti daug ką, kuo pati siela stebisi.

Be to, niekas nežino, kaip ir kokiomis priemonėmis siela judina kūną, kokį judėjimo laipsnį ji gali kūnui suteikti bei kokiu greičiu gali jį judinti. Iš to išplaukia, jog sakydami, kad tas ar kitas kūno veiksmas kyla iš kūną valdančios sielos, žmonės nežino, ką kalba, ir tik gražiais žodžiais prisipažįsta, jog šio veiksmo tikrosios priežasties nežino ir tuo visai nesistebi.

Tačiau jie sakys: ar jie žinotų, ar nežinotų, kokiomis priemonėmis siela judina kūną, tačiau iš patyrimo jie žino, kad jei žmogaus sielai nebūtų skirta ką nors išgalvoti, tai kūnas liktų neveiklus. Be to, jie iš patyrimo žino, kad vien tik sielos galioje yra kalbėti arba tylėti ir dar daug kas, ką jie dėl to mano priklausant nuo sielos nutarties.

Bet dėl pirmojo priekaišto aš jų klausiu: argi patyrimas jų taip pat nemoko, kad ir priešingai – jei kūnas neveiklus, tai ir siela negeba mąstyti? Juk kai kūnas miegodamas ilsisi, kartu su juo miega ir siela ir negeba ko nors išgalvoti, kaip daro nemiegodama. Be to, manau, visi patyrė, kad siela ne visada vienodai geba mąstyti apie tą patį objektą, bet priklausomai nuo to, kaip kūnas yra pritaikytas tam, kad jame kiltų to ar kito objekto vaizdas, ir siela labiau geba stebėti tą ar kitą objektą.

Tačiau jie sakys, kad vien tik iš gamtos dėsnių, kiek gamta laikoma tik kūniška, nebūtų galima išvesti pastatų, paveikslų ir kitų šios rūšies daik-

tų, kuriuos sukuria vien tik žmonių menas, priežasčių, o žmogaus kūnas negalėtų pastatyti kokios nors šventyklos, jei siela jo nedeterminuotų ir jam nevadovautų. Tačiau aš jau parodžiau, kad jie nežino, ką geba kūnas ir ką galima sužinoti vien tik iš jo prigimties stebėjimo, nes jie patys žino iš patyrimo, kad daug kas vyksta vien tik pagal gamtos dėsnius, ir jie niekad nepatikėtų, kad tai galėtų vykti sielai nevadovaujant – pavyzdžiui, tai, ką lunatikai daro miegodami ir kuo jie budėdami patys stebisi. Čia pridursiu, kad pati žmogaus kūno sandara savo meniškumu nepaprastai pranoksta visa, kas tik sukurta žmogaus meno, – jau nekalbu apie tai, kad iš gamtos, kaip anksčiau parodyta, kyla begalinis daugis, nesvarbu, kurio atributo požiūriu ją nagrinėsime.

O dėl antrojo priekaišto, tai, žinoma, žmonių reikalai žymiai pagerėtų, jei žmogus turėtų tokią pat galią tylėti, kaip ir kalbėti. Tačiau patyrimas daugiau negu pakankamai moko, kad žmonės mažiausiai valdo savo liežuvį ir kad jie mažiausiai geba slopinti savo potraukius. Todėl daugelis mano, kad mes laisvai darome tik tai, ko nuosaikiai siekiame, nes toks siekimas lengvai gali būti apribotas prisiminus kitą daiktą, kurį dažnai atsimename; o mažiausiai esame laisvi, kai siekiame su didžiu geismu, kurio negali nuramdyti kito daikto prisiminimas. Juk iš tikrųjų jiems niekas nekliudytų tikėti, kad mes viską darome laisvai, jei tik jie nebūtų patyrę, kad daroma daug kas, dėl ko paskui atgailaujama, ir kad dažnai, kankinami priešingų emocijų, matome gėrį, o sekame blogiu. Antai kūdikis mano, kad laisvai geidauja pieno,

įširdęs vaikas mano laisvai norįs keršto, o bailys – pabėgti. Girtas mano, kad laisva sielos nutartimi jis kalba tai, ką vėliau blaivus norėtų nutylėti. Ir pamišėliai, plepiai, vaikai ir daugelis į juos panašių mano, kad jie kalba laisva sielos nutartimi, tuo tarpu jie tik nepajėgia sulaikyti juos apėmusio šnekumo protrūkio.

Tad ir pats patyrimas ne mažiau aiškiai negu protas moko, jog žmonės tiki esą laisvi tik dėl tos priežasties, kad jie įsisąmonina savo veiksmus, tačiau nežino juos determinuojančių priežasčių; be to, patyrimas moko, kad sielos nutartys yra ne kas kita, kaip patys potraukiai, kurie įvairuoja priklausomai nuo įvairių kūno būsenų. Juk kiekvienas visur vadovaujasi savo emocijomis, o kas kankinamas priešingų emocijų, tas nežino, ko nori; kas neturi emocijų, tą menkiausia paskata patraukia į vieną ar kitą pusę.

Suprantama, visa tai aiškiai rodo, kad sielos nutartis ir kūno potraukis bei determinacija savo prigimtimi sutampa arba, veikiau, yra tas pats reiškinys, kurį vadiname nutartimi, kai jis imamas mąstymo atributo požiūriu bei juo aiškinamas, ir vadiname determinacija, kai jis imamas tįsumo atributo požiūriu ir išvedamas iš judėjimo ir rimties dėsnių. Tai dar labiau paaiškės iš to, ką dabar pasakysiu.

Ypač norėčiau pažymėti, kad mes nieko negalime daryti remdamiesi sielos nutartimi, jei to neprisimename. Pavyzdžiui, jei žodžio neprisimename, tai negalime jo ištarti. Be to, siela neturi laisvos galios ką nors prisiminti ar užmiršti. Todėl manoma, jog tik nuo sielos galios priklauso

tai, kad vien tik jos nutartimi galime tylėti arba kalbėti apie daiktą, kurį prisimename. Tačiau kai sapnuojame, kad kalbame, tai manome, kad kalbame laisva sielos nutartimi, nors iš tikrųjų nekalbame arba jei ir kalbame, tai kalbame dėl kūno savarankiško judėjimo. Dar sapnuojame, kad nuo žmonių ką nors slepiame – ta pačia sielos nutartimi, kuria, kol nemiegojome, nutylėjome tai, ką žinome. Galiausiai mes sapnuojame, kad sielos nutartimi darome ką nors, ko nesiryžtume daryti budėdami. Todėl aš labai norėčiau žinoti, ar sielai būdingos dvejopos nutartys: vienos – fantastinės, kitos – laisvos? Jei iki tokios kvailystės prieiti nedera, tai būtina sutikti, kad ta sielos nutartis, kuri laikoma laisva, nesiskiria nuo pačios vaizduotės arba atminties ir yra ne kas kita, kaip toks teigimas, kuris būtinai glūdi idėjoje, kiek ji yra idėja (žr. II d. 49 teor.). Vadinasi, šios nutartys sieloje atsiranda taip pat būtinai, kaip ir tikrai egzistuojančių daiktų idėjos. Taigi tie, kurie mano, kad laisva sielos nutartimi jie kalba arba tyli, arba ką nors daro, sapnuoja atviromis akimis.

3 teorema

Sielos veiksmai kyla tik iš adekvačių idėjų, o pasyvios būsenos priklauso tik nuo neadekvačių idėjų.

Įrodymas. Pirmasis sielos esmę sudarantis sandas yra ne kas kita, kaip tikrai egzistuojančio kūno idėja (pagal II d. 11 ir 13 teor.), susidedanti (pagal II d. 15 teor.) iš daugelio kitų idėjų, iš kurių vienos (pagal II d. 38 teor. pr.) yra adekvačios,

o kitos (pagal II d. 29 teor. pr.) neadekvačios. Vadinasi, visa, kas kyla iš sielos prigimties ir kieno siela yra artimiausioji priežastis, kuria remiantis visa tai turi būti suprantama, būtinai turi kilti iš adekvačios arba neadekvačios idėjos. O kiek sielos idėjos yra neadekvačios, tiek siela (pagal šios d. 1 teor.) būtinai pasyvi. Taigi sielos veiksmai kyla tik iš adekvačių idėjų, o siela pasyvi tik dėl to, kad jos idėjos neadekvačios. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Tad matome, kad pasyvios būsenos sielai būdingos tik tiek, kiek joje yra kas nors, kam būdingas neigimas, kitaip tariant, kiek ji laikoma gamtos dalimi, kuri pati savaime, be kitų dalių paramos, negali būti aiškiai ir tiksliai suvokiama. Šiuo būdu galėčiau parodyti, kad pasyvios būsenos būdingos atskiriems daiktams lygiai taip pat kaip ir sielai ir kad kitaip jos negali būti suvokiamos. Bet aš ketinu kalbėti tik apie žmogaus sielą.

4 teorema

Joks daiktas negali būti sunaikintas kitaip, kaip tik išorinės priežasties.

Ši teorema savaime aiški, nes kiekvieno daikto apibrėžimas daikto esmę teigia, o ne neigia, kitaip tariant, išdėsto daikto esmę, o ne ją sunaikina. Tad paisydami tik paties daikto, o ne išorinių priežasčių, jame negalime surasti nieko, kas galėtų jį sunaikinti. Tai ir reikėjo įrodyti.

5 teorema

Daiktai savo prigimtimi tiek yra priešingi, t.y. negali būti tame pačiame objekte, kiek vienas gali kitą sunaikinti.

Įrodymas. Juk jei tokie daiktai galėtų vienas su kitu derėti arba kartu būti tame pačiame objekte, tai tame objekte galėtų egzistuoti kas nors galintis jį sunaikinti, o tai (pagal 4 teor.) neįmanoma. Vadinasi, ir t.t. Tai ir reikėjo įrodyti.

6 teorema

Kiekvienas daiktas, kiek tai nuo jo priklauso, siekia išsaugoti savo būtį.

Įrodymas. Juk visi atskiri daiktai yra modusai, kuriais tam tikru ir apibrėžtu būdu išreiškiami Dievo atributai (pagal I d. 25 teor. pr.), t.y. (pagal I d. 34 teor.) daiktai, tam tikru ir apibrėžtu būdu išreiškiantys Dievo galią, kurios dėka jis egzistuoja ir veikia. Ir jokiame daikte nėra nieko (pagal šios d. 4 teor.), kas galėtų jį sunaikinti, kitaip tariant, kas šalintų jo egzistavimą; priešingai, daiktas (pagal 5 teor.) priešinasi viskam, kas gali jo egzistavimą sunaikinti. Vadinasi, kiek gali ir kiek tai nuo jo priklauso, daiktas siekia išsaugoti savo būtį. Tai ir reikėjo įrodyti.

7 teorema

Kiekvieno daikto siekimas išsaugoti savo būtį yra ne kas kita, kaip paties daikto tikroji esmė.

Įrodymas. Iš kiekvieno daikto duotosios esmės būtinai kas nors kyla (pagal I d. 36 teor.), ir daiktai negali nieko kito, o gali tik tai, kas būtinai kyla iš determinuotos jų prigimties (pagal I d. 29 teor.). Todėl kiekvieno daikto galia arba siekimas, dėl kurio jis vienas arba kartu su kitais daiktais veikia arba siekia veikti, t.y. (pagal 6 teor.) galia arba siekimas išsaugoti savo būtį, yra ne kas kita, kaip paties daikto duotoji, arba tikroji, esmė. Tai ir reikėjo įrodyti.

8 teorema

Kiekvienas daiktas siekia išsaugoti savo būtį ne kurį nors apibrėžtą, bet neapibrėžtą laiką.

Įrodymas. Juk jei siektų išsaugoti ribotą laiką, determinuojantį daikto trukmę, tai vien tik iš jo galios egzistuoti išplauktų, kad, praėjus tam ribotam laikui, daiktas negalėtų egzistuoti, bet turėtų susinaikinti, o tai (pagal šios d. 4 teor.) nesąmonė. Vadinasi, siekimas, dėl kurio daiktas egzistuoja, neapima apibrėžto laiko, bet, priešingai, jei (pagal tą pačią 4 teor.) daikto nesunaikina kuri nors išorinė priežastis, jis visuomet egzistuos tos pačios galios dėka, kurios dėka jau egzistuoja. Vadinasi, šis siekimas apima neapibrėžtą laiką. Tai ir reikėjo įrodyti.

9 teorema

Siela, nesvarbu, ar jos idėjos aiškios ir tikslios, ar neaiškios, siekia išsaugoti savo būties neapibrėžtą trukmę ir šį savo siekimą įsisąmonina.

Įrodymas. Sielos esmę sudaro adekvačios ir neadekvačios idėjos (tai parodėme šios d. 3 teor.), tad (pagal šios d. 7 teor.) ar jos idėjos tos, ar kitos, ji siekia išsaugoti savo būtį, be to (pagal 8 teor.), neapibrėžtą trukmę. O kadangi siela (pagal II d. 23 teor.) iš kūno būsenų idėjų būtinai save pažįsta, tai, vadinasi (pagal 7 teor.), siela savo siekimą įsisąmonina. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Kai šis siekimas būdingas vien tik sielai, jis vadinamas *valia*, o kai būdingas kartu ir sielai, ir kūnui, jis vadinamas *potraukiu*. Taigi potraukis yra ne kas kita, kaip pati esmė žmogaus, iš kurio prigimties būtinai kyla tai, kas padeda ją išsaugoti, ir todėl žmogus determinuotas šia linkme veikti.

Be to, tarp potraukio ir troškimo skirtumas tik tas, kad troškimas žmonėms dažniausiai priskiriamas tada, kai jie savo potraukį yra įsisąmoninę, todėl galima taip apibrėžti: *troškimas yra įsisąmonintas potraukis.* Taigi iš viso to paaiškėja, kad mes ko nors siekiame, norime, geidžiame ir trokštame ne todėl, kad laikome tai gėriu, bet priešingai: tai laikome gėriu todėl, kad to siekiame, norime, geidžiame ir trokštame.

10 teorema

Mūsų sieloje negali būti idėjos, šalinančios mūsų kūno egzistavimą, – tokia idėja mūsų sielai priešinga.

Įrodymas. Mūsų kūne (pagal šios d. 5 teor.) negali būti nieko, kas galėtų jį sunaikinti. Vadinasi, tokio daikto idėjos Dievas negali turėti, kiek

jis turi mūsų kūno idėją, t.y. (pagal II d. 9 teor. pr.) tokio daikto idėjos mūsų sieloje negali būti. Priešingai, kadangi (pagal II d. 11 ir 13 teor.) pirmasis sielos esmės sandas yra tikrovėje egzistuojančio kūno idėja, tai pirmasis ir svarbiausias mūsų sielos siekimas (pagal šios d. 7 teor.) – teigti mūsų kūno egzistavimą. Taigi idėja, neigianti mūsų kūno egzistavimą, mūsų sielai priešinga. Tai ir reikėjo įrodyti.

11 teorema

Kas mūsų kūno galią veikti didina arba mažina, palaiko arba suvaržo, to idėja didina arba mažina, palaiko arba suvaržo mūsų sielos mąstymo galią.

Įrodymas. Ši teorema aiški iš II d. 7 teoremos, taip pat iš II d. 14 teoremos.

Pastaba. Taigi matome, kad siela gali patirti didelius pokyčius ir tapti labiau arba mažiau tobula, o šios būsenos mums paaiškina džiaugsmo ir liūdesio emocijas. Taigi *džiaugsmu* aš kitose teoremose vadinsiu *būseną, kuria siela pereina į didesnį tobulumą,* o *sielvartu – būseną, kuria siela pereina į mažesnį tobulumą.* Ateityje *džiaugsmo emociją, būdingą kartu ir sielai, ir kūnui,* vadinsiu *malonumu* arba *linksmumu,* o *sielvarto emociją – širdgėla* arba *melancholija.* Bet reikia pažymėti, kad malonumas ir širdgėla žmogų apima tada, kai viena jo dalis paveikiama labiau už kitas, o linksmumas ir melancholija – kai visos dalys paveikiamos vienodai. Kas yra *troškimas,* pa-

aiškinau šios dalies 9 teoremos pastaboje. Išskyrus šias tris, aš nepripažįstu jokių kitų pagrindinių emocijų ir paskui parodysiu, kad iš šių trijų kyla visos kitos emocijos. Bet prieš eidamas toliau noriu čia išsamiau paaiškinti šios dalies 10 teoremą, kad būtų aiškiau suprantama, kokiu būdu idėja būna priešinga kitai idėjai.

II d. 17 teoremos pastaboje parodėme, kad sielos esmę sudarančioje idėjoje tol glūdi kūno egzistavimas, kol egzistuoja pats kūnas. Toliau, iš to, ką parodėme II d. 8 teoremos priede ir jos pastaboje, išplaukia, jog esamas mūsų sielos egzistavimas priklauso vien tik nuo to, kad siela apima tikrą kūno egzistavimą. Galiausiai, parodėme (žr. II d. 17 ir 18 teor. bei jos past.), jog sielos gebėjimas įsivaizduoti daiktus ir juos prisiminti taip pat priklauso nuo to, kad joje glūdi tikras kūno egzistavimas. Iš to išplaukia, kad esamas sielos egzistavimas ir jos gebėjimas įsivaizduoti išnyksta, kai siela liaujasi teigusi esamą kūno egzistavimą. Bet priežastis, kodėl siela liaujasi teigusi šį kūno egzistavimą, negali būti nei pati siela (pagal šios d. 4 teor.), nei tai, kad kūnas liaujasi egzistavęs. Juk (pagal II d. 6 teor.) siela teigia kūno egzistavimą ne dėl to, kad kūnas pradėjo egzistuoti; todėl tuo pačiu pagrindu ji ir liaujasi teigusi kūno egzistavimą ne dėl to, kad kūnas liovėsi egzistavęs. Tai (pagal II d. 17 teor.) kyla iš kitos idėjos, kuri šalina esamą mūsų kūno ir, vadinasi, mūsų sielos egzistavimą ir kuri todėl yra priešinga mūsų sielos esmę sudarančiai idėjai.

12 teorema

Siela kiek galėdama siekia įsivaizduoti tai, kas kūno veikimo galią didina arba palaiko.

Įrodymas. Kol žmogaus kūno būsena yra tokia, kurioje glūdi kurio nors išorinio kūno prigimtis, tol žmogaus siela tą kūną laikys čia pat esančiu (pagal II d. 17 teor.); ir, vadinasi (pagal II d. 7 teor.), kol žmogaus siela kokį nors išorinį kūną laiko čia pat esančiu, t.y. (pagal tos pačios teor. past.) jį įsivaizduoja, tol žmogaus kūno būsena yra tokia, kurioje glūdi to išorinio kūno prigimtis. Ir todėl kol siela įsivaizduoja tai, kas mūsų kūno veikimo galią didina arba palaiko, tol kūno būsena yra tokia, kuri jo veikimo galią didina arba palaiko (žr. šios d. 1 post.), ir, vadinasi (pagal 11 teor.), tol sielos mąstymo galia didėja arba yra palaikoma. Todėl (pagal šios d. 6 arba 9 teor.) siela kiek galėdama siekia tai įsivaizduoti. Tai ir reikėjo įrodyti.

13 teorema

Kai siela įsivaizduoja tai, kas kūno veikimo galią mažina arba suvaržo, ji kiek galėdama siekia prisiminti daiktus, šalinančius šito egzistavimą.

Įrodymas. Kol siela įsivaizduoja ką nors panašaus, tol sielos ir kūno galia mažėja arba yra suvaržoma (tai įrodėme 12 teor.). Vis dėlto siela šitai įsivaizduos tol, kol neįsivaizduos ko nors, kas šalina esamą šito egzistavimą (pagal II d. 17 teor.), t.y. (kaip ką tik parodėme) sielos ir kūno galia tol

mažėja arba yra suvaržoma, kol siela neįsivaizduos ko nors, kas šalina šito egzistavimą, ir todėl siela (pagal šios d. 9 teor.) kiek galėdama siekia įsivaizduoti arba prisiminti. Tai ir reikėjo įrodyti.

Priedas. Iš to išplaukia, kad siela vengia įsivaizduoti tai, kas mažina arba suvaržo jos ir kūno galią.

Pastaba. Iš to aiškiai suprantame, kas yra meilė ir kas yra neapykanta. Būtent: *meilė yra* ne kas kita, kaip *džiaugsmas, lydimas išorinės priežasties idėjos*; o *neapykanta yra* ne kas kita, kaip *sielvartas, lydimas išorinės priežasties idėjos.* Be to, matome, jog mylintysis būtinai siekia, kad mylimas objektas būtų čia pat, ir nori jį išsaugoti; ir priešingai, kas neapkenčia, siekia nekenčiamą objektą pašalinti ir sunaikinti. Bet apie visa tai išsamiau dar bus kalbama.

14 teorema

Jei siela sykį patyrė iš karto dvi emocijas, tai vėliau patyrusi vieną iš jų patirs ir kitą.

Įrodymas. Jei žmogaus kūnas sykį buvo veikiamas dviejų kūnų vienu metu, tai siela, vėliau įsivaizduodama vieną iš jų, tuojau prisimins ir kitą (pagal II d. 18 teor.). Tačiau sielos vaizdiniai labiau parodo mūsų kūno būklę negu išorinių kūnų prigimtį (pagal II d. 16 teor. 2 pr.). Vadinasi, jei kūnas, taigi ir siela (žr. šios d. 3 apibr.) sykį patyrė iš karto dvi emocijas, tai vėliau patyrusi vieną iš jų patirs ir kitą. Tai ir reikėjo įrodyti.

15 teorema

Bet kas gali atsitiktinai būti džiaugsmo, sielvarto arba troškimo priežastis.

Įrodymas. Tarkime, kad siela patyrė iš karto dvi emocijas, būtent: vieną, kuri jos veikimo galios nei didina, nei mažina, ir kitą, kuri šią galią arba didina, arba mažina (žr. šios d. 1 post.). Iš ankstesnės teoremos aišku, kad jei vėliau sieloje jos tikroji priežastis sukels tą emociją, kuri (pagal prielaidą) pati savaime jos mąstymo galios nei didina, nei mažina, tai siela tuojau patirs ir tą antrąją emociją, jos mąstymo galią arba didinančią, arba mažinančią, t.y. (pagal šios d. 11 teor. past.) patirs džiaugsmą arba sielvartą. Ir iš tikrųjų pirmoji iš dviejų emocijų bus džiaugsmo arba sielvarto priežastis ne pati savaime, bet atsitiktinai. Tuo pačiu būdu lengvai galima parodyti, kad toks dalykas atsitiktinai gali būti troškimo priežastis. Tai ir reikėjo įrodyti.

Priedas. Kokį nors daiktą mes galime mylėti arba jo neapkęsti vien tik dėl to, kad jį stebėjome apimti džiaugsmo arba sielvarto, o tas daiktas nėra emocijos veikiančioji priežastis.

Įrodymas. Juk vien tik iš šio fakto kyla (pagal 14 teor.) tai, kad siela, vėliau šį daiktą įsivaizduodama, išgyvena džiaugsmo arba sielvarto emociją, t.y. (pagal šios d. 11 teor. past.) kad sielos ir kūno galia didėja arba mažėja ir t.t. ir, vadinasi (pagal šios d. 12 teor.), kad siela siekia jį įsivaizduoti arba (pagal šios d. 13 teor. pr.) jo vengia, t.y. (pa-

gal 13 teor. past.) jį myli arba jo neapkenčia. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Iš to suprantame, kaip gali atsitikti, kad mes ką nors mylime arba ko nors nekenčiame be jokios mums žinomos priežasties, bet (kaip sakoma) vien tik dėl simpatijos arba antipatijos. Čia taip pat priskirtini tie objektai, kurie mums sukelia džiaugsmą arba sielvartą vien todėl, kad yra kuo nors panašūs į objektus, paprastai mums sukeliančius tokias emocijas, – tai parodysiu kitoje teoremoje. Suprantama, aš žinau, kad autoriai, kurie pirmieji ėmė vartoti šiuos – simpatijos ir antipatijos – terminus, jais norėjo žymėti kažkokias daiktų paslėptas kokybes[13]; bet aš vis dėlto manau, kad jais leistina vadinti ir žinomas arba matomas kokybes.

16 teorema

Jau vien dėl to, kad kokį nors daiktą įsivaizduojame kuo nors panašų į objektą, kuris paprastai sielai teikia džiaugsmą arba sielvartą, mes jį pamilsime arba jo neapkęsime, nors tai, kuo daiktas panašus į tą objektą, nebuvo tų emocijų veikiančioji priežastis.

Įrodymas. Tai, kas panašu į objektą, pačiame objekte mes (pagal prielaidą) stebime su džiaugsmu arba sielvartu. Ir todėl (pagal šios d. 14 teor.) kai siela tai įsivaizduos, ji tuojau patirs tą ar kitą emociją, ir, vadinasi, daiktas, kurį suvokiame turint tą patį, atsitiktinai (pagal 15 teor.) bus džiaugsmo arba sielvarto priežastis. Vadinasi (pagal 15 teor. pr.), nors tai, kuo daiktas panašus į tą

objektą, nebuvo tų emocijų veikiančioji priežastis, mes jį vis dėlto pamilsime arba jo neapkęsime. Tai ir reikėjo įrodyti.

17 teorema

Jei įsivaizduojame, kad daiktas, paprastai mums teikiantis sielvartą, kuo nors panašus į kitą daiktą, paprastai mums teikiantį tokį pat didelį džiaugsmą, tai mes jo neapkęsime ir kartu jį mylėsime.

Įrodymas. Juk toks daiktas (pagal prielaidą) pats savaime yra sielvarto priežastis, ir (pagal šios d. 13 teor. past.) kiek jį įsivaizduojame drauge su šia emocija, jo nekenčiame; bet kiek jį, be to, įsivaizduojame kuo nors panašų į kitą daiktą, paprastai mums teikiantį tokį pat didelį džiaugsmą, mes (pagal 16 teor.) jį mylėsime su tokiu pat dideliu džiaugsmu. Vadinasi, jo neapkęsime ir kartu jį mylėsime. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Ši *sielos būsena, kylanti būtent iš dviejų priešingų emocijų*, vadinama *sielos dvejone*, todėl jos santykis su emocija toks pat kaip abejojimo su vaizduote (žr. II d. 44 teor. past.). Sielos dvejonė ir abejojimas skiriasi tik didesniu ar mažesniu stiprumu. Bet reikia pažymėti, kad šias sielos dvejones ankstesnėje teoremoje aš išvedžiau iš priežasčių, kurios vieną emociją sukelia pačios savaime, o kitą – atsitiktinai. Tai padariau todėl, kad tokiu būdu jas lengviau buvo galima išvesti iš ankstesnių teoremų, o ne todėl, kad būčiau neigęs, jog sielos dvejones dažniausiai sukelia objektas, kuris yra abiejų emocijų priežastis. Juk žmo-

gaus kūnas (pagal II d. 1 post.) sudarytas iš daugelio skirtingos prigimties individualių dalių, todėl (pagal 1 aks. po 3 lemos, kurią žr. po II d. 13 teor.) vieno ir to paties kūno gali būti veikiamas daugeliu skirtingų būdų; ir priešingai, kadangi vieno ir to paties daikto būsenos gali būti įvairios, tai jis galės vieną ir tą pačią kūno dalį paveikti taip pat daugeliu skirtingų būdų. Iš to lengvai galime suvokti, kad vienas ir tas pats objektas gali būti daugelio priešingų emocijų priežastis.

18 teorema

Buvusio arba būsimo daikto vaizdas žmogui sukelia tą pačią džiaugsmo arba sielvarto emociją kaip ir esamo daikto vaizdas.

Įrodymas. Kol žmogus yra veikiamas kurio nors daikto vaizdo, jis daiktą laikys (pagal II d. 17 teor. ir jos pr.) čia pat esančiu, nors daiktas neegzistuoja; jis įsivaizduos jį buvusį arba būsimą tik tiek, kiek jo vaizdas susietas su praėjusio arba būsimo laiko vaizdu (žr. II d. 44 teor. past.). Todėl daikto vaizdas, imamas pats savaime, lieka toks pat, nesvarbu, ar jis siejamas su būsimu, ar su praėjusiu, ar su esamu laiku, t.y. (pagal II d. 16 teor. 2 pr.) kūno būsena arba emocija yra ta pati, nesvarbu, ar tai buvusio, ar būsimo, ar esamo daikto vaizdas. Vadinasi, ar tai bus buvusio, ar būsimo, ar esamo daikto vaizdas, džiaugsmo arba sielvarto emocija yra ta pati. Tai ir reikėjo įrodyti.

1 pastaba. Čia aš daiktą buvusiu arba būsimu vadinu tiek, kiek jis mus veikė arba veiks, pavyzdžiui, kiek jį matėme ar matysime, kiek jis mus sustiprino ar sustiprins, mums kenkė ar kenks ir t.t. Juk kiek jį taip įsivaizduojame, tiek teigiame jo egzistavimą, t.y. kūne nesukeliamos jokios emocijos, šalinančios daikto egzistavimą, o todėl (pagal II d. 17 teor.) kūną to daikto vaizdas veikia tuo pačiu būdu, lyg pats daiktas būtų čia pat esantis.

Tačiau kadangi dažnai pasitaiko, kad labai patyrę žmonės dvejoja svarstydami būsimą arba buvusį dalyką ir paprastai abejoja dėl jo baigties (žr. II d. 44 teor. past.), tai dėl to emocijos, kylančios iš daiktų panašių vaizdų, ne tokios pastovios, bet labai dažnai sutrikdomos kitų daiktų vaizdų, kol žmonės nebus tikresni dėl dalyko baigties.

2 pastaba. Iš to, kas ką tik pasakyta, mums darosi suprantama, kas yra viltis, baimė, tikrumas, neviltis, džiugesys ir sąžinės graužatis. Būtent, *viltis* yra ne kas kita, kaip *nepastovus džiaugsmas, kylantis iš būsimo arba buvusio dalyko, dėl kurio baigties abejojame, vaizdo.* Kita vertus, *baimė* yra *nepastovus sielvartas, kylantis taip pat iš abejotino dalyko vaizdo.* Tuo tarpu jei abejojimas iš šių emocijų pašalinamas, viltis virsta *tikrumu*, baimė – *neviltimi*, t.y. *džiaugsmu* arba *sielvartu, kylančiais iš dalyko, kurio bijojome arba kurio tikėjomės, vaizdo.* Be to, *džiugesys yra džiaugsmas, kylantis iš buvusio dalyko, dėl kurio baigties abejojome, vaizdo.* Galiausiai, *sąžinės graužatis* yra *sielvartas, priešingas džiugesiui.*

19 teorema

Kas įsivaizduoja, kad jo mylimas objektas sunaikinamas, – sielvartaus; o jei jis išsaugomas – džiaugsis.

Įrodymas. Siela kiek galėdama siekia įsivaizduoti tai, kas kūno veikimo galią didina arba palaiko (pagal šios d. 12 teor.), t.y. (pagal šios d. 13 teor. past.) tai, ką ji myli. O įsivaizdavimą palaiko tai, kas numato daikto egzistavimą, ir, priešingai, suvaržo tai, kas daikto egzistavimą šalina (pagal II d. 17 teor.). Vadinasi, daiktų, numatančių mylimo objekto egzistavimą, vaizdai palaiko sielos siekimą įsivaizduoti mylimą objektą, t.y. (pagal šios d. 11 teor. past.) sielai teikia džiaugsmą. Ir priešingai, kas šalina mylimo objekto egzistavimą, suvaržo ir šį sielos siekimą, t.y. (pagal tą pačią past.) sielai teikia sielvartą. Taigi, kas įsivaizduoja, kad jo mylimas objektas sunaikinamas, – sielvartaus ir t.t. Tai ir reikėjo įrodyti.

20 teorema

Kas įsivaizduoja, kad jo nekenčiamas objektas sunaikinamas, – džiaugsis.

Įrodymas. Siela (pagal šios d. 13 teor.) siekia įsivaizduoti tai, kas šalina daiktų, mažinančių arba suvaržančių kūno veikimo galią, egzistavimą, t.y. (pagal tos pačios teor. past.) siekia įsivaizduoti tai, kas šalina jos nekenčiamų daiktų egzistavimą. Todėl daikto, šalinančio egzistavimą to, ko siela nekenčia, vaizdas palaiko šį sielos siekimą, t.y. (pagal šios d. 11 teor. past.) sielai teikia džiaugsmą. Taigi, kas įsivaizduoja, kad jo neken-

čiamas objektas sunaikinamas, – džiaugsis. Tai ir reikėjo įrodyti.

21 teorema

Kas įsivaizduoja, kad jo mylimą objektą apėmė džiaugsmas ar sielvartas, tas ir pats džiaugsis arba sielvartaus, ir kiekviena iš šių mylinčiojo emocijų bus tuo stipresnė arba silpnesnė, kuo ją stipresnę arba silpnesnę patiria mylimas objektas.

Įrodymas. Daiktų (kaip įrodėme šios d. 19 teor.), numatančių mylimo objekto egzistavimą, vaizdai palaiko sielos siekimą įsivaizduoti mylimą objektą. Bet džiaugsmas, kadangi jis (pagal šios d. 11 teor. past.) yra perėjimas į didesnį tobulumą, numato besidžiaugiančiojo egzistavimą, ir tuo labiau, kuo džiaugsmo emocija stipresnė. Vadinasi, mylimo objekto džiaugsmo vaizdas palaiko mylinčiojo sielos siekimą, t.y. (pagal šios d. 11 teor. past.) teikia mylinčiajam džiaugsmą, ir tuo labiau, kuo stipresnė buvo ši mylimo objekto emocija. Tai pirma. Be to, kiek kas nors teikia sielvartą, tiek jis susinaikina, ir tuo labiau, kuo didesnis teikiamas sielvartas (pagal 11 teor. tą pačią past.). O todėl (pagal 19 teor.) kas įsivaizduoja, kad jo mylimą objektą apėmė sielvartas, tas ir pats sielvartaus, ir tuo labiau, kuo buvo stipresnė ši mylimo objekto emocija. Tai ir reikėjo įrodyti.

22 teorema

Jei įsivaizduojame, kad kas nors teikia džiaugsmą mūsų mylimam objektui, pamilsime tai. Priešingai, jei

įsivaizduojame, kad tai teikia mūsų mylimam objektui sielvartą, to nekęsime.

Įrodymas. Kas mūsų mylimam objektui teikia džiaugsmą arba sielvartą, mus taip pat džiugina arba liūdina kaip tik todėl, kad įsivaizduojame mylimą objektą, apimtą džiaugsmo arba sielvarto (pagal 21 teor.). Tačiau daroma prielaida, kad šį mūsų džiaugsmą arba sielvartą lydi išorinės priežasties idėja. Vadinasi (pagal šios d. 13 teor. past.), jei įsivaizduojame, kad kas nors teikia džiaugsmą ar sielvartą mūsų mylimam objektui, pamilsime tai arba to nekęsime. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. 21 teorema mums paaiškina, kas yra *užuojauta*, kurią galime apibrėžti kaip *sielvartą, kilusį dėl kitam padarytos žalos.* Aš nežinau, kaip reikėtų pavadinti džiaugsmą, kilusį dėl kitam suteiktos naudos. Be to, *meilę tam, kuris kitam padarė gera,* vadinsime *simpatija*; priešingai, *neapykantą tam, kuris kitam padarė bloga,* vadinsime *pasipiktinimu.* Galiausiai reikia pažymėti, kad mes gailimės ne tik to, kurį mylime (kaip parodėme 21 teor.), bet ir to, kam iki šiol nejautėme jokių emocijų, jei tik laikome jį panašiu į mus (tai parodysiu vėliau). Iš tikrųjų mes jaučiame simpatiją ir tam, kuris daro gera panašiam į mus, ir priešingai – piktinamės tuo, kuris nuskriaudė panašų į mus.

23 teorema

Kas įsivaizduoja, kad nekenčiamą objektą apėmė sielvartas, – džiaugsis; priešingai, įsivaizdavęs, kad jis

džiaugiasi, – liūdės; ir kiekviena šių emocijų bus tuo stipresnė arba silpnesnė, kuo stipresnė arba silpnesnė nekenčiamo objekto priešinga emocija.

Įrodymas. Kiek nekenčiamą objektą apėmė sielvartas, tiek jis susinaikina, ir tuo labiau, kuo didesnis sielvartas (pagal šios d. 11 teor. past.). Taigi (pagal šios d. 20 teor.) kas įsivaizduoja, kad jo nekenčiamas objektas sielvartauja, tas, priešingai, džiaugsis, ir tuo labiau, kuo didesnį įsivaizduoja nekenčiamo objekto sielvartą. Tai pirma. Be to, džiaugsmas numato objekto, kuris džiaugiasi, egzistavimą (pagal 11 teor. tą pačią past.), ir tuo labiau, kuo didesnis suvokiamas džiaugsmas. Jei kas įsivaizduoja, kad nekenčiamas objektas džiaugiasi, tai toks įsivaizdavimas (pagal šios d. 13 teor.) varžys jo siekimą, t.y. (pagal 11 teor. past.) tas, kuris nekenčia, liūdės ir t. t. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Toks džiaugsmas vargiai gali būti patvarus ir išvengti bet kokio sielos pasipriešinimo. Juk (tai tuojau parodysiu 27 teor.) kiek kas nors įsivaizduoja į jį panašų objektą apimtą sielvarto emocijos, tiek ir jis turi sielvartauti; ir atvirkščiai, jei jis įsivaizduojamas apimtas džiaugsmo. Bet čia mums rūpi tik neapykanta.

24 teorema

Jei įsivaizduojame, kad kas nors teikia džiaugsmą objektui, kurio mes nekenčiame, tada ir to nekęsime. Priešingai, jei įsivaizduojame, kad tai teikia tam objektui sielvartą, pradedame tai mylėti.

Įrodymas. Ši teorema įrodoma tokiu pat būdu kaip ir šios dalies 22 teorema, ją ir žr.

Pastaba. Šios ir kitos panašios neapykantos emocijos priskirtinos *pavydui*, kuris dėl to yra ne kas kita, kaip pati *neapykanta*, kiek ji laikoma taip nuteikiančia žmogų, kad jis džiaugtųsi kito nelaime ir, priešingai, liūdėtų dėl kito laimės.

25 teorema

Apie save ir apie mylimą objektą mes siekiame teigti visa tai, ką įsivaizduojame teikiant džiaugsmą mums arba mylimam objektui. Ir priešingai, siekiame neigti visa tai, ką įsivaizduojame teikiant sielvartą mums arba mūsų mylimam objektui.

Įrodymas. Tai, ką įsivaizduojame teikiant džiaugsmą ar sielvartą mylimam objektui, mus taip pat džiugina arba liūdina (pagal šios d. 21 teor.). O siela (pagal šios d. 12 teor.) kiek galėdama siekia įsivaizduoti tai, kas mus džiugina, t.y. (pagal II d. 17 teor. ir jos pr.) siekia tai laikyti esamu dalyku; ir priešingai (pagal šios d. 13 teor.), siela siekia pašalinti to, kas mus liūdina, egzistavimą. Vadinasi, apie save ir apie mylimą objektą mes siekiame teigti visa tai, ką įsivaizduojame teikiant džiaugsmą mums arba mylimam objektui, ir priešingai. Tai ir reikėjo įrodyti.

26 teorema

Apie nekenčiamą objektą mes siekiame teigti visa tai, ką įsivaizduojame teikiant jam sielvartą, ir priešin-

gai, siekiame neigti tai, ką įsivaizduojame teikiant jam džiaugsmą.

Įrodymas. Ši teorema išplaukia iš šios dalies 23 teoremos, kaip ankstesnioji – iš 21 teoremos.

Pastaba. Iš to matome, jog lengvai atsitinka taip, kad žmogus save ir mylimą objektą laiko geresniais negu yra iš tiesų, o nekenčiamą objektą, priešingai, – blogesniu, negu jis yra iš tiesų. Toks įsivaizdavimas, kai turimas galvoje pats žmogus, kuris pernelyg gerai apie save mano, vadinamas puikybe ir yra pamišimo rūšis, nes žmogus atviromis akimis sapnuoja, kad jis gali visa tai, ką pasiekia tik vaizduotėje, ir paskui laiko šitai tikrove ir giriasi tuo tol, kol neįstengia įsivaizduoti to, kas šalina šių dalykų egzistavimą ir apriboja jo veikimo galią. Taigi *puikybė* yra *džiaugsmas, kilęs iš to, kad žmogus pernelyg gerai apie save mano.* O *džiaugsmas, kylantis iš to, kad žmogus yra pernelyg geros nuomonės apie kitą,* vadinamas *garbstymu.* Pagaliau, *džiaugsmas, kylantis iš to, kad jis kitą laiko blogesniu, negu šis yra iš tiesų,* vadinamas *panieka.*

27 teorema

Įsivaizduodami, kad į mus panašus objektas, kuriam nejautėme jokios emocijos, yra apimtas kokios nors emocijos, patys patiriame panašią emociją.

Įrodymas. Daiktų vaizdai yra žmogaus kūno būsenos, kurių idėjos išorinius kūnus pateikia mums tarsi esamus (pagal II d. 17 teor. past.), t.y. (pagal

II d. 16 teor.) kurių idėjos apima mūsų kūno prigimtį ir drauge esamą išorinio kūno prigimtį. Tad jei išorinio kūno prigimtis panaši į mūsų kūno prigimtį, tai įsivaizduojamo išorinio kūno idėja apims mūsų kūno būseną, panašią į išorinio kūno būseną. Vadinasi, jei įsivaizduosime, jog koks nors į mus panašus objektas yra apimtas kokios nors emocijos, tai šis įsivaizdavimas išreikš mūsų kūno būseną, panašią į tą emociją. Tad įsivaizduodami, jog koks nors į mus panašus objektas yra apimtas kokios nors emocijos, patiriame panašią emociją. O jei į mus panašaus objekto nekenčiame, tai (pagal šios d. 23 teor.) patirsime priešingą emociją negu jis, o ne panašią. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Kai šitoks emocijų mėgdžiojimas susijęs su sielvartu, jis vadinamas *užuojauta* (apie ją žr. šios d. 22 teor. past.), o kai susijęs su troškimu – *lenktyniavimu*, kuris yra ne kas kita, kaip *kokio nors dalyko troškimas, gimstantis mumyse dėl to, kad įsivaizduojame kitus, į mus panašius, turint tokį patį troškimą.*

1 priedas. Įsivaizduodami, kad kas nors, kam nejautėme jokios emocijos, teikia džiaugsmą į mus panašiam objektui, jį pamilstame. Ir priešingai, įsivaizduodami, kad jis teikia jam sielvartą, jo nekenčiame.

Įrodymas. Tai įrodoma remiantis ankstesne teorema lygiai taip pat, kaip šios dalies 22 teorema – remiantis 21 teorema.

2 priedas. Objekto, kurio mums gaila, negalime neapkęsti dėl to, kad jo nelaimė kelia mums sielvartą.

Įrodymas. Juk jei mes galėtume dėl to jo neapkęsti, tai (pagal šios d. 23 teor.) džiaugtumės jo sielvartu, o šitai prieštarauja prielaidai.

3 priedas. Objektą, kurio mums gaila, kiek galėdami stengiamės išgelbėti iš nelaimės.

Įrodymas. Tai, kas kelia sielvartą objektui, kurio mums gaila, kelia panašų sielvartą ir mums (pagal 27 teor.), todėl mes stengsimės (pagal šios d. 13 teor.) prisiminti visa tai, kas naikina jo egzistavimą arba kas jį griauna, t.y. (pagal šios d. 9 teor. past.) sieksime šitai sugriauti arba užsibrėšime šitai sugriauti. Vadinasi, objektą, kurio mums gaila, stengsimės išgelbėti iš jo nelaimės. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Toks noras arba siekimas daryti gera, kylantis iš to, kad mums gaila objekto, kuriam norime padaryti geradarystę, vadinamas *geranoriškumu;* taigi jis yra ne kas kita, kaip *iš užuojautos kilęs troškimas.*

O apie meilę ir neapykantą tam, kas objektui, kurį įsivaizduojame panašų į mus, padarė gera ar bloga, žr. šios dalies 22 teoremos pastabą

28 teorema

Mes siekiame prisidėti, kad įvyktų viskas, kas, mūsų įsivaizdavimu, teikia džiaugsmą; tai, kas, mūsų įsivaizdavimu, tam kliudo arba kelia sielvartą, siekiame pašalinti arba sunaikinti.

Įrodymas. Kiek galėdami stengiamės vaizduotis tai, kas, mūsų įsivaizdavimu, teikia džiaugs-

mą (pagal šios d. 12 teor.), t.y. (pagal II d. 17 teor.) kiek galėdami stengiamės tai laikyti esamu, arba tikrai egzistuojančiu, dalyku. Bet sielos siekimas mąstyti, arba mąstymo galia, yra lygus kūno siekimui veikti, arba veikimo galiai, ir vienalaikis su juo (tai aiškiai išplaukia iš II d. 7 teor. pr. ir 11 teor. pr.). Vadinasi, mes besąlygiškai siekiame, kad tai egzistuotų, kitaip tariant (pagal šios d. 9 teor. past. tai yra tas pat), to geidžiame ir tai teigiame. Tai pirma. Be to, mes džiaugiamės (pagal šios d. 13 teor. past.) įsivaizduodami, jog sunaikinama tai, ką laikome sielvarto priežastimi, t.y. (pagal 13 teor. past.) tai, ko nekenčiame. Todėl mes (pagal šio įrodymo pirmąją dalį) stengsimės šitai sunaikinti arba (pagal 13 teor.) atitolinti nuo savęs, kad nematytume kaip esamo daikto. Tai antra. Vadinasi, viskas, kas, mūsų įsivaizdavimu, teikia džiaugsmą, ir t.t. Tai ir reikėjo įrodyti.

29 teorema

Mes taip pat stengsimės daryti visa tai, į ką žmones įsivaizduojame žiūrint su džiaugsmu, ir priešingai, vengsime daryti tai, ko įsivaizduojame žmones vengiant.*

Įrodymas. Įsivaizduodami, kad žmonės ką nors myli arba ko nors neapkenčia, mes taip pat šitai mylėsime arba šito neapkęsime (pagal šios d. 27 teor.), t.y. (pagal šios d. 13 teor. past.) kartu džiaugsimės šito dalyko buvimu arba sielvartau-

* *N. B.* Čia ir toliau turimi galvoje žmonės, kuriems nejaučiame jokios emocijos.

sime dėl to. O todėl (pagal 28 teor.) stengsimės daryti visa tai, ką, mūsų įsivaizdavimu, žmonės mėgsta arba kas teikia jiems džiaugsmą, ir t.t. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Šis siekimas ką nors daryti ar nedaryti vien tik dėl to, kad patiktume žmonėms, vadinamas *garbės troškimu*, ypač kai taip primygtinai stengiamės patikti miniai, jog ką nors darome arba nedarome pakenkdami sau ar kitam žmogui. Kitais atvejais tokios pastangos paprastai vadinamos *paslaugumu*. Toliau, džiaugsmą, su kuriuo mes įsivaizduojame kito žmogaus poelgį, kuriuo jis siekia mus pradžiuginti, aš vadinu *pagyrimu*, o sielvartą, su kuriuo mes nusigręžiame nuo jo poelgio, vadinu *smerkimu*.

30 teorema

Jei kas padarys ką nors, kuo jis įsivaizduoja džiaugiantis kitus, jį apims džiaugsmas, lydimas paties savęs kaip to džiaugsmo priežasties idėjos, kitaip tariant, į patį save jis žvelgs su džiaugsmu. Jei, priešingai, jis padarė ką nors, dėl ko įsivaizduoja kitus sielvartaujant, į patį save jis žvelgs su sielvartu.

Įrodymas. Kas įsivaizduoja teikiąs kitiems džiaugsmą ar sielvartą, kartu (pagal šios d. 27 teor.) džiaugsis arba sielvartaus. O kadangi žmogus (pagal II d. 19 ir 23 teor.) save įsisąmonina iš būsenų, kurios jį determinuoja veikti, tai tas, kuris padarė ką nors, kas, jo įsivaizdavimu, teikia kitiems džiaugsmą, džiaugiasi įsisąmonindamas save patį kaip to džiaugsmo priežastį; ki-

taip tariant, į patį save jis žvelgs su džiaugsmu, ir priešingai. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Kadangi meilė (pagal šios d. 13 teor. past.) yra išorinės priežasties idėjos lydimas džiaugsmas, o neapykanta – išorinės priežasties idėjos lydimas sielvartas, tai šis džiaugsmas ir sielvartas bus meilės ir neapykantos rūšys. Bet kadangi meilė ir neapykanta skiriamos išoriniams objektams, tai šias emocijas pavadinsime kitais vardais: džiaugsmą, lydimą išorinės priežasties idėjos, – *pasididžiavimu*, o jam priešingą sielvartą – *gėda*. Čia turimas galvoje tas atvejis, kai džiaugsmas ar sielvartas kyla iš to, jog žmogus tiki, kad jis yra giriamas arba peikiamas. Kitais atvejais džiaugsmą, lydimą išorinės priežasties idėjos, aš vadinsiu *pasitenkinimu savimi*, o jam priešingą sielvartą – *atgaila*. Tačiau kadangi (pagal II d. 17 teor. pr.) gali atsitikti, kad džiaugsmas, kurį kas nors įsivaizduoja teikiąs kitiems, yra tik tariamas, ir kadangi (pagal šios d. 25 teor.) kiekvienas stengiasi apie save įsivaizduoti visa tai, kas, jo įsivaizdavimu, teikia jam džiaugsmą, tai lengvai gali atsitikti, jog išdidėlis bus pasipūtęs ir įsivaizduos, kad jis visiems mielas, tuo tarpu jis visiems yra našta.

31 teorema

Jei įsivaizduojame, kad kas nors myli tai, trokšta arba neapkenčia to, ką mes patys mylime, ko trokštame arba neapkenčiame, tai juo tvirčiau šitai mylėsime ir t.t. O jei įsivaizduojame, kad jis bodisi tuo, ką mes mylime, arba priešingai, tai išgyvensime sielos dvejones.

Įrodymas. Vien dėl to, kad įsivaizduojame, jog kas nors ką nors myli, mes patys šitai mylėsime (pagal šios d. 27 teor.). Bet, pagal prielaidą, mes ir taip šitai mylime, vadinasi, prisideda nauja meilės priežastis, kuri ją palaiko, ir dėl to mes dar stipriau mylėsime tai, ką mylime. Be to, dėl to, kad įsivaizduojame, jog kas nors kuo nors bodisi, ir mes pradėsime tuo bodėtis (pagal tą pačią teor.). O jei tarsime, kad mes tuo pačiu metu šitai mylime, tai tą patį tuo pačiu metu ir mylėsime, ir bodėsimės tuo, kitaip tariant (žr. šios d. 17 teor. past.) išgyvensime sielos dvejones. Tai ir reikėjo įrodyti.

Priedas. Iš to ir iš šios dalies 28 teoremos išplaukia, jog kiekvienas kiek galėdamas siekia, kad kiekvienas mylėtų tai, ką myli jis pats, ir neapkęstų to, ko jis pats neapkenčia. Todėl ir poetas sako:

> Mylintys vis to paties ir trokš abu, ir bijosis.
> Tik geležinė širdis myli, ko vengia kita.*

Pastaba. Pastangos pasiekti, kad kiekvienas mylėtų tai arba neapkęstų to, ką mes mylime arba ko neapkenčiame, iš tiesų yra garbės troškimas (žr. šios d. 29 teor. past.). Todėl matome, jog kiekvienas iš prigimties trokšta, kad kiti gyventų pagal jo supratimą; o kadangi visi vienodai to trokšta, visi vienodai kliudo vieni kitiems ir visi, norėdami būti visų giriami arba mylimi, užsitraukia vieni kitų neapykantą.

* *Ovidijus.* Meilės elegijos, II, 19 (pakeista eilučių tvarka).

32 teorema

Jei įsivaizduojame, jog kas nors džiaugiasi kokiu nors daiktu, kurį tik jis vienas gali turėti, stengiamės padaryti, kad jis jo neturėtų.

Įrodymas. Vien dėl to, kad įsivaizduojame, jog kas nors džiaugiasi kokiu nors daiktu (pagal šios d. 27 teor. ir jos 1 pr.), jį mylėsime ir trokšime juo džiaugtis. O (pagal prielaidą) įsivaizduodami, kad mums kliudo džiaugtis tai, jog kitas džiaugiasi tuo pačiu daiktu, stengsimės (pagal šios d. 28 teor.), kad jis jo neturėtų. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Taigi matome, jog žmonių prigimtis dažniausiai tokia, kad jie gaili tų, kuriems bloga, ir pavydi tiems, kuriems gera, ir (pagal 31 teor.) tuo didesnė jų neapykanta, kuo labiau jie myli tai, kas, jų įsivaizdavimu, priklauso kitam. Be to, matome, jog dėl tos pačios žmonių prigimties savybės, dėl kurios jie yra gailestingi, jie yra ir pavydūs bei garbėtroškos. Pagaliau, jei panorėsime gilintis į patyrimą, įsitikinsime, kad jis pats moko viso šito, ypač jei pažvelgsime į pirmuosius savo gyvenimo metus. Žinome, jog vaikai, kurių kūnas nuolat yra tarsi pusiausvyroje, juokiasi ar verkia vien dėl to, kad mato juokiantis ar verkiant kitus; ir ką tik jie mato darant kitus, tučtuojau trokšta patys mėgdžioti ir pagaliau trokšta sau visko, kuo įsivaizduoja džiaugiantis kitus. Be abejo, taip yra dėl to, kad daiktų vaizdai, kaip sakėme, yra pačios žmogaus kūno būsenos, arba būdai, kuriais žmogaus kūną paveikia išorinės priežastys ir skatina jį vienaip ar kitaip veikti.

33 teorema

Mylėdami į mus panašų objektą, kiek galėdami stengiamės pasiekti, kad ir jis mus mylėtų.

Įrodymas. Mylimą objektą kiek galėdami stengiamės įsivaizduoti pirma kitų (pagal šios d. 12 teor.). Tad jei objektas panašus į mus, stengsimės pirmiausia nudžiuginti jį, o ne kitus (pagal šios d. 29 teor.), kitaip tariant, kiek galėdami stengsimės pasiekti, kad mylimas objektas patirtų džiaugsmą, lydimą mūsų pačių idėjos, t.y. (pagal šios d. 13 teor. past.) kad jis mus mylėtų. Tai ir reikėjo įrodyti.

34 teorema

Kuo stipresnės emocijos mums įsivaizduojame esant apimtą mylimą objektą, tuo labiau didžiuojamės.

Įrodymas. Mes (pagal 33 teor.) kiek galėdami stengiamės, kad mylimas objektas taip pat mus mylėtų, t.y. (pagal šios d. 13 teor. past.) kad mylimas objektas patirtų džiaugsmą, lydimą mūsų pačių idėjos. Taigi kuo didesnį džiaugsmą įsivaizduojame mūsų dėka patiriant mylimą objektą, tuo labiau skatinamas šis siekimas, t.y. (pagal šios d. 11 teor. ir jos past.) patiriame tuo didesnį džiaugsmą. O kadangi džiaugiamės, kad suteikėme džiaugsmą kitam, panašiam į mus, tai į pačius save žvelgiame su džiaugsmu (pagal šios d. 30 teor.). Vadinasi, kuo stipresnės emocijos mums įsivaizduojame esant apimtą mylimą objektą, tuo su didesniu džiaugsmu žvelgiame į pačius save, ki-

taip tariant (pagal 30 teor. past.), tuo labiau didžiuojamės. Tai ir reikėjo įrodyti.

35 teorema

Jei kas įsivaizduoja, kad jo mylimas objektas susijęs su kuo nors tokiu pačiu arba dar glaudesniu draugystės saitu negu tas, kuriuo jis pats su juo susijęs, tai jis pradeda mylimo objekto neapkęsti ir tam kitam jo pavydėti.

Įrodymas. Kuo stipriau žmogų, jo įsivaizdavimu, myli jo mylimas objektas, tuo labiau jis didžiuosis (pagal 34 teor.), t.y. (pagal šios d. 30 teor. past.) tuo labiau džiaugsis. Todėl (pagal šios d. 28 teor.) kiek galėdamas stengsis įsivaizduoti mylimą objektą kuo glaudžiausiai su juo susietą; šį siekimą arba potraukį skatina (pagal šios d. 31 teor.) įsivaizdavimas, kad ir kas nors kitas to paties geidžia. Tačiau tariama, kad šį siekimą arba potraukį riboja paties mylimo objekto vaizdas, lydimas to kito, su kuriuo mylimas objektas save susieja, vaizdo. Vadinasi (pagal šios d. 11 teor. past.), kartu jį apims sielvartas, lydimas jo mylimo objekto, kaip šio sielvarto priežasties, idėjos ir drauge to kito vaizdo, t.y. (pagal šios d. 13 teor. past.) jis pradės mylimo objekto neapkęsti ir kartu tam kitam (pagal šios d. 15 teor. pr.) dėl to (pagal šios d. 23 teor.) pavydėti, kad tas džiaugiasi jo mylimu objektu. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Tokia su pavydu susijusi neapykanta mylimam objektui vadinama *pagieža*, kuri todėl yra ne kas kita, kaip sielos dvejonė, kilusi kartu

iš meilės ir neapykantos, lydima kito, kuriam pavydima, idėjos. Be to, ši neapykanta mylimam objektui bus tuo didesnė, kuo didesnis buvo džiaugsmas, kurį pavyduliautojui paprastai teikė mylimo objekto atsakomoji meilė, taip pat kuo stipresnė buvo emocija, jaučiama tam, kurį jis vaizduojasi susijusį su mylimu objektu. Juk jei jis jo neapkentė, tai kartu (pagal šios d. 24 teor.) neapkęs ir mylimo objekto, nes įsivaizduos, kad mylimas objektas teikia džiaugsmą tam, kurio jis neapkenčia (pagal šios d. 15 teor. pr.), taip pat todėl, kad jis bus priverstas mylimo objekto vaizdą sieti su nekenčiamo žmogaus vaizdu.

Taip dažniausiai atsitinka meilės moteriai atveju. Juk kas įsivaizduoja, kad jo mylima moteris atsiduoda kitam, ne tik liūdės dėl to, kad jo potraukis suvaržomas, bet ir pradės ja bjaurėtis, nes bus priverstas mylimo objekto vaizdą sieti su kieno nors kito gėdingomis dalimis ir išskyromis. Pagaliau prisideda ir tai, kad pavyduliautoją jo mylimas objektas sutinka jau ne su ta pačia mina, kaip paprastai būdavo, tad mylintysis, kaip tuojau parodysiu, liūdi ir dėl šios priežasties.

36 teorema

Kas prisimena objektą, kartą jam teikusį džiaugsmą, tas geidžia jį turėti tomis pačiomis aplinkybėmis, kuriomis tada objektas jį džiugino.

Įrodymas. Visa, ką žmogus matė kartu su jam džiaugsmą teikusiu objektu, bus (pagal šios d. 15 teor.) atsitiktinė džiaugsmo priežastis. Todėl

(pagal šios d. 28 teor.) jis geis turėti visa tai kartu su džiaugsmą teikusiu objektu, kitaip tariant, geis objektą turėti tomis pačiomis aplinkybėmis, kuriomis tada objektas jį džiugino. Tai ir reikėjo įrodyti.

Priedas. Tad jei mylintysis patirs, kad kurios nors iš tų aplinkybių trūksta, tai liūdės.

Įrodymas. Juk kiek mylintysis patirs, kad kurios nors aplinkybės trūksta, tiek jis įsivaizduos ką nors, kas šalina to objekto egzistavimą. O kadangi meilė jį verčia geisti to objekto arba tos aplinkybės (pagal 35 teor.), tai (pagal šios d. 19 teor.) įsivaizdavęs, kad jos nėra, jis liūdės. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Šis sielvartas, kadangi jis susijęs su to, ką mylime, nebuvimu, vadinamas *ilgesiu.*

37 teorema

Iš sielvarto arba džiaugsmo, neapykantos arba meilės kylantis troškimas tuo stipresnis, kuo stipresnės šios emocijos.

Įrodymas. Sielvartas žmogaus veikimo galią (pagal šios d. 11 teor. past.) mažina arba suvaržo, t.y. (pagal šios d. 7 teor.) mažina arba suvaržo žmogaus siekimą išsaugoti savo būtį, o todėl (pagal šios d. 5 teor.) jis priešingas šiam siekimui. Sielvartą patyrusio žmogaus siekimas – atsikratyti sielvarto. Bet (pagal sielvarto apibr.) kuo sielvartas didesnis, tuo didesnė žmogaus veikimo galios dalis būtinai jam priešinasi; vadinasi, kuo sielvar-

tas didesnis, tuo su didesne veikimo galia žmogus sieks jo atsikratyti, t.y. (pagal šios d. 9 teor. past.) su tuo stipresniu troškimu ar potraukiu sieks jo atsikratyti. Be to, kadangi džiaugsmas (pagal šios d. 11 teor. tą pačią past.) žmogaus veikimo galią didina arba palaiko, tai tuo pačiu būdu lengvai įrodoma, kad džiaugsmo apimtas žmogus netrokšta nieko kito, tik išsaugoti džiaugsmą, ir šis jo troškimas bus tuo stipresnis, kuo didesnis džiaugsmas. Pagaliau, kadangi neapykantą ir meilę sudaro pačios džiaugsmo arba sielvarto emocijos, tai lygiai taip pat išplaukia, kad siekimas, potraukis arba troškimas, kylantys iš neapykantos arba meilės, savo stiprumu atitiks neapykantą arba meilę. Tai ir reikėjo įrodyti.

38 teorema

Jei kas mylimo objekto ėmė taip neapkęsti, kad meilė visai sunaikinama, tai dėl tokios pat priežasties jaus jam didesnę neapykantą negu tada, jeigu niekada nebūtų jo mylėjęs, ir tuo stipriau, kuo stipresnė buvo ankstesnė meilė.

Įrodymas. Jei kas pradeda mylimo objekto neapkęsti, tai jo potraukis varžomas labiau negu tada, jei būtų jo nemylėjęs. Juk meilė (pagal šios d. 13 teor. past.) yra džiaugsmas, kurį žmogus kiek galėdamas (pagal šios d. 28 teor.) siekia išsaugoti, būtent (pagal tą pačią past.) mąstydamas mylimą objektą kaip čia pat esantį ir (pagal šios d. 21 teor.) kiek galėdamas jam teikdamas džiaugsmą. Šis siekimas (pagal 37 teor.) tuo stipresnis, kuo stipres-

nė jo meilė, lygiai kaip ir siekimas, kad mylimas objektas savo ruožtu taip pat jį mylėtų (žr. šios d. 33 teor.). Tačiau šiems siekimams kliudo neapykanta mylimam objektui (pagal šios d. 13 teor. pr. ir pagal 23 teor.). Todėl mylintysis (pagal šios d. 11 teor. past.) patirs sielvartą ir dėl šios priežasties, ir tuo didesnį, kuo stipresnė buvo jo meilė, t.y. be to sielvarto, kuris buvo neapykantos priežastis, kyla dar kitas sielvartas dėl to, kad jis tą objektą mylėjo. Vadinasi, mylimą objektą jis mąstys apimtas dar didesnio sielvarto, t.y. (pagal šios d. 13 teor. past.) jaus jam didesnę neapykantą negu tada, jeigu niekad nebūtų jo mylėjęs, ir tuo stipriau, kuo stipresnė buvo ankstesnė meilė. Tai ir reikėjo įrodyti.

39 teorema

Jei kas ko nors neapkenčia, stengsis jam daryti ką nors bloga, jei nebūgštauja, kad iš to jam pačiam kils dar didesnis blogis; ir priešingai, jei kas ką nors myli, pagal tą patį dėsnį stengsis jam daryti gera.

Įrodymas. Ko nors neapkęsti – tai (pagal šios d. 13 teor. past.) ką nors įsivaizduoti esant savo sielvarto priežastimi, todėl (pagal šios d. 28 teor.) tas, kuris ko nors neapkenčia, stengsis jį pašalinti arba sunaikinti. Bet jei jis būgštauja, kad tai suteiks jam dar didesnį sielvartą, arba (tai tas pat) dar didesnį blogį, ir mano galįs šito išvengti nedarydamas bloga tam, kurio neapkenčia, tai jis (pagal tą pačią 28 teor.) pratinsis susilaikyti ir nedaryti šio blogio; šis siekimas (pagal šios d. 37 teor.)

bus stipresnis už tą, kai jis ketino daryti bloga, todėl jis ir nusvers, kaip ketinome įrodyti. Šios teoremos antra dalis įrodoma tuo pačiu būdu. Vadinasi, jei kas ko nors neapkenčia ir t.t. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Gėriu čia laikau kiekvieną džiaugsmo rūšį ir visa, kas jį teikia, ir ypač tai, kas nuramina visokį liūdesį. O *blogiu* laikau kiekvieną sielvarto rūšį ir ypač tai, kas kliudo nuraminti liūdesį. Juk anksčiau (šios d. 9 teor. pastaboje) parodėme, jog mes nieko negeidžiame dėl to, kad laikome tai gėriu, bet priešingai – tai vadiname gėriu todėl, kad to siekiame, tuo tarpu tai, kuo bjaurimės, vadiname blogiu. Todėl kiekvienas pagal savo emocijas sprendžia arba vertina, kas yra gėris ir kas blogis, kas geriau ir kas blogiau ir, pagaliau, kas geriausia ir kas blogiausia. Antai gobšuolis mano, kad geriausia – pinigų gausa, o jų stygius – blogiausia. O garbėtroška nieko taip negeidžia kaip šlovės ir, priešingai, nieko taip nebijo kaip gėdos. Pavyduoliui nėra nieko malonesnio už kito nelaimę ir nieko apmaudesnio už kito laimę. Šitaip kiekvienas pagal savo emocijas kurį nors daiktą laiko geru ar blogu, naudingu ar nenaudingu.

Beje, toji žmogų taip nuteikianti emocija, kad jis negeidžia to, ko geidžia, arba geidžia to, ko negeidžia, vadinama *bailumu*, kuris todėl yra ne kas kita, kaip *baimė, kiek ji nuteikia žmogų mažesniu blogiu išvengti būsimo blogio* (žr. šios d. 28 teor.). O kai blogis, kurio bijomasi, yra gėda, tada bailumas vadinamas *drovumu*. Pagaliau, jei

troškimą išvengti būsimo blogio varžo kito blogio baimė ir žmogus nežino, kurį derėtų rinktis, tai baimė vadinama *nustėrimu*, ypač kai abu blogiai, kurių bijomasi, yra gana dideli.

40 teorema

Įsivaizduojantis, kad jo kas nors neapkenčia, ir nemanantis, kad pats suteikė jam dingstį neapkęsti, savo ruožtu pradės to kito neapkęsti.

Įrodymas. Įsivaizduojantis, jog kitas apimtas neapykantos jausmo, kaip tik dėl to ir pats jaus jam neapykantą (pagal šios d. 27 teor.), t.y. (pagal šios d. 13 teor. past.) sielvartą, lydimą išorinės priežasties idėjos. Bet jis pats (pagal prielaidą) neįsivaizduoja jokios kitos šio sielvarto priežasties, išskyrus tą, kuris jo neapkenčia. Vadinasi, įsivaizduojantis, jog jo kas nors neapkenčia, patiria sielvartą, lydimą to, kuris jo nekenčia, idėjos, kitaip tariant (pagal tą pačią past.), pradės jo neapkęsti. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Įsivaizduojantis, jog jis pats davė pagrįstą dingstį neapkęsti, jaus (pagal šios d. 30 teor. ir jos past.) gėdą. Bet tai (pagal šios d. 25 teor.) retai atsitinka. Be to, tokia abipusė neapykanta gali taip pat kilti iš to, kad iš neapykantos randasi siekimas daryti bloga tam, kuris nekenčiamas (pagal 39 teor.). Tad įsivaizduojantis, jog jo kas nors neapkenčia, laikys jį kokio nors blogio arba sielvarto priežastimi, ir todėl jį apims sielvartas arba baimė, lydima to, kuris jo neapkenčia, idėjos

kaip šios baimės priežasties, t.y. jis savo ruožtu pradės jo neapkęsti, kaip anksčiau parodyta.

1 priedas. Įsivaizduojantis, jog tas, kurį jis myli, jo neapkenčia, kartu jo ir neapkęs, ir jį mylės. Juk įsivaizduodamas, kad tas jo neapkenčia, jis (pagal 40 teor.) determinuojamas savo ruožtu jo neapkęsti. Bet (pagal prielaidą) jis vis dėlto jį myli. Vadinasi, jį kankins kartu neapykanta ir meilė.

2 priedas. Įsivaizduojantis, jog kas nors, kam jis iki šiol nejautė jokios emocijos, padarė jam ką nors bloga iš neapykantos, tuoj pat stengsis ir jam padaryti tiek pat bloga.

Įrodymas. Įsivaizduojantis, jog jo kas nors neapkenčia, savo ruožtu (pagal 40 teor.) pradės to kito neapkęsti ir (pagal šios d. 26 teor.) stengsis pramanyti visa tai, kas tam kitam teiktų sielvartą, ir geis jam tai sukelti (pagal 39 teor.). Bet (pagal prielaidą) pirmiausia jis įsivaizduoja jam pačiam padarytą blogį, vadinasi, jis nedelsiant stengsis tą patį padaryti tam kitam.

Pastaba. Siekimas daryti bloga tam, kurio mes neapkenčiame, vadinamas *pykčiu*; o siekimas blogiu atsilyginti už patirtą blogį vadinamas *kerštu*.

41 teorema

Jei kas įsivaizduoja, kad jį kas nors myli, ir nemano, kad jis pats suteikė tam kokią nors dingstį (taip gali atsitikti pagal šios d. 15 teor. pr. ir 16 teor.), savo ruožtu tą kitą mylės.

Įrodymas. Ši teorema įrodoma tuo pačiu būdu kaip ankstesnė teorema. Taip pat žr. jos pastabą.

Pastaba. Jei žmogus manys, kad suteikė deramą dingstį mylėti, tai tuo didžiuosis (pagal šios d. 30 teor. ir jos past.). Taip atsitinka (pagal šios d. 25 teor.) dažniausiai, o priešingas atvejis pasitaiko, kaip sakėme, tada, kai kas nors įsivaizduoja, jog jo kas nors neapkenčia (žr. 40 teor. past.). Ši abipusė meilė ir, vadinasi (pagal šios d. 39 teor.), siekimas daryti gera tam, kuris mus myli ir stengiasi (pagal tą pačią 39 teor.) daryti mums gera, vadinamas *padėka*, arba *dėkingumu*. Iš to aišku, jog žmonės kur kas labiau pasirengę kerštui negu geradarybei.

Priedas. Kas įsivaizduoja, jog jį myli tas, kurio jis neapkenčia, bus kankinamas kartu ir neapykantos, ir meilės. Tai įrodoma tuo pačiu būdu kaip ankstesnės teoremos pirmasis priedas.

Pastaba. Jei nusvers neapykanta, tai jis sieks jį mylinčiajam padaryti ką nors bloga, ir tokia emocija vadinama *žiaurumu*, ypač jei manoma, kad mylintysis apskritai nesuteikė jokios dingsties jo neapkęsti.

42 teorema

Kas kitam padarė gera skatinamas meilės arba vildamasis pasididžiuoti, tas liūdės pamatęs, kad jo geradarybė priimama nedėkingai.

Įrodymas. Kas myli ką nors į save panašų, kiek galėdamas siekia, kad ir tas jį mylėtų (pagal šios

d. 33 teor.). Taigi kas iš meilės kitam padarė gera, tai padarė geisdamas, kad ir jį mylėtų, t.y. (pagal šios d. 34 teor.) vildamasis pasididžiuoti, arba (pagal šios d. 30 teor. past.) džiaugtis. Todėl (pagal šios d. 12 teor.) jis kiek galėdamas stengsis įsivaizduoti šią savo pasididžiavimo priežastį, kitaip tariant, laikyti ją tikrai egzistuojančia. Bet (pagal prielaidą) jis įsivaizduoja dar kai ką, kas šalina tos priežasties egzistavimą. Vadinasi (pagal šios d. 19 teor.), kartu jis liūdės. Tai ir reikėjo įrodyti.

43 teorema

Neapykantą didina abipusė neapykanta, ir priešingai – meilė gali ją sunaikinti.

Įrodymas. Jeigu kas įsivaizduoja, kad jo nekenčiamas žmogus savo ruožtu jo nekenčia, tai kaip tik dėl to (pagal šios d. 40 teor.) jam kyla nauja neapykanta, nors (pagal prielaidą) tebegyvuoja ir pirmoji. O jei, priešingai, jis įsivaizduoja, jog tas žmogus jį myli, tai taip įsivaizduodamas jis (pagal šios d. 30 teor.) žvelgia į save su džiaugsmu ir stengsis (pagal šios d. 29 teor.) jam patikti, t.y. (pagal 40 teor.[14]) stengsis nejausti neapykantos ir neteikti jam jokio sielvarto. Toks siekimas (pagal šios d. 37 teor.) bus stipresnis ar silpnesnis priklausomai nuo emocijos, iš kurios jis kilo. O todėl jei jis bus stipresnis už tą, kuris kilo iš neapykantos ir dėl kurio (pagal šios d. 26 teor.) jis stengiasi nekenčiamam objektui suteikti sielvartą, tai jis nusvers pastarąjį ir sunaikins sieloje neapykantą. Tai ir reikėjo įrodyti.

44 teorema

Visiškai meilės įveikta neapykanta perauga į meilę, ir todėl ši meilė stipresnė už meilę, prieš kurią nebuvo neapykantos.

Įrodymas. Įrodoma tuo pačiu būdu kaip šios dalies 38 teorema. Juk pradėjęs mylėti nekenčiamą objektą, kitaip tariant, objektą, į kurį jis paprastai žvelgė su sielvartu, žmogus mylėdamas kartu džiaugiasi. O prie šio meilės teikiamo džiaugsmo (žr. meilės apibr. šios d. 13 teor. past.) dar prisijungia džiaugsmas, kylantis iš to, kad siekimą pašalinti neapykantos teikiamą sielvartą (tai parodėme šios d. 37 teor.) tiesiogiai lydi to, kurio jis nekentė, kaip šio džiaugsmo priežasties idėja.

Pastaba. Nors taip yra, vis dėlto niekas nesieks ko nors neapkęsti arba sielvartauti, kad paskui mėgautųsi šiuo dar didesniu džiaugsmu, t.y. niekas negeis, kad jam būtų padaryta žala, tikėdamasis atlygio už ją, niekas negeis susirgti, turėdamas viltį pasveikti. Juk kiekvienas visuomet sieks išsaugoti savo būtį ir kiek įmanoma išvengti sielvarto. Jei būtų įmanoma įsivaizduoti priešingai – jog žmogus gali geisti ko nors neapkęsti, kad paskui jį dar stipriau mylėtų, – tai tokios neapykantos jis turėtų geisti visuomet. Juk kuo stipresnė buvo neapykanta, tuo stipresnė bus meilė, todėl jis visuomet turėtų geisti, kad jo neapykanta be paliovos augtų; dėl tos pačios priežasties žmogus siektų vis labiau sirgti, kad paskui pasveikęs mėgautųsi dar didesniu džiaugsmu, ir todėl stengtųsi nuolat sirgti, o tai (pagal šios d. 6 teor.) nesąmonė.

45 teorema

Jei kas įsivaizduoja, jog kas nors į jį panašus neapkenčia kito į jį panašaus objekto, kurį jis myli, tai pradės jo neapkęsti.

Įrodymas. Juk jo mylimas objektas (pagal šios d. 40 teor.) neapkenčia to, kuris jo paties neapkenčia, todėl mylintysis, įsivaizduodamas ką nors neapkenčiant jo mylimo objekto, kartu įsivaizduoja mylimą objektą apimtą neapykantos, t.y. (pagal šios d. 13 teor. past.) apimtą sielvarto. Vadinasi (pagal šios d. 21 teor.), ir jis jaus liūdesį, be to, lydimą to, kuris nekenčia jo mylimo objekto, kaip šio sielvarto priežasties idėjos, t.y. (pagal 13 teor. past.) pradės jo neapkęsti. Tai ir reikėjo įrodyti.

46 teorema

Kas patyrė džiaugsmą ar sielvartą iš ko nors, priklausančio kitam luomui arba kitai tautai, lydimą jo idėjos bendru luomo arba tautos pavadinimu kaip priežasties, tas pradės mylėti arba neapkęsti ne tik jo, bet ir visų, priklausančių tam luomui arba tai tautai.

Įrodymas. Įrodymas aiškus iš šios dalies 26 teoremos.

47 teorema

Džiaugsmas, kylantis iš įsivaizdavimo, jog mūsų nekenčiamas objektas sunaikinamas arba patiria kitokį blogį, neatsiranda sieloje be kokio nors sielvarto.

Įrodymas. Jis aiškus iš šios dalies 27 teoremos Juk kiek įsivaizduojame, jog į mus panašus objektas apimtas sielvarto, tiek ir patys liūdime.

Pastaba. Šią teoremą taip pat galima įrodyti remiantis II d. 17 teoremos priedu. Juk kiek kartų prisimintume tokį objektą, nors iš tikrųjų jis ir neegzistavo, mes jį laikome esamu ir jis mūsų kūną veikia tuo pačiu būdu. Todėl kiek stiprus objekto prisiminimas, tiek žmogus determinuojamas žvelgti į jį su sielvartu, ir šį determinavimą, kol išlieka objekto vaizdas, jo egzistavimą šalinančių daiktų prisiminimas tik riboja, bet jo nesunaikina. Taigi žmogus džiaugiasi tik tiek, kiek šis determinavimas apribojamas, ir dėl to atsitinka taip, kad dėl nekenčiamo objekto nelaimės kylantis džiaugsmas atsinaujina kiekvieną kartą tą objektą prisiminus. Juk, kaip sakėme, kai susidaro to objekto vaizdas, tai kadangi jis apima to objekto egzistavimą, jis žmogų determinuoja į objektą žvelgti su tuo pačiu sielvartu, su kuriuo žmogus paprastai į jį žvelgė, kai objektas egzistavo. Bet kadangi su objekto vaizdu jis susiejo kitus vaizdus, šalinančius objekto egzistavimą, tai šis determinavimas sielvartauti tuojau suvaržomas, ir žmogus vėl džiaugiasi, ir taip bus kiekvieną kartą, kai tai kartosis.

Tai ir yra priežastis, kodėl žmonės džiaugiasi kiekvieną kartą, prisiminę buvusią nelaimę, ir kodėl mėgsta pasakoti apie pavojus, iš kurių išsivadavo. Juk įsivaizduodami kokį nors pavojų jį laiko tarsi būsimu, ir tai juos verčia bijoti, o šį determinavimą vėl apriboja išsivadavimo idėja, kurią jie

susiejo su to pavojaus, kai iš jo išsivadavo, idėja ir kuri vėl jiems teikia saugumo jausmą, ir todėl jie vėl džiaugiasi.

48 teorema

Meilė ar neapykanta, pavyzdžiui, Petrui, išnyksta, jei džiaugsmas, kurį apima pirmoji, arba sielvartas, kurį apima antroji, susiejami su kita jų priežasties idėja; ir viena, ir kita sumažėja tiek, kiek įsivaizduojame, jog ne vien tik Petras buvo jų priežastis.

Įrodymas. Tai aišku iš paties meilės ir neapykantos apibrėžimo, kurį žr. šios dalies 13 teoremos pastaboje. Juk tik todėl džiaugsmas vadinamas meile Petrui, o sielvartas – neapykanta jam, kad būtent Petras laikomas šios ar kitos emocijos priežastimi. Tą visiškai arba iš dalies pašalinus, emocija Petrui taip pat visiškai arba iš dalies išnyksta. Tai ir reikėjo įrodyti.

49 teorema

Meilė ir neapykanta daiktui, kurį įsivaizduojame laisvą, turi būti didesnė negu būtinam daiktui, kai priežastis vienoda.

Daiktas, kurį įsivaizduojame laisvą, turi būti suvokiamas (pagal I d. 7 apibr.) savaime, be kitų daiktų. Tad jei įsivaizduojame jį esant džiaugsmo ar sielvarto priežastimi, tai kartu (pagal šios d. 13 teor. past.) jį mylėsime arba jo neapkęsime, be to (pagal 48 teor.), didžiausia meile ar neapykanta, kokia tik gali kilti iš duotosios emocijos. O jei

daiktą, kuris yra tos pačios emocijos priežastis, įsivaizduosime esant būtiną, tai (pagal I d. tą patį apibr.) įsivaizduosime, kad jis ne vienas, bet kartu su kitais daiktais yra tos emocijos priežastis, todėl (pagal 48 teor.) meilė ir neapykanta jam bus mažesnė. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Iš to išplaukia, kad žmonės, kadangi jie mano esą laisvi, vienas kitam jaučia didesnę meilę ir neapykantą negu kam nors kitam; čia dar prisideda emocijų mėgdžiojimas, apie kurį žr. šios dalies 27, 34, 40 ir 43 teoremas.

50 teorema

Kiekvienas daiktas atsitiktinai gali būti vilties arba baimės priežastis.

Įrodymas. Ši teorema įrodoma tuo pačiu būdu kaip šios dalies 15 teorema, kurią žr. kartu su 18 teoremos pastaba.

Pastaba. Daiktai, kurie atsitiktinai yra vilties arba baimės priežastis, vadinami gerais arba blogais *pranašingais ženklais*. Be to, kiek šie pranašingi ženklai yra vilties arba baimės priežastis, tiek (pagal vilties ir baimės apibr., kurį žr. šios d. 18 teor. 2 past.) jie yra džiaugsmo ar sielvarto priežastis ir, vadinasi (pagal šios d. 15 teor. pr.), tiek juos mylime arba jų nekenčiame ir (pagal šios d. 28 teor.) stengiamės juos panaudoti kaip priemones pasiekti tam, ko tikimės, arba pašalinti juos kaip kliūtis ar baimės priežastis. Be to, iš šios dalies 25 teoremos išplaukia, jog mes iš prigim-

ties tokie, kad lengvai tikime tuo, ko viliamės, ir sunkiai tikime tuo, ko bijome, ir apie tai sprendžiame perdėtai arba teikiame mažiau reikšmės negu derėtų. Iš to kilo prietarai, kurie visur kankina žmones.

Šiaip jau aš nemanau, kad reikėtų čia parodyti sielos dvejones, kylančias iš vilties ir baimės, nes vien tik iš šių emocijų apibrėžimo išplaukia, jog nėra nei vilties be baimės, nei baimės be vilties (plačiau tai paaiškinsiu deramoje vietoje), ir, be to, ko nors tikėdamiesi arba bijodami, mes tai mylime arba to nekenčiame. Todėl visa, ką pasakėme apie meilę ir neapykantą, kiekvienas lengvai gali taikyti vilčiai ir baimei.

51 teorema

Skirtingus žmones vienas ir tas pats objektas gali veikti skirtingai, ir vieną ir tą patį žmogų vienas ir tas pats objektas skirtingu laiku gali skirtingai veikti.

Įrodymas. Žmogaus kūnas (pagal II d. 3 post.) yra daugeliu būdų veikiamas išorinių kūnų. Taigi du žmonės tuo pačiu metu gali būti veikiami skirtingu būdu, todėl (pagal 1 aks. po 3 lemos, kurią žr. II d. po 15 teor.) gali būti skirtingai veikiami vieno ir to paties objekto. Be to (pagal tą patį post.), žmogaus kūnas gali būti veikiamas tai vienu, tai kitu būdu ir, vadinasi (pagal tą pačią aks.), vieno ir to paties objekto skirtingu laiku gali būti skirtingai veikiamas. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Tad matome, jog gali atsitikti taip, kad vienas myli tai, ko kitas nekenčia, ir kad vie-

nas bijo to, ko kitas nebijo, ir kad vienas ir tas pats žmogus dabar myli tai, ko anksčiau nekentė, ir dabar ryžtasi tam, ko anksčiau bijojo, ir t.t.

Be to, kadangi kiekvienas pagal savo emociją sprendžia, kas gera ir kas bloga, kas geriau ir kas blogiau (žr. šios d. 39 teor. past.), tad žmonės gali skirtis savo nuomonėmis, kaip skiriasi emocijomis*. Todėl taip ir atsitinka, jog, lygindami žmones vieną su kitu, juos skiriame vien tik pagal emocijų skirtingumą ir vienus vadiname bebaimiais, kitus bailiais, pagaliau trečiuosius dar kitaip. Pavyzdžiui, *bebaimiu* vadinu tą, kas niekina blogį, kurio aš paprastai bijau. Be to, jei pastebėsiu, kad jo troškimui – padaryti ką nors blogo tam, kurio nekenčia, ir ką nors gero tam, kurį myli, – nesukliudo blogio, kuris mane paprastai sulaiko, baimė, tai aš jį vadinsiu *drąsiu*. O *bailys* man atrodys bijantis blogio, kurį aš paprastai niekinu; ir jei, be to, pastebėsiu, kad jo troškimui kliudo blogio, kuris manęs negali sulaikyti, baimė, tai sakysiu jį esant *silpnadvasį*. Ir taip spręs kiekvienas.

Pagaliau, matydami tokią žmogaus prigimtį bei jo sprendimų nepastovumą ir kad žmogus dažnai apie daiktus sprendžia vien tik apimtas emocijos, ir kad dalykai, kurie, jo nuomone, teikia džiaugsmą ar sielvartą ir kuriuos jis dėl to (pagal šios d. 28 teor.) siekia skatinti arba pašalinti, dažnai tėra vaizduotės padariniai, jau nekalbant apie daiktų nepatvarumą, parodytą II dalyje, lengvai suprasime, jog žmogus dažnai gali pats būti tiek

* Kad taip gali būti, nors žmogaus siela yra dieviškojo intelekto dalis, parodėme II d. 13 teoremos pastaboje.

savo sielvarto, tiek džiaugsmo priežastis, kitaip tariant, jog jį apima tiek sielvartas, tiek džiaugsmas, lydimas savęs paties idėjos kaip šito priežasties. Todėl lengvai suprantame, kas yra atgaila ir kas yra pasitenkinimas savimi. Būtent: *atgaila yra sielvartas, lydimas savęs paties idėjos,* o *pasitenkinimas savimi yra džiaugsmas, lydimas savęs paties idėjos kaip jo priežasties.* Šios emocijos yra pačios stipriausios, nes žmonės mano esą laisvi (žr. šios d. 49 teor.).

52 teorema

Objektą, kurį anksčiau matėme kartu su kitais arba kurį įsivaizduojame turint tik tai, kas bendra daugeliui objektų, stebėsime ne taip ilgai kaip tą, kurį įsivaizduojame turint ką nors individualaus.

Įrodymas. Kai tik įsivaizduojame objektą, matytą kartu su kitais, tuojau prisimename ir kitus (pagal II d. 18 teor., taip pat žr. jos past.), taigi nuo vieno objekto stebėjimo nedelsiant pereiname prie kitų stebėjimo. Tas pat ištinka ir objektą, kurį įsivaizduojame turint tik tai, kas bendra daugeliui. Juk kartu tariame, jog mes jame nematome nieko, ko anksčiau nebūtume matę kituose. O kai tariame, jog kuriame nors objekte įsivaizduojame esant ką nors individualaus, ko anksčiau niekad nematėme, tai pasakome ne ką nors kita, bet tai, kad sieloje, kai ji stebi objektą, nėra jokio kito objekto, prie kurio stebėjimo ji galėtų pereiti stebėdama šį, todėl siela determinuota stebėti vien tik jį. Vadinasi, objektą ir t.t. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Ši sielos būsena, arba atskiro daikto įsivaizdavimas, kiek sieloje jis yra vienintelis, vadinama *domėjimusi*; jei ją sukelia objektas, kurio mes bijome, ji vadinama *nustėrimu*, nes susidomėjimas blogiu žmogų taip prikausto stebėti vien tik tą blogį, kad jis nepajėgia mąstyti dar apie ką nors, kas įgalintų to blogio išvengti. O jei domėjimosi objektas yra kokio nors žmogaus supratingumas, darbštumas arba kas nors panašaus, tai toks susidomėjimas vadinamas *pagarba*, nes kartu pripažįstame, kad tas žmogus mus labai pranoksta. Priešingu atveju, kai domimės žmogaus pykčiu, pavydu ir t.t., jis vadinamas *pasibaisėjimu*. Be to, kai domimės mylimo žmogaus supratingumu, darbštumu ir t.t., dėl to (pagal šios d. 12 teor.) jį mylėsime dar stipriau, ir tokią meilę, susietą su dėmesingumu arba pagarba, vadiname *atsidavimu*. Šiuo būdu mes taip pat galime suvokti neapykantą, viltį, tikrumą ir kitas emocijas kaip susijusias su dėmesingumu ir galėsime iš to išvesti daugiau emocijų, negu įprastinėje kalboje yra vardų joms žymėti. Iš to aišku, kad emocijų pavadinimai radosi veikiau iš įprastinės jų vartosenos negu iš tikslaus jų pažinimo.

Domėjimuisi priešinga *panieka*, nors jos priežastis dažniausiai štai kokia. Kai matome, jog kas nors domisi kokiu nors daiktu, jį myli, jo bijo ir t.t., arba dėl to, kad koks nors daiktas mums iš pirmo žvilgsnio atrodo panašus į daiktus, kuriais domimės, kuriuos mylime, kurių bijome ir t.t. (pagal šios d. 15 teor. ir jos pr. ir 27 teor.), tai esame determinuoti tuo daiktu domėtis, jį mylėti, jo bijoti ir t.t. Bet jei paties daikto buvimas arba

kruopštus jo stebėjimas privers mus neigti visa tai, kas gali būti domėjimosi, meilės, baimės ir t.t. priežastis, tai pats daikto buvimas sielą labiau determinuos mąstyti apie tai, ko objekte nėra, negu apie tai, kas jame yra, tuo tarpu siela pratusi priešingai – kai yra objektas, mąstyti ypač apie tai, kas jame yra.

Be to, kaip atsidavimas kyla iš dėmesingumo mylimam objektui, taip *patyčios* kyla iš paniekos objektui, kurio nekenčiame arba bijome; o *nepagarba* – iš paniekos kvailumui, kaip pagarba – iš dėmesingumo supratingumui. Pagaliau mes galime suvokti meilę, viltį, pasididžiavimą ir kitas emocijas kaip susijusias su panieka ir iš to išvesti dar kitas emocijas, kurių paprastai neišskiriame iš kitų atskirais pavadinimais.

53 teorema

Stebėdama pačią save ir savo veikimo galią, siela džiaugiasi, ir tuo labiau, kuo tiksliau ji įsivaizduoja save ir savo veikimo galią.

Įrodymas. Žmogus patį save pažįsta tik iš savo kūno būsenų ir jų idėjų (pagal II d. 19 ir 23 teor.). Vadinasi, kai dėl to siela gali stebėti pati save, kartu tariama, jog ji tampa tobulesnė, t.y. (pagal šios d. 11 teor. past.) ją apima džiaugsmas, ir tuo didesnis, kuo tiksliau ji gali įsivaizduoti save ir savo veikimo galią. Tai ir reikėjo įrodyti.

Priedas. Šis džiaugsmas vis labiau auga, kuo labiau žmogus įsivaizduoja, kad kiti jį giria. Juk kuo labiau jis įsivaizduoja, kad kiti jį giria, tuo

daugiau, jo įsivaizdavimu, jis teikia kitiems džiaugsmo, būtent lydimo jo paties idėjos (pagal šios d. 29 teor. past.). Todėl (pagal šios d. 27 teor.) ir jį patį apims dar didesnis džiaugsmas, lydimas paties savęs idėjos. Tai ir reikėjo įrodyti.

54 teorema

Siela siekia įsivaizduoti tik tai, ką numato jos veikimo galia.

Įrodymas. Sielos siekimas, arba jos galia, yra pati jos esmė (pagal šios d. 7 teor.). O sielos esmė teigia (tai savaime aišku) tik tai, kas yra siela ir ką ji gali, o ne tai, kas ji nėra ir ko negali. Todėl siela siekia įsivaizduoti tik tai, ką teigia arba numato jos veikimo galia. Tai ir reikėjo įrodyti.

55 teorema

Kai siela įsivaizduoja savo negalią, tai dėl to ji nuliūsta.

Įrodymas. Sielos esmė teigia tik tai, kas yra siela ir ką ji gali, kitaip tariant, sielos prigimčiai būdinga įsivaizduoti tik tai, ką numato jos veikimo galia (pagal 54 teor.). Tad jei sakome, jog siela, kai ji save stebi, įsivaizduoja savo negalią, tai tuo pasakome tik tai, kad kai siela siekia įsivaizduoti ką nors, kas numato jos veikimo galią, tai šis jos siekimas suvaržomas, kitaip tariant (pagal šios d. 11 teor. past.), kad ji nuliūsta. Tai ir reikėjo įrodyti.

Priedas. Šis sielvartas vis labiau auga, jei žmogus įsivaizduoja, kad kiti jį smerkia. Tai įrodoma tuo pačiu būdu kaip šios dalies 53 teoremos priedas.

Pastaba. Šis sielvartas, lydimas mūsų bejėgiškumo idėjos, vadinamas *nusižeminimu*; o džiaugsmas, kylantis iš pačių savęs stebėjimo, vadinamas *savimeile* arba *pasitenkinimu pačiu savimi.* Kadangi pastarasis atsiranda kiekvieną kartą, kai žmogus stebi savo dorybes arba savo veikimo galią, tai dėl to ir atsitinka taip, kad kiekvienas trokšta papasakoti savo žygdarbius ir girtis savo kūno bei dvasios jėgomis tiek, kad žmonės dėl šios priežasties vienas kitam darosi atgrasūs.

Kita vertus, iš to išplaukia, kad žmonės iš prigimties yra pavydūs (žr. šios d. 24 teor. past. ir 32 teor. past.), kitaip tariant, džiaugiasi sau lygių bejėgiškumu ir, priešingai, liūdi dėl jų ryžtingumo. Juk kai tik kas nors įsivaizduoja savo poelgius, visuomet jį apima džiaugsmas (pagal šios d. 53 teor.), ir tuo didesnis, kuo daugiau tobulumo šie poelgiai, jo įsivaizdavimu, išreiškia ir kuo tiksliau jis juos įsivaizduoja, t.y. (pagal tai, kas pasakyta II d. 40 teor. 1 past.) kuo labiau jis gali juos atskirti nuo kitų žmonių poelgių ir laikyti individualiais. Todėl save stebėdamas kiekvienas labiausiai džiaugsis tada, kai savyje aptiks ką nors, ką apie kitus jis neigia. O jei tai, ką jis apie save teigia, jis priskiria bendrajai žmogaus arba gyvosios būtybės idėjai, tai tuo ne taip džiaugsis ir, priešingai, liūdės, jei įsivaizduos, kad jo poelgiai, palyginti su kitų poelgiais, bejėgiškesni. Šį siel-

vartą (pagal šios d. 28 teor.) jis stengsis išsklaidyti arba klaidingai aiškindamas sau lygių poelgius, arba kiek įmanoma gražindamas savuosius.

Tad pasirodo, kad žmonės iš prigimties linkę į neapykantą ir pavydą, o prie to dar prisideda ir pats jų auklėjimas. Juk tėvai paprastai ragina vaikus puoselėti dorybę, skatindami jų garbės troškimą ir pavydą.

Galbūt išlieka abejonė, kodėl mes neretai žavimės žmonių dorybėmis ir gerbiame jų turėtojus. Šiai abejonei išsklaidyti pridedu šį priedą.

Priedas. Niekas nepavydi dorybės sau nelygiam.

Įrodymas. Pavydas yra pati neapykanta (žr. šios d. 24 teor. past.), kitaip tariant (pagal šios d. 13 teor. past.), sielvartas, t.y. (pagal šios d. 11 teor. past.) būsena, suvaržanti žmogaus veikimo galią arba jo siekimą. Bet žmogus (pagal šios d. 9 teor. past.) siekia ir geidžia daryti tik tai, kas gali išplaukti iš jo duotosios prigimties. Vadinasi, žmogus netrokš sau priskirti veikimo galią arba (tai tas pat) dorybę, būdingą kito prigimčiai ir jo prigimčiai svetimą. Todėl jo troškimas negali būti varžomas, t.y. (pagal šios d. 11 teor. past.) jis negali liūdėti dėl to, kad stebi kieno nors į jį nepanašaus kokią nors dorybę, ir, vadinasi, negali jam ir pavydėti. Tačiau jis gali pavydėti sau lygiam, kuris, jo manymu, turi tą pačią prigimtį kaip ir jis pats. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Tad kai mes anksčiau šios dalies 52 teoremos pastaboje sakėme, jog žmogų gerbiame už tai, kad žavimės jo supratingumu, stiprybe ir t.t.,

taip yra dėl to, kad mes (tai aišku iš šios teoremos) šias dorybes įsivaizduojame būdingas vien tik jam, o ne bendras ir mūsų prigimčiai. Todėl jų jam pavydėsime ne labiau negu medžiams pavydime aukščio, liūtams stiprumo ir t.t.

56 teorema

Yra tiek džiaugsmo, sielvarto ir troškimo, taigi ir visų iš jų susidedančių emocijų, tokių kaip sielos dvejonės, arba iš jų išvestų, būtent meilės, neapykantos, vilties, baimės ir t.t., rūšių, kiek yra mus veikiančių objektų rūšių.

*Įrodymas.*Džiaugsmas ir sielvartas ir, vadinasi, iš jų susidedančios arba iš jų išvestos emocijos yra (pagal šios d. 11 teor. past.) pasyvios būsenos. Tačiau mes (pagal šios d. 1 teor.) būtinai pasyvūs, kiek mūsų idėjos neadekvačios; ir tik kiek mes jas turime, tiek (pagal šios d. 3 teor.) esame pasyvūs, t.y. (žr. II d. 40 teor. 1 past.) tik tiek esame būtinai pasyvūs, kiek įsivaizduojame, kitaip tariant (žr. II d. 17 teor. ir jos past.), kiek patiriame emociją, apimančią mūsų kūno prigimtį ir išorinio kūno prigimtį. Žodžiu, kiekvienos pasyvios būsenos prigimtį būtinai reikia aiškinti taip, kad joje būtų išreikšta mus veikiančio objekto prigimtis. Antai objekto *A* sukeltas džiaugsmas būtinai turi apimti paties objekto *A* prigimtį, o objekto *B* sukeltas džiaugsmas – paties objekto *B* prigimtį; vadinasi, šių dviejų džiaugsmo emocijų prigimtis skirtinga, nes jos kyla iš skirtingos prigimties priežasčių. Taip ir vieno objekto sukeltos sielvarto emocijos

prigimtis skiriasi nuo sielvarto, kilusio dėl kitos priežasties. Tą patį reikia manyti ir apie meilę, neapykantą, viltį, baimę, sielos dvejones ir t.t. Todėl būtinai yra tiek džiaugsmo, sielvarto, meilės, neapykantos ir t.t. rūšių, kiek yra mus veikiančių objektų rūšių.

O dėl troškimo, tai jis yra kiekvieno pati esmė, arba prigimtis, kiek ji suvokiama determinuota ką nors veikti bet kurios duotosios savo būsenos (žr. šios d. 9 teor. past.). Vadinasi, priklausomai nuo to, kaip išorinės priežastys teikia žmogui tą ar kitą džiaugsmo, sielvarto, meilės, neapykantos ir t.t. rūšį, t.y. priklausomai nuo to, kaip jo prigimtis įgyja tą ar kitą būseną, ir jo troškimas bus tai vienoks, tai kitoks, ir vieno troškimo prigimtis būtinai tiek skirsis nuo kito troškimo prigimties, kiek tarp savęs skiriasi emocijos, iš kurių kyla kiekvienas troškimas. Tad troškimo rūšių yra tiek, kiek yra džiaugsmo, sielvarto, meilės ir t.t. rūšių, taigi (pagal tai, kas ką tik išdėstyta) kiek yra mus veikiančių objektų rūšių. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Tarp emocijų, kurių (pagal 56 teor.) turi būti nepaprastai daug rūšių, krintančios į akis yra *lėbavimas, girtavimas, paleistuvystė, šykštumas* ir *garbės troškimas*. Tai tėra meilės arba troškimo atmainos, išreiškiančios šių abiejų emocijų prigimtį pagal tuos objektus, su kuriais jos susijusios. Juk lėbavimu, girtavimu, paleistuvyste, šykštumu ir garbės troškimu laikome ne ką kita, kaip besaikį pomėgį arba troškimą puotauti, gerti, lytiškai santykiauti, kaupti turtą, siekti garbės. Be to, kadangi šias emocijas nuo kitų atskiriame tik

pagal objektą, su kuriuo jos susijusios, nėra joms priešingų emocijų. Juk nuosaikumas, blaivybė ir pagaliau skaistybė, kurias paprastai priešpriešiname lėbavimui, girtavimui ir paleistuvystei, nėra emocijos arba pasyvios būsenos, bet nurodo šias emocijas sutramdančią sielos galią.

Beje, aš negaliu čia aiškinti emocijų kitų rūšių (nes jų tiek, kiek yra objektų rūšių), o jei ir galėčiau, tai tas nebūtina. Juk mūsų tikslui, būtent nustatyti emocijų jėgą ir sielos galią joms, pakanka turėti kiekvienos emocijos bendrą apibrėžimą. Mums pakanka, sakau, suprasti emocijų ir sielos bendrąsias savybes, kad galėtume nustatyti, kokia ir kokio dydžio yra sielos galia suvaržyti ir pažaboti emocijas. Tad nors tarp vienos ir kitos meilės, neapykantos ar troškimo emocijos yra didelis skirtumas, pavyzdžiui, tarp meilės vaikams ir meilės žmonai, tačiau mums nereikia žinoti šių skirtumų ir nuodugniau tirti šių emocijų prigimtį ir kilmę.

57 teorema

Kiekviena vieno individo emocija nuo kito emocijos skiriasi tiek, kiek vieno individo esmė skiriasi nuo kito esmės.

Įrodymas. Ši teorema aiški iš 1 aksiomos, kurią žr. po II d. 13 teoremos pastabos 3 lemos. Vis dėlto mes ją įrodysime remdamiesi trijų pradinių emocijų apibrėžimais.

Visas emocijas galima susieti su troškimu, džiaugsmu arba sielvartu – tai rodo mūsų pateik-

ti jų apibrėžimai. Bet troškimas yra kiekvieno žmogaus prigimtis arba esmė (žr. jo apibr. šios d. 9 teor. past.); vadinasi, kiekvieno individo troškimas nuo kito individo troškimo skiriasi tiek, kiek vieno prigimtis arba esmė skiriasi nuo kito esmės. Be to, džiaugsmas ir sielvartas yra pasyvios būsenos, kurios didina arba mažina, palaiko arba suvaržo kiekvieno žmogaus galią arba siekimą išsaugoti savo būtį (pagal šios d. 11 teor. ir jos past.). Bet siekimą išsaugoti savo būtį, kiek jis priklauso kartu sielai ir kūnui, suprantame kaip potraukį ir troškimą (žr. 9 teor. past.); vadinasi, džiaugsmas ir sielvartas yra pats troškimas arba potraukis, kiek jį išorinės priežastys didina arba mažina, palaiko arba suvaržo, t.y. (pagal tą pačią past.) jie sudaro pačią kiekvieno individo prigimtį. Todėl vieno individo džiaugsmas ar sielvartas nuo kito individo džiaugsmo ar sielvarto skiriasi tiek, kiek vieno individo prigimtis arba esmė skiriasi nuo kito esmės. Taigi ir kiekviena vieno individo emocija nuo kito emocijos skiriasi tiek ir t.t. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Iš to išplaukia, kad gyvūnų, kurie vadinami neturinčiais proto (kai ištyrėme sielos kilmę, mes jokiu būdu negalime abejoti, jog gyvuliai junta), emocijos nuo žmogaus emocijų skiriasi tiek, kiek jų prigimtis skiriasi nuo žmogaus prigimties. Nors arklį ir žmogų geismas skatina daugintis, tačiau pirmąjį – arklio geismas, o antrąjį – žmogaus. Lygiai taip pat turi būti skirtingi vabzdžių, žuvų ir paukščių geismai ir potraukiai. Tad nors kiekvienas individas gyvena patenkintas turimą-

ja prigimtimi ir ja džiaugiasi, tačiau tas gyvenimas, kuriuo kiekvienas yra patenkintas, ir džiaugsmas yra ne kas kita, kaip to paties individo idėja arba siela; todėl vieno džiaugsmas savo prigimtimi skiriasi nuo kito individo džiaugsmo tiek, kiek vieno individo esmė skiriasi nuo kito esmės. Pagaliau, iš ankstesnės teoremos išplaukia, kad yra ženklus skirtumas tarp džiaugsmo, kuriam, pavyzdžiui, atsiduoda girtuoklis, ir džiaugsmo, būdingo filosofui, – šitai aš norėjau paminėti prabėgomis.

Tiek apie žmogui būdingas emocijas, kiek jis yra pasyvus. Dar lieka šį tą pridurti apie tas emocijas, kurios jam būdingos, kai jis aktyvus.

58 teorema

Be džiaugsmo ir troškimo, kurie yra pasyvios būsenos, yra ir kitos džiaugsmo ir troškimo emocijos, kurios mums būdingos, kiek esame aktyvūs.

Įrodymas. Suvokdama save ir savo veikimo galią, siela džiaugiasi (pagal šios d. 53 teor.). O siela save būtinai apmąsto tada, kai ji suvokia teisingą, arba adekvačią, idėją (pagal II d. 43 teor.). Bet siela suvokia kai kurias adekvačias idėjas (pagal II d. 40 teor. 2 past.). Vadinasi, ji ir džiaugiasi tiek, kiek suvokia adekvačias idėjas, t.y. (pagal šios d. 1 teor.) kiek ji aktyvi. Be to, siela (pagal šios d. 9 teor.) siekia išsaugoti savo būtį tiek įgijusi aiškias bei tikslias idėjas, tiek įgijusi neaiškias idėjas. Bet siekimu mes laikome troškimą (pagal tos pačios teor. past.). Vadinasi, troškimas

mums taip pat būdingas, kiek mes pažįstame, kitaip tariant (pagal 1 teor.), kiek esame aktyvūs. Tai ir reikėjo įrodyti.

59 teorema

Tarp visų emocijų, būdingų sielai, kiek ji aktyvi, nėra jokių kitų, išskyrus susijusias su džiaugsmu arba troškimu.

Įrodymas. Mūsų pateikti emocijų apibrėžimai rodo, kad jos visos susijusios su troškimu, džiaugsmu arba sielvartu. O sielvartu laikome tai, kas sielos mąstymo galią mažina arba suvaržo (pagal šios d. 11 teor. ir jos past.). Vadinasi, kiek siela liūdi, jos pažintinė galia, t.y. jos veikimo galia (pagal šios d. 1 teor.), mažėja arba yra suvaržoma. Todėl sielai, kiek ji aktyvi, negali būti būdingos jokios sielvarto emocijos, o tik džiaugsmo ir troškimo emocijos (pagal 58 teor.), kurios tiek ir būdingos sielai. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Visus poelgius, išplaukiančius iš sielai, kiek ji pažįsta, būdingų emocijų, aš priskiriu *charakterio stiprybei*, kurią skirstau į narsumą ir didžiadvasiškumą. *Narsumu* vadinu *troškimą, dėl kurio kiekvienas stengiasi išsaugoti savo būtį vien tik proto paliepimu.* O *didžiadvasiškumu* vadinu *troškimą, dėl kurio kiekvienas vien tik proto paliepimu stengiasi padėti kitiems žmonėms ir juos su savimi susieti draugyste.* Taigi tuos poelgius, kai rūpi tik veikiančiojo nauda, aš priskiriu narsumui, o tuos, kai rūpi ir kito nauda, priskiriu didžiadvasiškumui. Tad nuosaikumas, blaivybė, nuo-

vokumas pavojuose ir t.t. yra narsumo rūšys, o taktiškumas, romumas ir t.t. – didžiadvasiškumo rūšys.

Manau, jog šituo paaiškinau svarbiausias emocijas bei sielos dvejones, kylančias iš trijų pradinių emocijų – troškimo, džiaugsmo ir sielvarto – derinio, ir parodžiau pirmąsias jų priežastis. Iš to aišku, kad išorinės priežastys mus veikia daugeliu būdų, kad mes, nežinantys savo baigties ir likimo, esame svaidomi tarsi jūros bangų, genamų priešingų vėjų.

Bet jau sakiau, kad parodžiau tik svarbiausius sielos sujaudinimus, o ne visus, kokie tik gali būti. Juk eidami tuo pačiu keliu kaip ir anksčiau lengvai galėtume parodyti, kad meilė susijusi su atgaila, nepagarba, gėda ir t.t. Netgi tikiuosi, jog iš to, kas pasakyta, kiekvienam aišku, kad emocijos gali komponuotis įvairiausiai ir kad iš to kyla tiek jų atmainų, jog jų neįmanoma apibrėžti jokiu skaičiumi. Bet mano sumanymui pakanka išvardyti tik svarbiausias, nes kitos, kurias praleidau, būtų veikiau įdomios negu naudingos.

Tačiau dar lieka kai ką pažymėti apie meilę. Būtent jog dažniausiai atsitinka taip, kad kai mėgaujamės geistu objektu, mūsų kūnas dėl šio mėgavimosi įgyja naują būseną, kurios jis determinuojamas kitaip, jame sukeliami nauji daiktų vaizdai ir kartu siela pradeda ką kita įsivaizduoti bei to geisti. Pavyzdžiui, įsivaizduodami ką nors, kieno skonis mums paprastai teikia malonumą, geidžiame tuo mėgautis, būtent suvalgyti. Bet kol mes taip mėgaujamės, skrandis prisipildo ir kūnas įgyja kitą būseną. Todėl jei kūnui jau įgijus

kitą būseną to maisto vaizdas dar išliks, nes jis mums dar bus prieš akis, taigi išliks ir siekimas arba geismas jį suvalgyti, tai šiam geismui arba siekimui prieštaraus nauja kūno būsena, ir dėl to maisto, kurio geidėme, buvimas bus mums nepakenčiamas, o kaip tik tai ir vadiname pasišlykštėjimu ir pasibjaurėjimu.

Beje, aš praleidau išorines kūno būsenas, kurios stebimos jausmų atvejais, tokias kaip drebėjimas, išblyškimas, raudojimas, juokas ir t.t., nes jos būdingos vien kūnui be jokio ryšio su siela.

Pagaliau reikia kai ką pasakyti dėl emocijų apibrėžimų, kuriuos dėl to čia pakartoju iš eilės ir įterpiu tai, ką reikia dėl kiekvieno pažymėti.

EMOCIJŲ APIBRĖŽIMAI

1. *Troškimas* yra pati žmogaus esmė, kiek ji įsivaizduojama kurios nors duotosios jos būsenos determinuota ką nors veikti.

Paaiškinimas. Anksčiau šios dalies 9 teoremos pastaboje sakėme, kad troškimas yra įsisąmonintas potraukis; o potraukis yra pati žmogaus esmė, kiek ji determinuota daryti tai, kas padeda ją išsaugoti. Bet toje pačioje pastaboje perspėjau, kad iš tikrųjų aš nepripažįstu jokio skirtumo tarp žmogaus potraukio ir troškimo. Juk ar žmogus įsisąmoninęs savo potraukį, ar neįsisąmoninęs, potraukis išlieka vienas ir tas pats. Todėl kad neatrodytų, jog pateikiu tautologiją, nenorėjau troškimo aiškinti remdamasis potraukiu, bet pasistengiau jį taip apibrėžti, kad apimčiau visus žmogaus pri-

gimties siekius, kuriuos žymime pavadinimais „valia“, „troškimas“ arba „skatulys“. Juk galėjau sakyti, kad troškimas yra pati žmogaus esmė, kiek ji suvokiama determinuota ką nors veikti. Bet iš tokio apibrėžimo (pagal II d. 23 teor.) neišplaukti, kad siela gali įsisąmoninti savo troškimą arba potraukį. Todėl kad į apibrėžimą įskirčiau šio įsisąmoninimo priežastį, buvo būtina (pagal tą pačią teor.) pridurti: kiek ji determinuota kurios nors duotosios jos būsenos ir t.t. Juk žmogaus esmės būsena laikome kiekvieną šios esmės išsidėstymą – ar ji bus įgimta, ar suvokiama vien tik mąstymo atributo požiūriu, ar vien tik tįsumo atributo požiūriu, ar pagaliau bus siejama ir su vienu, ir su kitu. Taigi terminu „troškimas“ aš čia vadinu bet kokius žmogaus siekius, polėkius, potraukius ir norus, kurie įvairuoja priklausomai nuo įvairios to paties žmogaus būklės ir neretai yra tokie vienas kitam priešingi, kad žmogus traukiamas skirtingomis kryptimis ir nežino, kur link sukti.

2. *Džiaugsmas* yra žmogaus perėjimas iš mažesnio tobulumo į didesnį.

3. *Sielvartas* yra žmogaus perėjimas iš didesnio tobulumo į mažesnį.

Paaiškinimas. Sakau „perėjimas“, nes džiaugsmas nėra pats tobulumas. Jei žmogus gimtų su tuo tobulumu, į kurį pereina, tai juo disponuotų be džiaugsmo emocijos. Tai yra dar aiškiau iš jai priešingos sielvarto emocijos. Juk niekas negali neigti, kad sielvartą sudaro perėjimas į mažesnį tobulumą, o ne pats mažesnis tobulumas, nes žmo-

gus negali liūdėti pasižymėdamas kokiu nors tobulumu. Taip pat negalime sakyti, kad sielvartas – didesnio tobulumo stoka, nes stoka yra niekas, o sielvarto emocija yra judesys, kuris dėl to negali būti joks kitas, o tik perėjimo į mažesnį tobulumą judesys, t.y. judesys, kuriame žmogaus veikimo galia sumažėja arba suvaržoma (žr. šios d. 11 teor. past.).

Beje, linksmumo, malonumo, melancholijos ir širdgėlos apibrėžimus praleidžiu, nes tai daugiausia būdinga kūnui ir yra ne kas kita, kaip džiaugsmo ir sielvarto rūšys.

4. *Domėjimasis* yra kokio nors daikto įsivaizdavimas, prie kurio siela sustoja todėl, kad šis atskiras vaizdavimasis neturi jokio ryšio su kitais įsivaizdavimais.

Paaiškinimas. II d. 18 teoremos pastaboje parodėme, dėl kokios priežasties siela nuo vieno daikto stebėjimo tuojau pereina mąstyti kitą daiktą – būtent todėl, kad tų daiktų vaizdai vienas su kitu susiję ir taip sutvarkyti, jog vienas eina po kito. Tačiau šito neįmanoma įsivaizduoti tuo atveju, kai daikto vaizdas naujas, nes siela bus nusiteikusi tą daiktą stebėti tol, kol kitos priežastys ją determinuos mąstyti kitą daiktą. Tad naujo daikto įsivaizdavimas, imamas pats savaime, savo prigimtimi yra toks pat kaip ir kiti įsivaizdavimai. Dėl šios priežasties aš domėjimosi nepriskiriu prie emocijų ir nematau priežasties tai daryti, nes toks sielos susitelkimas nekyla iš jokios teigiamos priežasties, kuri sielą atitrauktų nuo kitų daiktų įsivaizdavimo, bet kyla tik dėl to, jog nėra priežas-

ties, kuri determinuotų sielą nuo vieno daikto stebėjimo pereiti mąstyti kitą daiktą.

Taigi aš pripažįstu (kaip minėjau šios d. 11 teor. past.) tik tris pradines, arba svarbiausias, emocijas, būtent džiaugsmą, sielvartą ir troškimą. O apie domėjimąsi kalbėjau tik todėl, kad emocijos, kurios išvedamos iš trijų pradinių, paprastai žymimos kitais vardais tada, kai jos susijusios su mūsų domėjimosi objektais. Ta pati priežastis mane lygiai taip pat skatina čia pridėti ir paniekos apibrėžimą.

5. *Panieka* yra kokio nors daikto įsivaizdavimas, sielą jaudinantis tiek mažai, jog sielą tokio daikto buvimas labiau skatina įsivaizduoti tai, ko pačiame daikte nėra, negu tai, kas jame yra. Žr. šios dalies 52 teoremos pastabą

Pagarbos ir nepagarbos apibrėžimus čia praleidžiu, nes, kiek žinau, jokios emocijos jų vardais nevadinamos.

6. *Meilė* yra džiaugsmas, lydimas išorinės priežasties idėjos.

Paaiškinimas. Šis apibrėžimas pakankamai aiškiai atskleidžia meilės esmę. Tų autorių, kurie meilę apibrėžia kaip mylinčiojo norą susivienyti su mylimu objektu, apibrėžimas išreiškia ne meilės esmę, bet jos savybę. O kadangi šie autoriai nepakankamai įžvelgė meilės esmę, tai jie negalėjo turėti ir aiškios jos savybės sąvokos. Todėl taip ir atsitiko, kad jų apibrėžimą visi laikė visiškai neaiškiu.

Tačiau reikia pažymėti, kad kai aš sakau, jog mylinčiojo savybė – noras susivienyti su mylimu objektu, tai noru aš vadinu ne sielos sutikimą ar-

ba apsvarstymą, arba laisvą nutartį (nes II d. 48 teor. įrodėme, jog tai netikra) ir ne troškimą susivienyti su mylimu objektu, kai jo nėra, arba išlikti jo akivaizdoje, kai jis yra, – juk meilę galima įsivaizduoti ir be vieno ar kito troškimo. Noru aš vadinu pasitenkinimą, kurį mylintysis jaučia esant mylimam objektui, sustiprinantį mylinčiojo džiaugsmą arba bent jį palaikantį.

7. *Neapykanta* yra sielvartas, lydimas išorinės priežasties idėjos.

Paaiškinimas. Ką čia reikia pažymėti, lengvai suvokiama iš to, kas pasakyta paaiškinant ankstesnį apibrėžimą. Be to, žr. šios dalies 13 teoremos pastabą.

8. *Palankumas* yra džiaugsmas, lydimas kurio nors objekto, kuris atsitiktinai yra džiaugsmo priežastis, idėjos.

9. *Nepalankumas* yra sielvartas, lydimas kokio nors objekto, kuris atsitiktinai yra sielvarto priežastis, idėjos.

10. *Atsidavimas* yra meilė tam, kuriam esame dėmesingi.

Paaiškinimas. Šios dalies 52 teoremoje parodėme, jog domėjimąsi sukelia daikto naujumas. Todėl jei atsitinka, kad dažnai įsivaizduojame objektą, kuriuo domimės, tai susidomėjimas išnyksta. Tad matome, kad atsidavimo emocija lengvai perauga į paprastą meilę.

11. *Patyčios* yra džiaugsmas, kylantis dėl to, kad įsivaizduojame mūsų nekenčiamą objektą turint ką nors, ką niekiname.

Paaiškinimas. Kiek nekenčiamą objektą niekiname, tiek neigiame jo egzistenciją (žr. šios d. 52 teor. past.) ir tiek (pagal šios d. 20 teor.) džiau-

giamės. Bet kadangi tariame, jog žmogus neapkenčia to, iš ko jis tyčiojasi, tai iš to išplaukia, kad toks džiaugsmas nėra patvarus. Žr. šios dalies 47 teoremos pastabą.

12. *Viltis* yra nepastovus džiaugsmas, kylantis iš būsimo arba buvusio dalyko, dėl kurio baigties tam tikru mastu abejojame, idėjos.

13. *Baimė* yra nepastovus sielvartas, kylantis iš būsimo arba buvusio dalyko, dėl kurio baigties tam tikru mastu abejojame, idėjos. Apie šias emocijas žr. šios dalies 18 teoremos 2 pastabą

Paaiškinimas. Iš šių apibrėžimų išplaukia, kad nėra vilties be baimės ir nėra baimės be vilties. Juk jei kas viliasi ir abejoja dėl dalyko baigties, tas, kaip tariama, įsivaizduoja ką nors, kas šalina būsimo dalyko egzistavimą, todėl jis liūdės (pagal šios d. 19 teor.) ir, vadinasi, turėdamas viltį, nuogąstaus dėl dalyko baigties. O kas, priešingai, bijo, t.y. abejoja dėl nekenčiamo objekto baigties, taip pat įsivaizduoja ką nors, kas šalina to objekto egzistavimą, todėl (pagal šios d. 20 teor.) jis džiaugiasi ir, vadinasi, dėl to turi viltį, kad tai neįvyks.

14. *Tikrumas* yra džiaugsmas, kylantis iš būsimo arba buvusio dalyko idėjos, kai priežastis juo abejoti pašalinta.

15. *Neviltis* yra sielvartas, kylantis iš būsimo arba buvusio dalyko idėjos, kai priežastis juo abejoti pašalinta.

Paaiškinimas. Taigi iš vilties kyla tikrumas, o iš baimės – neviltis, kai priežastis abejoti dėl dalyko baigties pašalinama. Taip atsitinka, nes žmogus buvusį arba būsimą dalyką vaizduojasi kaip

esamą ir jį apmąsto kaip esamą arba įsivaizduoja ką nors, kas šalina tų dalykų, kurie jį vertė abejoti, egzistavimą. Juk nors dėl atskirų dalykų baigties (pagal II d. 31 teor. pr.) mes niekad negalime būti tikri, vis dėlto gali atsitikti, kad dėl jų baigties neabejojame, nes, kaip parodėme (žr. II d. 49 teor. past.), neabejoti daiktu – tai viena, o tikrai apie jį žinoti – kas kita. Todėl gali atsitikti, kad buvusio arba būsimo daikto vaizdas mums sukelia tokią pačią džiaugsmo arba sielvarto emociją, kokią sukelia esamo daikto vaizdas, – tai įrodėme šios dalies 18 teoremoje, kurią bei jos pastabą ir žr.

16. *Džiugesys* yra džiaugsmas, lydimas buvusio, nelauktai įvykusio dalyko idėjos.

17. *Sąžinės graužatis* yra sielvartas, lydimas buvusio, nelauktai įvykusio dalyko idėjos.

18. *Užuojauta* yra sielvartas, lydimas kitą, kurį vaizduojamės į mus panašų, ištikusio blogio idėjos. Žr. šios dalies 22 teoremos pastabą ir 27 teoremos pastabą.

Paaiškinimas. Atrodo, kad tarp užuojautos ir gailesčio nėra skirtumo, nebent tas, jog užuojauta reiškiama kaip atskira emocija, o gailestis yra pastovus polinkis į ją.

19. *Simpatija* yra meilė kam nors, kas kitam padarė gera.

20. *Pasipiktinimas* yra neapykanta kam nors, kas kitam padarė bloga.

Paaiškinimas. Aš žinau, kad šie terminai paprastai vartojami kita reikšme. Tačiau mano tiks-

las – aiškinti ne žodžių reikšmę, bet daiktų prigimtį ir žymėti juos vardais, kurių įprastinė reikšmė visiškai nesiskirtų nuo tos, kurią aš noriu jiems suteikti, – pakaks tai pažymėti vieną kartą. Beje, apie šių emocijų priežastį žr. šios dalies 27 teoremos 1 priedą ir 22 teoremos priedą.

21. *Garbstymas* yra iš meilės kylanti pernelyg gera nuomonė apie ką nors.

22. *Panieka* yra iš neapykantos kylantis ko nors laikymas blogesniu, negu tas yra iš tiesų.

Paaiškinimas. Taigi garbstymas yra meilės, o panieka – neapykantos padarinys arba savybė. Todėl garbstymą galima ir taip apibrėžti: tai yra meilė, kiek ji taip veikia žmogų, kad apie mylimą objektą jis yra pernelyg geros nuomonės; ir priešingai, panieka yra neapykanta, kiek ji taip veikia žmogų, kad apie tai, ko nekenčia, jis yra pernelyg blogos nuomonės. Apie šias emocijas žr. šios dalies 26 teoremos pastabą.

23. *Pavydas* yra neapykanta, kiek ji taip veikia žmogų, kad jis liūdi dėl kito laimės ir, priešingai, džiaugiasi kito nelaime.

Paaiškinimas. Pavydui paprastai priešpriešinamas gailestis, kurį dėl to, priešingai pažodinei reikšmei, galima apibrėžti taip:

24. *Gailestis* yra meilė, kiek ji taip veikia žmogų, kad jis džiaugiasi kito laime ir, priešingai, liūdi dėl kito nelaimės.

Paaiškinimas. Šiaip jau apie pavydą žr. šios dalies 24 teoremos pastabą ir 32 teoremos pastabą.

Tokios yra džiaugsmo ir sielvarto emocijos, lydimos išorinio daikto idėjos kaip tiesioginės arba

netiesioginės priežasties. Dabar pereinu prie kitų, kurias lydi vidinio daikto idėja kaip priežastis.

25. *Pasitenkinimas savimi* yra džiaugsmas, kylantis iš to, kad žmogus apmąsto save ir savo veikimo galią.

26. *Nusižeminimas* yra sielvartas, kylantis iš to, kad žmogus apmąsto savo negalią arba bejėgiškumą.

Paaiškinimas. Pasitenkinimas savimi priešingas nusižeminimui, kiek jį suprantame kaip džiaugsmą, kylantį iš to, kad apmąstome save ir savo veikimo galią. O jei jį suprantame ir kaip džiaugsmą, lydimą kokio nors poelgio, kurį manome atlikę laisva sielos nutartimi, idėjos, tada jis priešingas atgailai, kurią apibrėžiame taip:

27. *Atgaila* yra sielvartas, lydimas kokio nors poelgio, kurį manome atlikę laisva sielos nutartimi, idėjos.

Paaiškinimas. Šių emocijų priežastis parodėme šios dalies 51 teoremos pastaboje, 53 ir 54 teoremose, 55 teoremoje ir jos pastaboje. O apie laisvą sielos nutartį žr. II d. 38 teoremos pastabą. Tačiau, be to, čia reikia pažymėti, kad nieko nuostabaus, jog apskritai visus paprastai nederamais vadinamus poelgius lydi sielvartas, o deramais vadinamus lydi džiaugsmas. Juk tas labiausiai priklauso nuo auklėjimo – tai lengva suprasti iš to, kas anksčiau pasakyta. Būtent tėvai, smerkdami nederamus poelgius bei vaikus dažnai už juos bardami ir, priešingai, piršdami bei girdami deramus poelgius, padaro taip, kad nederami poelgiai siejami su sielvartu, o derami – su džiaugsmu. Tai

patvirtina ir patyrimas. Juk papročiai ir religija ne visų tie patys, kas vieniems šventa, tas kitiems nuodėminga, ir kas vieniems garbinga, tas kitiems gėdinga. Taigi kiekvienas atgailauja dėl kurio nors savo poelgio arba juo didžiuojasi priklausomai nuo to, kaip buvo auklėjamas.

28. *Puikybė* yra pernelyg gera nuomonė apie save iš meilės sau.

Paaiškinimas. Taigi puikybė skiriasi nuo garbstymo tuo, kad pastarasis susijęs su išoriniu objektu, o puikybė – su pačiu žmogumi, apie save manančiu pernelyg gerai. Beje, kaip garbstymas yra meilės, taip puikybė yra savimeilės padarinys arba savybė. Todėl ją galima apibrėžti taip: ji yra meilė sau arba pasitenkinimas savimi, kiek jis taip veikia žmogų, kad šis pernelyg gerai apie save mano (žr. šios d. 26 teor. past.).

Šiai emocijai nėra priešybės. Juk niekas, savęs nekęsdamas, apie save pernelyg blogai nemano. Negana to, niekas apie save pernelyg blogai nemano įsivaizduodamas, kad jis nepajėgus padaryti viena ar kita. Juk jei žmogus įsivaizduoja, kad ko nors nepajėgia, tai tą įsivaizduoja būtinai, ir šis įsivaizdavimas jį taip nuteikia, jog jis iš tikrųjų nepajėgia to, ko įsivaizdavo nepajėgiąs. Mat kol žmogus įsivaizduoja nepajėgiąs padaryti viena ar kita, tol jis lieka nedeterminuotas veikti ir, vadinasi, tol neįmanoma, kad jis veiktų.

Tačiau atsižvelgdami į tai, kas priklauso vien tik nuo nuomonės, įstengsime suvokti, kaip gali atsitikti, kad žmogus apie save pernelyg blogai mano. Juk gali atsitikti, kad kas nors, su sielvartu stebėdamas savo nepajėgumą, įsivaizduoja, jog

visi jį niekina, tuo tarpu niekas nė nemano jo niekinti. Be to, žmogus gali apie save pernelyg blogai manyti, jei jis dabar apie save ką nors neigia būsimojo laiko, dėl kurio nėra tikras, atžvilgiu, antai kai mano, jog jis nieko tikrai negalės suvokti, negalės nieko geisti arba daryti, išskyrus nederamus arba gėdingus dalykus, ir t.t. Dar galime pasakyti, jog kas nors apie save pernelyg blogai mano, kai matome, kaip be reikalo baimindamasis gėdos jis nesiryžta tam, kam ryžtųsi kiti jam lygūs. Tad puikybei galime priešpriešinti tą emociją, kurią vadinu silpnadvasiškumu. Juk kaip iš pasitenkinimo savimi kyla puikybė, taip iš nusižeminimo kyla silpnadvasiškumas, todėl jį apibrėšime taip:

29. *Silpnadvasiškumas* yra sielvarto paskatinta pernelyg bloga nuomonė apie save.

Paaiškinimas. Tačiau paprastai puikybei priešpriešiname nusižeminimą, bet tada daugiau žiūrime jų abiejų padarinių negu prigimties. Juk išpuikėliu paprastai vadiname tą, kuris per daug didžiuojasi (žr. šios d. 30 teor. past.), kuris kalba tik apie savo dorybes ir kitų ydas, kuris nori išsiskirti iš visų ir kuris, pagaliau, pasirodo taip įtaigiai ir prašmatniai, kaip paprastai pasirodo daug pranašesni už jį. Priešingai, nusižeminusiu vadiname tą, kuris dažnai drovisi, pripažįsta savo ydas ir pasakoja apie kitų dorybes, visiems nusileidžia ir, pagaliau, vaikšto nulenkęs galvą ir nesirūpina gražintis.

Beje, šios emocijos, būtent nusižeminimas ir silpnadvasiškumas, gana retos. Juk žmogaus prigimtis, imama savaime, kiek galėdama joms prie-

šinasi (žr. šios d. 13 ir 54 teor.). Todėl tie, kurie labiausiai laikomi silpnadvasiais ir nusižeminusiais, daugiausia būna didžiausi garbėtroškos ir pavyduoliai.

30. *Pasididžiavimas* yra džiaugsmas, lydimas kurio nors mūsų poelgio, kurį, mūsų įsivaizdavimu, kiti giria, idėjos.

31. *Gėda* yra sielvartas, lydimas kurio nors mūsų poelgio, kurį, mūsų įsivaizdavimu, kiti smerkia, idėjos.

Paaiškinimas. Apie šias emocijas žr. šios dalies 30 teoremos pastabą. Bet čia reikia pažymėti skirtumą tarp gėdos ir drovumo. Juk gėda yra sielvartas, kylantis po poelgio, kurio gėdijamasi. O drovumas yra gėdos gąsdinimasis arba baimė, sulaikanti žmogų nuo ko nors gėdingo. Drovumui paprastai priešpriešinamas begėdiškumas, kuris iš tikrųjų nėra emocija – tai parodysiu tinkamoje vietoje. O emocijų pavadinimai (kaip jau minėjau) labiau rodo jų vartoseną negu prigimtį.

Tuo baigiu sumanytą džiaugsmo ir sielvarto emocijų aiškinimą. Pereinu prie tų, kurias sieju su troškimu.

32. *Ilgesys* yra troškimas arba siekimas turėti kokį nors daiktą, palaikomas to daikto prisiminimo ir kartu ribojamas kitų daiktų, šalinančių siekiamo daikto egzistavimą, prisiminimo.

Paaiškinimas. Ne kartą sakėme, jog prisiminę kokį nors daiktą kartu nusiteikiame jį mąstyti apimti tos pačios emocijos, tarsi daiktas būtų čia pat esantis. Bet kol budime, šį nusiteikimą arba siekimą dažniausiai suturi daiktų, šalinančių prisi-

menamo daikto egzistavimą, vaizdai. Tad prisiminę daiktą, kuris kada nors mums teikė džiaugsmą, kartu stengiamės tą daiktą mąstyti kaip čia pat esantį, su tuo pačiu džiaugsmu. Bet šį siekimą taip pat suturi daiktų, šalinančių jo egzistavimą, prisiminimas. Todėl ilgesys iš tikrųjų yra sielvartas, priešingas tam džiaugsmui, kuris kyla dėl nekenčiamo daikto nebuvimo, – apie tai žr. šios dalies 47 teoremos pastabą. Bet kadangi terminas „ilgesys", atrodo, nurodo troškimą, todėl šią emociją priskiriu prie troškimo emocijų.

33. *Lenktyniavimas* yra kokio nors dalyko troškimas, gimstantis mumyse dėl to, kad įsivaizduojame kitus turint tą patį troškimą.

Paaiškinimas. Kas bėga dėl to, kad mato kitus bėgant, arba bijo, matydamas kitus apimtus baimės, arba matydamas, kad kas nors nusidegino ranką, atitraukia savo ranką ir daro tokius pačius judesius, tarytum jis ranką nusidegino, – apie tokį sakome, kad jis mėgdžioja kito emociją, o ne su juo lenktyniauja. Ne todėl, kad lenktyniavimo priežastis viena, o mėgdžiojimo kita, bet dėl to, kad įprasta lenktyniaujančiu vadinti tik tą, kuris mėgdžioja tai, ką mes manome esant garbinga, naudinga arba malonu. Be to, apie lenktyniavimo priežastį žr. šios dalies 27 teoremą ir jos pastabą. O kodėl su šia emocija dažniausiai susijęs pavydas – žr. šios dalies 32 teoremą ir jos pastabą.

34. *Padėka*, arba *dėkingumas*, yra troškimas arba pastanga iš meilės daryti gera tam, kuris iš tokios pačios meilės mums darė gera. Žr. šios dalies 39 teoremą ir 41 teoremos pastabą.

35. *Geranoriškumas* yra troškimas daryti gera tam, kurio mums gaila. Žr. šios dalies 27 teoremos pastabą

36. *Pyktis* yra troškimas, skatinantis mus iš neapykantos daryti bloga tam, kurio nekenčiame. Žr. šios dalies 39 teoremą.

37. *Kerštas* yra troškimas, dėl abipusės neapykantos skatinantis daryti bloga tam, kuris dėl tokios pačios emocijos padarė mums žalą. Žr. šios dalies 40 teoremos priedą ir jo pastabą.

38. *Žiaurumas* arba *įtūžis* yra troškimas, skatinantis mus daryti bloga tam, kurį mylime arba kurio gailimės.

Paaiškinimas. Žiaurumui priešingas romumas, kuris yra ne pasyvi būsena, bet sielos galia, pažabojanti pyktį ir kerštą.

39. *Bailumas* yra troškimas mažesniu blogiu išvengti bijomo didelio blogio. Žr. šios dalies 39 teoremos pastabą.

40. *Drąsa* yra troškimas, skatinantis žmogų daryti ką nors gresiant pavojui, kurio jam lygūs bijo.

41. *Silpnadvasiškumas* priskiriamas tam, kieno troškimą suturi pavojaus, kurio drįsta nepaisyti jam lygūs, baimė.

Paaiškinimas. Taigi silpnadvasiškumas yra ne kas kita, kaip kokio nors blogio, kurio dauguma nesibijo, baimė, todėl silpnadvasiškumo aš nepriskiriu prie troškimo emocijų. Tačiau norėjau jį čia paaiškinti, nes jis iš tikrųjų priešingas drąsos emocijai, kiek mums rūpi troškimas.

42. *Nustėrimas* priskiriamas tam, kieno troškimą išvengti blogio suturi domėjimasis blogiu, kurio jis bijo.

Paaiškinimas. Tad nustėrimas yra silpnadvasiškumo rūšis. Bet kadangi nustėrimas kyla iš dvejopo bailumo, tai patogiau būtų jį apibrėžti kaip baimę, kuri apstulbusį arba dvejojantį žmogų taip apima, kad jis nepajėgia blogio atmesti. Sakau „apstulbusį", jei matome, kad jo troškimą atmesti blogį suturi domėjimasis blogiu. Sakau „dvejojantį", jei suvokiame, kad šį jo troškimą suturi kito blogio, kuris lygiai taip pat jį kankina, baimė, todėl jis ir nežino, kurio iš jų jam vengti. Apie tai žr. šios dalies 39 teoremos pastabą ir 52 teoremos pastabą. Be to, apie silpnadvasiškumą ir drąsą žr. 51 teoremos pastabą.

43. *Paslaugumas* arba *taktiškumas* yra troškimas daryti tai, kas žmonėms patinka, ir susilaikyti nuo to, kas nepatinka.

44. *Garbės troškimas* yra nesaikingas šlovės geismas.

Paaiškinimas. Garbės troškimas yra troškimas, puoselėjantis ir stiprinantis visas emocijas (pagal šios d. 27 ir 31 teoremas), todėl vargu ar galima šią emociją įveikti. Juk kol žmogus ko nors trokšta, jis kartu būtinai trokšta ir garbės. „Geriausias žmogus, – sako Ciceronas, – labiausiai vadovaujasi garbe. Net filosofai knygose, kuriose jie rašo apie panieką šlovei, įrašo savo vardą."*

45. *Lėbavimas* yra nesaikingas troškimas arba ir pomėgis puotauti.

46. *Girtavimas* yra nesaikingas troškimas ir pomėgis girtauti.

47. *Šykštumas* yra nesaikingas turtų troškimas ir pomėgis.

* *Ciceronas.* Už Archiją, 11 ir Tuskulo pokalbiai, I, 15.

48. *Paleistuvystė* taip pat yra lytinių santykių troškimas ir pomėgis.

Paaiškinimas. Ar šis lytinių santykių troškimas yra saikingas, ar nesaikingas, jis paprastai vadinamas paleistuvyste.

Betgi šioms penkioms emocijoms (tai pažymėjau šios d. 56 teor. past.) nėra priešybių. Juk taktiškumas yra garbės troškimo rūšis, apie tai žr. šios dalies 29 teoremos pastabą. Nuosaikumas, blaivybė ir skaistybė nurodo, kaip jau pažymėjau, sielos galią, o ne pasyvią būseną. Ir nors gali atsitikti, kad šykštuolis, garbėtroška arba bailys susilaiko nuo besaikio valgymo, gėrimo ar lytinių santykių, vis dėlto šykštumas, garbės troškimas ir bailumas nėra lėbavimo, girtavimo ar paleistuvystės priešybės. Juk šykštuolis dažniausiai geidžia skęsti svetimame maiste ir gėrime. O garbėtroška, jei tik tikisi, jog tai liks paslaptis, jokiame dalyke nežinos saiko, ir jei jis gyvena tarp girtuoklių ir paleistuvių, tai dėl to, kad jis garbėtroška, bus linkęs į šias ydas labiau negu tie. Pagaliau, bailys daro tai, ko nenori: nors ir išmetęs savo turtus į jūrą, kad liktų gyvas, jis vis dėlto lieka šykštus; ir jei paleistuvis nuliūdęs, kad nėra galimybės atsiduoti savo įgeidžiams, dėl to jis nesiliauja buvęs paleistuviu. Apskritai tariant, šios emocijos ne tiek nurodo pačius puotavimo, girtuokliavimo ir t.t. veiksmus, kiek patį troškimą ir pomėgį. Tad šioms emocijoms galima priešpriešinti tik didžiadvasiškumą ir narsumą, apie kuriuos bus kalbama vėliau.

Pagiežos ir kitų sielos dvejonių apibrėžimus nutyliu tiek dėl to, kad jos kyla iš jau apibrėžtų emo-

cijų susijungimo, tiek dėl to, kad daugelis jų neturi pavadinimų, o tai rodo, jog gyvenimo poreikiams pakanka jas žinoti tik apskritai. Beje, iš mūsų pateiktų emocijų apibrėžimų aišku, kad jos visos kyla iš troškimo, džiaugsmo ar sielvarto arba, veikiau, kad visos sudaro tik šias tris emocijas, kurių kiekviena paprastai vadinama įvairiais vardais priklausomai nuo jų įvairių santykių ir išorinių požymių.

Jei dabar imsime šias tris pradines emocijas ir pasidomėsime tuo, ką anksčiau pasakėme apie sielos prigimtį, tai emocijas, kiek jos būdingos vien tik sielai, galėsime taip apibrėžti.

BENDRASIS EMOCIJŲ APIBRĖŽIMAS

Emocija, vadinama sielos pasyvia būsena, yra neaiški idėja, kuria siela teigia didesnę arba mažesnę negu anksčiau savo kūno arba kurios nors jo dalies egzistavimo jėgą ir kuriai esant pati siela determinuojama mąstyti veikiau vieną dalyką negu kitą.

Paaiškinimas. Sakau, pirma, kad emocija, arba pasyvi sielos būsena, yra neaiški idėja. Juk parodėme (žr. šios d. 3 teor.), kad siela tik tiek pasyvi, kiek jos idėjos neadekvačios arba neaiškios. Be to, sakau: „kuria siela teigia didesnę arba mažesnę negu anksčiau savo kūno arba kurios nors jo dalies egzistavimo jėgą“. Juk visos kūno idėjos, kurias turime, labiau nurodo esamą mūsų kūno būklę (pagal II d. 16 teor. 2 pr.) negu išorinio kūno prigimtį. O ta idėja, kuri sudaro emocijos formą, turi

nurodyti arba išreikšti kūno arba kurios nors jo dalies būklę, būdingą kūnui arba kuriai nors jo daliai dėl to, kad jo veikimo galia, kitaip tariant, egzistavimo jėga didėja arba mažėja, palaikoma arba suvaržoma.

Bet reikia pažymėti, jog sakydamas „didesnę arba mažesnę negu anksčiau egzistavimo jėgą" aš turiu galvoje ne tai, kad siela palygina esamą ir buvusią kūno būklę, bet tai, kad emocijos formą sudaranti idėja teigia apie kūną ką nors, kas iš tikrųjų apima daugiau arba mažiau realumo negu anksčiau. O kadangi sielos esmę (pagal II d. 11 ir 13 teor.) sudaro tai, kad ji teigia savo kūną tikrai egzistuojant, ir kadangi tobulumu mes laikome paties daikto esmę, tai iš to išplaukia, kad siela įgyja didesnį arba mažesnį tobulumą tada, kai jai apie savo kūną tenka teigti ką nors, kas apima daugiau arba mažiau realumo negu anksčiau. Tad kai anksčiau sakiau, kad sielos mąstymo galia didėja arba mažėja, tai tuo aš norėjau pasakyti tik tai, kad siela sudarė savo kūno arba kurios nors jo dalies idėją, išreiškiančią daugiau arba mažiau realumo, negu ji anksčiau teigė apie savo kūną. Juk idėjų pranašumas ir tikroji mąstymo galia vertinama pagal objekto pranašumą. Pagaliau dėl to pridėjau „kuriai esant pati siela determinuojama mąstyti veikiau vieną dalyką negu kitą", kad be džiaugsmo ir sielvarto prigimties, kurią atskleidžia pirma apibrėžimo dalis, atskleisčiau ir troškimo prigimtį.

Trečios dalies pabaiga

Ketvirta dalis

APIE ŽMOGAUS VERGIJĄ, ARBA APIE EMOCIJŲ JĖGAS

PRATARMĖ

Žmogaus negalią pažaboti ir suvaldyti emocijas aš vadinu vergija. Juk emocijoms paklūstantis žmogus nevaldo savęs – jį valdo likimas, kuris turi tokią galią, kad dažnai žmogus, nors ir matydamas tai, kas geriau, priverstas pasiduoti tam, kas blogiau. Šioje dalyje ketinu parodyti šito priežastį ir, be to, atskleisti, kas emocijose gera ir kas bloga. Bet prieš pradėdamas norėčiau įžangos žodyje šį tą pasakyti apie tobulumą bei netobulumą ir apie gėrį bei blogį.

Kas nusprendė ką nors padaryti ir tai padarė, tasai pats ir kiekvienas, gerai žinantis arba manantis, kad žino, to kūrinio autoriaus mintį bei tikslą, pasakys, kad tas dalykas tobulas. Pavyzdžiui, jei kas pamatė kokį nors kūrinį (tariu, jog jis dar nebaigtas) ir sužinojo, kad jo autoriaus tikslas buvo pastatyti namą, tas šį namą pavadins netobulu ir priešingai – pavadins tobulu, kai tik pamatys, jog kūrinys užbaigtas pagal autoriaus sumanymą. O jei kas mato kokį nors kūrinį, į kurį panašaus niekad nematė, ir nežino kūrėjo minties, tai jis apskritai negalės žinoti, ar tas kūrinys

tobulas, ar netobulas. Tokia, atrodo, buvo pirmoji šių žodžių reikšmė.

Bet kai žmonės pradėjo sudarinėti bendrąsias idėjas ir sugalvojo namų, pastatų, bokštų ir t.t. pavyzdžius, ir vienus daiktų pavyzdžius ėmė laikyti vertesniais už kitus, tai atsitiko taip, kad kiekvienas tobulu ėmė vadinti tą, kuris jam atrodė atitinkąs jo sudarytą tos rūšies daiktų bendrąją idėją, ir priešingai – netobulu tą, kuris atrodė mažiau atitinkąs jo sumanytą pavyzdį, nors kūrėjo požiūriu jis būtų visiškai užbaigtas.

Atrodo, kad ne kitu pagrindu tobulais arba netobulais paprastai vadinami gamtos daiktai, t.y. tie, kurių nesukūrė žmogaus rankos. Juk žmonės įpratę sudaryti tiek gamtos, tiek savo sukurtų daiktų bendrąsias idėjas, jas laiko lyg ir daiktų pavyzdžiais ir yra įsitikinę, jog gamta (kuri, jų nuomone, viską daro tik kokiu nors tikslu) jas įžvelgia ir ima sau pavyzdžiu. Todėl kai jie mato gamtoje ką nors vykstant ne visai pagal jų sumanytą tos rūšies daiktų pavyzdį, yra įsitikinę, kad pati gamta pritrūko jėgų arba apsiriko ir tą daiktą paliko netobulą.

Tad matome, kad žmonės gamtos daiktus įpratę vadinti tobulais arba netobulais daugiau dėl išankstinės nuostatos negu teisingai juos pažinę. Juk pirmos dalies priedėlyje parodėme, kad gamta neveikia tikslingai, nes tas amžinas ir begalinis esinys, kurį vadiname Dievu arba gamta, veikia taip pat būtinai, kaip ir egzistuoja. Juk parodėme (I d. 16 teor.), kad dėl kokio būtinumo gamta egzistuoja, dėl to paties ir veikia. Taigi pagrindas, arba priežastis, kodėl Dievas arba gamta veikia ir

kodėl egzistuoja, – vienas ir tas pats. Todėl kaip gamta egzistuoja ne kokiu nors tikslu, taip ji ir veikia ne kokiu nors tikslu, bet neturi jokio tiek savo egzistavimo, tiek veikimo principo arba priežasties.

O priežastis, vadinama tikslo priežastimi, yra ne kas kita, kaip pats žmogaus potraukis, kiek jis laikomas kurio nors daikto principu arba pirmine priežastimi. Pavyzdžiui, kai sakome, kad apsigyvenimas buvo to ar kito namo tikslo priežastis, tai mes, žinoma, turime galvoje tik tai, jog žmogus, įsivaizdavęs gyvenimo name patogumą, pajuto potraukį statyti namą. Todėl apsigyvenimas, kiek jis laikomas tikslo priežastimi, yra ne kas kita, kaip šis atskiras potraukis, kuris iš tikrųjų yra veikiančioji priežastis, laikoma tikslo priežastimi dėl to, kad žmonės paprastai nežino savo potraukių priežasčių. Juk, kaip jau ne kartą sakiau, jie įsisąmonina savo poelgius ir potraukius, bet nežino priežasčių, determinuojančių ko nors siekti. Be to, dažniausiai išsakomą nuomonę, esą gamta kartais pritrūksta jėgų bei apsirinka ir sukuria netobulus daiktus, priskiriu prasimanymams, apie kuriuos kalbėjau pirmos dalies priedėlyje.

Taigi tobulumas ir netobulumas iš tikrųjų yra tik mąstymo modusai, būtent sąvokos, kurias mes paprastai sudarome lygindami vieną su kitu tos pačios rūšies arba giminės individus. Dėl šios priežasties aš anksčiau (II d. 6 apibr.) ir sakiau, kad realumu ir tobulumu laikau tą patį. Juk visus gamtos individus paprastai priskiriame vienai giminei, vadinamai bendriausiąja, būtent esaties sąvokai, apimančiai absoliučiai visus gamtos indivi-

dus. Tad gamtos individus priskirdami šiai giminei, juos vieną su kitu lygindami ir aptikdami, jog vienuose daugiau būtiškumo arba realumo negu kituose, sakome, kad vieni tobulesni už kitus. O jiems priskirdami ką nors, kam būdingas neigimas, kaip antai ribą, pabaigą, negalią ir t.t., juos vadiname netobulais dėl to, kad jie mūsų sielos neveikia taip, kaip veikia tie, kuriuos vadiname tobulais, o ne dėl to, kad jie stokotų ko nors jiems būdingo arba kad gamta apsiriko. Juk kurio nors daikto prigimčiai būdinga tik tai, kas kyla iš veikiančiosios priežasties prigimties būtinumo; o visa, kas kyla iš veikiančiosios priežasties prigimties būtinumo, būtinai ir įvyksta.

Dėl gėrio ir blogio, tai šie terminai taip pat nežymi nieko teigiamo daiktuose, imamuose savaime, ir yra tik mąstymo modusai, arba sąvokos, sudaromos lyginant daiktus vieną su kitu. Juk vienas ir tas pats daiktas gali tuo pačiu metu būti geras ir blogas, taip pat nei toks, nei toks. Pavyzdžiui, muzika gera melancholikui, bloga gedinčiam, o kurčiam ji nei gera, nei bloga.

Bet nors taip yra, vis dėlto mums reikia šiuos terminus išsaugoti. Juk norint sudaryti žmogaus, kuris būtų žmogaus prigimties pavyzdys, idėją mums bus naudinga išlaikyti šiuos terminus ta prasme, kurią išsakiau. Taigi gėriu aš toliau laikysiu tai, ką mes tikrai žinome esant priemone vis labiau artėti prie sumanyto žmogaus prigimties pavyzdžio. O blogiu laikysiu tai, ką tikrai žinome mums kliudant pasiekti šį pavyzdį. Be to, žmones vadinsime tobulesniais arba mažiau tobulais, kiek – daugiau ar mažiau – jie priartėja prie

šio pavyzdžio. Mat pirmiausia reikia pažymėti, kad kai aš sakau, jog kas nors mažiau tobulas tampa tobulesnis ir priešingai, tai turiu galvoje ne tai, kad jo esmė arba forma keičiasi į kitą (pavyzdžiui, kad arklys išnyksta, pavirsdamas tiek žmogumi, tiek vabzdžiu), bet tai, kad jo veikimo galią, kiek ji įžvelgiama iš jo prigimties, mes suvokiame padidėjus arba sumažėjus. Pagaliau apskritai tobulumu aš laikau, kaip jau sakiau, realumą, t.y. bet kurio daikto esmę, kiek jis tam tikru būdu egzistuoja ir veikia, nepaisant jo trukmės. Juk joks atskiras daiktas negali būti vadinamas tobulesniu dėl to, kad jo egzistavimas truko ilgesnį laiką, nes daiktų trukmė negali būti nustatyta jų esmės – daiktų esmėje neglūdi tam tikras ir apibrėžtas egzistavimo laikas. Tačiau bet kuris daiktas, ar jis bus labiau, ar mažiau tobulas, visuomet galės tęsti savo egzistavimą su ta pačia jėga, su kokia pradėjo egzistuoti, taigi šiuo požiūriu visi daiktai lygūs.

APIBRĖŽIMAI

1. *Gėriu* vadinu tai, kas, tikrai žinome, mums naudinga.

2. O *blogiu* – tai, kas, tikrai žinome, mums kliudo įgyti kokį nors gėrį.

(Apie tai žr. pratarmės pabaigoje.)

3. Atskirus daiktus vadinu *atsitiktiniais*, kiek, žiūrėdami vien tik jų esmės, nerandame nieko, kas būtinai teigtų jų egzistavimą arba būtinai jį šalintų.

4. Tuos pačius atskirus daiktus vadinu *galimais*, kiek, žiūrėdami turinčių juos sukurti priežasčių, nežinome, ar jos determinuotos šiuos daiktus sukurti.

(I d. 33 teoremos 1 pastaboje nedariau jokio skirtumo tarp galimo ir atsitiktinio, nes ten nereikėjo taip kruopščiai skirti.)

5. *Priešingomis emocijomis* toliau laikau tokias emocijas, kurios žmogų traukia skirtingomis kryptimis, nors jos ir būtų tos pačios rūšies, – antai lėbavimas ir šykštumas yra meilės rūšys ir priešingi ne prigimtimi, bet atsitiktinai.

6. Ką vadinu emocija būsimam, esamam ir buvusiam daiktui, paaiškinau III d. 18 teoremos 1 ir 2 pastabose, jas ir žr.

(Be to, čia reikia pažymėti, kad tiek erdvės, tiek laiko nuotolius mes galime tiksliai įsivaizduoti tik iki tam tikros ribos, t.y. panašiai kaip visus objektus, nuo mūsų nutolusius daugiau negu 200 žingsnių, – kitaip tariant, tuos, kurių atstumas nuo mūsų buvimo vietos viršija tą, kurį mes tiksliai įsivaizduojame, – paprastai įsivaizduojame nuo mūsų nutolusius vienodai ir todėl esančius tarsi vienoje plokštumoje. Lygiai taip pat ir objektus, kurių egzistavimo laiką vaizduojamės nuo esamojo laiko nutolusį ilgesniu laiko tarpu negu tas, kokį mes paprastai tiksliai įsivaizduojame, visus įsivaizduojame vienodai nutolusius nuo esamojo laiko ir priskiriame tarsi vienam laiko momentui.)

7. *Tikslu*, dėl kurio ką nors darome, vadinu potraukį.

8. *Dorybe* ir *galia* vadinu tą patį, t.y. (pagal III d. 7 teor.) dorybė, kiek ji priskiriama žmogui, yra pati žmogaus esmė arba prigimtis, kiek ji turi galią padaryti ką nors, kas gali būti suprasta vien tik pagal pačios prigimties dėsnius.

Aksioma

Visatoje nėra nė vieno atskiro daikto, už kurį nebūtų galingesnio ir stipresnio. Priešingai, kiekvienam duotajam daiktui yra kitas, galingesnis, kuris pirmąjį gali sunaikinti.

1 teorema

Ko nors teisingo, kiek tai teisinga, buvimas nepanaikina nieko iš to, kas klaidingoje idėjoje yra teigiama.

Įrodymas. Klaidingumą sudaro (pagal II d. 35 teor.) vien tik pažinimo stoka, glūdinti neadekvačiose idėjose; jose nėra nieko teigiamo, dėl ko jos vadinamos klaidingomis (pagal II d. 33 teor.); bet, priešingai, kiek jos priklauso Dievui, jos (pagal II d. 32 teor.) teisingos. Tad jei tai, kas klaidingoje idėjoje teigiama, panaikintų buvimas ko nors teisingo, kiek tai teisinga, tai teisinga idėja pati save sunaikintų, o tai (pagal III d. 4 teor.) neįmanoma. Vadinasi, ko nors teisingo ir t.t. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Ši teorema aiškiau suprantama iš II d. 16 teoremos 2 priedo. Juk įsivaizdavimas yra idėja, labiau rodanti esamą žmogaus kūno būklę negu išorinio kūno prigimtį, be to, ne tiksliai, bet

neaiškiai. Todėl taip ir būna, kad, kaip sakoma, siela klysta. Pavyzdžiui, kai žiūrime į saulę, ją įsivaizduojame nuo mūsų nutolusią apie du šimtus žingsnių; ir čia mes klystame tol, kol nežinome tikrojo jos nuotolio. Šį nuotolį sužinojus klaida panaikinama, bet ne įsivaizdavimas, t.y. saulės idėja, išreiškianti jos prigimtį tik tiek, kiek kūnas yra jos veikiamas. Todėl nors mes ir žinome tikrąjį saulės nuotolį, vis dėlto vaizduosimės ją esant arti mūsų. Juk, kaip sakėme II d. 35 teoremos pastaboje, saulę įsivaizduojame esant taip arti ne dėl tos priežasties, kad nežinome jos tikrojo nuotolio, bet todėl, kad siela saulės dydį suvokia tiek, kiek kūnas yra jos veikiamas. Panašiai kai saulės spinduliai, krisdami į vandens paviršių, atsispindi mūsų akių kryptimi, tai įsivaizduojame, tarsi ji būtų vandenyje, nors ir žinome tikrąją jos padėtį. Panašiai ir kiti sielą klaidinantys įsivaizdavimai – ar jie parodo natūralią kūno būklę, ar jo veikimo galios didėjimą ar mažėjimą, – tiesai nėra priešingi ir neišnyksta jai esant. Žinoma, pasitaiko, kad kai klaidingai bijome kokio nors blogio, baimė išnyksta gavus apie jį teisingų žinių; bet būna ir priešingai: kai bijome tikrai ištiksiančio blogio, baimė išnyksta ir gavus apie jį klaidingų žinių. O todėl tokie įsivaizdavimai išnyksta ne dėl tiesos, kiek ji tiesa, buvimo, bet dėl to, kad atsiranda kiti, stipresni įsivaizdavimai, šalinantys įsivaizduojamų daiktų esamą egzistavimą, kaip parodėme II d. 17 teoremoje.

2 teorema

Mes tiek pasyvūs, kiek esame tokia gamtos dalis, kuri negali būti suvokiama savaime, be kitų dalių.

Įrodymas. Mes pasyvūs (pagal III d. 2 apibr.) tada, kai mumyse kyla kas nors, ko mes esame tik dalinė priežastis, t.y. (pagal III d. 1 apibr.) ko negalima išvesti vien tik pagal mūsų prigimties dėsnius. Tad mes tiek pasyvūs, kiek esame tokia gamtos dalis, kuri negali būti suvokiama savaime, be kitų dalių. Tai ir reikėjo įrodyti.

3 teorema

Jėga, kurios dėka žmogus išsaugo savo egzistavimą, ribota, ir ją be galo viršija išorinių priežasčių galia.

Įrodymas. Tai aišku iš šios dalies aksiomos. Juk jei egzistuoja žmogus, tai egzistuoja ir kas nors kita, tarkime, *A*, kurio galia didesnė; o jei egzistuoja *A*, tai egzistuoja dar kas nors, tarkime, *B*, kurio galia dar didesnė negu *A*, ir taip iki begalybės. O todėl žmogaus galią riboja kitų daiktų galia ir be galo viršija išorinių priežasčių galia. Tai ir reikėjo įrodyti.

4 teorema

Neįmanoma, kad žmogus nebūtų gamtos dalis ir patirtų tik tokius pokyčius, kurie galėtų būti suvokiami remiantis vien tik jo prigimtimi ir kurių jis būtų adekvati priežastis.

Įrodymas. Galia, kurios dėka atskiri daiktai, taigi ir žmogus, išsaugo savo egzistavimą, yra (pa-

gal I d. 24 teor. pr.) paties Dievo arba gamtos galia ne kiek ji begalinė, bet kiek ją gali išreikšti tikra žmogaus esmė (pagal III d. 7 teor.). Todėl žmogaus galia, kiek ją išreiškia tikra jo esmė, yra begalinės galios, t.y. (pagal I d. 34 teor.) Dievo arba gamtos esmės, dalis. Tai pirma.

Be to, jei būtų įmanoma, kad žmogus patirtų tik tokius pokyčius, kuriuos būtų galima suprasti vien tik remiantis jo prigimtimi, tai iš to išplauktų (pagal III d. 4 ir 6 teor.), kad jis negalėtų žūti, bet visada būtinai egzistuotų. Ir tai turėtų būti priežasties, kurios galia baigtinė arba begalinė, sekmuo, būtent arba vien tik žmogaus galios sekmuo – šiuo atveju žmogus pajėgtų atsikratyti visų pokyčių, galinčių kilti dėl išorinių priežasčių, arba gamtos begalinės galios sekmuo – gamta visas atskirybes sutvarkytų taip, kad žmogus negalėtų patirti jokių kitų pokyčių, o tik tuos, kurie padeda jam išlikti. Bet pirmoji prielaida (pagal 3 teor., kurios įrodymas yra visuotinis ir gali būti taikomas visiems atskiriems daiktams) neįmanoma. Taigi, jei būtų įmanoma, kad žmogus nepatirtų jokių pokyčių, išskyrus tuos, kuriuos būtų galima suprasti remiantis vien tik jo paties prigimtimi, ir, vadinasi (kaip ką tik parodėme), kad jis visada būtinai egzistuotų, tai šitai turėtų būti begalinės Dievo galios sekmuo. Vadinasi (pagal I d. 16 teor.), iš dieviškosios prigimties būtinumo, kiek ji laikoma sudarančia kokio nors žmogaus idėją, turėtų būti kildinama visos gamtos tvarka, kiek gamta suvokiama tįsumo ir mąstymo atributų požiūriu; iš to (pagal I d. 21 teor.) išplauktų, kad žmogus begalinis, o tai (pagal šio įrodymo I d.) absurdiš-

ka. Taigi neįmanoma, kad žmogus patirtų tik tokius pokyčius, kurių jis yra adekvati priežastis. Tai ir reikėjo įrodyti.

Priedas. Iš to išplaukia, kad žmogus visada būtinai priklausomas nuo pasyvių būsenų, paklūsta bendrajai gamtos tvarkai, yra jai pavaldus ir prie jos taikosi, kiek to reikalauja daiktų prigimtis.

5 teorema

Kiekvienos pasyvios būsenos jėgą bei augimą ir egzistavimo patvarumą apibrėžia ne galia, kuria mes siekiame išsaugoti savo egzistavimą, bet išorinės priežasties galios santykis su mūsų galia.

Įrodymas. Pasyvios būsenos esmės negalima paaiškinti remiantis vien tik mūsų esme (pagal III d. 1 ir 2 apibr.), t.y. (pagal III d. 7 teor.) pasyvios būsenos galios negali apibrėžti ta galia, kuria mes siekiame išsaugoti savo būtį, bet (kaip parodyta II d. 16 teor.) ją būtinai turi apibrėžti išorinės priežasties galios santykis su mūsų galia. Tai ir reikėjo įrodyti.

6 teorema

Kurios nors pasyvios būsenos, arba emocijos, jėga gali tiek viršyti kitus žmogaus veiksmus, arba galią, kad toji emocija atkakliai žmoguje laikysis.

Įrodymas. Kiekvienos pasyvios būsenos jėga bei augimas ir egzistavimo patvarumas apibrėžiami (pagal 5 teor.) išorinės priežasties galios santykiu

su mūsų galia, o todėl (pagal šios d. 3 teor.) gali viršyti žmogaus galią ir t.t. Tai ir reikėjo įrodyti.

7 teorema

Emociją gali suvaržyti arba sunaikinti tik priešinga ir stipresnė emocija už tą, kurią reikia suvaldyti.

Įrodymas. Priskiriama sielai emocija yra idėja, kuria siela teigia didesnę arba mažesnę negu anksčiau savo kūno egzistavimo jėgą (pagal bendrąjį emocijų apibrėžimą, pateiktą trečios dalies pabaigoje). Tad kai sielą užgriūva kokia nors emocija, tai kartu ir kūnas veikiamas emocijos, kuri jo veikimo galią didina arba mažina. Savo ruožtu ši kūno būsena (pagal šios d. 5 teor.) jėgą išsaugoti savo egzistavimą įgyja iš savo priežasties, todėl ji gali būti suvaržyta arba sunaikinta tik kūniškos priežasties (pagal II d. 6 teor.), kuri kūnui suteikia priešingą (pagal III d. 5 teor.) ir stipresnę (pagal šios d. aks.) būseną. Taigi (pagal II d. 12 teor.) siela įgyja stipresnės ir priešingos pirmajai kūno būsenos idėją, t.y. (pagal bendrąjį emocijų apibr.) siela patiria stipresnę ir pirmajai priešingą emociją, kuri būtent pirmosios egzistavimą pašalina arba sunaikina. Vadinasi, emocija gali būti sunaikinta arba suvaržyta tik priešingos ir stipresnės emocijos. Tai ir reikėjo įrodyti.

Priedas. Sielai būdinga emocija gali būti suvaržyta arba sunaikinta tik priešingos kūno būsenos, stipresnės už tą būseną, kurią patiriame, idėjos. Juk mūsų patiriamą emociją gali suvaržyti arba sunaikinti tik už ją stipresnė ir jai priešinga emo-

cija (pagal 6 teor.), t.y. (pagal bendrąjį emocijų apibr.) tik stipresnės ir priešingos kūno būsenos negu mūsų patiriama būsena idėja.

8 teorema

Gėrio ir blogio pažinimas yra ne kas kita, kaip mūsų įsisąmoninta džiaugsmo arba sielvarto emocija.

Įrodymas. Gėriu arba blogiu vadiname tai, kas padeda arba kliudo išsaugoti mūsų egzistavimą (pagal šios d. 1 ir 2 apibr.), t.y. (pagal III d. 7 apibr.) kas didina arba mažina, palaiko arba suvaržo mūsų veikimo galią. Tad kokį nors daiktą vadiname geru arba blogu, kiek jį suvokiame mums teikiant džiaugsmą arba sielvartą, o todėl gėrio ir blogio pažinimas yra ne kas kita, kaip džiaugsmo arba sielvarto idėja, būtinai kylanti iš džiaugsmo arba sielvarto emocijos (pagal II d. 22 teor.). Bet ši idėja suvienyta su emocija tuo pačiu būdu, kuriuo siela suvienyta su kūnu (pagal II d. 21 teor.), t.y. (kaip parodyta tos pačios teor. past.), ši idėja iš tikrųjų skiriasi nuo pačios emocijos, kitaip tariant (pagal bendrąjį emocijų apibr.), nuo kūno būsenos idėjos, tik pačia sąvoka. Vadinasi, šis gėrio arba blogio pažinimas yra ne kas kita, kaip pati mūsų įsisąmoninta emocija. Tai ir reikėjo įrodyti.

9 teorema

Emocija, kurios priežastį įsivaizduojame dabar esant, yra stipresnė negu tada, jei įsivaizduotume priežasties dabar nesant.

Įrodymas. Įsivaizdavimas yra idėja, kuria siela mąsto daiktą kaip dabar esantį (žr. jo apibr. II d. 17 teor. past.), tačiau kuri (pagal II d. 16 teor. 2 pr.) daugiau parodo žmogaus kūno būklę negu išorinio daikto prigimtį. Tad emocija (pagal bendrąjį emocijų apibr.) yra įsivaizdavimas, parodantis kūno būklę. O įsivaizdavimas (pagal II d. 27 teor.) yra intensyvesnis, kol neįsivaizduojame nieko, kas šalina išorinio daikto dabartinį egzistavimą. Vadinasi, emocija, kurios priežastį mes įsivaizduojame dabar esant, yra intensyvesnė ir stipresnė negu tada, jei įsivaizduotume priežasties dabar nesant. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Kai anksčiau III d. 18 teoremoje sakiau, kad būsimo arba buvusio daikto vaizdas sukelia tokią pačią emociją, tarytum įsivaizduojamas daiktas dabar egzistuotų, tai aiškiai perspėjau, jog tai teisinga tiek, kiek imame vien tik šio daikto vaizdą, – juk jo prigimtis ta pati, nesvarbu, ar daiktą mes įsivaizdavome, ar neįsivaizdavome. Tačiau aš neneigiau, jog vaizdas silpnėja, kai stebime kitus prieš mus dabar esančius daiktus, šalinančius būsimo daikto dabartinį egzistavimą. Apie tai aš tada neužsiminiau, nes buvau nutaręs apie emocijų jėgas kalbėti šioje dalyje.

Priedas. Būsimo arba buvusio daikto, t.y. daikto, kurį imame būsimojo arba būtojo laiko, išskyrus esamąjį, atžvilgiu, vaizdas, kai kitos sąlygos vienodos, bus silpnesnis už dabar esančio daikto vaizdą. Taigi ir emocija būsimam arba buvusiam daiktui, kai kitos sąlygos vienodos, yra silpnesnė negu dabar esančiam daiktui.

10 teorema

Būsimam daiktui, kurį vaizduojamės greit įvyksiant, mūsų emocija intensyvesnė negu tada, jei įsivaizduotume, kad jo egzistavimo laikas labai nutolęs nuo esamojo laiko; ir daikto, kurį vaizduojamės neseniai buvus, prisiminimas taip pat mus veikia intensyviau negu jo įsivaizdavimas seniai buvusio.

Įrodymas. Juk įsivaizduodami daiktą greitai būsiant arba neseniai buvus kartu įsivaizduojame (tai savaime aišku) ką nors, kas dabartinį daikto buvimą šalina mažiau negu jei įsivaizduotume, kad būsimasis jo egzistavimo laikas labiau nutolęs nuo dabarties arba kad jis jau seniai buvo; o todėl (pagal 9 teor.) mūsų emocija jo atžvilgiu intensyvesnė. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Iš to, ką pažymėjome šios dalies 6 apibrėžime, išplaukia, kad mus vis dėlto vienodai silpnai veikia visi objektai, nutolę nuo dabarties ilgesnį laiko tarpą, negu galime įsivaizduodami nustatyti, nors ir žinotume, jog jie vienas nuo kito nutolę didelį laiko tarpą.

11 teorema

Emocija įsivaizduojamam būtinam daiktui, kai kitos sąlygos vienodos, yra intensyvesnė negu galimam arba atsitiktiniam, kitaip tariant, nebūtinam, daiktui.

Įrodymas. Įsivaizduodami kurį nors daiktą esant būtiną, kartu teigiame jį egzistuojant, ir priešingai – neigiame daiktą egzistuojant, įsivaizduodami jį esant nebūtiną (pagal I d. 33 teor. 1 past.).

O todėl (pagal šios d. 9 teor.) emocija būtinam daiktui, kai kitos sąlygos vienodos, yra intensyvesnė negu nebūtinam daiktui. Tai ir reikėjo įrodyti.

12 teorema

Emocija daiktui, kurį žinome dabar neegzistuojant, tačiau kurį įsivaizduojame galimą, kai kitos sąlygos vienodos, yra intensyvesnė negu atsitiktiniam daiktui.

Įrodymas. Kiek daiktą įsivaizduojame kaip atsitiktinį, mums nekyla jokio kito daikto, kuris teigtų šio daikto egzistavimą, vaizdas (pagal šios d. 3 apibr.); priešingai (pagal prielaidą), įsivaizduojame ką nors, kas šalina jo dabartinį egzistavimą. O įsivaizduodami daiktą galimą ateityje, kartu (pagal šios d. 4 apibr.) įsivaizduojame ką nors, kas teigia jo egzistavimą, t.y. (pagal III d. 18 teor.) kas žadina viltį arba baimę. O todėl emocija galimam daiktui stipresnė. Tai ir reikėjo įrodyti.

Priedas. Emocija daiktui, kurį žinome dabar neegzistuojant ir kurį vaizduojamės esant atsitiktinį, daug silpnesnė, negu jei įsivaizduotume jį dabar prieš mus esantį.

Įrodymas. Emocija daiktui, kurį įsivaizduojame dabar egzistuojant, yra intensyvesnė, negu jei įsivaizduotume jį kaip būsimą (pagal šios d. 9 teor. pr.), ir žymiai stipresnė, jei įsivaizduojame, kad būsimasis laikas labai nutolęs nuo esamojo (pagal šios d. 10 teor.). Taigi emocija daiktui, kurio egzistavimo laiką vaizduojamės labai nutolusį nuo dabarties, daug silpnesnė, negu jei įsivaizduotu-

me jį dabar esantį, ir vis dėlto (pagal 12 teor.) intensyvesnė, negu jei tą daiktą įsivaizduotume esant atsitiktinį. O todėl emocija atsitiktiniam daiktui bus daug silpnesnė, negu jei įsivaizduotume daiktą dabar prieš mus esantį. Tai ir reikėjo įrodyti.

13 teorema

Emocija atsitiktiniam daiktui, kurį žinome dabar neegzistuojant, kai kitos sąlygos vienodos, yra silpnesnė negu emocija dabar esančiam daiktui.

Įrodymas. Įsivaizduojant daiktą kaip atsitiktinį, mūsų neveikia jokio kito daikto, kuris teigtų šį daiktą egzistuojant, vaizdas (pagal šios d. 3 apibr.); priešingai, mes (pagal prielaidą) įsivaizduojame ką nors, kas jo dabartinį egzistavimą šalina. O kiek tą patį daiktą įsivaizduojame praėjusio laiko atžvilgiu, tiek tariame, jog įsivaizduojame ką nors, kas verčia daiktą prisiminti, t.y. kas sukelia to daikto vaizdą (žr. II d. 18 teor. ir jos past.), taigi tiek paveikia (pagal II d. 17 teor. pr.), kad tą daiktą mąstome tarsi dabar esantį. Todėl (pagal šios d. 9 teor.) emocija atsitiktiniam daiktui, kurį žinome dabar neegzistuojant, kai kitos sąlygos vienodos, yra silpnesnė negu emocija dabar esančiam daiktui. Tai ir reikėjo įrodyti.

14 teorema

Teisingas gėrio ir blogio pažinimas, kiek jis teisingas, negali suvaržyti jokios emocijos; o suvaržyti jis gali tik tiek, kiek laikomas emocija.

Įrodymas. Emocija (pagal bendrąjį emocijų apibrėžimą) yra idėja, kuria siela teigia didesnę arba mažesnę negu anksčiau savo kūno egzistavimo jėgą, o todėl (pagal šios d. 1 teor.) joje nėra nieko teigiamo, ką ko nors teisingo buvimas galėtų sunaikinti; vadinasi, teisingas gėrio ir blogio pažinimas, kiek jis teisingas, negali suvaržyti jokios emocijos. Jis (pagal šios d. 7 teor.) gali suvaržyti tik tiek, kiek jis (pagal šios d. 8 teor.) yra stipresnė emocija negu toji, kurią reikia suvaržyti. Tai ir reikėjo įrodyti.

15 teorema

Iš gėrio ir blogio teisingo pažinimo kylantį troškimą gali nuslopinti arba suvaržyti daugelis kitų troškimų, kylančių iš mus užgriūvančių emocijų.

Įrodymas. Iš gėrio ir blogio teisingo pažinimo, kiek jis (pagal šios d. 8 teor.) yra emocija, būtinai kyla troškimas (pagal emocijų 1 apibr.), kuris tuo didesnis, kuo stipresnė emocija, iš kurios jis kyla (pagal III d. 37 teor.). Bet kadangi šis troškimas (pagal prielaidą) kyla dėl to, kad ką nors teisingai suprantame, tai, vadinasi, jis kyla mums, kiek esame veiklūs (pagal III d. 1 teor.). O todėl (pagal III d. 2 apibr.) jis turi būti suprantamas remiantis vien tik mūsų esme ir, vadinasi (pagal III d. 7 teor.), jo jėgą ir augimą turi apibrėžti vien tik žmogaus galia. Be to, iš mus užgriuvusių emocijų kylantys troškimai būna tuo didesni, kuo stipresnės šios emocijos. O todėl jų jėgą ir augimą (pagal šios d. 5 teor.) turi apibrėžti išorinių priežasčių galia, kuri (pagal šios d. 3 teor.), palyginti su mū-

sų galia, ją be galo viršija. Todėl iš panašių emocijų kylantys troškimai gali būti stipresni už tą troškimą, kuris kyla iš gėrio ir blogio teisingo pažinimo, taigi (pagal šios d. 7 teor.) jie gali jį suvaržyti arba nuslopinti. Tai ir reikėjo įrodyti.

16 teorema

Iš gėrio ir blogio pažinimo, kiek šis pažinimas apmąsto ateitį, kylantį troškimą gali dar lengviau suvaržyti arba nuslopinti dabar malonių daiktų troškimas.

Įrodymas. Emocija įsivaizduojamam būsimam daiktui silpnesnė negu esamam daiktui (pagal šios d. 9 teor. pr.). Bet troškimą, kylantį iš gėrio ir blogio teisingo pažinimo, net jei tai būtų dabar gerų daiktų pažinimas, gali nuslopinti arba suvaržyti koks nors neapgalvotas troškimas (pagal 15 teor., kurios įrodymas visuotinis). Vadinasi, iš tokio pat pažinimo kylantį troškimą, kiek šis pažinimas apmąsto ateitį, gali dar lengviau suvaržyti arba nuslopinti ir t.t. Tai ir reikėjo įrodyti.

17 teorema

Troškimą, kylantį iš gėrio ir blogio teisingo pažinimo, kiek jis yra atsitiktinių daiktų pažinimas, gali dar lengviau suvaržyti dabar esančių daiktų troškimas.

Įrodymas. Ši teorema įrodoma tuo pačiu būdu kaip 16 teorema, remiantis 12 teoremos priedu.

Pastaba. Manau, kad šitaip aš parodžiau priežastį, kodėl žmonės labiau vadovaujasi savo

nuomonėmis negu teisingu protu ir kodėl gėrio ir blogio teisingas pažinimas sukelia sieloje susijaudinimą ir dažnai nusileidžia visokiems geismams. Iš to kilo žinoma poeto ištarmė: „Regiu, kas geriau, pripažįstu. O kas blogiau – renkuos."* Atrodo, kad tą patį manė ir Mokytojas, pasakęs: „Juo daugiau žinai, juo daugiau kankiniesi."** Tai sakau ne tam, kad iš to padaryčiau išvadą, jog geriau nežinoti negu žinoti arba jog pažabojant emocijas nėra jokio skirtumo tarp kvailio ir supratingojo; tai sakau todėl, kad būtina žinoti tiek mūsų prigimties galią, tiek negalią, idant galėtume nustatyti, ką protas įstengia padaryti, kad pažabotų emocijas, ir ko neįstengia. Jau sakiau, kad šioje dalyje man rūpės tik žmogaus negalia, o apie proto galią emocijoms nutariau pakalbėti atskirai.

18 teorema

Iš džiaugsmo kylantis troškimas, kai kitos sąlygos vienodos, stipresnis negu troškimas, kylantis iš sielvarto.

Įrodymas. Troškimas yra pati žmogaus esmė (pagal emocijų 1 apibr.), t.y. (pagal III d. 7 teor.) žmogaus siekimas išsaugoti savo būtį. Todėl iš džiaugsmo kylantį troškimą palaiko arba sustiprina pati džiaugsmo emocija (pagal džiaugsmo apibr., kurį žr. III d. 11 teor. past.). Ir priešingai, iš sielvarto kylantį troškimą silpnina arba suvaržo pati sielvarto emocija (pagal tą pačią past.). O todėl iš

* *Ovidijus.* Metamorfozės, VII, 20.
** *Mok I, 18.*

džiaugsmo kylančio troškimo jėgą turi apibrėžti žmogaus galia ir kartu išorinės priežasties galia, o iš sielvarto kylančio troškimo jėgą – vien tik žmogaus galia. Ir todėl pirmoji stipresnė negu antroji. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Šiais kelias sakiniais paaiškinau žmogaus negalios bei nepastovumo priežastis ir kodėl žmonės nepaiso proto paliepimų. Dabar dar lieka parodyti, ką protas mums paliepia ir kurios būtent emocijos derinasi su žmogaus proto taisyklėmis, o kurios joms priešingos. Bet prieš pradėdamas tai įrodyti mūsų išsamiu geometrijos metodu, norėčiau pirma trumpai čia parodyti pačius proto paliepimus, kad kiekvienas lengviau galėtų suvokti tai, ką manau.

Kadangi protas nereikalauja nieko priešingo prigimčiai, tai jis reikalauja, kad kiekvienas mylėtų pats save, ieškotų sau naudos – to, kas iš tikrųjų naudinga, ir siektų viso to, kas žmogų iš tikrųjų veda į didesnį tobulumą, ir apskritai kad kiekvienas kiek galėdamas stengtųsi išsaugoti savo būtį. Tai taip pat būtinai teisinga, kaip ir tai, jog visuma didesnė už savo dalį (žr. III d. 4 teor.).

Be to, kadangi dorybė (pagal šios d. 8 apibr.) yra ne kas kita, kaip veikimas pagal savo prigimties dėsnius, ir kadangi kiekvienas stengiasi išsaugoti savo būtį tik pagal savo paties prigimties dėsnius, tai iš to išplaukia, *pirma*, kad dorybės pagrindą sudaro pats siekimas išsaugoti savo būtį ir kad laimę sudaro tai, jog žmogus gali savo būtį išsaugoti. *Antra*, išplaukia tai, kad dorybės reikia siekti dėl jos pačios ir kad nieko nėra už ją vertingesnio ir mums naudingesnio, dėl ko reikėtų jos

siekti. Pagaliau, *trečia*, išplaukia tai, kad savižudžiams būdinga sielos negalia ir juos visiškai nugali jų prigimčiai priešingos išorinės priežastys.

Iš II d. 4 postulato dar išplaukia, jog mes niekad negalime pasiekti to, kad savo būčiai išsaugoti mums nereikėtų nieko, kas yra už mūsų, ir kad gyventume taip, jog neturėtume jokio ryšio su už mūsų esančiais daiktais. Negana to, pažvelgę į savo sielą tikrai aptiksime, kad mūsų intelektas būtų labai netobulas, jei siela liktų vieniša ir nepažintų nieko, išskyrus pačią save. Taigi už mūsų egzistuoja daug dalykų, kurie mums naudingi ir kurių dėl to reikia siekti. Tarp jų negalima rasti nieko vertingesnio už tai, kas visiškai atitinka mūsų prigimtį. Juk jei, pavyzdžiui, du visiškai tos pačios prigimties individai susijungia, tai jie sudaro individą, dukart stipresnį už kiekvieną iš jų atskirai. Todėl žmogui nėra nieko naudingesnio už žmogų; žmonės, sakau, savo būčiai išsaugoti negali geisti nieko vertingesnio už tai, kad visi dėl visko taip sutartų, jog visų sielos ir kūnai sudarytų tarsi vieną sielą ir vieną kūną, jog visi kartu kiek galėdami siektų išsaugoti savo būtį ir visi kartu ieškotų visiems bendros naudos. Iš to išplaukia, kad žmonės, valdomi proto, t.y. žmonės, kurie ieško sau naudos vadovaudamiesi protu, negeidžia sau nieko, ko netrokštų ir kitiems žmonėms, o todėl jie teisingi, ištikimi ir garbingi.

Štai tie proto paliepimai, kuriuos čia keliais sakiniais ketinau nurodyti prieš imdamasis juos plačiau įrodyti. Tai aš dariau tam, kad, jei įmanoma, atkreipčiau į save dėmesį tų, kurie įsitikinę, jog šis principas – kad kiekvieną persmelktų nau-

dos sau ieškojimas – esąs nedorumo, o ne dorybės ir pareigos jausmo pagrindas. Todėl trumpai parodęs, kad viskas yra priešingai, imuosi tai įrodyti tuo pačiu metodu, kurį iki šiol taikėme.

19 teorema

Kiekvienas pagal savo prigimties dėsnius būtinai jaučia potraukį tam, ką laiko gėriu, arba nusigręžia nuo to, ką laiko blogiu.

Įrodymas. Gėrio ir blogio pažinimas yra (pagal šios d. 8 teor.) pati džiaugsmo arba sielvarto emocija, kiek ją esame įsisąmoninę. O todėl (pagal III d. 28 teor.) kiekvienas būtinai jaučia potraukį tam, ką laiko gėriu, ir priešingai – nusigręžia nuo to, ką laiko blogiu. Bet šis potraukis yra ne kas kita, kaip pati žmogaus esmė arba prigimtis (pagal potraukio apibr., kurį žr. III d. 9 teor. past., ir emocijų 1 apibr.). Vadinasi, kiekvienas vien tik pagal savo prigimties dėsnius būtinai jaučia potraukį tam arba nuo to nusigręžia ir t.t. Tai ir reikėjo įrodyti.

20 teorema

Kuo labiau kas nors siekia ieškoti sau naudingo dalyko, t.y. išsaugoti savo būtį, ir tai gali, tuo jis dorybingesnis; ir priešingai, kiek kas nors savo nauda, t.y. savosios būties išsaugojimu, nesirūpina, tiek jis bejėgis.

Įrodymas. Dorybė yra pati žmogaus galia, kurią apibrėžia vien tik žmogaus esmė (pagal šios d. 8 apibr.), t.y. (pagal III d. 7 teor.) vien tik jo siekimas išsaugoti savo būtį. Todėl kuo labiau kas

nors siekia išsaugoti savo būtį ir tai gali, tuo jis dorybingesnis, ir, vadinasi (pagal III d. 4 ir 6 teor.), kiek kas nors savo būties išsaugojimu nesirūpina, tiek jis bejėgis. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Tad nėra kas nepaisytų potraukio siekti sau naudos, kitaip tariant, išsaugoti savo būtį – nebent nugalėtas jo prigimčiai priešingų išorinių priežasčių. Niekas, sakau, nenusigręžia nuo maisto ir nenusižudo (tai įmanoma padaryti daugeliu būdų) dėl savo prigimties būtinumo, bet tik priverstas išorinių priežasčių, būtent nusižudo priverstas kito, kuris jo dešinę, atsitiktinai laikančią kardą, pasuka ir priverčia nukreipti kardą į širdį; arba, kaip Seneka, tirono įsakymu priverstas persipjauti gyslas, t.y. mažesniu blogiu norėdamas išvengti didelio blogio; pagaliau nusižudo todėl, kad išorinės slaptos priežastys jo vaizduotę taip nuteikia ir taip paveikia jo kūną, jog jis įgyja kitą, priešingą ankstesnei prigimtį, kurios idėjos (pagal III d. 10 teor.) sieloje negali būti. Bet kad žmogus dėl savo prigimties būtinumo siektų neegzistuoti arba virsti kita forma – tai taip pat neįmanoma kaip ir tai, kad iš nieko kas nors atsirastų. Pusėtinai pamąstęs, kiekvienas gali tai suvokti.

21 teorema

Niekas negali trokšti būti laimingas, gerai veikti ir gerai gyventi, kartu netrokšdamas būti, veikti ir gyventi, t.y. tikrai egzistuoti.

Įrodymas. Šios teoremos įrodymas, arba, veikiau, pats dalykas, savaime aiškus, taip pat aiš-

kus remiantis troškimo apibrėžimu. Juk troškimas (pagal emocijų 1 apibr.) laimingai arba gerai gyventi, veikti ir t.t. yra pati žmogaus esmė, t.y. (pagal III d. 7 teor.) kiekvieno siekimas išsaugoti savo būtį. Vadinasi, niekas negali trokšti ir t.t. Tai ir reikėjo įrodyti.

22 teorema

Jokios dorybės negalima suvokti kaip pirmesnės už šią (būtent siekimą save išsaugoti).

Įrodymas. Siekimas save išsaugoti yra pati daikto esmė (pagal III d. 7 teor.). Todėl jei kurią nors dorybę būtų galima suvokti esant pirmesnę už šią, t.y. už šį siekimą, tai (pagal šios d. 8 apibr.) pati daikto esmė būtų suvokiama kaip pirmesnė už pačią save, o tai (savaime aišku) nesąmonė. Vadinasi, jokios dorybės ir t.t. Tai ir reikėjo įrodyti.

Priedas. Siekimas save išsaugoti yra pirmasis ir vienintelis dorybės pagrindas. Juk (pagal 22 teor.) jokio kito principo, už šį pirmesnio, negalima įsivaizduoti, o be jo (pagal 21 teor.) negalima suvokti jokios dorybės.

23 teorema

Kiek žmogus determinuotas ką nors veikti dėl to, kad jo idėjos neadekvačios, negalima besąlygiškai sakyti, jog jis veikia vadovaudamasis dorybe; taip pasakyti tegalima tiek, kiek jis determinuotas dėl to, kad pažįsta.

Įrodymas. Kiek žmogus determinuotas veikti dėl to, kad jo idėjos neadekvačios, tiek jis (pagal

III d. 1 teor.) pasyvus, t.y. (pagal III d. 1 ir 2 apibr.) daro ką nors, ko negalima suvokti remiantis vien tik jo esme, t.y. (pagal šios d. 8 apibr.) kas nėra jo dorybės sekmuo. O kiek jis determinuotas ką nors veikti dėl to, kad pažįsta, tiek (pagal tą pačią III d. 1 teor.) yra aktyvus, t.y. (pagal III d. 2 apibr.) daro ką nors, kas suvokiama remiantis vien tik jo esme, kitaip tariant (pagal 8 apibr.), tuo, kas yra jo dorybės adekvatus sekmuo. Tai ir reikėjo įrodyti.

24 teorema

Veikti visiškai dorybingai mums yra ne kas kita, kaip veikti, gyventi, išsaugoti savo būtį (šie trys posakiai žymi tą patį) vadovaujantis protu, savo naudos siekimo pagrindu.

Įrodymas. Veikti visiškai dorybingai yra ne kas kita (pagal šios d. 8 apibr.), kaip veikti pagal savo prigimties dėsnius. O mes veikiame tik tiek, kiek pažįstame (pagal III d. 3 teor.). Vadinasi, veikti dorybingai mums yra ne kas kita, kaip veikti, gyventi, išsaugoti savo būtį, be to (pagal šios d. 22 teor. pr.), savo naudos siekimo pagrindu. Tai ir reikėjo įrodyti.

25 teorema

Niekas nesiekia išsaugoti savo būtį dėl ko nors kito.

Įrodymas. Kiekvieno daikto siekimą išsaugoti savo būtį apibrėžia tiktai viena paties daikto esmė (pagal III d. 7 teor.), ir vien tik iš jos, o ne iš

kito daikto esmės būtinai išplaukia (pagal III d. 6 teor.), kad kiekvienas siekia išsaugoti savo būtį. Be to, ši teorema aiški iš šios dalies 22 teoremos priedo. Juk jei žmogus siektų išsaugoti savo būtį dėl ko nors kito, tai tas dalykas (tai savaime aišku) būtų pirmasis dorybės pagrindas, o tai (pagal nurodytą pr.) neįmanoma. Vadinasi, niekas nesiekia išsaugoti ir t.t. Tai ir reikėjo įrodyti.

26 teorema

Visa, ko siekiame remdamiesi protu, yra ne kas kita, kaip pažinimas; ir siela, kiek ji vadovaujasi protu, mano esant jai naudinga tik tai, kas teikia pažinimą.

Įrodymas. Siekimas išsaugoti savo būtį (pagal III d. 7 teor.) yra ne kas kita, kaip paties daikto esmė, kuri, kiek ji tokia egzistuoja, suvokiama kaip turinti jėgą išsaugoti savo egzistavimą (pagal III d. 6 teor.) ir jėgą daryti tai, kas būtinai išplaukia iš duotosios jos prigimties (žr. potraukio apibr. III d. 9 teor. past.). Bet proto esmę sudaro ne kas kita, kaip mūsų siela, kiek ji pažįsta aiškiai ir tiksliai (žr. jos apibr. II d. 40 teor. 2 past.). Vadinasi (pagal II d. 40 teor.), visa, ko siekiame remdamiesi protu, yra ne kas kita, kaip pažinimas. Be to, kadangi šis sielos, kiek ji samprotauja, siekimas išsaugoti savo būtį yra ne kas kita, kaip pažinimas (pagal šio įrodymo pirmą dalį), tai jis (pagal šios d. 22 teor. pr.) yra pirmasis ir vienintelis dorybės pagrindas. Ir mes nesiekiame (pagal 25 teor.) pažinti daikto kokiu nors tikslu, bet, priešingai, samprotaujanti siela gali jai esant gera pripažinti tik

tai, kas teikia pažinimą (pagal šios d. 1 apibr.). Tai ir reikėjo įrodyti.

27 teorema

Tik apie tai, kas mums iš tikrųjų teikia pažinimą arba gali kliudyti pažinti, tikrai žinome, jog tai gera arba bloga.

Įrodymas. Samprotaujanti siela siekia tik pažinti ir jai naudinga mano esant tik tai, kas teikia pažinimą (pagal 26 teor.). Tačiau siela (pagal II d. 41 ir 43 teor., taip pat žr. jos past.) daiktus tikrai pažįsta tik turėdama adekvačias idėjas, kitaip tariant (pagal II d. 40 teor. past. tai tas pat), kiek ji samprotauja. Vadinasi, tik apie tai tikrai žinome, jog tai gera, kas mums iš tikrųjų teikia pažinimą; ir priešingai – bloga tai, kas gali kliudyti pažinti. Tai ir reikėjo įrodyti.

28 teorema

Aukščiausiasis sielos gėris – Dievo pažinimas, o aukščiausioji sielos dorybė – pažinti Dievą.

Įrodymas. Aukščiausia, ką siela gali pažinti, yra Dievas, t.y. (pagal I d. 6 apibr.) absoliučiai begalinis esinys, be kurio (pagal I d. 15 teor.) niekas negali nei egzistuoti, nei būti suvokiama. O todėl (pagal šios d. 26 ir 27 teor.) aukščiausia nauda sielai, arba (pagal šios d. 1 apibr.) gėris, yra Dievo pažinimas. Be to, siela aktyvi tik tiek, kiek ji pažįsta (pagal III d. 1 ir 3 teor.), ir tik tiek (pagal šios d. 23 teor.) galima besąlygiškai sakyti, kad ji

veikia dorybingai. Tad pažinimas yra besąlygiška sielos dorybė. O aukščiausia, ką siela gali pažinti, yra (kaip ką tik įrodėme) Dievas. Vadinasi, aukščiausioji sielos dorybė yra suprasti arba pažinti Dievą. Tai ir reikėjo įrodyti.

29 teorema

Joks atskiras daiktas, kurio prigimtis visiškai skirtinga nuo mūsų prigimties, mūsų veikimo galios negali nei palaikyti, nei suvaržyti, ir apskritai joks daiktas negali būti mums geras arba blogas, jei jis su mumis neturi ko nors bendro.

Įrodymas. Kiekvieno atskiro daikto, taigi ir (pagal II d. 10 teor. pr.) žmogaus, galią egzistuoti ir veikti determinuoja tik kitas atskiras daiktas (pagal I d. 28 teor.), kurio prigimtį (pagal II d. 6 teor.) reikia suprasti iš to paties atributo, iš kurio suvokiama žmogaus prigimtis. Tad mūsų veikimo galią, kad ir kaip ji būtų suvokiama, gali determinuoti, taigi palaikyti arba suvaržyti, galia tokio kito atskiro daikto, kuris turi su mumis ką nors bendra, o ne tokio, kurio prigimtis visiškai skirtinga nuo mūsų prigimties. O kadangi gėriu arba blogiu vadiname tai, kas (pagal šios d. 8 teor.) yra džiaugsmo arba sielvarto priežastis, t.y. (pagal III d. 11 teor. past.) kas mūsų veikimo galią didina arba mažina, palaiko arba suvaržo, tai daiktas, kurio prigimtis visiškai skirtinga nuo mūsų prigimties, negali būti mums nei geras, nei blogas. Tai ir reikėjo įrodyti.

30 teorema

Joks daiktas negali būti blogas tuo, ką jis su mūsų prigimtimi turi bendra; bet kiek jis mums blogas, tiek mums yra priešingas.

Įrodymas. Blogiu vadiname tai, kas yra (pagal šios d. 8 teor.) sielvarto priežastis, t.y. (pagal jo apibr., kurį žr. III d. 11 teor. past.) kas mūsų veikimo galią mažina arba suvaržo. Tad jei koks nors daiktas būtų mums blogas tuo, ką jis su mumis turi bendra, tai, vadinasi, daiktas galėtų tai, ką su mumis turi bendra, mažinti arba suvaržyti, o tai (pagal III d. 4 teor.) nesąmonė. Vadinasi, joks daiktas negali būti mums blogas tuo, ką jis su mumis turi bendra; bet, priešingai, kiek jis mums blogas, t.y. (kaip ką tik parodėme) kiek jis gali mūsų veikimo galią mažinti arba suvaržyti, tiek (pagal III d. 5 teor.) mums yra priešingas. Tai ir reikėjo įrodyti.

31 teorema

Kiek koks nors daiktas dera su mūsų prigimtimi, tiek jis būtinai geras.

Įrodymas. Juk kiek koks nors daiktas dera su mūsų prigimtimi, jis (pagal 30 teor.) negali būti blogas. Vadinasi, jis būtinai bus arba geras, arba nei toks, nei toks. Tarus antrąjį atvejį,būtent kad jis nei geras, nei blogas, pagal šios dalies 1 apibrėžimą iš jo prigimties neišplauktų nieko, kas padėtų išsaugoti mūsų prigimtį, t.y. (pagal prielaidą) kas padėtų išsaugoti paties daikto prigimtį; bet tai (pagal III d. 6 teor.) neįmanoma. Vadinasi,

kiek jis dera su mūsų prigimtimi, jis būtinai geras. Tai ir reikėjo įrodyti.

Priedas. Iš to išplaukia, kad kuo labiau koks nors daiktas dera su mūsų prigimtimi, tuo jis mums naudingesnis arba geresnis, ir atvirkščiai – kuo koks nors daiktas mums naudingesnis, tuo labiau jis dera su mūsų prigimtimi. Juk su mūsų prigimtimi nederėdamas jis būtinai skirsis nuo mūsų prigimties arba bus jai priešingas. Jei skirsis, tai (pagal šios d. 29 teor.) negalės būti nei geras, nei blogas; o jei bus priešingas, tai bus priešingas ir tam, kas su mūsų prigimtimi dera, t.y. (pagal 31 teor.) bus priešingas geram, trumpai sakant – blogas. Taigi kas nors gali būti geras tik tiek, kiek dera su mūsų prigimtimi, o todėl kuo labiau koks nors daiktas dera su mūsų prigimtimi, tuo jis naudingesnis, ir atvirkščiai.

32 teorema

Kiek žmones apima pasyvios būsenos, tiek negalima pasakyti, kad jie dera su savo prigimtimi.

Įrodymas. Kai sakoma, kad daiktai dera su savo prigimtimi, tai turima galvoje (pagal III d. 7 teor.), kad jie dera savo galia, o ne negalia arba neigimu, taigi (žr. III d. 3 teor. past.) ir ne pasyvia būsena. Todėl kiek žmones apima pasyvios būsenos, negalima pasakyti, kad jie dera su savo prigimtimi. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Tai ir savaime aišku. Juk kas sako, jog balta ir juoda dera tik tuo, jog nė viena iš jų nėra raudona, tas besąlygiškai tvirtina, jog balta

ir juoda niekuo nedera. Panašiai jei kas sako, jog akmuo ir žmogus dera tik tuo, kad ir vienas, ir kitas yra baigtinis, bejėgis arba neegzistuoja dėl savo prigimties būtinumo, arba, pagaliau, kad juos be galo pranoksta išorinių priežasčių galia, – tas apskritai tvirtina, jog akmuo ir žmogus niekuo nedera. Juk daiktai, kurie dera tik neigimu, kitaip tariant, tuo, ko neturi, iš tikrųjų niekuo nedera.

33 teorema

Žmonės gali skirtis savo prigimtimi, kiek juos užgriūva emocijos, kurios yra pasyvios būsenos; ir šiuo požiūriu vienas ir tas pats žmogus taip pat keičiasi ir būna nepastovus.

Įrodymas. Emocijų prigimties arba esmės negalima paaiškinti vien tik mūsų esme arba prigimtimi (pagal III d. 1 ir 2 apibr.), bet ją reikia apibrėžti galia, t.y. (pagal III d. 7 teor.) išorinių priežasčių prigimtimi, palyginti su mūsų prigimtimi. Todėl pasidaro taip, kad kiekvienos emocijos rūšių yra tiek, kiek yra mus veikiančių objektų rūšių (žr. III d. 56 teor.), ir kad žmones vienas ir tas pats objektas veikia skirtingai (žr. III d. 51 teor.) ir dėl to jie skiriasi savo prigimtimi; pagaliau, kad vieną ir tą patį žmogų (pagal tą pačią III d. 51 teor.) tas pats objektas veikia skirtingai, o todėl žmogus keičiasi ir t.t. Tai ir reikėjo įrodyti.

34 teorema

Kiek žmones užgriūva emocijos, kurios yra pasyvios būsenos, jie gali būti vienas kitam priešiški.

Įrodymas. Žmogus, pavyzdžiui, Petras, gali būti Pauliaus liūdesio priežastis dėl to, kad jis kuo nors panašus į tai, ko Paulius nekenčia (pagal III d. 16 teor.), arba dėl to, kad Petras vienas turi kokį nors daiktą, kurį Paulius taip pat myli (žr. III d. 32 teor. ir jos past.), arba dėl kitų priežasčių (svarbiausias jų žr. III d. 55 teor. past.). Dėl to atsitiks taip (pagal emocijų 7 apibr.), kad Paulius pradės nekęsti Petro, ir, vadinasi (pagal III d. 40 teor. ir jos past.), lengvai atsitiks taip, kad Petras savo ruožtu pradės nekęsti Pauliaus. O todėl (pagal III d. 39 teor.) jie stengsis vienas kitam kenkti, t.y. (pagal šios d. 30 teor.) bus vienas kitam priešiški. Bet sielvarto emocija visada yra pasyvi būsena (pagal III d. 59 teor.). Vadinasi, kiek žmones užgriūva emocijos, kurios yra pasyvios būsenos, jie gali būti vienas kitam priešiški. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Sakiau, jog Paulius nekenčia Petro dėl to, kad įsivaizduoja Petrą turint tai, ką jis pats myli. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad iš to išplaukia, jog jie vienas kitam kenkia todėl, kad myli tą patį, taigi todėl, kad jie dera savo prigimtimi. Jei tai tiesa, tai šios dalies 30 ir 31 teoremos turėtų būti klaidingos. Bet jei panorėsime dalyką ištirti bešališkai, tai pamatysime, jog visa tai visiškai suderinama. Juk šie du vyrai vienas kitam atgrasūs ne dėl savo prigimčių derėjimo, t.y. dėl to, kad myli tą patį, bet dėl to, kad jie vienas nuo kito skiriasi. Juk kadangi jie abu myli tą patį, tai kartu kiekvieno iš jų meilė (pagal III d. 31 teor.) skatinama, t.y. (pagal emocijų 6 apibr.) kartu

skatinamas ir vieno, ir kito džiaugsmas. Todėl jie vienas kitam atgrasūs visai ne dėl to, kad myli tą patį, ir ne dėl derėjimo. Priežastis, kaip sakiau, vien ta, kad tariama, jog prigimtimi jie skiriasi. Juk tariame, kad Petras turi jam jau priklausančio mylimo daikto idėją, o Paulius, priešingai – mylimo ir prarasto daikto idėją. Dėl to ir atsitinka, kad pastarasis liūdi, o pirmasis, priešingai, džiaugiasi, ir tiek jie vienas kitam priešiški. Šitaip lengvai galime parodyti, kad ir kitos neapykantos priežastys priklauso vien tik nuo to, kuo žmonės skiriasi savo prigimtimi, o ne nuo to, kuo jie dera.

35 teorema

Žmonės tik tiek visada būtinai dera savo prigimtimi, kiek jie gyvena vadovaudamiesi protu.

Įrodymas. Kiek žmones užgriūva emocijos, kurios yra pasyvios būsenos, jie savo prigimtimi gali skirtis (pagal šios d. 33 teor.) ir (pagal 34 teor.) būti vienas kitam priešiški. O aktyviais (pagal III d. 3 teor.) žmonės vadinami tik tiek, kiek jie gyvena vadovaudamiesi protu; todėl visa, kas išplaukia iš žmogaus prigimties, kiek ją apibrėžia protas, turi būti suprantama (pagal III d. 2 apibr.) remiantis vien tik žmogaus prigimtimi kaip artimiausia šito priežastimi. Bet kadangi (pagal šios d. 19 teor.) kiekvienas pagal savo prigimties dėsnius jaučia potraukį tam, ką laiko gėriu, ir stengiasi pašalinti tai, ką laiko blogiu, ir, be to, kadangi (pagal II d. 41 teor.) tai, ką protui paliepus

laikome gėriu arba blogiu, būtinai yra gėris arba blogis, tai, vadinasi, žmonės, kiek jie gyvena vadovaudamiesi protu, būtinai daro tik tai, kas būtinai gera žmogaus prigimčiai, taigi ir kiekvienam žmogui, t.y. (pagal šios d. 31 teor. pr.) dera su kiekvieno žmogaus prigimtimi. O todėl žmonės, kiek jie gyvena vadovaudamiesi protu, tarp savęs būtinai visada dera. Tai ir reikėjo įrodyti.

1 priedas. Visatoje nėra jokio pavienio dalyko, kuris žmogui būtų naudingesnis už gyvenime protu besivadovaujantį žmogų. Juk kiekvienam žmogui naudingiausia tai, kas labiausiai dera su jo prigimtimi (pagal 31 teor. pr.), t.y. (tai savaime aišku) žmogus. Bet žmogus (pagal III d. 2 apibr.) veikia visiškai pagal savo prigimties dėsnius tada, kai gyvena vadovaudamasis protu, ir tik tiek jis (pagal 35 teor.) būtinai visada dera su kito žmogaus prigimtimi. Vadinasi, žmogui iš pavienių dalykų nėra nieko naudingesnio už žmogų ir t.t. Tai ir reikėjo įrodyti.

2 priedas. Kai kiekvienas žmogus labiausiai ieško sau naudos, tada žmonės būna vienas kitam naudingiausi. Juk kuo labiau kiekvienas ieško sau naudos ir stengiasi save išsaugoti, tuo jis (pagal šios d. 20 teor.) dorybingesnis arba, o tai tas pat (pagal šios d. 8 apibr.), apdovanotas tuo didesne galia veikti pagal savo prigimties dėsnius, t.y. (pagal III d. 3 teor.) gyventi vadovaujantis protu. O žmonės savo prigimtimi labiausiai dera tada, kai (pagal 35 teor.) gyvena vadovaudamiesi protu. Vadinasi (pagal ankstesnį pr.), žmonės bus vienas

kitam naudingiausi tada, kai kiekvienas labiausiai ieško sau naudos. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Ir pats patyrimas kasdien tokia daugybe iškalbingų pavyzdžių patvirtina tai, ką dabar ką tik pasakėme, jog beveik tapo patarle, kad žmogus žmogui – Dievas. Tačiau retai būna, kad žmonės gyventų vadovaudamiesi protu; viskas jiems susiklostė taip, kad daugiausia jie pavydi ir yra vienas kitam atgrasūs. Vis dėlto jie vargu ar gali gyventi vieniši, tad bemaž visi labai pritaria žinomam žmogaus kaip visuomeninės būtybės apibrėžimui. Ir iš tikrųjų yra taip: žmonių bendruomeninis gyvenimas teikia žymiai daugiau patogumų negu daro žalos. Todėl tegul satyrikai kiek nori išjuokia žmonių reikalus, tegul juos prakeikia teologai, tegul mizantropai kiek galėdami giria atšiaurų ir laukinį gyvenimą, niekina žmones ir žavisi gyvuliais, – patyrimas vis dėlto rodys, kad žmonės vieni kitiems padėdami daug lengviau gali įgyti tai, ko jiems reikia, ir tik jungtinėmis jėgomis gali išvengti visur juos tykančių pavojų, jau nekalbant apie tai, kad žymiai vertingiau ir mūsų pažinimui labiau tinka nagrinėti žmonių, o ne gyvulių veikseną. Bet apie tai plačiau kitoje vietoje.

36 teorema

Dorybingųjų aukščiausiasis gėris bendras visiems, ir visi gali lygiai juo mėgautis.

Įrodymas. Elgtis dorai – tai veikti vadovaujantis protu (pagal šios d. 24 teor.), o visa, ką siekia-

me daryti vadovaudamiesi protu, – tai pažinti (pagal šios d. 26 teor.). O todėl (pagal šios d. 28 teor.) dorybingųjų aukščiausiasis gėris – Dievo pažinimas, t.y. (pagal II d. 47 teor. ir jos past.) gėris, bendras visiems žmonėms, ir jį lygiai gali turėti visi žmonės, būdami vienodos prigimties. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Bet jei kas paklaus: o kas, jei dorybingųjų aukščiausiasis gėris nebūtų bendras visiems? Ar iš to neišplauktų, kaip ir anksčiau (žr. šios d. 34 teor.), kad žmonės, kurie gyvena vadovaudamiesi protu, t.y. (pagal 35 teor.) kiek jie dera savo prigimtimi, būtų vienas kitam priešiški? Atsakymas į tai toks: aukščiausiasis žmogaus gėris yra visiems bendras ne atsitiktinai, tai kyla iš pačios proto prigimties, būtent – išplaukia iš pačios žmogaus esmės, kiek ją apibrėžia protas; ir žmogus negalėtų nei egzistuoti, nei būti suvokiamas, jei neturėtų galios mėgautis šiuo aukščiausiuoju gėriu. Juk (pagal II d. 47 teor.) žmogaus sielos esmei būdinga adekvačiai pažinti amžiną ir begalinę Dievo esmę.

37 teorema

Kiekvienas, kuris yra dorybingas, kitiems linki to paties gėrio, kurio pats siekia, – ir tuo labiau, kuo labiau jis pažino Dievą.

Įrodymas. Žmonės, kiek jie gyvena vadovaudamiesi protu, yra žmogui naudingiausi (pagal šios d. 35 teor. 1 pr.), o todėl (pagal šios d. 19 teor.) vadovaudamiesi protu mes būtinai sieksime, kad

ir kiti žmonės gyventų vadovaudamiesi protu. O gėris, kurio siekia kiekvienas, gyvenantis pagal proto paliepimus, t.y. (pagal šios d. 24 teor.) dorybingas, yra (pagal šios d. 26 teor.) pažinimas. Vadinasi, kiekvienas, kuris yra dorybingas, ir kitiems linki to paties gėrio, kurio trokšta sau. Be to, troškimas, kiek jis priklauso sielai, yra (pagal emocijų 1 apibr.) pati sielos esmė, o sielos esmę (pagal II d. 11 teor.) sudaro pažinimas, apimantis (pagal II d. 47 teor.) Dievo pažinimą, ir be tokio pažinimo ji (pagal I d. 15 teor.) negali nei egzistuoti, nei būti suvokiama. O todėl kuo labiau sielos esmė pažįsta Dievą, tuo stipresnis bus troškimas, kuriuo dorybingasis linki kitam to paties gėrio, kurio pats siekia. Tai ir reikėjo įrodyti.

Kitas įrodymas. Žmogus (pagal III d. 31 teor.) tuo labiau mylės tą gėrį, kurio siekia ir kurį myli, jei matys, kad ir kiti myli tą patį. Todėl (pagal tos pačios teor. pr.) jis sieks, kad ir kiti tą patį mylėtų. O kadangi šis gėris (pagal 36 teor.) bendras visiems ir visi gali juo mėgautis, tai (tuo pačiu pagrindu) jis sieks, kad juo mėgautųsi visi, ir (pagal III d. 37 teor.) tuo labiau, kuo labiau jis juo mėgaujasi. Tai ir reikėjo įrodyti.

1 pastaba. Kas skatinamas tik emocijos siekia, kad kiti mylėtų tai, ką jis myli, ir gyventų pagal jo užgaidas, tas veikia vien tik pagautas įkarščio; todėl jo neapkęs ypač tie, kurių pomėgiai kiti ir kurie dėl to taip pat stengiasi bei pagauti to paties įkarščio siekia, kad kiti, priešingai, gyventų pagal jų užgaidas. Be to, kadangi tas aukščiausiasis gėris, kurio žmonės siekia skatinami emocijos, dažnai būna toks, kad jį turėti gali tik kas nors

vienas, tai dėl to ir atsitinka taip, jog mylinčiųjų nuostatos nebūna pastovios ir, mėgaudamiesi mylimo daikto gyrimu, jie nuogąstauja, kad jais patikės. Užtai kas siekia kitiems vadovauti protingai, tas veikia ne pagautas emocijų, bet humaniškai bei paslaugiai ir itin tvirtai laikosi savo nuostatos.

Be to, kiekvieną troškimą ir poelgį, kurio priežastis mes esame, kiek turime Dievo idėją, kitaip tariant, kiek Dievą pažįstame, aš priskiriu *religingumui*. O troškimą daryti gera, atsirandantį dėl to, kad gyvename vadovaudamiesi protu, vadinu *pareigos jausmu*. Pagaliau žmogaus, kuris gyvena vadovaudamasis protu, troškimą susieti kitus su savimi draugystės ryšiais, vadinu *garbingumu*, o *garbingu* dalyku – tai, ką giria žmonės, kurie gyvenime vadovaujasi protu; ir priešingai, *niekingu* dalyku vadinu tai, kas kliudo užmegzti draugiškus ryšius. Be to, aš taip pat parodžiau, kas sudaro valstybės pagrindus[15].

Toliau, iš to, kas anksčiau pasakyta, lengvai galima įžvelgti tikros dorybės skirtumą nuo negalios, būtent: tikra dorybė yra ne kas kita, kaip gyvenimas vadovaujantis vien tik protu; o todėl negalią sudaro vien tik tai, kad žmogus pasiduoda už jo esantiems daiktams, jų determinuojamas daryti tai, ko reikalauja išorinių daiktų bendra būklė, o ne pati jo prigimtis, imama savaime. Būtent tai žadėjau įrodyti šios dalies 18 teoremos pastaboje. Iš to aiškėja, kad gerai žinomas įstatymas, draudžiantis žudyti gyvulius, labiau grindžiamas tuščiu prietaru ir moteriška pagaila negu sveiku protu. Būtent protas mus moko, kad būtinumas ieškoti naudos susieja mus su žmonėmis, o ne su

gyvuliais arba daiktais, kurių prigimtis skiriasi nuo žmogaus prigimties, – pastarųjų atžvilgiu turime tą pačią teisę, kurią jie turi mūsų atžvilgiu. Negana to, kadangi kiekvieno teisę apibrėžia jo dorybė arba galia, tai žmonių teisė gyvulių atžvilgiu žymiai didesnė negu gyvulių teisė žmonių atžvilgiu. Tačiau aš neneigiu, kad gyvuliai jaučia, bet neigiu, kad dėl to nereikia rūpintis savo nauda, jais naudotis pagal užgaidas ir elgtis su jais taip, kaip mums patogiau; juk jie nepanašūs į mus savo prigimtimi, ir jų emocijos savo prigimtimi skiriasi nuo žmonių emocijų (žr. III d. 57 teor. past.).

Dar lieka paaiškinti, kas teisinga ir kas neteisinga, kas yra nusižengimas ir kas, pagaliau, yra nuopelnas. Bet apie tai žr. antrą pastabą.

2 pastaba. Pirmos dalies priedėlyje žadėjau paaiškinti, kas yra pagyrimas ir smerkimas, nuopelnas ir nusižengimas, kas teisinga ir kas neteisinga. Dėl pagyrimo ir smerkimo, tai juos paaiškinau III d. 29 teoremos pastaboje, o apie kitką reikės čia pasakyti. Bet pirma reikia šį tą pasakyti apie *prigimtinę* ir *pilietinę žmogaus būklę.*

Kiekvienas egzistuoja aukščiausiąja prigimties teise, ir, vadinasi, aukščiausiąja prigimties teise kiekvienas daro tai, kas išplaukia iš jo prigimties būtinumo. O todėl kiekvienas aukščiausiąja prigimties teise sprendžia, kas gera ir kas bloga, savo galva svarsto, kas jam naudinga (žr. šios d. 19 ir 20 teor.), atsikeršija (žr. III d. 40 teor. 2 pr.) ir stengiasi išsaugoti tai, ką myli, bei sunaikinti tai, ko nekenčia (žr. III d. 28 teor.).

Jei žmonės gyventų vadovaudamiesi protu, tai kiekvienas (pagal šios d. 35 teor. 1 pr.) turėtų šią

savo teisę be jokios žalos kitiems. Bet kadangi žmonės (pagal šios d. 4 teor. pr.) priklausomi nuo emocijų, smarkiai pranokstančių žmogaus galią arba dorybę (pagal šios d. 6 teor.), tai dažnai juos patraukia skirtingomis kryptimis (pagal šios d. 33 teor.) ir jie būna vienas kitam priešiški (pagal šios d. 34 teor.), tuo tarpu jiems reikia tarpusavio pagalbos (pagal 35 teor. past.).

Todėl kad žmonės galėtų gyventi santarvėje ir vienas kitam pagelbėti, būtina, kad jie atsisakytų savo prigimtinės teisės ir vienas kitam įsipareigotų nedaryti nieko, kas kitam galėtų būti žalinga. O kaip šitai gali įvykti – t.y. kad žmonės, būtinai priklausomi nuo emocijų (pagal šios d. 4 teor. pr.), nepastovūs ir besikeičiantys (pagal šios d. 33 teor.), gali vienas kitam įsipareigoti ir vienas kitu pasitikėti, – aišku iš šios dalies 7 teoremos ir III d. 39 teoremos, būtent iš to, kad kiekvieną emociją gali suvaržyti tik stipresnė bei jai priešinga emocija ir kad kiekvienas susilaiko nuo žalos darymo kitam, bijodamas dar didesnės žalos sau. Tad šios sutarties pagrindu gali įsitvirtinti visuomenė, jei tik ji pasisavins kiekvieno teisę už save atkeršyti ir spręsti, kas gera ir kas bloga. O todėl ji privalo turėti galią nustatyti bendro gyvenimo tvarką, leisti įstatymus ir juos įtvirtinti ne apeliuodama į protą, kuris (pagal šios d. 17 teor. past.) nepajėgia suvaržyti emocijų, bet grasinimu. Tokia visuomenė, kurią įtvirtina įstatymai ir galia išsaugoti save, vadinama *valstybe*, o tie, kuriuos gina jos teisė, – *piliečiais*.

Iš to nesunkiai suprantame, kad prigimtinėje būklėje nėra nieko, kas vienbalsiai būtų laikoma

gėriu arba blogiu, nes kiekvienas, esantis prigimtinėje būklėje, rūpinasi vien tik savo nauda ir savo nuožiūra, atsižvelgdamas tik į savo naudą, nusprendžia, kas yra gera ir kas bloga, ir joks įstatymas jo nepriverčia paklusti kam nors kitam, išskyrus patį save.

Todėl prigimtinėje būklėje neįmanoma įsivaizduoti nusižengimo; jis įmanomas tik pilietinėje būklėje, kurioje visuotiniu sutikimu nustatoma, kas gera ir kas bloga, ir kiekvienas privalo paklusti valstybei. Tad *nusižengimas* yra ne kas kita, kaip nepaklusimas, kuris dėl to baudžiamas pagal valstybės teisę; ir priešingai – paklusimas laikomas piliečio *nuopelnu*, nes kartu jis pripažįstamas vertu naudotis valstybės gyvenimo teikiamais patogumais. Be to, prigimtinėje būklėje niekas nėra kurio nors daikto savininkas visų sutikimu, ir gamtoje nėra nieko, kas galėtų būti laikoma priklausančiu tam, o ne kitam žmogui, – viskas priklauso visiems. O todėl prigimtinėje būklėje neįmanoma įsivaizduoti jokio noro atiduoti kiekvienam tai, kas jam priklauso, arba iš ko nors atimti tai, kas jam priklauso, t.y. prigimtinėje būklėje nėra nieko, ką būtų galima vadinti *teisingumu* arba *neteisingumu*. Šios sąvokos galimos tik pilietinėje visuomenėje, kurioje visuotiniu sutikimu nusprendžiama, kas priklauso vienam ir kas kitam.

Iš to aišku, kad teisingumas ir neteisingumas, nusižengimas ir nuopelnas yra išorinės sąvokos, o ne atributai, išreiškiantys sielos prigimtį. Bet apie tai pakaks.

38 teorema

Kas žmogaus kūną taip sutvarko, kad jis gali būti daugeriopai veikiamas, arba kas jį įgalina daugeriopai paveikti išorinius kūnus, tas žmogui naudinga, ir tuo naudingiau, kuo kūnas padaromas imlesnis daugeriopiems poveikiams ir labiau gebantis daugeriopai paveikti išorinius kūnus; ir priešingai, žalinga tai, kas kūną daro mažiau šitai gebantį.

Įrodymas. Kuo kūnas labiau šitai geba, tuo labiau siela geba suvokti (pagal II d. 14 teor.). O todėl kas kūną šitaip sutvarko ir padaro jį šitai gebantį, tas būtinai gera arba naudinga (pagal šios d. 26 ir 27 teor.), ir tuo naudingiau, kuo kūnas tampa labiau šitai gebantis; ir priešingai (pagal tą pačią atvirkščią II d. 14 teor. ir šios d. 26 bei 27 teor.), žalinga tai, kas kūną daro mažiau šitai gebantį. Tai ir reikėjo įrodyti.

39 teorema

Kas padeda išsaugoti tą judėjimo ir rimties santykį, kuris yra tarp žmogaus kūno dalių, tas gera; ir priešingai, bloga yra tai, kas žmogaus kūno dalims suteikia kitą tarpusavio judėjimo ir rimties santykį.

Įrodymas. Žmogaus kūnui išsaugoti (pagal II d. 4 post.) reikia daugelio kitų kūnų. O žmogaus kūno formą sudaro tai, kad jo dalys tam tikru pastoviu santykiu perteikia viena kitai savo judėjimus (pagal apibr. prieš 4 lemą, kurią žr. II d. po 13 teor.). Taigi kas padeda išsaugoti tą judėjimo ir rimties santykį, kuris yra tarp žmogaus kūno

dalių, tas išsaugo ir žmogaus kūno formą ir, vadinasi, padaro (pagal II d. 3 ir 6 post.), kad žmogaus kūnas gali būti daugeriopai veikiamas ir pats gali daugeriopai paveikti išorinius kūnus, o todėl (pagal 38 teor.) tai yra gera. Be to, kas žmogaus kūno dalims suteikia kitą judėjimo ir rimties santykį, tas (pagal tą patį II d. apibr.) žmogaus kūno dalims suteikia kitą formą, t.y. (tai savaime aišku ir tai priminėme šios dalies pratarmės pabaigoje) žmogaus kūnas sunaikinamas ir, vadinasi, pasidaro visiškai nepajėgus patirti daugeriopus poveikius, o todėl (pagal 38 teor.) tai yra bloga. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Kiek sielai tai gali būti naudinga arba žalinga, bus aiškinama penktoje dalyje. O čia reikia pažymėti, kad, mano supratimu, kūnas miršta tada, kai jo dalys sutvarkomos taip, kad tarp jų susidaro kitas judėjimo ir rimties santykis. Mat aš nedrįstu neigti, kad žmogaus kūnas išlikus kraujo apytakai ir kitoms savybėms, įgalinančioms kūną laikyti gyvu, vis dėlto gali pakeisti savo prigimtį į kitą, visiškai skirtingą. Nėra jokio pagrindo, kuris mane verstų teigti, kad kūnas miršta tik tada, kai virsta lavonu, nes pats patyrimas, atrodo, įtikina visai kitaip. Iš tikrųjų kartais pasitaiko, jog žmogus taip pasikeičia, kad nelengva pasakyti, jog tai tas pats žmogus. Antai girdėjau pasakojant apie vieną ispanų poetą, kuris susirgo ir nors pasveiko, tačiau savo ankstesnį gyvenimą taip pamiršo, kad savo parašytų apsakymų ir tragedijų nelaikė savomis, ir, žinoma, galėjo būti laikomas suaugusiu kūdikiu, jei būtų pamiršęs ir

gimtąją kalbą. Jei tai atrodo neįtikima, tai ką mums sakyti apie vaikus? Jų prigimtį suaugęs žmogus laiko tokia skirtinga nuo savosios, jog jo nebūtų galima įtikinti, kad ir jis kadaise buvo vaikas, jei jis nespręstų apie save pagal kitus. Tačiau aš linkęs šiuos klausimus palikti neaptartus, kad prietaringiems žmonėms neduočiau medžiagos kelti naujus klausimus.

40 teorema

Kas pravartu žmonių visuomeniniam gyvenimui, kitaip tariant, kas žmones verčia gyventi santarvėje, tas naudinga; ir priešingai – bloga tai, kas valstybėje sukelia nesantaiką.

Įrodymas. Kas verčia žmones gyventi santarvėje, tas kartu verčia gyventi vadovaujantis protu (pagal šios d. 35 teor.), o todėl (pagal šios d. 26 ir 27 teor.) tai gera; ir priešingai (tuo pačiu pagrindu) – bloga tai, kas sukelia nesantaiką. Tai ir reikėjo įrodyti.

41 teorema

Džiaugsmas tiesiogiai nėra blogas, bet yra geras; o sielvartas, priešingai, yra tiesiogiai blogas.

Įrodymas. Džiaugsmas (pagal III d. 11 teor. ir jos past.) yra emocija, kuri kūno veikimo galią didina arba palaiko; o sielvartas, priešingai, yra emocija, kūno veikimo galią mažinanti arba suvaržanti. Todėl (pagal šios d. 38 teor.) džiaugsmas tiesiogiai yra geras ir t.t. Tai ir reikėjo įrodyti.

42 teorema

Linksmumo pertekliaus negali būti, jis – visada geras; ir priešingai – melancholija visada bloga.

Įrodymas. Linksmumas (jo apibr. žr. III d. 11 teor. past.) yra džiaugsmas, kurį, kiek jis būdingas kūnui, sudaro tai, kad visos kūno dalys paveikiamos vienodai, t.y. (pagal III d. 11 teor.) kad kūno veikimo galia padidinama arba palaikoma taip, jog visos jo dalys išlaiko tarp savęs tą patį judėjimo ir rimties santykį; todėl (pagal šios d. 39 teor.) linksmumas visada yra geras ir negali būti jo pertekliaus. O melancholija (jos apibr. žr. taip pat III d. 11 teor. past.) yra sielvartas, kurį, kiek jis būdingas kūnui, sudaro tai, kad kūno veikimo galia visai sumažėja arba suvaržoma; todėl (pagal šios d. 38 teor.) ji visada yra bloga. Tai ir reikėjo įrodyti.

43 teorema

Malonumo perteklius galimas ir jis gali būti blogas; o širdgėla gali būti tiek gera, kiek malonumas arba džiaugsmas yra blogas.

Įrodymas. Malonumas yra džiaugsmas, kurį, kiek jis būdingas kūnui, sudaro tai, kad viena arba kelios kūno dalys paveikiamos labiau už kitas (malonumo apibr. žr. III d. 11 teor. past.). Šios emocijos galia gali būti tokia, kad ji (pagal šios d. 6 teor.) pranoks kitus kūno veiksmus ir tvirtai kūne įsišaknys, ir dėl to jam kliudys būti imliam daugeliui kitų poveikių; todėl ji (pagal šios d.

38 teor.) gali būti bloga. Toliau, širdgėla, kuri, priešingai, yra sielvartas, pati savaime negali būti gera (pagal šios d. 41 teor.). Bet kadangi jos jėgą ir augimą apibrėžia (pagal šios d. 5 teor.) išorinės priežasties galios santykis su mūsų galia, tai (pagal šios d. 3 teor.) mes galime mąstyti be galo daug šios emocijos jėgos laipsnių ir atmainų, taigi mąstyti ją galinčią apriboti malonumą, kad nebūtų jo pertekliaus, ir tuo (pagal šios teoremos pirmą dalį) sukliudyti kūnui tapti mažiau gebančiam, o todėl širdgėla bus gera. Tai ir reikėjo įrodyti.

44 teorema

Galimas meilės ir troškimo perteklius.

Įrodymas. Meilė (pagal emocijų 6 apibr.) yra džiaugsmas, lydimas išorinės priežasties idėjos. Tad malonumas (pagal III d. 11 teor. past.), lydimas išorinės priežasties idėjos, yra meilė, o todėl (pagal 43 teor.) galimas meilės perteklius. Be to, troškimas tuo stipresnis, kuo stipresnė emocija, iš kurios jis kyla (pagal III d. 37 teor.). Todėl kaip emocija (pagal šios d. 6 teor.) gali pranokti kitus žmogaus veiksmus, taip iš tos emocijos kylantis troškimas gali pranokti kitus troškimus, ir dėl to galimas troškimo perteklius, kaip gali būti ir malonumo perteklius, kaip parodėme ankstesnėje teoremoje. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Linksmumą, kurį pavadinau geru daiyku, lengviau įsivaizduoti negu stebėti. Juk emocijos, kurios kasdien mus užgriūva, daugiausia

susijusios su kuria nors kūno dalimi, kuri paveikiama labiau už kitas. Dėl to emocijos dažniausiai būna nesaikingos ir sielą taip patraukia stebėti tik vieną objektą, kad ji nepajėgia mąstyti apie kitus. Ir nors žmonės pasiduoda daugeliui emocijų, o todėl retai pasitaiko, kad žmogų nuolat kankintų viena ir ta pati emocija, vis dėlto netrūksta tokių, kurie atkakliai pasiduoda vienai ir tai pačiai emocijai. Juk matome, jog kartais vienas objektas žmones taip paveikia, kad nors jo dabar ir nėra, vis dėlto jie tiki jį akivaizdžiai esant; ir kai taip atsitinka nemiegančiam žmogui, tai sakome, kad jis kliedi arba pamišęs. Ne mažiau pamišusiais laikomi ir tie, kurie, degdami meile, dieną ir naktį kliedi apie savo mylimąją arba sugulovę, – paprastai jie pajuokiami. Bet kai šykštuolis negalvoja apie nieką kitą, tik apie pelną ir pinigus, o garbėtroška – tik apie šlovę ir t.t., tai nemanoma, jog jie pamišėliai, nes jie paprastai mums atgrasūs ir laikomi vertais neapykantos. Tačiau iš tikrųjų šykštumas, garbės troškimas, paleistuvystė ir t.t. yra pamišimo rūšys, nors prie ligų ir nepriskiriamos.

45 teorema

Neapykanta niekad negali būti gera.

Įrodymas. Nekenčiamą žmogų (pagal III d. 39 teor.) stengiamės sunaikinti, t.y. (pagal šios d. 37 teor.) stengiamės jam padaryti ką nors bloga. Vadinasi, ir t.t. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Reikia pažymėti, kad šioje ir paskesnėse teoremose aš turiu galvoje tik neapykantą žmonėms.

1 priedas. Pavydas, patyčios, panieka, kerštas ir kitos emocijos, susijusios su neapykanta arba iš jos kylančios, yra blogos; tai aišku iš III d. 39 teoremos ir šios dalies 37 teoremos

2 priedas. Visa, kam mes jaučiame potraukį apimti neapykantos, – niekinga ir valstybėje neteisinga. Tai aišku iš III d. 39 teoremos ir iš niekingumo ir neteisingumo apibrėžimo šios dalies 37 teoremos pastaboje.

Pastaba. Tarp patyčių (apie kurias 1 pr. sakiau, kad tai bloga) ir juoko matau didelį skirtumą. Juk juokas, kaip ir pokštas, yra grynas džiaugsmas, ir todėl jis, jei tik ne besaikis, savaime geras (pagal šios d. 41 teor.).

Iš tikrųjų tik rūstus ir liūdnas prietaras gali uždrausti džiaugtis. Juk kodėl labiau dera numalšinti alkį ir troškulį negu išvaikyti melancholiją? Mano požiūris ir įsitikinimas toks: jokia dievybė ir niekas, išskyrus pavyduolį, negali džiaugtis mano negalia ir nesėkme ir laikyti mūsų dorybe ašaras, raudas, baimę ir kitus panašius sielos negalios požymius. Priešingai, kuo didesnį džiaugsmą patiriame, tuo tampame tobulesni, t.y. tuo labiau būtinai tampame dieviškosios prigimties dalyviais. Tad išmintingo vyro dalia – naudotis daiktais ir kiek galima jais mėgautis (tačiau ne iki persisotinimo, nes tai jau ne mėgavimasis). Išmintingam vyrui, sakau, dera pasistiprinti ir atsigaivinti saikingu ir maloniu maistu bei gėrimu, gardžiais kva-

pais, žydinčių augalų žavumu, apdarais, muzika, kūną lavinančiais žaidimais, teatru ir kitais panašiais dalykais, kuriais kiekvienas gali naudotis be jokios žalos kitam. Juk žmogaus kūnas susideda iš daugelio skirtingos prigimties dalių, kurioms nuolat reikia naujo bei įvairaus maisto, kad visas kūnas būtų vienodai parengtas viskam, kas gali išplaukti iš jo prigimties, ir, vadinasi, kad siela taip pat būtų parengta vienu metu suprasti daugelį dalykų. Taigi tokia gyvensena labiausiai dera ir su mūsų principais, ir su įprastine praktika. Todėl jei ir yra kitų gyvensenų, ši gyvensena geriausia ir visokeriopai rekomenduotina, o aiškiau ir plačiau apie tai kalbėti nėra reikalo.

46 teorema

Kas gyvena vadovaudamasis protu, tas kiek galėdamas siekia kitam už jo neapykantą, pyktį, panieką ir t.t. atsilyginti, priešingai, meile arba didžiadvasiškumu.

Įrodymas. Visos neapykantos emocijos blogos (pagal 45 teor. 1 pr.); todėl tas, kuris gyvena vadovaudamasis protu, kiek galėdamas stengsis nepasiduoti neapykantos emocijoms (pagal šios d. 19 teor.) ir, vadinasi (pagal šios d. 37 teor.), sieks, kad ir kitas nepasiduotų šioms emocijoms. Bet (pagal III d. 43 teor.) neapykantą stiprina abipusė neapykanta, ir priešingai – meilė ją gali sunaikinti taip, kad (pagal III d. 44 teor.) ji peraugs į meilę. Vadinasi, kas gyvena vadovaudamasis protu, tas sieks kitam už jo neapykantą ir t.t. atsilyginti, priešingai, meile, t.y. didžiadvasiškumu (jo

apibrėžimą žr. III d. 59 teor. past.). Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Kas už skriaudas nori atkeršyti neapykanta, tas iš tikrųjų gyvena apgailėtinai. O kas, priešingai, stengiasi neapykantą įveikti meile, tas tikrai kovoja džiaugsmingai ir pasitikėdamas savimi; jis vienodai lengvai pasipriešina ir vienam žmogui, ir daugeliui, jam mažiausiai reikia lemties paramos. O kuriuos jis nugali, tie jam nusileidžia džiugūs ir ne praradę jėgas, bet jas papildę. Visa tai taip aiškiai išplaukia iš pačių meilės ir intelekto apibrėžimų, kad tai atskirai įrodyti nėra reikalo.

47 teorema

Vilties ir baimės emocijos pačios savaime negali būti geros.

Įrodymas. Vilties ir baimės emocijų nėra be sielvarto. Juk baimė (pagal emocijų 13 apibr.) yra sielvartas, ir vilties (žr. emocijų 12 ir 13 apibr. paaišk.) nėra be baimės. O todėl (pagal šios d. 41 teor.) šios emocijos negali būti geros pačios savaime, bet jos geros tik tiek, kiek gali (pagal šios d. 43 teor.) apriboti džiaugsmo perteklių. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Čia reikia pridurti, kad šios emocijos nurodo pažinimo trūkumus ir sielos negalią. Dėl šios priežasties ir tikrumas, neviltis, džiugesys bei sąžinės graužatis yra silpnos sielos požymiai. Juk nors tikrumas ir džiugesys yra džiaugsmo emocijos, tačiau jos numato, kad prieš jas buvo sielvar-

tas, būtent viltis ir baimė. Tad kuo labiau siekiame gyventi vadovaudamiesi protu, tuo labiau siekiame kuo mažiau priklausyti nuo vilties, išsivaduoti nuo baimės ir, kiek pajėgiame, valdyti lemtį ir savo veiksmus kreipti vadovaudamiesi patikimais proto patarimais.

48 teorema

Garbstymas ir panieka visada yra blogi.

Įrodymas. Juk šios emocijos (pagal emocijų 21 ir 22 apibr.) priešingos protui, o todėl (pagal šios d. 26 ir 27 teor.) yra blogos. Tai ir reikėjo įrodyti.

49 teorema

Garbstymas lengvai padaro garbstomą žmogų išpuikusį.

Įrodymas. Jei matome, kad kas nors iš meilės pernelyg gerai apie mus mano, tai (pagal III d. 41 teor. past.) pradėsime didžiuotis, kitaip tariant (pagal emocijų 30 apibr.), mus apims džiaugsmas ir lengvai patikėsime tuo gerumu, kuris mums priskiriamas (pagal III d. 25 teor.). O todėl iš meilės sau pradėsime pernelyg gerai apie save manyti, t.y. (pagal emocijų 28 apibr.) lengvai išpuiksime. Tai ir reikėjo įrodyti.

50 teorema

Žmogaus, kuris gyvena vadovaudamasis protu, užuojauta savaime bloga ir nenaudinga.

Įrodymas. Juk užuojauta (pagal emocijų 18 apibr.) yra sielvartas, ir todėl (pagal šios d. 41 teor.) ji savaime bloga. O iš jos išplaukiantį gėrį – būtent mūsų siekimą (pagal III d. 27 teor. past.) žmogų, kurio gailimės, išvaduoti iš nelaimės – siekiame daryti vien tik protui paliepus (pagal šios d. 37 teor.); ir tik protui paliepus galime daryti ką nors, ką tikrai žinome esant gera (pagal šios d. 27 teor.). O todėl žmogaus, kuris gyvena vadovaudamasis protu, užuojauta savaime bloga ir nenaudinga. Tai ir reikėjo įrodyti.

Priedas. Iš to išplaukia, kad žmogus, kuris gyvena vadovaudamasis protu, kiek galėdamas stengsis nepasiduoti užuojautai.

Pastaba. Kas deramai žino, jog viskas yra dieviškosios prigimties būtinumo sekmuo ir vyksta pagal amžinus gamtos dėsnius bei taisykles, tas tikrai neaptiks nieko, kas būtų verta neapykantos, patyčių arba paniekos, ir nė vieno neužjaus, bet stengsis, kiek leidžia žmogaus gebėjimas, kaip sakoma, gerai elgtis ir džiaugtis.

Čia reikia pridurti, kad tas, kurį lengvai apima užuojautos emocija, jaudina ir pravirkdo svetima nelaimė, dažnai daro tai, dėl ko paskui pats atgailauja, – tiek dėl to, kad veikiami emocijos nedarome nieko, ką tikrai žinome esant gera, tiek dėl to, kad mus nesunkiai apgauna netikros ašaros.

Tai aš aiškiai sakau apie žmogų, kuris gyvena vadovaudamasis protu. Juk ko nei protas, nei užuojauta neskatina pagelbėti kitiems, tas teisingai vadinamas nežmonišku, nes (pagal III d. 27 teor.) atrodo nepanašus į žmogų.

51 teorema

Simpatija protui neprieštarauja, bet gali su juo derėti ir iš jo kilti.

Įrodymas. Juk simpatija (pagal emocijų 19 apibr.) yra meilė tam, kuris kitam padarė gera. O todėl ji gali būti būdinga sielai, kiek siela vadinama aktyvia (pagal III d. 59 teor.), t.y. (pagal III d. 3 teor.) kiek ji pažįsta; ir todėl simpatija protui neprieštarauja ir t.t. Tai ir reikėjo įrodyti.

Kitas įrodymas. Kas gyvena vadovaudamasis protu, tas (pagal šios d. 37 teor.) kitam linki to paties gėrio, kurio pats siekia. Todėl kai jis mato, kad kas nors daro kitam gera, šitai palaiko jo siekimą daryti gera, t.y. (pagal III d. 11 teor. past.) jis džiaugsis, be to (pagal prielaidą), tą džiaugsmą lydės to, kuris darė gera kitam, idėja, ir todėl (pagal emocijų 19 apibr.) jis jaus jam simpatiją. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Pasipiktinimas, kaip mes jį apibrėžėme (žr. emocijų 20 apibr.), būtinai yra blogas (pagal šios d. 45 teor.). Bet reikia pažymėti, kad kai aukščiausioji valdžia dėl jai būdingo noro sergėti taiką baudžia pilietį, kuris nuskriaudė kitą, tai aš nesakau, kad ji tuo piliečiu piktinasi, nes ji baudžia jį ne dėl neapykantos sužadinto siekimo jį sunaikinti, bet skatinama pareigos jausmo.

52 teorema

Pasitenkinimas savimi gali kilti iš proto; ir tik tas pasitenkinimas savimi, kuris kyla iš proto, yra pats aukščiausias, koks tik gali būti.

Įrodymas. Pasitenkinimas savimi yra džiaugsmas, kylantis iš to, kad žmogus (pagal emocijų 25 apibr.) apmąsto save ir savo veikimo galią. Bet tikroji žmogaus veikimo galia, kitaip tariant, dorybė, yra pats protas (pagal III d. 3 teor.), kurį žmogus (pagal II d. 40 ir 43 teor.) įžvelgia aiškiai ir tiksliai. Vadinasi, pasitenkinimas savimi kyla iš proto. Be to, apmąstydamas patį save, žmogus aiškiai ir tiksliai, arba adekvačiai, suvokia tik tai, kas išplaukia iš jo veikimo galios (pagal III d. 2 apibr.), t.y. (pagal III d. 3 teor.) kas išplaukia iš jo pažintinės galios. O todėl tik iš tokio savęs apmąstymo kyla aukščiausias, koks tik gali būti, pasitenkinimas savimi. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Pasitenkinimas savimi iš tikrųjų yra visų mūsų lūkesčių viršūnė. Juk (kaip parodėme šios d. 25 teor.) niekas nesiekia išsaugoti savo būtį kokiu nors tikslu. O kadangi šis pasitenkinimas savimi (pagal III d. 53 teor. pr.) dėl pagyrimų vis labiau auga ir sutvirtėja ir, priešingai (pagal III d. 55 teor. pr.), smerkimo vis labiau yra trikdomas, todėl mus labiausiai patraukia pasididžiavimas, ir vargu ar pajėgtume gyventi gėdoje.

53 teorema

Nusižeminimas nėra dorybė, kitaip tariant, jis nekyla iš proto.

Įrodymas. Nusižeminimas (pagal emocijų 26 apibr.) yra sielvartas, kylantis iš to, kad žmogus įžvelgia savo negalią. O kiek žmogus patį save pažįsta teisingu protu, tiek tariama, kad jis

pažįsta savo esmę, t.y. (pagal III d. 7 teor.) savo galią. Todėl jei save apmąstydamas žmogus suvokia kokią nors savo negalią, taip atsitinka ne dėl to, kad jis save pažįsta, bet (kaip parodėme III d. 55 teor.) dėl to, kad jo veikimo galia suvaržoma. O tarę, jog savo negalią žmogus suvokia dėl to, kad pažįsta ką nors už save galingesnį, kurio pažinimas determinuoja jo veikimo galią, mes suvokiame tik tai, kad žmogus pats save tiksliai pažįsta (pagal šios d. 26 teor.), o tai palaiko jo veikimo galią. Todėl nusižeminimas – sielvartas, kylantis iš to, kad žmogus įžvelgia savo negalią, – nekyla iš teisingos įžvalgos, arba proto, ir yra ne dorybė, bet pasyvi būsena. Tai ir reikėjo įrodyti.

54 teorema

Atgaila nėra dorybė, kitaip tariant, ji nekyla iš proto; o tas, kuris atgailauja dėl savo poelgio, dvigubai apgailėtinas arba bejėgis.

Įrodymas. Šios teoremos pirma dalis įrodoma taip pat, kaip ir ankstesnioji teorema. O antra dalis aiški iš paties šios emocijos apibrėžimo (žr. emocijų 27 apibr.). Juk atgailaujantysis pirma leidžiasi nugalimas ydingo troškimo, o paskui sielvarto.

Pastaba. Kadangi žmonės retai gyvena pagal proto paliepimus, šios dvi emocijos – nusižeminimas ir atgaila, o be jų dar viltis ir baimė – teikia daugiau naudos negu žalos; o todėl jeigu jau tenka nusidėti, tai verčiau nusidėti šia linkme. Juk jei bejėgės sielos žmonės visi vienodai būtų išpui-

kę, nieko nesigėdytų ir nieko nesibijotų, tai kokie ryšiai juos galėtų vienyti ir susieti į visumą? Minia baugina, jei tik pati nesibijo[16]. Todėl nenuostabu, kad pranašai, rūpinęsi ne mažumos, bet bendra nauda, primygtinai ragino nusižeminti, atgailauti ir būti nuolankų. Ir iš tikrųjų šioms emocijoms pasidavę žmonės daug lengviau negu kiti gali pasiekti, kad pagaliau gyventų vadovaudamiesi protu, t.y. būtų laisvi ir mėgautųsi palaimintųjų gyvenimu.

55 teorema

Didžiausia puikybė arba silpnadvasiškumas yra visiškas savęs nepažinimas.

Įrodymas. Tai aišku iš emocijų 28 ir 29 apibrėžimų.

56 teorema

Didžiausia puikybė arba silpnadvasiškumas rodo visišką sielos negalią.

Įrodymas. Pirmasis dorybės pagrindas yra (pagal šios d. 22 teor. pr.) savosios būties išsaugojimas, be to (pagal šios d. 24 teor.), vadovaujantis protu. Tad kas savęs nepažįsta, tas nežino visų dorybių pagrindo ir, vadinasi, nepažįsta visų dorybių. Be to, elgtis dorybingai – tai ne kas kita, kaip elgtis vadovaujantis protu (pagal II d. 43 teor.), ir kas elgiasi vadovaudamasis protu, būtinai turi ir žinoti, jog jis elgiasi vadovaudamasis protu. Taigi visiškai paties savęs nepažįstantis ir,

vadinasi (kaip ką tik parodėme), nepažįstantis visų dorybių dorybingai elgiasi mažiausiai, t.y. (tai aišku iš šios d. 8 apibr.) jo siela yra visiškai bejėgė. O todėl (pagal 55 teor.) didžiausia puikybė arba silpnadvasiškumas rodo visišką sielos negalią. Tai ir reikėjo įrodyti.

Priedas. Iš to aiškiausiai išplaukia, kad išpuikėliai ir silpnadvasiai visiškai pasidavę emocijoms.

Pastaba. Tačiau silpnadvasiškumą lengviau galima ištaisyti negu išpuikimą, nes pastarasis yra džiaugsmo emocija, o pirmasis – sielvarto, todėl (pagal šios d. 18 teor.) išpuikimas stipresnis už silpnadvasiškumą.

57 teorema

Išpuikėliui patinka veltėdžių arba pataikūnų draugija, o didžiadvasių žmonių jis nekenčia.

Įrodymas. Puikybė yra (pagal emocijų 28 ir 6 apibr.) džiaugsmas, kylantis iš to, kad žmogus apie save mano pernelyg gerai, ir šią nuomonę išpuikėlis kiek galėdamas stengsis palaikyti (žr. III d. 13 teor. past.). Todėl išpuikėliams patiks veltėdžių arba pataikūnų (jų apibrėžimą praleidau, nes jie per daug gerai žinomi) draugija, o didžiadvasių žmonių, kurie apie juos mano kaip pridera, draugijos vengs. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Per toli nueičiau, jei čia vardyčiau visas iš puikybės kylančias blogybes, nes išpuikėliai pasidavę visoms emocijoms, bet mažiausiai – meilės ir gailesčio.

Bet čia nedera nutylėti, kad išpuikėliu vadinamas ir tas, kuris pernelyg blogai mano apie kitus; o todėl šia prasme puikybę reikėtų apibrėžti kaip džiaugsmą, kylantį iš klaidingos nuomonės, kai žmogus save laiko pranašesniu už kitus. O šiai puikybei priešingą silpnadvasiškumą reikėtų apibrėžti kaip sielvartą, kylantį iš klaidingos nuomonės, kai žmogus tiki esąs prastesnis už kitus. Tai nustatę nesunkiai suprasime, kad išpuikėlis būtinai būna pavydus (žr. III d. 55 teor. past.) ir labiausiai nekenčia tų, kurie labiausiai giriami už savo dorybes; kad jo neapykantą jiems nelengva įveikti meile arba geradarybe (žr. III d. 41 teor. past.) ir kad jam teikia malonumą tik draugija tų, kurie meilikauja jo sielos negaliai ir iš kvailo jį padaro pamišėliu.

Nors silpnadvasiškumas yra puikybės priešybė, tačiau silpnadvasis gana artimas išpuikėliui. Juk kadangi jo sielvartas kyla iš to, kad apie savo negalią jis sprendžia pagal kitų galią arba dorybę, tai jo sielvartas susilpnės, t.y. jis džiaugsis, jei jo vaizduotė atsidės svetimų ydų stebėjimui. Iš to ir kilo žinoma patarlė: „Nelaimingojo paguoda – turėti nelaimės draugų“. Ir priešingai, jis tuo labiau liūdės, kuo labiau save laikys prastesniu už kitus. Dėl to taip ir atsitinka, jog niekas nėra labiau linkęs pavyduliauti, kaip silpnadvasiai, ir jog jie stengiasi žmonių poelgius įsidėmėti labiau tam, kad pasmerktų, o ne kad pataisytų, ir, pagaliau, jog jie giria tik silpnadvasiškumą ir juo didžiuojasi, tačiau taip, kad vis dėlto atrodytų silpnadvasiai. Ir visa tai išplaukia iš šios emocijos taip pat būti-

nai, kaip iš trikampio prigimties išplaukia, kad trys jo kampai lygūs dviem statiesiems.

Jau sakiau, kad šias ir panašias emocijas vadinu blogomis tik naudos žmogui požiūriu. Bet gamtos dėsniai apima bendrą gamtos tvarką, kurios dalis yra žmogus, – tai aš čia pažymėjau prabėgomis, kad kas nors nepamanytų, esą aš čia norėjau pakalbėti apie žmonių ydas ir absurdiškus poelgius, o ne parodyti daiktų prigimtį ir savybes. Juk, kaip sakiau trečios dalies pratarmėje, žmogaus emocijas ir jų savybes aš aptariu lygiai taip pat, kaip kitus natūralius dalykus. Ir iš tikrųjų žmogaus emocijos rodo jei ne žmogaus galią ir mokėjimą, tai gamtos galią ir mokėjimą ne mažiau negu daugelis kitų dalykų, kuriais gėrimės ir kurių stebėjimu mėgaujamės.

Tad ir toliau nurodau apie emocijas tai, kas žmonėms teikia naudą arba kas jiems padaro žalą.

58 teorema

Pasididžiavimas nepriešarauja protui, bet gali iš jo kilti.

Įrodymas. Tai aišku iš emocijų 30 apibrėžimo ir iš garbingumo apibrėžimo, kurį žr. šios dalies 37 teoremos 1 pastaboje.

Pastaba. Vadinamasis tuščias pasididžiavimas yra pasitenkinimas pačiu savimi, palaikomas tik minios nuomonės, kuriai išnykus išnyksta ir pats pasitenkinimas savimi, t.y. (pagal šios d. 52 teor.) tas aukščiausiasis gėris, kurį kiekvienas myli. Todėl ir būna taip, kad kas didžiuojasi minios nuo-

mone, tas kasdien rūpinasi, stengiasi ir mėgina išsaugoti savo reputaciją. Juk minia permainin̄ga ir nepastovi, o todėl jeigu reputacija nepalaikoma, ji greitai dingsta. Negana to, kadangi visi gviešiasi minios pritarimo, tai kiekvienas nesunkiai sužlugdo kito reputaciją. Iš tos kovos dėl gėrio, laikomo aukščiausiuoju, kyla didžiulis geismas vienas kitą bet kokiu būdu prispausti, ir tas, kuris galų gale nugali, labiau didžiuojasi tuo, kad kitam pakenkė, negu tuo, kad įgijo naudos. Tad toks pasididžiavimas arba pasitenkinimas savimi iš tikrųjų yra tuščias, nes tai – joks pasitenkinimas.

Ką reikia pasakyti apie gėdą, tą lengvai galima išvesti iš to, ką pasakėme apie gailestį ir atgailą. Čia tik priduriu, kad tiek užuojauta, tiek gėda, nors ir nėra dorybės, vis dėlto yra geros, kiek parodo, kad gėdą jaučiančiam žmogui būdingas noras gyventi garbingai, – lygiai kaip širdgėla vadinama gera tiek, kiek parodo, jog sužalota dalis dar nesupuvusi. Todėl nors žmogus, kuris gėdijasi kurio nors poelgio, tikrai apimtas sielvarto, vis dėlto jis tobulesnis už begėdį, nejaučiantį jokio noro gyventi garbingai.

Tad šitai aš ketinau pažymėti apie džiaugsmo ir sielvarto emocijas. O dėl troškimų, tai jie, žinoma, būna geri arba blogi priklausomai nuo to, ar kyla iš gerų, ar iš blogų emocijų. Bet jie visi, kiek jie mumyse gimsta iš emocijų, kurios yra pasyvios būsenos, iš tikrųjų yra akli (tai lengvai galima išvesti iš to, ką pasakėme šios d. 44 teor. past.) ir būtų beverčiai, jei žmones būtų lengva paskatinti gyventi vien tik pagal proto paliepimą, – tai dabar trumpai ir parodysiu.

59 teorema

Visiems veiksmams, kuriems mus determinuoja emocija, kuri yra pasyvi būsena, mus ir be emocijos gali determinuoti protas.

Įrodymas. Protingai veikti yra ne kas kita, kaip (pagal III d. 3 teor. ir 2 apibr.) daryti tai, kas išplaukia iš mūsų prigimties paimtos pačios savaime būtinumo. O sielvartas tiek blogas, kiek (pagal šios d. 41 teor.) šią veikimo galią mažina arba suvaržo. Vadinasi, šios emocijos mes negalime būti determinuoti jokiam veiksmui, kurio negalėtume atlikti vadovaudamiesi protu. Be to, džiaugsmas būna blogas tik tiek, kiek jis žmogui kliudo gebėti veikti (pagal šios d. 41 ir 43 teor.). O todėl šiuo atžvilgiu taip pat negalime būti determinuoti jokiam veiksmui, kurio negalėtume atlikti vadovaudamiesi protu. Pagaliau, kiek džiaugsmas būna geras, tiek jis dera su protu (nes jį sudaro tai, kad žmogaus veikimo galia padidėja arba yra palaikoma); ir jis yra pasyvi būsena tik tiek, kiek žmogaus veikimo galia neišauga tiek, kad jis adekvačiai suvoktų save ir savo poelgius (pagal III d. 3 teor. ir jos past.). Todėl jei džiaugsmo apimtas žmogus pasidarytų toks tobulas, kad adekvačiai suvoktų save ir savo veiksmus, tai netgi labiau gebėtų atlikti tuos veiksmus, kuriuos jis geba atlikti jau vien determinuotas emocijų, kurios yra pasyvios būsenos. Bet visos emocijos susijusios su džiaugsmu, sielvartu arba troškimu (žr. emocijų 4 apibr. paaišk.), o troškimas (pagal emocijų 1 apibr.) yra ne kas kita, kaip pats siekimas veikti. Vadinasi, visiems veiksmams, kuriems mus

determinuoja emocija, kuri yra pasyvi būsena, mus ir be emocijos gali determinuoti vien tik protas. Tai ir reikėjo įrodyti.

Kitas įrodymas. Kiekvienas veiksmas blogu vadinamas tiek, kiek jis kyla dėl to, kad esame apimti neapykantos arba kurios nors kitos blogos emocijos (žr. šios d. 45 teor. pr.). Tačiau joks veiksmas, imamas pats savaime, nėra nei geras, nei blogas (tai parodėme šios dalies pratarmėje), bet vienas ir tas pats poelgis būna tai geras, tai blogas. Vadinasi, tam pačiam veiksmui, kuris kartais būna blogas, arba kyla iš kurios nors blogos emocijos, mus gali skatinti protas (pagal šios d. 19 teor.). Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Pavyzdys tai paaiškins suprantamiau. Antai smogimo veiksmas, imamas fiziškai ir kai žiūrime tik to, kad žmogus pakelia ranką, suspaudžia kumštį ir visą ranką su jėga nuleidžia žemyn, yra gebėjimas, suvokiamas iš žmogaus kūno sandaros. Tad jei pykčio ar neapykantos skatinamas žmogus save determinuoja suspausti kumštį arba pakelti ranką, tai, kaip parodėme antroje dalyje, šitai įvyksta dėl to, kad vienas ir tas pats veiksmas gali būti susietas su bet kurių daiktų vaizdais. O todėl daiktų – tiek neaiškiai, tiek aiškiai ir tiksliai suvokiamų – vaizdai mus gali determinuoti vienam ir tam pačiam veiksmui. Tad pasirodo, kad kiekvienas iš emocijos, kuri yra pasyvi būsena, kylantis troškimas neturėtų jokios vertės, jei žmonės galėtų vadovautis protu.

Dabar matome, kodėl iš emocijos, kuri yra pasyvi būsena, kylantį troškimą pavadinome aklu.

60 teorema

Troškimas, kylantis iš tokio džiaugsmo arba sielvarto, kuris paveikia vieną arba kelias, bet ne visas kūno dalis, nesusijęs su viso žmogaus nauda.

Įrodymas. Tarkime, pavyzdžiui, jog kūno *A* dalis kokios nors išorinės priežasties jėgos taip sustiprinama, kad vyrauja kitų dalių atžvilgiu (žr. šios d. 6 teor.). Ši dalis nesieks netekti savo jėgos tam, kad kitos kūno dalys atliktų savo paskirtį, – juk jai reikėtų turėti jėgą arba galią netekti savo jėgų, o tai (pagal III d. 6 teor.) nesąmonė. Taigi toji dalis, vadinasi (pagal III d. 7 ir 12 teor.), ir siela sieks išsaugoti šią būseną, o todėl troškimas, kylantis iš tokios džiaugsmo emocijos, nesusijęs su visuma. O jei tariama, priešingai, jog dalis *A* suvaržoma taip, kad įsivyrauja kitos dalys, tai tuo pačiu būdu įrodoma, kad ir iš sielvarto kylantis troškimas nesusijęs su visuma. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Tad kadangi (pagal šios d. 44 teor. past.) džiaugsmas dažniausiai paveikia vieną kūno dalį, tai mes dažniausiai siekiame išsaugoti savo būtį neatsižvelgdami į savo bendrą sveikatą. Dar reikia pridurti, kad mus labiausiai apėmę troškimai susiję su esamuoju, o ne su būsimuoju laiku.

61 teorema

Iš proto kylantis troškimas negali būti besaikis.

Įrodymas. Troškimas, imamas apskritai, yra (pagal emocijų 1 apibr.) pati žmogaus esmė, kiek

ji įsivaizduojama determinuota bet kokiu būdu ką nors veikti. Todėl iš proto kylantis troškimas, t.y. (pagal III d. 3 teor.) mumyse, kiek esame aktyvūs, gimstantis troškimas, yra pati žmogaus esmė arba prigimtis, kiek ji suvokiama determinuota daryti tai, kas adekvačiai suvokiama remiantis vien tik žmogaus esme (pagal III d. 2 apibr.). Tad jei šis troškimas galėtų būti besaikis, tai, vadinasi, žmogaus prigimtis, imama pati savaime, galėtų save pranokti, kitaip tariant, galėtų daugiau negu gali, o tai aiškus prieštaravimas. Ir todėl šis troškimas negali būti besaikis. Tai ir reikėjo įrodyti.

62 teorema

Kiek siela daiktus suvokia proto paliepimu, ji patiria vienodą emociją, nesvarbu, ar tai bus būsimo, ar buvusio, ar esamo daikto idėja.

Įrodymas. Ką siela suvokia vadovaudamasi protu, visa tai ji suvokia tuo pačiu amžinybės arba būtinumo požiūriu (pagal II d. 44 teor. 2 pr.) ir (pagal II d. 43 teor. ir jos past.) taip pat tikrai. Todėl ar tai bus būsimo, ar buvusio, ar esamo daikto idėja, siela daiktą suvokia taip pat būtinai ir taip pat tikrai; ir ar tai bus būsimo, ar buvusio, ar esamo daikto idėja, ji (pagal II d. 41 teor.) vis dėlto bus vienodai teisinga, t.y. (pagal II d. 4 apibr.) vis dėlto visada turės tos pačios adekvačios idėjos savybes. O todėl, kiek siela daiktus suvokia proto paliepimu, ji patiria vienodą emociją, nesvarbu, ar tai bus būsimo, ar buvusio, ar esamo daikto idėja. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Jei mes galėtume adekvačiai pažinti daiktų trukmę ir protu nustatyti jų egzistavimo laiką, tai būsimus daiktus suvoktume su ta pačia emocija kaip ir esamus, ir siela siektų įsivaizduojamo būsimo gėrio lygiai taip pat, kaip siekia esamo, ir, vadinasi, ji dėl didesnio būsimo gėrio būtinai atsisakytų mažesnio esamo gėrio ir, kaip tuojau įrodysime, visai nesiektų to, kas dabar gera, bet yra kokio nors būsimo blogio priežastis.

Bet daiktų trukmę (pagal II d. 31 teor.) mes galime pažinti tik visai neadekvačiai ir daiktų egzistavimo laiką (pagal II d. 44 teor. past.) nustatome vien tik vaizduote, kurią esamo ir būsimo daikto vaizdas veikia nevienodai. Todėl atsitinka taip, kad mūsų teisingas gėrio ir blogio pažinimas būna tik abstraktus arba bendro pobūdžio, o sprendinys, kurį išsakome apie daiktų tvarką ir priežasčių ryšį, idant galėtume apibrėžti, kas mums dabar gera ir bloga, būna veikiau įsivaizduojamas negu realus. O todėl nenuostabu, kad iš gėrio ir blogio pažinimo kylantis troškimas, kiek jis nukreiptas į ateitį, lengvai gali būti suvaržytas dabar malonių daiktų troškimo, – apie tai žr. šios dalies 16 teoremą.

63 teorema

Kas vadovaujasi baime ir daro gera, kad išvengtų blogio, tas nesivadovauja protu.

Įrodymas. Visos emocijos, būdingos sielai, kiek ji aktyvi, t.y. (pagal III d. 3 teor.) būdingos protui, tėra džiaugsmo ir troškimo emocijos (pagal III d.

59 teor.), o todėl (pagal emocijų 13 apibr.) kas vadovaujasi baime ir daro gera bijodamas blogio, tas nesivadovauja protu. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Prietaringi žmonės, kurie labiau moka smerkti ydas negu mokyti dorybių ir stengiasi ne vadovauti žmonėms protu, bet laikyti juos baimėje taip, kad jie veikiau vengtų blogio negu mylėtų dorybes, siekia tik to, kad ir kiti būtų tokie pat apgailėtini kaip jie patys. O todėl nenuostabu, kad dauguma jų būna žmonėms atgrasūs ir nepakenčiami.

Priedas. Iš proto kylančiu troškimu tiesiogiai siekiame gėrio ir netiesiogiai vengiame blogio.

Įrodymas. Juk iš proto kylantis troškimas gali kilti (pagal III d. 59 teor.) tik iš džiaugsmo emocijos, kuri nėra pasyvi būsena, t.y. iš džiaugsmo, kuris (pagal šios d. 61 teor.) negali būti besaikis, o ne iš sielvarto. Ir todėl toks troškimas (pagal šios d. 8 teor.) kyla iš gėrio, o ne iš blogio pažinimo; taigi vadovaudamiesi protu tiesiogiai trokštame gėrio ir tik tiek vengiame blogio. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Šį priedą paaiškinsime ligonio ir sveiko žmogaus pavyzdžiu. Bijodamas mirties, ligonis valgo tai, kuo bjaurisi; o sveikas žmogus maistu džiaugiasi ir šitaip mėgaujasi gyvenimu geriau negu tada, jei bijotų mirties ir tiesiogiai siektų jos išvengti. Taip ir teisėjas, kuris nuteisia mirti ne iš neapykantos arba pykčio ir t.t., bet iš meilės visuomenės gerovei, vadovaujasi vien tik protu.

64 teorema

Blogio pažinimas yra neadekvatus pažinimas.

Įrodymas. Blogio pažinimas (pagal šios d. 8 teor.) yra pats sielvartas, kiek jį įsisąmoniname. O sielvartas (pagal emocijų 3 apibr.) yra perėjimas iš didesnio tobulumo į mažesnį, ir dėl to jo negalima suprasti remiantis pačia žmogaus esme (pagal III d. 6 ir 7 teor.). Todėl (pagal III d. 2 apibr.) jis yra pasyvi būsena, priklausanti nuo neadekvačių idėjų (pagal III d. 3 teor.), ir, vadinasi (pagal II d. 29 teor.), jo pažinimas, būtent blogio pažinimas, yra neadekvatus. Tai ir reikėjo įrodyti.

Priedas. Iš to išplaukia, kad jei žmogaus sielos idėjos būtų tik adekvačios, siela nesusidarytų jokios blogio sąvokos.

65 teorema

Vadovaudamiesi protu, iš dviejų gėrių laikysimės didesnio, o iš dviejų blogių – mažesnio.

Įrodymas. Gėris, kuris mums kliudo mėgautis didesniu gėriu, iš tikrųjų yra blogis, nes daiktai vadinami blogais arba gerais (kaip parodėme šios dalies pratarmėje) tik kiek juos vieną su kitu lyginame, ir (tuo pačiu pagrindu) mažesnis blogis iš tikrųjų yra gėris. Todėl (pagal 64 teor. pr.) vadovaudamiesi protu sieksime arba laikysimės tik didesnio gėrio ir mažesnio blogio. Tai ir reikėjo įrodyti.

Priedas. Vadovaudamiesi protu, laikysimės mažesnio blogio didesnio gėrio labui ir nepaisysime

mažesnio gėrio, kuris yra didesnio blogio priežastis. Juk blogis, čia vadinamas mažesniu, iš tikrųjų yra gėris ir, atvirkščiai, mažesnis gėris yra blogis. Todėl (pagal šios d. 63 teor. pr.) sieksime pirmojo ir nepaisysime antrojo. Tai ir reikėjo įrodyti.

66 teorema

Vadovaudamiesi protu, sieksime didesnio būsimo gėrio vietoj mažesnio esamo ir mažesnio esamo blogio vietoj didesnio būsimo.

Įrodymas. Jei siela galėtų adekvačiai pažinti būsimą dalyką, tai ji (pagal šios d. 62 teor.) būsimam dalykui patirtų tą pačią emociją kaip ir esamam. Todėl kiek atsižvelgiame į patį protą – šioje teoremoje numatoma, kad taip ir darome, – nėra jokio skirtumo, ar tariamas būsimas, ar esamas didesnis gėris arba blogis. O todėl (pagal 65 teor.) sieksime didesnio būsimo gėrio vietoj mažesnio esamo ir t.t. Tai ir reikėjo įrodyti.

Priedas. Vadovaudamiesi protu, sieksime mažesnio esamo blogio, kuris yra didesnio būsimo gėrio priežastis, ir nepaisysime mažesnio esamo gėrio, kuris yra didesnio būsimo blogio priežastis.

Šio priedo santykis su 66 teorema toks pat, kaip 65 teoremos priedo santykis su pačia 65 teorema.

Pastaba. Jei šiuos teiginius palyginsime su tuo, ką šioje dalyje išdėstėme apie emocijų jėgas iki 18 teoremos, tai lengvai matysime, kuo žmogus, kuris vadovaujasi vien tik emocija arba nuomone,

skiriasi nuo to, kuris vadovaujasi protu. Juk pirmasis norom nenorom daro tai, ko visai nežino; o antrasis paklūsta tik sau pačiam ir daro tik tai, ką laiko svarbiausiu dalyku gyvenime ir ko jis dėl to labiausiai trokšta. Todėl pirmąjį aš vadinu vergu, o antrąjį – laisvu žmogumi. Norėčiau šį bei tą pasakyti apie pastarojo charakterį ir gyvenseną.

67 teorema

Laisvas žmogus apie nieką tiek mažai nemąsto kaip apie mirtį, ir jo išmintį sudaro ne mirties, bet gyvenimo apmąstymas.

Įrodymas. Laisvas žmogus, t.y. gyvenantis vien tik pagal proto paliepimą, nesivadovauja mirties baime (pagal šios d. 63 teor.), bet tiesiogiai trokšta gėrio (pagal tos pačios teor. pr.), t.y. (pagal šios d. 24 teor.) siekia veikti, gyventi, išsaugoti savo būtį vadovaudamasis naudos sau ieškojimu. O todėl jis apie nieką nemąsto tiek mažai kaip apie mirtį, o jo išmintį sudaro gyvenimo apmąstymas. Tai ir reikėjo įrodyti.

68 teorema

Jei žmonės gimtų laisvi, tai jie nesusidarytų jokios blogio ir gėrio sąvokos, kol liktų laisvi.

Įrodymas. Sakiau, kad laisvas yra tas, kuris vadovaujasi vien tik protu. Todėl kas gimsta laisvas ir lieka laisvas, tas turi tik adekvačias idėjas, ir dėl to jis (pagal šios d. 64 teor. pr.) neturi blogio sąvokos ir, vadinasi, neturi gėrio sąvokos (nes gė-

rio ir blogio sąvokos susijusios). Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Iš šios dalies 4 teoremos aišku, kad šios teoremos hipotezė klaidinga ir gali būti priimta tik tiek, kiek atsižvelgiame vien tik į žmogaus arba, veikiau, Dievo prigimtį – ne kiek jis begalinis, bet kiek jis tik yra žmogaus egzistavimo priežastis.

Atrodo, kad šitai ir kita, ką jau įrodėme, pranešė Mozė toje pirmojo žmogaus istorijoje. Juk joje nekalbama apie jokią kitą Dievo galią, o tik apie tą, kuria jis sukūrė žmogų, t.y. galią, kuria jis rūpinosi vien tik žmogaus nauda. Šia prasme pasakojama, kad Dievas laisvam žmogui uždraudė skanauti nuo gėrio ir blogio pažinimo medžio ir kad kai tik jis paskanavo, tuoj pat ėmė labiau bijoti mirties negu trokšti gyventi. Be to, kai žmogus susirado žmoną, visiškai atitikusią jo prigimtį, tai sužinojo, kad gamtoje jam negali būti nieko už ją naudingesnio; bet kai paskui patikėjo, jog gyvuliai į jį panašūs, tuoj pat pradėjo mėgdžioti jų emocijas (žr. III d. 27 teor.) ir netekti savo laisvės. Paskui laisvę sugrąžino patriarchai, vadovaudamiesi Kristaus dvasia, t.y. Dievo idėja, tik nuo kurios priklauso, kad žmogus būtų laisvas ir kitiems žmonėms linkėtų to paties gėrio, kurio pats trokšta, kaip jau anksčiau (šios d. 37 teor.) parodėme.

69 teorema

Vienodai didelė laisvo žmogaus jėga pastebima ir tada, kai jis vengia pavojų, ir kai juos įveikia.

Įrodymas. Emociją (pagal šios d. 7 teor.) gali suvaržyti ir sunaikinti tik priešinga ir stipresnė emocija. O akla drąsa ir baimė – emocijos, kurias galima suvokti kaip vienodai stiprias (pagal šios d. 5 ir 3 teor.). Vadinasi, reikės didelės sielos jėgos arba charakterio stiprybės (jos apibrėžimą žr. III d. 59 teor. past.) pažaboti tiek drąsai, tiek baimei, t.y. (pagal emocijų 40 ir 41 apibr.) laisvas žmogus su vienoda sielos jėga ir vengia pavojų, ir siekia juos įveikti. Tai ir reikėjo įrodyti.

Priedas. Tad pabėgimas laiku laikomas tokiu pat dideliu laisvo žmogaus narsumu, kaip ir mūšis; kitaip tariant, laisvas žmogus pasirenka pabėgimą taip pat narsiai arba sąmoningai, kaip ir kautynes.

Pastaba. III d. 59 teoremos pastaboje paaiškinau, kas yra narsumas ir kaip aš jį suprantu. O pavojumi laikau visa tai, kas gali būti kokio nors blogio priežastis – sielvarto, neapykantos, nesantaikos ir t.t.

70 teorema

Gyvendamas tarp tamsuolių, laisvas žmogus kiek galėdamas stengiasi vengti jų geradarybių.

Įrodymas. Kiekvienas savo nuožiūra sprendžia, kas yra gera (žr. III d. 39 teor. past.). Taigi tamsuolis, kam nors padaręs geradarybę, ją vertins savo nuožiūra ir jei pastebės, kad tas, kuriam ją padarė, geradarybę mažiau vertina, tai liūdės (pagal III d. 42 teor.). O laisvas žmogus (pagal šios d. 37 teor.) stengiasi kitus žmones su savimi susieti

draugyste ir ne atsimokėti žmonėms tokiomis pačiomis geradarybėmis atsižvelgdamas į jų emocijas, bet vadovautis ir kitiems vadovauti laisva proto nutartimi ir daryti tik tai, ką jis pats pripažįsta esant svarbiausia. Vadinasi, laisvas žmogus, kad neužsitrauktų tamsuolių neapykantos ir kad pasiduotų ne jų potraukiams, bet vien tik protui, kiek galėdamas stengsis vengti jų geradarybių.

Pastaba. Sakau „kiek galėdamas". Juk nors tie žmonės tamsuoliai, vis dėlto jie – žmonės, kurie būtinais atvejais pajėgia suteikti žmogišką pagalbą, už kurią nėra vertingesnės. O todėl dažnai tenka būtinai priimti jų geradarybę ir, vadinasi, jiems atsidėkoti skaitantis su jų nuovoka. Būtina pridurti, kad ir vengiant geradarybių reikia būti apdairiam, idant neatrodytų, jog juos niekiname arba iš šykštumo nuogąstaujame, kad teks atsilyginti, nes šitaip vengdami jų neapykantos kartu juos užgauname. Todėl vengiant geradarybių reikia žiūrėti naudos ir garbingumo.

71 teorema

Tik laisvi žmonės būna vienas kitam dėkingiausi.

Įrodymas. Tik laisvi žmonės vienas kitam naudingiausi, juos sieja didžiausias draugystės būtinumas (pagal šios d. 35 teor. ir jos 1 pr.), ir vienodai skatinami meilės jie stengiasi vienas kitam daryti gera (pagal šios d. 37 teor.). O todėl (pagal emocijų 34 apibr.) tik laisvi žmonės būna vienas kitam dėkingiausi. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Žmonių, skatinamų aklo troškimo, dėkingumas vienas kitam daugiausia yra ne dėkingumas, bet veikiau derėjimasis arba koketavimas.

Savo ruožtu nedėkingumas nėra emocija. Tačiau jis niekingas, nes daugiausia parodo, jog žmogus per daug apimtas neapykantos, pykčio, puikybės arba šykštumo ir t.t. Juk tas, kuris dėl savo kvailumo nežino, kaip už dovanas atsidėkoti, nėra nedėkingas, o juo labiau – tas, kurio paleistuvės dovanos nepalenkia tarnauti jos geiduliui arba vagies dovanos – paslėpti jo pavogtus daiktus arba padaryti ką nors panašaus. Juk toks žmogus, priešingai, parodo savo dvasios stiprybę – jis nesileis paperkamas jokiomis dovanomis savo arba bendrai pražūčiai.

72 teorema

Laisvas žmogus niekada nesielgia klastingai, bet visada elgiasi sąžiningai.

Įrodymas. Jei laisvas žmogus ką nors darytų klastingai, tai, būdamas laisvas, jis tai darytų protui paliepus (juk tik šia prasme jį vadiname laisvu); tokiu atveju klastingas elgesys būtų dorybė (pagal šios d. 24 teor.), ir, vadinasi (pagal tą pačią teor.), siekiant išsaugoti savo būtį kiekvienam būtų parankiau elgtis klastingai, t.y. (tai savaime aišku) žmonėms būtų parankiau tarpusavyje sutarti tik žodžiais, o iš tikrųjų būti priešiškiems; o tai (pagal šios d. 31 teor. pr.) nesąmonė. Vadinasi, laisvas žmogus ir t.t. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Į klausimą „Jei žmogus neištikimybe galėtų išvengti mirtino pavojaus, argi protas jam,

kad išsaugotų savo būtį, nepatartų būti neištikimam?“ atsakyčiau taip: jei protas šitai patartų, tai patartų šitai visiems žmonėms, taigi protas apskritai patartų žmonėms tik klastingai susitarus suvienyti savo jėgas ir turėti bendras teises, t.y. iš tikrųjų bendrų teisių neturėti; o tai nesąmonė.

73 teorema

Žmogus, kuris vadovaujasi protu, laisvesnis valstybėje gyvendamas pagal bendruosius nutarimus negu gyvendamas vienišas, kai paklūsta vien tik sau.

Įrodymas. Žmogus, kuris vadovaujasi protu, paklūsta (pagal šios d. 63 teor.) ne iš baimės, bet siekdamas išsaugoti savo būtį proto paliepimu, t.y. (pagal šios d. 66 teor. past.) siekdamas gyventi laisvai, nori laikytis bendro gyvenimo ir naudos reikalavimų (pagal šios d. 37 teor.) ir, vadinasi (kaip parodėme 37 teor. 2 pr.), gyventi pagal bendruosius valstybės įstatymus. Vadinasi, žmogus, kuris vadovaujasi protu, kad gyventų kuo laisviau, trokšta laikytis bendrųjų valstybės įstatymų. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Šios ir panašios pastabos, kurias išsakėme apie tikrąją žmogaus laisvę, kalba apie charakterio stiprybę, t.y. (pagal III d. 59 teor. past.) narsumą ir didžiadvasiškumą. Nemanau, kad čia reikėtų atskirai įrodyti visas stipraus charakterio savybes, o juo labiau įrodyti tai, kad stipraus charakterio žmogus niekam nejaučia neapykantos, su niekuo nesipyksta, nepavydi, nesipiktina, nė vie-

no neniekina ir kuo mažiausiai puikuojasi. Juk šitai ir visa kita, kas būdinga teisingam gyvenimui ir religingumui, lengvai galima išvesti iš šios dalies 37 ir 46 teoremų, būtent iš to, kad neapykantą reikia įveikti, priešingai, meile ir kad kiekvienas, kuris vadovaujasi protu, ir kitiems linki to paties gėrio, kurio pats trokšta.

Čia dar reikia pridurti tai, ką pažymėjome šios dalies 50 teoremos pastaboje ir kitose vietose, būtent jog stipraus charakterio žmogus pirmiausia turi omenyje tai, kad viskas, žinoma, išplaukia iš dieviškosios prigimties būtinumo; o todėl visa, ką jis mano esant atgrasu ir bloga ir kas, be to, jam atrodo nedora, siaubinga, neteisinga ir niekinga, kyla iš to, kad jis pačius daiktus suvokia sujauktai, nerišliai ir neaiškiai. Dėl šios priežasties jis pirmiausia stengiasi suvokti daiktus tokius, kokie jie yra patys savaime, ir pašalinti kliūtis, trukdančias teisingai pažinti, – neapykantą, pyktį, pavydą, patyčias, puikybę ir kitus panašius dalykus, kuriuos aptarėme ankstesnėse teoremose. Todėl, kaip sakėme, jis kiek galėdamas sieks gerai elgtis ir džiaugtis. O kiek įstengia žmogaus dorybė šito siekdama ir ką ji geba, parodysiu kitoje dalyje.

PRIEDĖLIS

To, ką šioje dalyje pateikiau apie teisingą gyvenimo būdą, neišdėsčiau taip, kad tai būtų galima aprėpti vienu žvilgsniu, bet įrodžiau išsklaidytai, destis kaip lengviau galėčiau viena išvesti iš kita. Todėl sumaniau čia visa tai vėl surinkti ir sudėti į svarbiausius skyrius.

I skyrius. Visi mūsų siekimai, arba troškimai, taip išplaukia iš mūsų prigimties būtinumo, kad gali būti suprantami arba vien tik iš jos pačios kaip savo artimiausios priežasties, arba kiek mes esame gamtos dalis, kurios negalima adekvačiai suvokti pačios savaime, be kitų individų.

II skyrius. Troškimai, kurie iš mūsų prigimties taip išplaukia, kad gali būti suprantami vien tik iš jos pačios, – tai tie, kurie būdingi sielai, kiek ji suvokiama susidedanti iš adekvačių idėjų. O kiti troškimai sielai būdingi tik tiek, kiek ji daiktus suvokia neadekvačiai, ir jų jėgą bei augimą turi apibrėžti ne žmogaus, bet už mūsų esančių daiktų galia. Todėl pirmieji deramai vadinami veiksmais, o antrieji – pasyviomis būsenomis, nes pirmieji visada rodo mūsų galią, o antrieji, priešingai, – mūsų negalią ir nerišlų pažinimą.

III skyrius. Mūsų veiksmai, t.y. tie troškimai, kuriuos determinuoja žmogaus galia arba protas, visada geri, o kiti troškimai gali būti tiek geri, tiek blogi.

IV skyrius. Tad gyvenime pirmiausia naudinga kiek galint tobulinti savo intelektą arba protą, ir vien tik tai yra didžiausia žmogaus laimė, arba palaima. Juk palaima yra ne kas kita, kaip pats sielos pasitenkinimas, kylantis intuityviai pažinus Dievą, o tobulinti intelektą – tai ne kas kita, kaip pažinti Dievą, jo atributus ir veiksmus, išplaukiančius iš jo prigimties būtinumo. Todėl žmogaus, kuris vadovaujasi protu, galutinis tikslas, t.y. aukščiausias troškimas, kuriuo jis stengiasi valdyti visus kitus troškimus, yra tas, kuris jį skatina

adekvačiai suvokti patį save ir visus daiktus, galinčius būti jo inteligencijos objektais.

V skyrius. Todėl protingo gyvenimo nėra be inteligencijos. Daiktai geri tik tiek, kiek padeda žmogui mėgautis intelektualiniu gyvenimu, kuris apibrėžiamas kaip inteligencija. Ir priešingai, tik tai, kas žmogui kliudo tobulinti protą ir mėgautis protingu gyvenimu, mes vadiname blogiu.

VI skyrius. Bet kadangi visa tai, kieno veikiančioji priežastis yra žmogus, būtinai gera, tai, kas žmogui bloga, gali kilti vien tik dėl išorinių priežasčių, būtent kiek jis yra dalis visos gamtos, kurios dėsniams žmogaus prigimtis priversta paklusti ir vos ne begale būdų prie jos prisitaikyti.

VII skyrius. Neįmanoma, kad žmogus nebūtų gamtos dalis ir nesilaikytų jos visuotinės tvarkos. Bet jei jis bendrauja su tokiais individais, kurių prigimtis dera su jo prigimtimi, tai kartu žmogaus veikimo galia palaikoma bei puoselėjama. Priešingai, gyvendamas tarp tokių individų, kurie mažiausiai dera su jo prigimtimi, jis vargu ar galės prie jų prisitaikyti pats labai nesikeisdamas.

VIII skyrius. Visa, kas, mūsų nuomone, gamtoje bloga, kitaip tariant, visa, kas gali kliudyti mums egzistuoti ir mėgautis protingu gyvenimu, mums leistina nuo savęs atstumti tuo būdu, kuris atrodo patikimesnis. Ir priešingai, visa, ką manome esant gera, kitaip tariant, naudinga siekiant išsaugoti savo būtį ir mėgautis protingu gyvenimu, leistina pasitelkti savo naudai ir visokeriopai naudotis. Ir apskritai kiekvienam pagal aukščiausiąją prigimties teisę leistina daryti tai, kas, jo manymu, jam naudinga.

IX skyrius. Niekas negali labiau derėti su kurio nors daikto prigimtimi, kaip kiti tos pačios rūšies individai; o todėl (pagal 7 sk.) žmogui, siekiančiam išsaugoti savo būtį ir mėgautis protingu gyvenimu, nėra nieko naudingesnio už žmogų, kuris vadovaujasi protu. Be to, kadangi iš atskirų daiktų nežinome nieko vertingesnio už žmogų, kuris vadovaujasi protu, tai niekas negali geriau parodyti savo mokėjimo ir talento jėgos, kaip auklėdamas žmones taip, kad pagaliau jie gyventų valdomi savo proto.

X skyrius. Vienas kitam pavydėdami arba apimti kurios nors neapykantos emocijos, žmonės būna vienas kitam priešiški, ir, vadinasi, jų reikia bijoti tuo labiau, kuo jie pajėgesni už kitus gamtos individus.

XI skyrius. Tačiau sielos įveikiamos ne ginklais, bet meile ir didžiadvasiškumu.

XII skyrius. Žmonėms ypač naudinga suartėti savo įpročiais ir užmegzti tokius ryšius, kurie geriausiai iš jų visų sukurtų vienumą, ir apskritai daryti tai, kas padeda stiprinti draugystę.

XIII skyrius. Bet tam reikalingas sugebėjimas ir akylumas. Juk žmonės būna įvairūs (gyvenantys pagal proto potvarkį – reti), ir vis dėlto daugiausia jie pavydūs bei linkę veikiau keršyti negu pasigailėti. Todėl reikia ypatingos charakterio jėgos norint su kiekvienu elgtis pagal jo būdą ir nemėgdžioti jo emocijų. Priešingai, tie, kurie moka žmones išpeikti ir veikiau smerkti jų ydas negu mokyti dorybių, ir žmonių dvasią ne stiprinti, bet silpninti, – tie atgrasūs ir sau, ir kitiems. To-

dėl daugelis dėl per didelio nepakantumo ir klaidingo religinio užsidegimo norėjo gyventi geriau tarp gyvulių negu tarp žmonių, panašiai kaip vaikai arba jaunuoliai, negalintys ramiai iškęsti tėvų barimo, ieško prieglobsčio karinėje tarnyboje ir pasirenka karo nepatogumus bei despotišką discipliną vietoj namų patogumo bei tėvų pamokymų, ir sutinka užsikrauti bet kokius sunkumus, kad tik atkeršytų tėvams.

XIV skyrius. Tad nors žmonės daugiausia viską tvarko skatinami aistros, tačiau iš jų bendros sąjungos kyla žymiai daugiau patogumų negu žalos. Todėl verčiau kantriai kęsti jų skriaudas ir stengtis įdiegti tai, kas padeda įgyvendinti santarvę ir draugiškumą.

XV skyrius. Santarvę gimdo tai, kas susiję su teisingumu, nešališkumu ir garbingumu. Juk žmonės sunkiai pakenčia ne tik tai, kas neteisinga ir šališka, bet ir tai, kas niekinga, kitaip tariant, kad kas nors paniekintų valstybėje galiojančius papročius. O pelnyti jų meilei pirmiausia būtina tai, kas susiję su religingumu ir pareigos jausmu. (Apie tai žr. IV d. 37 teor. 1 ir 2 past., 46 teor. past. ir 73 teor. past.)

XVI skyrius. Be to, santarvė dažniausiai gimsta iš baimės, bet be pasitikėjimo. Pridursiu, kad baimė kyla iš sielos negalios ir todėl ji protui nenaudinga kaip ir užuojauta, nors ji ir atrodytų esanti pareigos jausmo rūšis.

XVII skyrius. Be to, žmonės įveikiami ir dosnumu, ypač tie, kurie iš niekur negali įgyti to, kas būtina pragyvenimui. Tačiau padėti kiekvienam

skurstančiam smarkiai viršija atskiro žmogaus jėgas bei suinteresuotumą, nes atskiro žmogaus turtų tam toli gražu nepakanka. Be to, vieno žmogaus charakterio galios per daug ribotos, kad jis pajėgtų visus padaryti savo draugais. Todėl rūpinimasis neturtingaisiais gula ant visos visuomenės pečių ir žiūrima tik bendros naudos.

XVIII skyrius. Visai kitoks turi būti rūpestis patirti geradarybių ir už jas atsidėkoti (apie tai žr. IV d. 70 teor. past. ir 71 teor. past.).

XIX skyrius. Be to, ištvirkusi meilė, t.y. lytinė aistra, sukelta išvaizdos, ir apskritai kiekviena meilė, kurios priežastis – ne dvasios laisvė, o kas nors kita, lengvai virsta neapykanta, jei tik ji, kas dar blogiau, nėra pamišimo rūšis, kuri labiau puoselėjama nesantaikos negu santarvės. (Žr. III d. 31 teor. past.)

XX skyrius. O dėl santuokos, tai, žinoma, ji dera su protu, jei troškimą lytiškai suartėti sužadina ne vien tik išvaizda, bet ir troškimas gimdyti vaikus bei juos išmintingai auklėti ir, be to, jei abipusės, būtent vyro ir moters, meilės priežastis yra ne tik išvaizda, bet ypač dvasios laisvė.

XXI skyrius. Be to, santarvę gimdo ir pataikavimas, bet tada bjauriai nusikalstama – vergaujama arba griebiamasi klastos. Žinoma, niekas taip nepasiduoda pataikavimui kaip išpuikėliai, kurie nori pirmauti, bet nepirmauja.

XXII skyrius. Silpnadvasiškumas apima netikrą pareigos jausmą ir netikrą religingumą. Ir nors silpnadvasiškumas priešingas puikybei, tačiau silp-

nadvasis artimiausias išpuikėliui. Žr. IV d. 57 teoremos pastabą.

XXIII skyrius. Be to, santarvę skatina ir gėda, bet tik jei gėdijamasi to, ko negalima nuslėpti. Pagaliau, būdama sielvarto rūšis, gėda nesusijusi su proto taikymu.

XXIV skyrius. Kitos sielvarto dėl žmonių emocijos tiesiogiai priešingos teisingumui, nešališkumui, garbingumui, pareigos jausmui ir religingumui. Ir nors pasipiktinimas atrodo esąs nešališkumo atmaina, tačiau ten, kur kiekvienam leistina spręsti apie kito poelgius ir pačiam nustatyti savo arba kito teises, gyvenama be įstatymų.

XXV skyrius. Taktiškumas, t.y. noras patikti žmonėms, jei jį determinuoja protas, susijęs (kaip sakėme IV d. 37 teor. 1 past.) su pareigos jausmu. Bet jei jis kyla iš emocijos, tada jis – garbės troškimas, kitaip tariant, troškimas, dėl kurio žmonės, klaidingai suvokiantys pareigos jausmą, dažniausiai sukelia nesantaiką ir maištus. Juk kas trokšta kitiems padėti patarimu arba veikla, idant visi kartu mėgautųsi aukščiausiuoju gėriu, tas pirmiausia stengsis pelnyti jų meilę, o ne nustebinti tuo, kad skelbiamas mokslas vadinamas jo vardu, ir apskritai stengsis neduoti jokios dingsties pavydėti. Be to, bendruose pokalbiuose pasisaugos aptarinėti žmonių ydas, o apie žmonių negalią stengsis kalbėti tik nedaug, užtai apsčiai – apie žmogaus dorybę arba galią ir apie būdą, kuriuo galima tobulėti, kad žmonės kiek galėdami siektų gyventi vadovaudamiesi proto potvarkiu, skatinami ne baimės ar pasibjaurėjimo, bet vien tik džiaugsmo emocijos.

XXVI skyrius. Išskyrus žmones, gamtoje nežinome jokios atskirybės, kurios siela galėtume džiaugtis ir su kuria galėtume susisieti draugystės arba kitokio bendravimo saitais. Todėl mūsų naudos sumetimai nereikalauja išsaugoti tai, kas egzistuoja gamtoje, išskyrus žmones, bet moko mus tai išsaugoti, sugriauti arba kokiu nors būdu pasinaudoti siekiant įvairios naudos.

XXVII skyrius. Naudą, kurią gauname iš už mūsų esančių daiktų, sudaro, be patyrimo ir žinojimo, įgyjamo juos stebint ir vienas formas keičiant į kitas, ypač savo kūno išsaugojimas. Šiuo požiūriu pirmiausia naudingi tie daiktai, kurie kūną gali taip puoselėti ir maitinti, kad visos jo dalys įstengia deramai atlikti savo paskirtį. Juk kuo labiau kūnas prisitaikęs būti daugeliu būdų veikiamas ir pats daugeliu būdų veikti išorinius kūnus, tuo siela pajėgesnė mąstyti (žr. IV d. 38 ir 39 teor.). Tačiau atrodo, kad tokių daiktų gamtoje labai mažai. Todėl, kad kūnas deramai maitintųsi, būtina vartoti daug įvairios prigimties maisto. Juk žmogaus kūnas susideda iš daugelio skirtingos prigimties galių, kurioms reikia nuolat maitintis įvairiu maistu, kad visas kūnas vienodai gebėtų atlikti visa tai, kas gali išplaukti iš jo prigimties, ir, vadinasi, kad siela taip pat vienodai gebėtų suvokti daugelį daiktų.

XXVIII skyrius. Tačiau tokiam maistui parūpinti vieno žmogaus jėgų nebūtų pakakę, jei žmonės nebūtų vienas kitam padėję. O visų daiktų nauda buvo išreikšta pinigais. Todėl taip ir atsitiko, kad daugumos sielai paprastai rūpi pinigų

vaizdas, nes jie vargu ar gali įsivaizduoti kurią nors džiaugsmo rūšį be pinigų kaip jo priežasties idėjos.

XXIX skyrius. Tačiau tai yda tik tų, kurie pinigų ieško ne dėl nepritekliaus ir ne savo reikmėms, bet dėl to, kad išmoko pasipelnymo meno, kuriuo nepaprastai didžiuojasi. Beje, kūnu jie paprastai rūpinasi, bet šykščiai, nes mano, kad iš savo turtų praranda tiek, kiek išleidžia savo kūnui išsaugoti. O kurie žino tikrąjį pinigų naudingumą ir turtą matuoja vien tik poreikiais, tie gyvena tenkindamiesi nedideliu kiekiu.

XXX skyrius. Tad kadangi geri yra tie daiktai, kurie padeda kūno dalims atlikti savo paskirtį, ir kadangi džiaugsmą sudaro tai, kad žmogaus, susidedančio iš sielos ir kūno, galia palaikoma arba padidėja, tai, vadinasi, visa, kas teikia džiaugsmą, – gera. Tačiau, kita vertus, kadangi daiktai veikia ne tam, kad teiktų mums džiaugsmą, ir jų veikimo galia nematuojama nauda mums, ir, pagaliau, kadangi džiaugsmas paprastai daugiausia paveikia vieną kūno dalį, tai džiaugsmo emocijos (jei tik nedalyvauja protas ir akylumas) ir, vadinasi, taip pat iš jų kylantys troškimai daugiausia būna besaikiai. Reikia pridurti, kad paveikti emocijos svarbiausiu dalyku laikome tai, kas mums dabar malonu, ir negalime su vienoda sielos emocija vertinti ateities. (Žr. IV d. 44 teor. past. ir 60 teor. past.)

XXXI skyrius. Atrodo, kad prietaras, priešingai, gėriu laiko tik tai, kas teikia sielvartą, o blogiu – tai, kas teikia džiaugsmą. Bet, kaip jau sakė-

me (žr. IV d. 45 teor. past.), niekas, išskyrus pavyduolį, nesimėgaus mano negalia ir nesėkme. Juk kuo didesnį džiaugsmą patiriame, tuo pasidarome tobulesni ir, vadinasi, tuo daugiau dalyvaujame dieviškojoje prigimtyje; ir džiaugsmas, matuojamas teisingu savo naudos įžvelgimu, niekad negali būti blogas. O kas, priešingai, vadovaujasi baime ir daro gera, kad išvengtų blogio, tas nesivadovauja protu.

XXXII skyrius. Bet žmogaus galia labai ribota, ir ją be galo viršija išorinių priežasčių galia. O todėl neturime visiškos galios už mūsų esančius daiktus pritaikyti savo reikmėms. Tačiau mes ramiai pakęsime tai, kas tenka mūsų daliai, nors tai ir prieštarauja mūsų naudos reikalavimui, jei įsisąmoninome, jog atlikome savo pareigą, jog mūsų turima galia negali išsiplėsti tiek, kad galėtume šito išvengti, ir jog esame dalis visos gamtos, kurios tvarkos laikomės. Jei tai aiškiai ir tiksliai suprantame, tai ta mūsų dalis, kuri apibrėžiama kaip inteligencija, t.y. geriausia mūsų dalis, tuo visiškai pasitenkins ir stengsis šį pasitenkinimą išsaugoti. Juk kiek esame protingos būtybės, mes galime siekti tik to, kas būtina, ir visiškai pasitenkinti tik tuo, kas teisinga. Tad kiek mes tai teisingai pažįstame, tiek geriausios mūsų dalies siekimas dera su visos gamtos tvarka.

Ketvirtos dalies pabaiga

Penkta dalis

APIE INTELEKTO GALIĄ, ARBA APIE ŽMOGAUS LAISVĘ

PRATARMĖ

Pagaliau pereinu prie kitos etikos dalies, aiškinančios į laisvę vedantį būdą, arba kelią. Tad joje kalbėsiu apie proto galią ir parodysiu, kokia jo reikšmė emocijoms, o paskui – kas yra sielos laisvė, arba palaima; iš to matysime, kiek išmintingas žmogus galingesnis už neišmanėlį. Čia aš neaiškinsiu, kaip ir kokiu būdu reikia tobulinti intelektą ir kaip reikia rūpintis kūnu, kad jis galėtų deramai atlikti savo paskirtį, nes pastarąjį klausimą aiškina medicina, o pirmąjį – logika.

Taigi čia, kaip sakiau, kalbėsiu vien tik apie sielos arba proto galią ir pirmiausia parodysiu, kokia yra proto valdžia emocijoms, kiek jis gali jas suvaržyti ir pažaboti. Juk jau anksčiau parodėme, kad ši jo valdžia emocijoms nėra absoliuti. Nors stoikai manė, kad emocijos visiškai priklauso nuo mūsų valios ir mes galime jas visiškai valdyti. Tačiau tam aiškiai prieštaraujantis patyrimas privertė juos priešingai savo principams pripažinti, kad emocijoms suvaržyti ir pažaboti reikia nemažai įpratimo bei pastangų. Kažkas mėgino tai parodyti (jei gerai prisimenu) dviejų šunų

pavyzdžiu – vieno naminio, o kito medžioklinio; būtent juos dresuodamas jis galėjo pagaliau pasiekti, kad naminis šuo įprato medžioti, o medžioklinis šuo, priešingai, liovėsi persekiojęs kiškius.

Šią pažiūrą nemenkai paremia Descartes'as. Juk jis mano, kad dvasia, arba siela, susijungusi ypač su viena smegenų dalimi, būtent su vadinamąja konkorėžine liauka, kuriai padedant siela junta visus kūne sukeliamus judėjimus bei išorinius objektus ir kurią siela gali įvairiai judinti vien tik savo valios jėga. Descartes'as teigia, jog ši liauka taip kybo smegenų viduryje, kad ją gali judinti silpniausias gyvybinių dvelkimų judėjimas. Be to, jis mano, kad šios liaukos padėtis smegenų viduryje būna įvairi priklausomai nuo gyvybinių dvelkimų jai suteikiamų įvairių postūmių ir kad, be to, joje įsispaudžia tiek įvairių pėdsakų, kiek įvairių išorinių objektų tuos gyvybinius dvelkimus verčia judėti jos link. Dėl to jei paskui liauka įvairiai ją judinančios sielos valia įgys tą ar kitą padėtį, kurią jai kada nors buvo suteikę vienaip ar kitaip ją veikę gyvybiniai dvelkimai, tai liauka pati tuos gyvybinius dvelkimus vers judėti ir determinuos tuo pačiu būdu, kaip juos anksčiau atspindėjo panaši liaukos padėtis. Be to, Descartes'as teigia, kad kiekvienas sielos noras iš prigimties sujungtas su tam tikru liaukos judėjimu. Pavyzdžiui, jei kas nori stebėti nutolusį objektą, tai šis noras vers vyzdį plėstis; bet jei jis mąstytų tik apie vyzdžio išsiplėtimą, tai toks noras išplėsti vyzdį nė kiek nepadėtų, nes prigimtis liaukos judėjimą,verčiantį dvelkimus judėti regėjimo nervu taip, kad vyzdį atitinkamai išplėstų arba sutrauk-

tų, susiejo ne su noru jį išplėsti arba sutraukti, bet tik su noru stebėti nutolusius arba artimus objektus. Pagaliau, Descartes'as mano, kad nors kiekvienas šios liaukos judėjimas, atrodo, iš prigimties nuo pat mūsų gyvenimo pradžios susietas su atskirais mūsų mąstymo aktais, tačiau įprotis juos gali susieti ir su kitais aktais, – tą Descartes'as ir stengiasi įrodyti „Sielos aistrų" I dalies 50 paragrafe. Iš to jis daro išvadą, jog nėra tokios bejėgės sielos, kad ji, deramai vadovaujama, nepajėgtų visiškai valdyti savo aistrų. Juk šias aistras jis apibrėžia kaip sielos suvokimus arba pojūčius, arba sujaudinimus, specialiai jai būdingus ir kokio nors gyvybinių dvelkimų judėjimo sukuriamus, išsaugomus ir sustiprinamus (žr. „Sielos aistrų" I d. § 27). O kadangi su kiekvienu noru galime sieti kokį nors liaukos ir, vadinasi, gyvybinių dvelkimų judėjimą, tai ir valios determinacija priklauso vien tik nuo mūsų galios. Tad jei savo valią determinuosime tikrais ir tvirtais sprendiniais, pagal kuriuos norime tvarkyti savo gyvenimo poelgius, ir su šiais sprendiniais susiesime norimų aistrų judėjimą, tai savo aistroms įgysime visišką valdžią.

Tokia yra šio išgarsėjusio vyro pažiūra (sprendžiant iš jo paties žodžių). Vargu ar patikėčiau, kad ją išsakė toks vyras, jei ji būtų ne tokia išradinga. Iš tiesų negaliu atsistebėti, kaip šis filosofas, tvirtai nutaręs daryti išvadas tik iš savaime aiškių principų ir teigti tik tai, ką suvokia aiškiai bei tiksliai, ir taip dažnai smerkęs scholastus, norėjusius tamsius dalykus paaiškinti paslėptomis kokybėmis, – kaip jis pats pateikia hipotezę, tam-

sesnę už bet kurią paslėptą kokybę. Aš klausiu: ką jis laiko sielos ir kūno sąsaja? Kokią, sakau, jis turi aiškią ir tikslią mąstymo, glaudžiausiai susieto su kokia nors kiekybės dalele, sampratą? Iš tiesų labai norėčiau, kad jis šią sąsają būtų paaiškinęs jos artimiausiąja priežastimi. Bet Descartes'as sielą laikė tokia skirtinga nuo kūno, kad negalėjo nurodyti nei jų sąsajos, nei pačios sielos jokios atskiros priežasties ir buvo priverstas kreiptis pagalbos į visos visatos priežastį, t.y. į Dievą. Be to, aš labai norėčiau žinoti, kiek judėjimo laipsnių siela gali suteikti šiai konkorėžinei liaukai ir su kokia jėga ji gali ją laikyti kybančią. Juk aš nežinau, ar siela šią liauką judina lėčiau, ar greičiau negu gyvybinius dvelkimus ir ar aistrų judėjimų, kuriuos mes glaudžiai susiejome su tvirtais sprendiniais, kūniškos priežastys negali vėl nuo šių sprendinių atskirti. Jei taip būtų, tai iš to išplauktų, kad nors siela ir tvirtai nutars pasipriešinti pavojams ir su šia nutartimi susies drąsos judesį, tačiau pavojaus akivaizdoje liaukos padėtis bus tokia, kad siela galės mąstyti tik apie pabėgimą. Iš tiesų jei nėra jokio valios santykio su judėjimu, tai taip pat nėra jokio sielos ir kūno galios arba jėgų palyginimo, ir, vadinasi, kūno jėgos niekaip negali būti determinuojamos sielos jėgų. Čia reikia pridurti: pasirodo, jog šios liaukos padėtis smegenų viduryje visai ne tokia, kad ji galėtų taip lengvai ir taip daugeriopai suktis, ir jog ne visi nervai pasiekia smegenų ertmes. Pagaliau, aš praleidžiu visa, ką Descartes'as teigė apie valią ir jos laisvę, nes anksčiau pakankamai parodžiau, jog tai klaidinga.

Tad kadangi sielos galia, kaip anksčiau parodžiau, apibrėžiama tik jos gebėjimu pažinti, tai vien tik sielos pažinime mes atrasime prieš emocijas nukreiptas priemones, kurias, manau, visi žino iš patyrimo, bet jų kruopščiai nestebi ir tiksliai nemato, ir iš šio pažinimo išvesime visa, kas susiję su sielos palaima.

Aksiomos

1. Jei tame pačiame subjekte sukeliami du priešingi veiksmai, tai arba jie abu, arba tik vienas iš jų būtinai turės kisti tol, kol jie liausis buvę priešingi.

2. Padarinio galia apibrėžiama jo priežasties galia, kiek padarinio esmę išreiškia arba apibrėžia priežasties esmė.

(Ši aksioma aiški iš III d. 7 teor.)

1 teorema

Kūno būsenos arba daiktų vaizdai išsidėsto kūne ta pačia tvarka ir sąryšiu, kaip sieloje išsidėsto mintys apie daiktus ir daiktų idėjos.

Įrodymas. Idėjų tvarka ir sąryšis (pagal II d. 7 teor.) tokie pat kaip daiktų tvarka ir sąryšis, ir atvirkščiai, daiktų tvarka ir sąryšis (pagal II d. 6 teor. pr. ir 7 teor.) tokie pat kaip idėjų tvarka ir sąryšis. Todėl kaip idėjų tvarka ir sąryšis sieloje susiklosto pagal kūno būsenų tvarką ir sąryšį (pagal II d. 18 teor.), taip ir atvirkščiai (pagal III d. 2 teor.) – kūno būsenų tvarka ir sąryšis susiklosto

pagal minčių apie daiktus ir daiktų idėjų tvarką ir sąryšį sieloje. Tai ir reikėjo įrodyti.

2 teorema

Jei sielos sujaudinimą, arba emociją, atskirsime nuo minties apie išorinę priežastį ir susiesime su kitomis mintimis, tai meilė arba neapykanta tai išorinei priežasčiai, lygiai kaip ir iš šių emocijų kylančios sielos dvejonės, sunaikinamos.

Įrodymas. Meilės arba neapykantos formą sudaro džiaugsmas arba sielvartas, lydimi išorinės priežasties idėjos (pagal emocijų 6 ir 7 apibr.). Tad šią idėją pašalinus kartu pašalinama meilės arba neapykantos forma, o todėl šios emocijos ir iš jų kylančios sunaikinamos. Tai ir reikėjo įrodyti.

3 teorema

Emocija, kuri yra pasyvi būsena, liaujasi ja buvusi, kai tik susidarome aiškią ir tikslią jos idėją.

Įrodymas. Būdama pasyvia būsena, emocija (pagal bendrąjį emocijų apibr.) yra neaiški idėja. Tad jei susidarome aiškią ir tikslią tos emocijos idėją, tai ši idėja (pagal II d. 21 teor. ir jos past.) nuo pačios emocijos, kiek ji būdinga vien sielai, skirsis tik sąvoka, o todėl (pagal III d. 3 teor.) emocija liaujasi buvusi pasyvia būsena. Tai ir reikėjo įrodyti.

Priedas. Tad emocija tuo labiau yra mūsų valdžioje ir sielą ji apima tuo mažiau, kuo labiau ją pažįstame.

4 teorema

Nėra nė vienos kūno būsenos, kurios aiškios ir tikslios sąvokos negalėtume susidaryti.

Įrodymas. Kas visiems daiktams bendra, tai (pagal II d. 38 teor.) negali būti suvokiama kitaip, o tik adekvačiai, todėl (pagal II d. 12 teor. ir 2 lemą po 13 teor. past.) nėra nė vienos kūno būsenos, kurios aiškios ir tikslios sąvokos negalėtume susidaryti. Tai ir reikėjo įrodyti.

Priedas. Iš to išplaukia, kad nėra nė vienos emocijos, kurios aiškios ir tikslios sąvokos negalėtume susidaryti. Juk emocija (pagal bendrąjį emocijų apibr.) yra kūno būsenos idėja, kurioje todėl (pagal 4 teor.) turi glūdėti kokia nors aiški ir tiksli sąvoka.

Pastaba. Kadangi nėra nieko, iš ko nekiltų koks nors padarinys (pagal I d. 36 teor.), ir kadangi (pagal II d. 40 teor.) visa, kas išplaukia iš mūsų adekvačios idėjos, pažįstame aiškiai ir tiksliai, tai iš to išplaukia, kad kiekvienas turi galią aiškiai ir tiksliai pažinti save ir savo emocijas – jei ne visiškai, tai bent iš dalies – ir, vadinasi, mažiau joms pasiduoti.

Todėl ypač reikia rūpintis kiekvieną emociją pažinti, kiek tai įmanoma, aiškiai ir tiksliai, kad šitaip emocija determinuotų mūsų sielą mąstyti tai, ką ji suvokia aiškiai bei tiksliai ir kuo visiškai pasitenkina, taigi rūpintis pačią emociją atskirti nuo minties apie išorinę priežastį ir susieti su teisingomis mintimis. Dėl to (pagal šios d. 2 teor.) ne tik bus nuslopinta meilė, neapykanta ir t.t., bet

(pagal IV d. 61 teor.) ir potraukiai bei troškimai, paprastai kylantys iš tokių emocijų, negalės būti besaikiai.

Juk pirmiausia reikia pažymėti, kad vienas ir tas pats potraukis žmogų daro ir aktyvų, ir pasyvų. Pavyzdžiui, parodėme, kad žmogaus prigimčiai būdinga, jog kiekvienas siektų, kad kiti gyventų pagal jo pavyzdį (žr. III d. 31 teor. past.); toks protu nesivadovaujančio žmogaus siekiams yra pasyvi būsena, kuri vadinama garbės troškimu ir nedaug skiriasi nuo puikybės; ir priešingai, pagal proto paliepimą gyvenančio žmogaus toks siekimas yra veiksena arba dorybė, vadinama pareigos jausmu (žr. IV d. 37 teor. 1 past. ir šios teoremos antrą įrodymą). Taigi visi potraukiai arba troškimai yra pasyvios būsenos tik tiek, kiek jie kyla iš neadekvačių idėjų, ir siejami su dorybe, kai juos sužadina arba gimdo adekvačios idėjos. Juk visi troškimai, mus determinuojantys kokiai nors veiklai, gali kilti tiek iš adekvačių, tiek iš neadekvačių idėjų (žr. IV d. 59 teor.)

Ir (grįžkime prie išeities taško) neįmanoma sugalvoti jokios geresnės nuo mūsų galios priklausančios priemonės emocijoms įveikti negu, žinoma, teisingas jų pažinimas, nes, kaip anksčiau (III d. 3 teor.) parodėme, nėra jokios kitos sielos galios, išskyrus galią mąstyti ir sudaryti adekvačias idėjas.

5 teorema

Emocija objektui, kurį įsivaizduojame paprastai ir ne kaip būtiną arba galimą, arba atsitiktinį, kai kitos sąlygos vienodos, yra stipriausia iš visų emocijų.

Įrodymas. Emocija objektui, kurį įsivaizduojame esant laisvą, stipresnė negu būtinam objektui (pagal III d. 49 teor.) ir, vadinasi, dar stipresnė negu tam, kurį įsivaizduojame galimą arba atsitiktinį (pagal IV d. 11 teor.). O kurį nors objektą įsivaizduoti laisvą yra ne kas kita, kaip įsivaizduoti jį tik paprastai, nežinant priežasčių, determinuojančių jį veikti (pagal tai, ką parodėme II d. 35 teor. past.). Vadinasi, emocija objektui, kurį įsivaizduojame paprastai, kai kitos sąlygos vienodos, stipresnė negu emocija būtinam, galimam arba atsitiktiniam objektui, ir, vadinasi, ji pati stipriausia. Tai ir reikėjo įrodyti.

6 teorema

Kiek siela visus daiktus pažįsta kaip būtinus, tuo didesnė jos valdžia emocijoms, kitaip tariant, tuo mažiau ji nuo jų priklauso.

Įrodymas. Siela visus daiktus pažįsta kaip būtinus (pagal I d. 29 teor.) ir begalinio priežasčių sąryšio determinuotus egzistuoti ir veikti (pagal I d. 28 teor.), o todėl (pagal 5 teor.) ją mažiau apima daiktų sukeliamos emocijos ir (pagal III d. 48 teor.) jos mažiau ją sujaudina. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Kuo labiau šis pažinimas – būtent kad visi daiktai būtini – apima atskirus daiktus, kuriuos įsivaizduojame tiksliau ir gyviau, tuo didesnė sielos valdžia emocijoms. Tai patvirtina ir patyrimas. Juk matome, kad sielvartas netekus kokio nors gėrio aprimsta, kai tik jo netekęs žmogus

mato, jog tas gėris niekaip negalėjo būti išsaugotas. Taip pat matome, jog niekas nesigaili kūdikio, kad jis nemoka kalbėti, vaikščioti, samprotauti ir, pagaliau, kad tiek metų gyvena tarsi savęs nepažindamas. Bet jei dauguma žmonių gimtų suaugusiais ir tik vienas kitas gimtų kūdikiu, tada kiekvienas gailėtųsi kūdikio, nes tada kūdikystė nebūtų laikoma natūraliu ir būtinu reiškiniu, bet būtų laikoma gamtos klaida arba apsirikimu. Tokių pavyzdžių būtų galima nurodyti ir daugiau.

7 teorema

Emocijos, kylančios iš proto arba proto sužadinamos, laiko atžvilgiu stipresnės už emocijas, susijusias su atskirais daiktais, kuriuos laikome nesamais.

Įrodymas. Kurį nors daiktą laikome nesamu ne dėl emocijos, su kuria tą daiktą įsivaizduojame, bet dėl to, kad mūsų kūnas paveikiamas kitos emocijos, šalinančios to daikto egzistavimą (pagal II d. 17 teor.). Todėl su daiktu, kurį laikome nesamu, susijusi emocija nėra tokios prigimties, kad viršytų visus kitus žmogaus veiksmus ir galią (apie tai žr. IV d. 6 teor.), bet, priešingai, ji tokios prigimties, kad vienaip ar kitaip gali būti suvaržyta būsenų, šalinančių jos išorinės priežasties egzistavimą (pagal IV d. 9 teor.). O iš proto kylanti emocija būtinai susijusi su bendrosiomis daiktų savybėmis (žr. proto apibrėžimą II d. 40 teor. 2 past.), kurias visada laikome esamomis (juk negali būti nieko, kas šalintų jų dabartinį egzistavimą) ir kurias visada (pagal II d. 38 teor.) įsivaizduojame

vienodai. Todėl tokia emocija visada išlieka ta pati, ir, vadinasi (pagal šios d. 1 aks.), jai priešingos ir išorinių priežasčių nepalaikomos emocijos turės vis labiau prie jos prisiderinti, kol liausis buvusios jai priešingos. Tad iš proto kylanti emocija tiek yra stipresnė. Tai ir reikėjo įrodyti.

8 teorema

Kuo daugiau vienu metu susidedančių priežasčių sukelia kurią nors emociją, tuo ji stipresnė.

Įrodymas. Didesnis vienalaikių priežasčių skaičius (pagal III d. 7 teor.) gali sukelti daugiau negu mažesnis jų skaičius. O todėl (pagal IV d. 5 teor.) kuo daugiau vienalaikių priežasčių sukelia kurią nors emociją, tuo ji stipresnė. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Ši teorema taip pat aiški iš šios dalies 2 aksiomos.

9 teorema

Emocija, priklausanti nuo daugelio skirtingų priežasčių, kurias siela apmąsto kartu su pačia emocija, yra mažiau žalinga ir mažiau mus apima, ir mažiau išgyvename nuo kiekvienos atskiros jos priežasties priklausančią emociją, negu tada, jei tai būtų kita vienodo stiprumo emocija, priklausanti tik nuo vienos arba nuo nedaugelio priežasčių.

Įrodymas. Emocija būna bloga arba žalinga tik tiek, kiek ji kliudo sielos galiai mąstyti (pagal IV d.

26 ir 27 teor.). Todėl ta emocija, kuri sielą determinuoja vienu metu mąstyti apie daug objektų, yra mažiau žalinga negu kita vienodo stiprumo emocija, bet sielą taip patraukianti mąstyti tik apie vieną arba keletą objektų, kad ji jau nepajėgi mąstyti apie kitus objektus. Tai pirma. Be to, kadangi sielos esmę, t.y. (pagal III d. 7 teor.) jos galią, sudaro vien tik mąstymas (pagal II d. 11 teor.), tai siela emociją, ją determinuojančią vienu metu mąstyti apie daug objektų, išgyvena mažiau negu vienodo stiprumo emociją, ją priverčiančią mąstyti tik apie vieną arba keletą objektų. Tai antra. Pagaliau, ši emocija (pagal III d. 48 teor.), priklausydama nuo daugelio išorinių priežasčių, kiekvienos iš jų atžvilgiu bus silpnesnė. Tai ir reikėjo įrodyti.

10 teorema

Kol mūsų neužgriūva mūsų prigimčiai priešingos emocijos, tol turime galią kūno būsenas tvarkyti ir susieti į vienovę pagal intelekto tvarką.

Įrodymas. Mūsų prigimčiai priešingos, t.y. (pagal IV d. 30 teor.) blogos, emocijos yra blogos tiek, kiek kliudo sielai pažinti (pagal IV d. 27 teor.). Tad kol mūsų neužgriūva mūsų prigimčiai priešingos emocijos, tol sielos galiai, kuria ji siekia pažinti daiktus (pagal IV d. 26 teor.), nėra kliūčių. O todėl siela išsaugo galią sudaryti aiškias ir tikslias idėjas ir išvesti jas vienas iš kitų (žr. II d. 40 teor. 2 past. ir 47 teor. past.), ir, vadinasi (pagal 1 teor.), tol turime galią kūno būsenas tvarky-

ti ir susieti į vienovę pagal intelekto tvarką. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Dėl šio gebėjimo kūno būsenas teisingai sutvarkyti ir susieti į vienovę mes galime pasiekti, kad nelengvai pasiduosime blogoms emocijoms. Juk (pagal šios d. 7 teor.) emocijoms, sutvarkytoms ir susietoms į vienovę pagal intelekto tvarką, suvaržyti reikia didesnės jėgos negu suvaržyti neaiškioms ir netvarkingoms emocijoms. Tad kol savo emocijų tobulai nepažįstame, geriausia, ką galime padaryti, – tai įgyti deramos gyvensenos pagrindą, arba tvirtus gyvenimo principus, juos įsiminti ir nuolat taikyti atskirais gyvenime dažnai pasitaikančiais atvejais, idant šitaip jie plačiai paveiktų mūsų vaizduotę ir visada juos turėtume prieš akis. Pavyzdžiui, kaip vieną iš gyvenimo taisyklių nustatėme tai (žr. IV d. 46 teor. ir jos past.), kad neapykantą reikia įveikti meile arba didžiadvasiškumu, o ne atsilyginti už ją abipuse neapykanta. Tačiau kad šį proto paliepimą visada turėtume prieš akis, kai tik jo prireiks, reikia dažnai apmąstyti bei svarstyti įprastines žmonių skriaudas ir kaip bei kokiu būdu jas geriausia pašalinti didžiadvasiškumu. Juk šitaip skriaudos vaizdą jungiame su tokios taisyklės įsivaizdavimu, ir (pagal II d. 18 teor.) ji mums visada bus prieš akis, kai tik patirsime skriaudą. Jei lygiai taip pat prieš akis visada turėsime savo tikros naudos ir gėrio principą, išplaukiantį iš abipusio draugiškumo bei visuomeninių saitų, ir, be to, tai, kad derama gyvensena teikia (pagal IV d. 52 teor.) didžiausią dvasinį pasitenkinimą ir kad žmonės,

kaip ir visa kita, veikia skatinami savo prigimties būtinumo, – tai skriauda arba paprastai iš jos kylanti neapykanta užims pačią mažiausią mūsų vaizduotės dalį ir ją bus lengva įveikti. Arba jei pykčio, paprastai kylančio dėl didžiausių skriaudų, nebūtų galima taip lengvai įveikti, vis dėlto jis bus nugalėtas, nors ir ne be sielos dvejonių, per žymiai trumpesnį laiką negu tuo atveju, jei iki tol to nebūtume šitaip apmąstę, – tai aišku iš šios dalies 6, 7 ir 8 teoremų.

Lygiai taip pat reikia mąstyti apie narsumą įveikiant baimę, būtent reikia išvardyti bei dažnai įsivaizduoti įprastinius gyvenimo pavojus ir būdus, kaip jų geriausiai galima išvengti ir įveikti juos nuovokumu ir charakterio stiprybe.

Bet reikia pažymėti, jog tvarkant savo mintis ir vaizdus mums visada reikia įsidėmėti (pagal IV d. 63 teor. past. ir III d. 59 teor.), kas kiekviename daikte yra gera, kad mus visada determinuotų veikti džiaugsmo emocija. Pavyzdžiui, jei kas pastebi, jog per daug vaikosi šlovės, tegul susimąsto apie jos tikrąją naudą ir kokiu tikslu jos reikia siekti, ir kokiomis priemonėmis ją galima įgyti; bet tegul nemąsto apie piktnaudžiavimą šlove, apie jos tuštybę ir žmonių nepastovumą ar ką nors panašaus, apie ką mąstoma tik sielai negaluojant. Juk tokios mintys labiausiai kamuoja garbėtroškas, kai siekdami šlovės jie netenka vilties ją pasiekti ir nori atrodyti išmintingi išliedami pyktį. Todėl akivaizdu, kad labiausiai šlovės trokšta tie, kurie daugiausia šaukia apie piktnaudžiavimą ja ir pasaulio tuštybę. Tai būdinga ne tik garbėtroškoms, bet apskritai visiems, kam lemtis

nepalanki ir kieno sielą apėmė negalia. Juk vargšas, kaip ir šykštuolis, be paliovos kalba apie piktnaudžiavimą pinigais ir turtingųjų ydas – tuo jis pasiekia tik tai, kad kankinasi ir kitiems parodo, jog yra neabejingas ne tik savam neturtui, bet ir kitų turtams. Panašiai ir tie, kuriuos blogai priėmė meilužė, mąsto tik apie moterų nepastovumą, jų veidmainišką sielą ir kitas pagarsėjusias jų ydas; bet visa tai jie tuoj pat pamiršta, kai tik meilužė juos vėl priima.

Taigi kas savo emocijas ir potraukius stengiasi pažaboti vien tik iš meilės laisvei, turi kiek galėdamas stengtis pažinti dorybes bei jų priežastis ir savo sielą pripildyti džiaugsmo, kylančio iš teisingo jų pažinimo. Ir turi visai nekreipti dėmesio į žmonių ydas, nežeminti žmonių ir nesimėgauti klaidingos laisvės regimybe. Kas stropiai šito laikysis (juk tai nėra sunku) ir šitaip lavinsis, tas greitai pajėgs savo poelgius nukreipti daugiausia pagal proto paliepimą.

11 teorema

Kuo daugiau daiktų susiję su kokiu nors vaizdu, tuo dažniau jis pasitaiko, kitaip tariant, tuo dažniau jis atsiranda ir tuo labiau apima sielą.

Įrodymas. Juk kuo daugiau daiktų susiję su vaizdu arba emocija, tuo daugiau yra priežasčių, kurios gali jį sužadinti ir palaikyti ir kurias siela (pagal prielaidą), apimta šios emocijos, apmąsto visas kartu. O todėl ši emocija tuo dažnesnė, kitaip tariant, tuo dažniau ji atsiranda ir (pagal šios

d. 8 teor.) tuo labiau apima sielą. Tai ir reikėjo įrodyti.

12 teorema

Daiktų vaizdai lengviau jungiasi su vaizdais tų daiktų, kuriuos pažįstame aiškiai ir tiksliai, negu su kurių nors kitų.

Įrodymas. Daiktai, kuriuos aiškiai ir tiksliai pažįstame, sudaro arba bendrąsias daiktų savybes, arba ką nors, kas iš jų išvedama (žr. proto apibrėžimą II d. 40 teor. 2 past.), ir, vadinasi (pagal 11 teor.), dažniau mūsų sieloje sukeliami. Todėl kitus daiktus mums lengviau bus apmąstyti kartu su šiais daiktais negu su kitais, ir, vadinasi (pagal II d. 18 teor.), su jais jie jungsis lengviau negu su kitais. Tai ir reikėjo įrodyti.

13 teorema

Kuo su daugiau vaizdų susietas koks nors vaizdas, tuo dažniau jis atsiranda.

Įrodymas. Juk su kuo daugiau kitų vaizdų susietas koks nors vaizdas, tuo daugiau (pagal II d. 18 teor.) yra priežasčių, kurios gali jį sukelti. Tai ir reikėjo įrodyti.

14 teorema

Siela gali pasiekti, kad visos kūno būsenos arba daiktų vaizdai bus susiję su Dievo idėja.

Įrodymas. Nėra nė vienos kūno būsenos, kurios aiškios ir tikslios sąvokos siela negalėtų susidary-

ti (pagal šios d. 4 teor.). O todėl (pagal I d. 15 teor.) ji gali pasiekti, kad jos visos bus susijusios su Dievo idėja. Tai ir reikėjo įrodyti.

15 teorema

Kas aiškiai ir tiksliai pažįsta patį save ir savo emocijas, tas myli Dievą, ir tuo labiau, kuo daugiau pažįsta save ir savo emocijas.

Įrodymas. Aiškiai ir tiksliai pažįstantis patį save ir savo emocijas (pagal III d. 53 teor.) džiaugiasi, be to (pagal 14 teor.), džiaugsmą lydi Dievo idėja. O todėl (pagal emocijų 6 apibr.) jis myli Dievą, ir (tuo pačiu pagrindu) tuo labiau, kuo daugiau pažįsta save ir savo emocijas. Tai ir reikėjo įrodyti.

16 teorema

Tokia meilė Dievui turi labiausiai apimti sielą.

Įrodymas. Juk ši meilė (pagal šios d. 14 teor.) susijusi su visomis kūno būsenomis, kurios visos (pagal 15 teor.) ją puoselėja. O todėl (pagal šios d. 11 teor.) ji turi labiausiai apimti sielą. Tai ir reikėjo įrodyti.

17 teorema

Dievui pasyvios būsenos nebūdingos, jis nepatiria jokios džiaugsmo ar sielvarto emocijos.

Įrodymas. Visos idėjos, kiek jos būdingos Dievui, teisingos (pagal II d. 32 teor.), t.y. (pagal II d.

4 apibr.) adekvačios. O todėl (pagal bendrąjį emocijų apibr.) Dievui pasyvios būsenos nebūdingos. Be to, Dievas (pagal I d. 20 teor. 2 pr.) negali pasidaryti nei labiau, nei mažiau tobulas, o todėl (pagal emocijų 2 ir 3 apibr.) nepatiria jokios džiaugsmo ar sielvarto emocijos. Tai ir reikėjo įrodyti.

Priedas. Tiksliai sakant, Dievas nieko nemyli ir niekam nejaučia neapykantos. Juk Dievas (pagal 17 teor.) nepatiria jokios džiaugsmo ar sielvarto emocijos ir, vadinasi (pagal emocijų 6 ir 7 apibr.), nieko nemyli ir niekam nejaučia neapykantos.

18 teorema

Niekas negali Dievo neapkęsti.

Įrodymas. Mūsų turima Dievo idėja yra adekvati ir tobula (pagal II d. 46 ir 47 teor.). O todėl (pagal III d. 3 teor.) mąstydami Dievą esame aktyvūs, ir, vadinasi (pagal III d. 59 teor.), negali būti jokio sielvarto, lydimo Dievo idėjos, t.y. (pagal emocijų 7 apibr.) niekas negali Dievo neapkęsti. Tai ir reikėjo įrodyti.

Priedas. Meilė Dievui negali virsti neapykanta.

Pastaba. Tačiau galima paprieštarauti, kad, pažindami Dievą kaip visų daiktų priežastį, kartu jį laikome ir sielvarto priežastimi. Bet į tai aš atsakau: kiek pažįstame sielvarto priežastis, jis (pagal šios d. 3 teor.) liaujasi buvęs pasyvia būsena, t.y. (pagal III d. 59 teor.) liaujasi buvęs sielvartu; o

todėl net pažindami Dievą kaip sielvarto priežastį mes džiaugiamės.

19 teorema

Kas myli Dievą, tas negali siekti, kad ir Dievas savo ruožtu jį mylėtų.

Įrodymas. Jei žmogus šito siektų, tai (pagal šios d. 17 teor. pr.) trokštų, kad Dievas, kurį jis myli, nebūtų Dievas, ir, vadinasi (pagal III d. 19 teor.), trokštų liūdėti, o tai (pagal III d. 28 teor.) nesąmonė. Vadinasi, kas myli Dievą ir t.t. Tai ir reikėjo įrodyti.

20 teorema

Ši meilė Dievui negali būti suteršta nei pavydo, nei pagiežos emocijomis; priešingai, ji puoselėjama tuo labiau, kuo daugiau įsivaizduojame žmonių, susijusių su Dievu meilės ryšiu.

Įrodymas. Ši meilė Dievui yra (pagal IV d. 28 teor.) aukščiausias gėris, kurio galime siekti protui paliepus ir kuris (pagal IV d. 36 teor.) bendras visiems žmonėms, ir (pagal IV d. 37 teor.) mes trokštame, kad visi juo mėgautųsi. O todėl ji negali būti sutepta nei pavydo emocija (pagal emocijų 23 apibr.), nei pagiežos emocija (pagal šios d. 18 teor. ir pagiežos apibr., kurį žr. III d. 35 teor. past.). Priešingai (pagal III d. 31 teor.), ji turi būti puoselėjama tuo labiau, kuo daugiau žmonių įsivaizduojame ja mėgaujantis.

Pastaba. Tuo pačiu būdu galime parodyti, kad nėra jokios emocijos, kuri būtų šiai meilei tiesiogiai priešinga ir kurios ji galėtų būti sunaikinta. O todėl galime daryti išvadą, kad ši meilė Dievui yra pati patvariausia iš visų emocijų ir, kiek ji būdinga kūnui, gali būti sunaikinta tik kartu su pačiu kūnu. O kokia jos, kaip būdingos tik sielai, prigimtis, matysime paskiau.

Tad išdėsčiau visas priemones įveikti emocijoms, kitaip tariant, visa, ką siela, imama pati savaime, gali nuveikti priešindamasi emocijoms. Iš to aišku, kad sielos galią pažaboti emocijas sudaro:

1) pats emocijų pažinimas (žr. šios d. 4 teor. past.);

2) emocijos atskyrimas nuo išorinės priežasties, kurią įsivaizduojame neaiškiai, mąstymo (žr. šios d. 2 teor. bei jos past. ir 4 teor.);

3) tai, kad su mūsų pažįstamais daiktais susijusios emocijos pranoksta laiko atžvilgiu tas emocijas, kurios susijusios su neaiškiai arba iškreiptai suvokiamais daiktais (žr. šios d. 7 teor.);

4) priežasčių, palaikančių su bendrosiomis daiktų savybėmis arba su Dievu susijusias emocijas, gausa (žr. šios d. 9 ir 11 teor.);

5) pagaliau, tvarka, kaip siela savo emocijas gali sutvarkyti ir vieną su kita sujungti (žr. šios d. 10 teor. past. ir dar 12, 13, 14 teor.).

Bet kad šią sielos galią emocijoms geriau suprastume, pirmiausia reikia pažymėti, jog mes emocijas vadiname stipriomis arba vieno žmogaus emocijas lygindami su kito emocijomis ir matydami, kad ta pati emocija vieną jaudina labiau negu

kitą, arba lygindami tarpusavyje vieno ir to paties žmogaus emocijas ir patirdami, jog viena emocija jį veikia arba jaudina labiau negu kita. Juk (pagal IV d. 5 teor.) kiekvienos emocijos jėga apibrėžiama išorinių priežasčių galios ir mūsų galios santykiu. O sielos galią apibrėžia vien tik pažinimas; jos negalią arba pasyvią būseną apibrėžia vien tik pažinimo stoka, t.y. tai, dėl ko idėjos vadinamos neadekvačiomis. Iš to išplaukia, kad neveikliausia yra tokia siela, kurios didžiausią dalį sudaro neadekvačios idėjos, taigi ji išsiskiria daugiau pasyviomis būsenomis negu aktyviomis. Ir priešingai, veikliausia tokia siela, kurios didžiausią dalį sudaro adekvačios idėjos, taigi nors ji ir turėtų tiek pat neadekvačių idėjų kaip ir pirmoji, tačiau ji daugiau išsiskiria tuo, kas vadinama žmogaus dorybe, negu tuo, kas parodo žmogaus negalią.

Be to, reikia pažymėti, kad sielos negalavimai ir nelaimės ypač kyla dėl per didelės meilės daiktui, kuris patiria daugelį pokyčių ir niekad negali mums priklausyti. Juk kiekvienas nerimauja ir nuogąstauja tik dėl to daikto, kurį myli, ir visos skriaudos, įtarimai, priešiškumas ir t.t. kyla vien tik iš meilės daiktams, kurie iš tikrųjų niekam negali priklausyti.

Tad iš to nesunku suvokti aiškaus ir tikslaus pažinimo galią emocijoms, ypač tos trečiosios pažinimo rūšies (apie ją žr. II d. 47 teor. past.), kurios pagrindą sudaro kaip tik Dievo pažinimas. Šis pažinimas jei ir ne visiškai sunaikina emocijas, kiek jos yra pasyvios būsenos (žr. šios d. 3 teor. ir 4 teor. past.), tai bent lemia, kad jos sudaro

mažiausią sielos dalį (žr. šios d. 14 teor.). Be to, jis pagimdo meilę nekintamam ir amžinam daiktui (žr. šios d. 15 teor.), kurį iš tikrųjų turime (žr. II d. 45 teor.), ir dėl to ši meilė negali būti sutepta jokių ydų, būdingų įprastinei meilei, bet gali (pagal 15 teor.) vis augti ir augti, apimti didžiausią sielos dalį (pagal šios d. 16 teor.) ir ją plačiai paveikti.

Čia aš trumpai išdėsčiau visa, kas susiję su mūsų dabartiniu gyvenimu. Juk, kaip sakiau šios pastabos pradžioje, čia trumpai apimtos visos priemonės emocijoms įveikti, ir tai kiekvienas lengvai gali suvokti atkreipęs dėmesį į tai, ką pasakėme šioje pastaboje, ir kartu į sielos bei jos emocijų apibrėžimus, ir, pagaliau, į III d. 1 ir 3 teoremas. Todėl dabar jau laikas imtis aiškinti sielos trukmę neatsižvelgiant į kūną.

21 teorema

Siela gali ką nors įsivaizduoti ir prisiminti buvusius dalykus tik kol trunka kūnas.

Įrodymas. Siela išreiškia tikrąjį savo kūno egzistavimą ir kūno būsenas suvokia kaip tikras tik kol trunka kūnas (pagal II d. 8 teor. pr.), ir, vadinasi (pagal II d. 26 teor.), ji bet kurį kūną kaip tikrai egzistuojantį suvokia tik kol trunka jos pačios kūnas. O todėl ką nors įsivaizduoti (žr. vaizduotės apibr. II d. 17 teor. past.) ir prisiminti buvusius dalykus (žr. atminties apibr. II d. 18 teor. past.) siela gali tik kol trunka kūnas. Tai ir reikėjo įrodyti.

22 teorema

Tačiau Dieve būtinai egzistuoja idėja, išreiškianti to ar kito žmogaus kūno esmę amžinybės požiūriu.

Įrodymas. Dievas yra ne tik to ar kito žmogaus kūno egzistavimo, bet ir jo esmės priežastis (pagal I d. 25 teor.), todėl ši esmė būtinai turi būti suvokiama remiantis pačia Dievo esme (pagal I d. 4 aks.), be to (pagal I d. 16 teor.), su tam tikru amžinu būtinumu. Ir tokia sąvoka Dieve būtinai turi egzistuoti. Tai ir reikėjo įrodyti.

23 teorema

Žmogaus siela negali būti visiškai sunaikinama kartu su kūnu, bet iš jos lieka kai kas amžina.

Įrodymas. Dieve (pagal 22 teor.) būtinai egzistuoja sąvoka arba idėja, išreiškianti žmogaus kūno esmę ir dėl to (pagal II d. 13 teor.) būtinai sudaranti ką nors, kas priklauso žmogaus sielos esmei. Bet žmogaus sielai mes priskiriame trukmę, galimą apibrėžti laiku tik tiek, kiek ji išreiškia tikrąjį kūno egzistavimą, išreiškiamą trukme ir galimą apibrėžti laiku, t.y. (pagal II d. 8 teor. pr.) jai priskiriame trukmę tik kol trunka kūnas. Tačiau kadangi šis kas nors vis dėlto yra tai, ką galima suvokti (pagal 22 teor.) su tam tikru amžinu būtinumu remiantis pačia Dievo esme, tai šis kas nors, priklausantis sielos esmei, bus būtinai amžinas. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Ši kūno esmę amžinybės požiūriu išreiškianti idėja yra, kaip sakėme, tam tikras mąs-

tymo modusas, priklausantis sielos esmei ir būtinai amžinas. Tačiau neįmanoma, kad prisimintume savo egzistavimą iki kūno, nes kūne nėra jokių jo pėdsakų ir amžinybė negali būti nei apibrėžiama laiku, nei susijusi su laiku kokiu nors santykiu. Bet vis dėlto jaučiame ir žinome, kad esame amžini. Juk siela daiktus, kuriuos suvokia intelektu, jaučia ne mažiau negu tuos, kuriuos prisimena. Iš tiesų sielos akys, kuriomis ji mato ir stebi daiktus, – tai patys įrodymai. Tad nors mes ir neprisimename savo egzistavimo iki kūno, tačiau jaučiame, kad mūsų siela, kiek joje glūdi kūno esmė amžinybės požiūriu, yra amžina ir kad jos egzistavimas negali būti apibrėžtas laiku arba išreikštas trukme. Vadinasi, sakyti, jog mūsų siela trunka, ir jos egzistavimą apibrėžti tam tikru laiku galima tik tiek, kiek joje glūdi tikrasis kūno egzistavimas; ir tik tiek siela turi galią determinuoti daiktų egzistavimą laike ir juos suvokti kaip trukančius.

24 teorema

Kuo daugiau pažįstame atskirus daiktus, tuo daugiau pažįstame Dievą.

Įrodymas. Jis aiškus iš I d. 25 teoremos priedo.

25 teorema

Aukščiausias sielos siekimas ir aukščiausioji dorybė – daiktų pažinimas trečiąja pažinimo rūšimi.

Įrodymas. Trečioji pažinimo rūšis yra perėjimas nuo kokių nors Dievo atributų adekvačios idėjos prie daiktų esmės adekvataus pažinimo (žr. jos apibrėžimą II d. 40 teor. 2 past.), ir kuo daugiau šiuo būdu pažįstame daiktus, tuo daugiau (pagal 24 teor.) pažįstame Dievą. Ir todėl (pagal IV d. 28 teor.) aukščiausioji sielos dorybė, t.y. (pagal IV d. 8 apibr.) sielos galia arba prigimtis, kitaip tariant (pagal III d. 7 teor.), aukščiausias jos siekimas, yra daiktų pažinimas trečiąja pažinimo rūšimi. Tai ir reikėjo įrodyti.

26 teorema

Kuo labiau siela geba pažinti daiktus trečiąja pažinimo rūšimi, tuo labiau ji trokšta pažinti daiktus šiuo būdu.

Įrodymas. Tai aišku. Juk kiek suvokiame, kad siela geba pažinti daiktus trečiąja pažinimo rūšimi, tiek kartu ją suvokiame esant determinuotą šia pažinimo rūšimi pažinti daiktus, ir, vadinasi (pagal emocijų 1 apibr.), kuo labiau siela tai geba, tuo labiau ji to trokšta. Tai ir reikėjo įrodyti.

27 teorema

Iš šios trečiosios pažinimo rūšies kyla didžiausias, koks tik gali būti, sielos pasitenkinimas.

Įrodymas. Aukščiausioji sielos dorybė yra (pagal IV d. 28 teor.) Dievo pažinimas, kitaip tariant (pagal šios d. 25 teor.), daiktų pažinimas trečiąja pažinimo rūšimi, ir ši dorybė tuo didesnė, kuo dau-

giau siela pažįsta daiktus šia pažinimo rūšimi (pagal šios d. 24 teor.). O todėl kas pažįsta daiktus šiuo būdu, tas pasiekia aukščiausią žmogiškąjį tobulumą ir, vadinasi (pagal emocijų 2 apibr.), patiria didžiausią džiaugsmą, be to (pagal II d. 43 teor.), lydimą paties savęs ir savo dorybės idėjos. Ir todėl (pagal emocijų 25 apibr.) iš šios pažinimo rūšies kyla didžiausias, koks tik gali būti, sielos pasitenkinimas. Tai ir reikėjo įrodyti.

28 teorema

Siekimas arba troškimas pažinti daiktus trečiąja pažinimo rūšimi negali kilti iš pirmosios pažinimo rūšies, bet gali kilti iš antrosios pažinimo rūšies.

Įrodymas. Ši teorema savaime aiški. Juk visa, ką pažįstame aiškiai ir tiksliai, pažįstame arba savaime, arba remdamiesi kuo nors kitu, kas suvokiama savaime, t.y. mūsų aiškios ir tikslios idėjos, kitaip tariant, trečiajai pažinimo rūšiai priklausančios idėjos (žr. II d. 40 teor. 2 past.), negali išplaukti iš iškreiptų ir neaiškių idėjų, priklausančių (pagal tą pačią past.) pirmajai pažinimo rūšiai; jos gali išplaukti tik iš adekvačių idėjų, kitaip tariant (pagal tą pačią past.), iš antrosios ir trečiosios pažinimo rūšies. Ir todėl (pagal emocijų 1 apibr.) troškimas pažinti daiktus trečiąja pažinimo rūšimi negali kilti iš pirmosios pažinimo rūšies, bet gali kilti iš antrosios. Tai ir reikėjo įrodyti.

29 teorema

Visa, ką siela pažįsta amžinybės požiūriu, ji pažįsta ne dėl to, kad suvokia esamą tikrąjį kūno egzistavimą, bet dėl to, kad kūno esmę suvokia amžinybės požiūriu.

Įrodymas. Kiek siela suvokia esamą savo kūno egzistavimą, tiek ji suvokia trukmę, galimą apibrėžti laiku, ir tik tiek ji geba suvokti daiktus laiko atžvilgiu (pagal šios d. 21 teor. ir II d. 26 teor.). Bet amžinybė negali būti išreikšta trukme (pagal I d. 8 apibr. ir jo paaišk.). Vadinasi, taip suvokdama siela nepajėgia suvokti amžinybės požiūriu. Bet kadangi proto prigimčiai būdinga (pagal II d. 44 teor. 2 pr.) daiktus suvokti amžinybės požiūriu, o sielos prigimčiai taip pat būdinga kūno esmę suvokti amžinybės požiūriu (pagal šios d. 23 teor.), ir kadangi be šių dviejų savybių sielos esmei daugiau niekas nebūdinga (pagal II d. 13 teor.), tai, vadinasi, toks gebėjimas suvokti daiktus amžinybės požiūriu sielai būdingas tik tiek, kiek ji savo kūno esmę suvokia amžinybės požiūriu. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Daiktus kaip tikrus mes suvokiame dvejopai: arba suvokdami juos egzistuojant tam tikro laiko ir vietos atžvilgiu, arba suvokdami juos glūdinčius Dieve ir išplaukiančius iš dieviškosios prigimties būtinumo. Daiktus, kuriuos suvokiame kaip tikrus arba realius antruoju būdu, mes suvokiame amžinybės požiūriu, ir jų idėjos apima amžiną ir begalinę Dievo esmę, kaip parodėme II d. 45 teoremoje (taip pat žr. jos priedą).

30 teorema

Pažindama save ir savo kūną amžinybės požiūriu, mūsų siela būtinai įgyja Dievo pažinimą ir žino, kad ji egzistuoja Dieve ir suvokiama Dievo dėka.

Įrodymas. Amžinybė sudaro pačią Dievo esmę, kiek šioje esmėje glūdi būtinas egzistavimas (pagal I d. 8 apibr.). Vadinasi, suvokti daiktus amžinybės požiūriu – tai juos pažinti, kiek jie suvokiami remiantis Dievo esme kaip realūs esiniai, kitaip tariant, kiek juose glūdi egzistavimas Dievo esmės dėka. O todėl suvokdama save ir savo kūną amžinybės požiūriu mūsų siela būtinai įgyja Dievo pažinimą ir žino ir t.t. Tai ir reikėjo įrodyti.

31 teorema

Trečioji pažinimo rūšis priklauso nuo sielos kaip nuo formaliosios priežasties, kiek pati siela amžina.

Įrodymas. Siela ką nors suvokia amžinybės požiūriu ne kitaip, o tik suvokdama amžinybės požiūriu savo kūno esmę (pagal šios d. 29 teor.), t.y. (pagal šios d. 21 ir 23 teor.) tik kiek ji amžina. O todėl (pagal 30 teor.) kiek ji amžina, ji yra įgijusi Dievo pažinimą, ir šis pažinimas būtinai adekvatus (pagal II d. 46 teor.). Ir dėl to siela, kiek ji amžina, geba pažinti visa tai, kas gali išplaukti iš šio Dievo pažinimo (pagal II d. 40 teor.), t.y. pažinti daiktus trečiąja pažinimo rūšimi (jos apibrėžimą žr. II d. 40 teor. 2 past.). Todėl siela (pagal III d. 1 apibr.) yra šio pažinimo adekvati arba formalioji priežastis, kiek siela amžina. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Tad kuo labiau kiekvienas pajėgia naudotis šia pažinimo rūšimi, tuo geriau pažįsta save ir Dievą, t.y. tuo jis tobulesnis ir palaimingesnis, – dar aiškiau tai bus matyti iš paskesnių teoremų.

Bet čia reikia pažymėti, jog nors mes jau esame įsitikinę sielos, kiek ji daiktus suvokia amžinybės požiūriu, amžinumu, tačiau kad lengviau atskleistume ir geriau suprastume tai, ką norime parodyti, mes sielą, kaip ir iki šiol darėme, nagrinėsime taip, tarytum ji pradėjo egzistuoti ir pažinti daiktus amžinybės požiūriu. Šitaip mes galime elgtis be jokio pavojaus suklysti, jei tik būsime apdairūs daryti išvadas ne kitaip, o tik iš aiškių prielaidų.

32 teorema

Visa, ką pažįstame trečiąja pažinimo rūšimi, mums teikia džiaugsmą, be to, lydimą Dievo kaip jo priežasties idėjos.

Įrodymas. Iš šios pažinimo rūšies (pagal šios d. 27 teor.) kyla aukščiausias, koks tik gali būti, sielos pasitenkinimas, t.y. (pagal emocijų 25 apibr.) džiaugsmas, lydimas paties savęs idėjos ir, vadinasi (pagal šios d. 30 teor.), lydimas taip pat Dievo kaip džiaugsmo priežasties idėjos. Tai ir reikėjo įrodyti.

Priedas. Iš trečiosios pažinimo rūšies būtinai kyla intelektinė meilė Dievui. Juk iš šios pažinimo rūšies (pagal 32 teor.) kyla džiaugsmas, lydimas Dievo kaip jo priežasties idėjos, t.y. (pagal emocijų 6 apibr.) meilė Dievui – ne kiek jį įsivaiz-

duojame dabar esantį (pagal šios d. 29 teor.), bet kiek Dievą pažįstame amžinai esantį, o kaip tik tai ir vadinu intelektine meile Dievui.

33 teorema

Intelektinė meilė Dievui, kylanti iš trečiosios pažinimo rūšies, amžina.

Įrodymas. Juk trečioji pažinimo rūšis (pagal šios d. 31 teor. ir I d. 3 aks.) amžina, o todėl (pagal tą pačią I d. aks.) ir meilė, kuri iš jos kyla, taip pat būtinai amžina. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Nors ši meilė Dievui (pagal 33 teor.) be pradžios, tačiau jai būdingi visi meilės tobulumai, tarytum ji būtų kilusi taip, kaip pavaizdavome 32 teoremos priede. Skirtumas čia tik tas, kad tie tobulumai, kuriuos sielą vaizdavome įgyjant, jai būdingi nuo amžinybės, be to, lydimi Dievo kaip amžinos jų priežasties idėjos. Tad jei džiaugsmą sudaro perėjimas į didesnį tobulumą, tai palaimą, žinoma, turi sudaryti tai, kad siela jau apdovanota pačiu tobulumu.

34 teorema

Tik kol trunka kūnas, sielą apima emocijos, laikomos pasyviomis būsenomis.

Įrodymas. Vaizdinys yra idėja, kuria siela mąsto kurį nors daiktą kaip esamą (jo apibrėžimą žr. II d. 17 teor. past.). Tačiau idėja labiau parodo žmogaus kūno esamą būklę negu išorinio daikto prigimtį (pagal II d. 16 teor. 2 pr.). Vadinasi, emo-

cija (pagal bendrąjį emocijų apibr.) yra vaizdinys, kiek ji parodo esamą kūno būklę. O todėl (pagal šios d. 21 teor.) tik kol trunka kūnas, sielą apima emocijos, laikomos pasyviomis būsenomis. Tai ir reikėjo įrodyti.

Priedas. Iš to išplaukia, kad, išskyrus intelektinę meilę, jokia kita meilė nėra amžina.

Pastaba. Jei atkreipsime dėmesį į įprastinę žmonių nuomonę, tai pamatysime, kad nors jie ir įsisąmoninę savo sielos amžinumą, tačiau suplaka jį su trukme ir priskiria vaizduotei arba atminčiai tikėdami, kad po mirties jos išlieka.

35 teorema

Dievas pats save myli intelektine begaline meile.

Įrodymas. Dievas (pagal I d. 6 apibr.) yra absoliučiai begalinis, t.y. (pagal II d. 6 apibr.) Dievo prigimtis mėgaujasi begaliniu tobulumu, be to, lydimu (pagal II d. 3 teor.) savęs idėjos, t.y. (pagal I d. 11 teor. ir 1 apibr.) savo priežasties idėjos; o kaip tik tai šios dalies 32 teoremos priede mes pavadinome intelektine meile.

36 teorema

Sielos intelektinė meilė Dievui yra pati Dievo meilė, kuria Dievas myli patį save – ne kiek jis begalinis, bet kiek jį gali išreikšti žmogaus sielos esmė, imama amžinybės požiūriu, t.y. sielos intelektinė meilė Dievui yra dalis begalinės meilės, kuria Dievas myli patį save.

Įrodymas. Šią sielos meilę reikia priskirti prie sielos veiksmų (pagal šios d. 32 teor. pr. ir III d. 3 teor.). Tad ši meilė yra veiksmas, kuriuo siela mąsto pačią save lydima Dievo kaip savo priežasties idėjos (pagal 32 teor. ir jos pr.), t.y. (pagal I d. 25 teor. pr. ir II d. 11 teor. pr.) veiksmas, kuriuo Dievas, kiek jis gali būti išreikštas žmogaus sieloje, mąsto patį save lydimas paties savęs idėjos. O todėl (pagal 35 teor.) ši sielos meilė yra dalis begalinės meilės, kuria Dievas myli patį save. Tai ir reikėjo įrodyti.

Priedas. Iš to išplaukia, kad mylėdamas patį save Dievas myli žmones ir, vadinasi, kad Dievo meilė žmonėms ir sielos intelektinė meilė Dievui – viena ir tas pat.

Pastaba. Iš to aiškiai suprantame, kas sudaro mūsų išganymą, palaimą arba laisvę – būtent pastovi ir amžina meilė Dievui, kitaip tariant, Dievo meilė žmonėms.

Ši meilė arba palaima Šventajame Rašte vadinama pasididžiavimu, ir pelnytai. Juk nesvarbu, ar šią meilę priskirsime Dievui, ar sielai, ją teisingai galima vadinti sielos pasitenkinimu, kuris iš tikrųjų (pagal emocijų 25 ir 30 apibr.) nesiskiria nuo pasididžiavimo. Juk kiek ji priskiriama Dievui, ji (pagal 35 teor.) yra džiaugsmas – jei čia dar leistina vartoti šį terminą, – lydimas jo paties idėjos; ir lygiai taip pat, kiek ji priklauso sielai (pagal šios d. 27 teor.).

Be to, kadangi mūsų sielos esmę sudaro vien tik pažinimas, kurio pradas ir pagrindas (pagal I d. 15 teor. ir II d. 47 teor. past.) yra Dievas, tai

iš to mums aišku, kokiu būdu ir kodėl mūsų siela savo esmės ir egzistavimo atžvilgiu išplaukia iš dieviškosios prigimties ir nuolat nuo Dievo priklauso.

Maniau, jog šitai vertėjo čia pažymėti, kad šiuo pavyzdžiu parodyčiau, koks vertingas yra atskirų daiktų pažinimas, kurį pavadinau intuiciniu arba trečiosios rūšies pažinimu (žr. II d. 40 teor. 2 past.), ir kaip jis pranoksta tą visuotinį pažinimą, kurį pavadinau antrosios rūšies pažinimu. Juk nors pirmoje dalyje aš apskritai parodžiau, kad visa (taigi ir žmogaus siela) savo esmės ir egzistavimo atžvilgiu priklauso nuo Dievo, tačiau tas įrodymas, nors jis teisėtas ir nekelia jokios abejonės, vis dėlto ne taip paveikia mūsų sielą kaip tuo atveju, kai prieiname tą pačią išvadą tirdami kurio nors atskiro daikto pačią esmę, kuri, kaip sakiau, priklauso nuo Dievo.

37 teorema

Gamtoje nėra nieko, kas šiai intelektinei meilei būtų priešinga, kitaip tariant, kas ją galėtų sunaikinti.

Įrodymas. Ši intelektinė meilė būtinai išplaukia iš sielos prigimties, kiek siela Dievo prigimties dėka laikoma amžina tiesa (pagal šios d. 33 ir 29 teor.). Tad jei egzistuotų kas nors šiai meilei priešinga, tai būtų priešinga tiesai ir, vadinasi, tai, kas šią meilę galėtų sunaikinti, tiesą paverstų klaidingumu, o tai (savaime aišku) absurdiška. Vadinasi, gamtoje nėra nieko ir t.t. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Ketvirtos dalies aksioma kalba apie atskirus daiktus, kiek jie imami apibrėžto laiko ir vietos atžvilgiu; tikiuosi, kad tuo niekas neabejoja.

38 teorema

Kuo daugiau daiktų siela pažįsta antrąja ir trečiąja pažinimo rūšimi, tuo mažiau ją apima blogos emocijos ir tuo mažiau ji bijo mirties.

Įrodymas. Sielos esmę (pagal II d. 11 teor.) sudaro pažinimas. Tad kuo daugiau daiktų siela pažįsta antrąja ir trečiąja pažinimo rūšimi, tuo didesnė jos dalis išlieka (pagal šios d. 29 ir 23 teor.) ir, vadinasi (pagal 37 teor.), tuo didesnės jos dalies nepaveikia mūsų prigimčiai priešingos, t.y. (pagal IV d. 30 teor.) blogos, emocijos. Taigi kuo daugiau daiktų siela pažįsta antrąja ir trečiąja pažinimo rūšimi, tuo didesnė jos dalis lieka nepakenkta ir, vadinasi, tuo mažiau ją apima blogos emocijos ir t.t. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Iš to suprantame tai, ką aš paliečiau IV d. 39 teoremos pastaboje ir ką žadėjau paaiškinti šioje dalyje, būtent kad mirtis tuo mažiau mums žalinga, kuo daugiau siela aiškiai ir tiksliai pažįsta ir, vadinasi, kuo labiau siela myli Dievą.

Be to, kadangi (pagal šios d. 27 teor.) iš trečiosios pažinimo rūšies kyla didžiausias, koks tik gali būti, sielos pasitenkinimas, tai iš to išplaukia, jog žmogaus sielos prigimtis gali būti tokia, kad ta jos dalis, kurią parodėme žūvant kartu su kū-

nu (žr. šios d. 21 teor.), palyginti su išliekančiąja dalimi, neturės jokios reikšmės. Bet apie tai tuojau kalbėsiu plačiau.

39 teorema

Kieno kūnas daug geba, to sielos didžiausioji dalis amžina.

Įrodymas. Kieno kūnas geba daugeriopai veikti, tą mažiausiai kankina blogos emocijos (pagal IV d. 38 teor.), t.y. (pagal IV d. 30 teor.) mūsų prigimčiai priešingos emocijos. O todėl (pagal šios d. 10 teor.) jis turi galią tvarkyti kūno būsenas ir susieti jas į vienovę pagal intelekto tvarką, ir, vadinasi, pasiekti (pagal šios d. 14 teor.), kad visos kūno būsenos būtų susijusios su Dievo idėja; dėl to atsitiks taip (pagal šios d. 15 teor.), kad jame kils meilė Dievui, kuri (pagal šios d. 16 teor.) turi apimti arba sudaryti didžiausią sielos dalį. Ir todėl (pagal šios d. 33 teor.) jis turi sielą, kurios didžiausioji dalis amžina. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Kadangi žmonių kūnai daug geba, tai nėra abejonės, jog jų prigimtis gali būti tokia, kad atitiktų sielas, kurios gerai pažįsta save ir Dievą ir kurių didžioji arba svarbiausioji dalis amžina, o todėl jos vargu ar bijo mirties.

Bet kad aiškiau tai suprastume, čia reikia atkreipti dėmesį į tai, jog mes gyvename nepaliaujamai kisdami ir pagal tai, ar keičiamės į gera, ar į bloga, vadinamės laimingais arba nelaimingais. Juk tas, kuris miršta kūdikystėje arba vaikystėje, vadinamas nelaimingu, ir priešingai – laikoma lai-

me, kai visą gyvenimo kelią galime nueiti su sveika siela sveikame kūne. Ir iš tikrųjų kas, kaip kūdikis arba vaikas, turi kūną, gebantį visai mažai ir labiausiai priklausomą nuo išorinių priežasčių, tas turi sielą, kuri, imama pati savaime, beveik nieko nežino nei apie save, nei apie Dievą, nei apie daiktus; ir priešingai – turintis daug gebantį kūną turi sielą, kuri, imama pati savaime, daug žino ir apie save, ir apie Dievą, ir apie daiktus. Tad šiame gyvenime pirmiausia siekiame, kad kūdikystėje turimas kūnas, kiek leidžia jo prigimtis ir kiek tai jam naudinga, pasikeistų į kitą kūną, daug gebantį ir suteiktą sielai, kuri geriausiai pažįsta save, Dievą ir daiktus; be to, kad pasikeistų taip, jog visa, kas priklauso jos atminčiai arba vaizduotei, beveik neturėtų jokios reikšmės, palyginti su intelektu, kaip jau sakiau šios dalies 38 teoremos pastaboje

40 teorema

Kuo daiktas tobulesnis, tuo daugiau jis veikia ir tuo mažiau yra pasyvus; ir priešingai – kuo daugiau jis veikia, tuo yra tobulesnis.

Įrodymas. Kuo daiktas tobulesnis, tuo jis realesnis (pagal II d. 6 apibr.) ir, vadinasi (pagal III d. 3 teor. ir jos past.), tuo daugiau veikia ir mažiau yra pasyvus. Atvirkščiai išdėstyto šio įrodymo tvarka bus ta pati, o iš to išplaukia, kad, atvirkščiai, kuo daiktas tobulesnis, tuo daugiau jis veikia. Tai ir reikėjo įrodyti.

Priedas. Iš to išplaukia, kad išliekanti sielos dalis, nepaisant jos dydžio, tobulesnė už kitą dalį.

Juk sielos amžina dalis (pagal šios d. 23 ir 29 teor.) yra intelektas, tik dėl kurio save vadiname veikiančiais (pagal III d. 3 teor.). O ta dalis, kuri, kaip parodėme, žūva, yra kaip tik vaizduotė (pagal šios d. 21 teor.), tik dėl kurios save vadiname pasyviais (pagal III d. 3 teor. ir bendrąjį emocijų apibr.). O todėl (pagal 40 teor.) pirmoji dalis, nepaisant jos dydžio, tobulesnė už antrąją dalį. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Šitai aš ketinau išdėstyti apie sielą, kiek ji imama neatsižvelgiant į kūno egzistavimą. Iš to, taip pat iš I d. 21 teoremos ir kitų paaiškėja, kad mūsų siela, kiek ji mąsto, yra amžinas mąstymo modusas, determinuojamas kito amžino mąstymo moduso, o šis – trečio ir taip iki begalybės; taigi visi kartu jie sudaro amžiną ir begalinį Dievo intelektą.

41 teorema

Nors ir nežinotume, kad mūsų siela amžina, tačiau svarbiausią reikšmę teiktume pareigos jausmui bei religingumui ir apskritai viskam, kas, kaip parodėme ketvirtoje dalyje, siejama su narsumu ir didžiadvasiškumu.

Įrodymas. Pirmasis ir vienintelis dorybės arba deramos gyvensenos pagrindas (pagal IV d. 22 teor. pr. ir 24 teor.) – ieškoti sau naudos. O apibrėždami, ką protas mano esant naudinga, mes visai neatsižvelgėme į sielos amžinumą, apie kurį sužinojome tik šioje penktoje dalyje. Tad nors tada ir nežinojome, kad siela amžina, tačiau tam, kas, kaip parodėme, siejama su narsumu ir didžia-

dvasiškumu, teikėme svarbiausią reikšmę. O todėl nors ir dabar to nežinotume, vis dėlto šiuos proto potvarkius laikytume svarbiausiais. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Atrodo, kad visuotinis daugumos įsitikinimas kitoks. Juk, atrodo, dauguma žmonių mano, kad jie tiek laisvi, kiek gali pasiduoti aistroms, o būdami priversti gyventi pagal dieviškojo įstatymo potvarkį, jie mano atsisaką savo teisės. Taigi pareigos jausmą, religingumą ir apskritai visa, kas būdinga charakterio stiprybei, jie laiko našta, kurią tikisi po mirties nusimesią ir gausią atlygį už vergovę, būtent už pareigos jausmą ir religingumą. Tačiau ne tik ši viltis, bet ypač baisių pomirtinių bausmių baimė juos verčia gyventi pagal dieviškojo įstatymo potvarkį, kiek leidžia jų būdo silpnumas ir bejėgiškumas. Ir jei žmonėms nebūtų būdinga ši viltis ir baimė, jei, priešingai, jie tikėtų, kad sielos žūsta kartu su kūnu ir kad nelaimingųjų, pareigos jausmo naštos išsekintųjų nelaukia tolesnis gyvenimas, jie tada vėl gyventų savaip ir norėtų viską tvarkyti pagal savo aistras ir paklusti veikiau lemčiai negu patiems sau. O tai man atrodo ne mažesnė nesąmonė, negu jei kas nors netikėdamas, kad geru maistu galima savo kūną maitinti amžinai, panorėtų geriau prisisotinti nuodų bei mirtį sukeliančių medžiagų arba matydamas, kad siela neamžina ir nėra nemirtinga, būtų labiau linkęs būti bepročiu ir gyventi be proto, – tai toks paistalas, kad vargu ar nusipelno įvertinimo.

42 teorema

Palaima yra ne apdovanojimas už dorybę, bet pati dorybė; ir ja mėgaujamės ne todėl, kad pažabojame savo aistras, bet priešingai – dėl to, kad ja mėgaujamės, pajėgiame pažaboti aistras.

Įrodymas. Palaimą (pagal šios d. 36 teor. ir jos past.) sudaro meilė Dievui, kylanti iš trečiosios pažinimo rūšies (pagal šios d. 32 teor. pr.). O todėl šią meilę (pagal III d. 59 ir 3 teor.) sielai reikia priskirti tiek, kiek ji veikia; taigi ji (pagal IV d. 8 apibr.) yra pati dorybė. Tai pirma. Be to, kuo labiau siela mėgaujasi šia dieviškąja meile, tuo daugiau ji pažįsta (pagal 32 teor.), t.y. (pagal šios d. 3 teor. pr.) tuo didesnė jos valdžia emocijoms ir (pagal šios d. 38 teor.) tuo mažiau ją apima blogos emocijos. O todėl mėgaudamasi šia dieviškąja meile arba palaima siela turi galią pažaboti emocijas. Ir kadangi žmogaus galią pažaboti aistras sudaro vien tik intelektas, tai, vadinasi, niekas nesimėgauja palaima dėl to, kad pažabojo emocijas, bet, priešingai, galia pažaboti emocijas kyla iš pačios palaimos. Tai ir reikėjo įrodyti.

Pastaba. Tuo užbaigiu visa, ką ketinau išdėstyti apie sielos galią emocijoms ir apie sielos laisvę. Iš to paaiškėja, kiek išmintingas žmogus yra vertesnis ir galingesnis už tamsuolį, kuris veikia vien tik skatinamas aistros. Juk tamsuolis, jau nekalbant apie tai, kad jį įvairiausiai paveikia išorinės priežastys ir jis niekad nepasiekia tikrojo sielos pasitenkinimo, gyvena, be to, tarytum nepažindamas savęs, Dievo ir daiktų ir liovęsis patirti kartu

liaujasi egzistavęs. Priešingai, išmintingo žmogaus, imamo kaip tokio, siela vargu ar susijaudins: su tam tikru amžinu būtinumu pažindamas save, Dievą ir daiktus, jis niekad nesiliauja egzistavęs, bet visada jo sieloje įsitvirtina tikrasis pasitenkinimas.

Jei dabar kelias, kurį parodžiau į tai vedant, atrodo labai sunkus, vis dėlto jį galima rasti. Jis iš tiesų turi būti sunkus, nes jį taip retai randa. Juk jei išganymas būtų čia pat po ranka ir jį būtų galima rasti be didelių pastangų, tai ar galėtų būti taip, kad bemaž visi juo nesirūpintų? Bet visa, kas puiku, ir sunku, ir reta.

Pabaiga

GAMTA IR ŽMOGUS DEDUKCINĖJE VIZIJOJE

XVIII amžius Europoje vadinamas Apšvietos epocha, o XVII amžius – laikotarpis tarp Renesanso ir Apšvietos – neturi specialaus pavadinimo, nors tai buvo savitas, didelio masto teorizavimų šimtmetis. Polemiką su viduramžių idėjiniu palikimu ir nesudariusius patvaresnio lydinio renesansiškuosius teorizavimus pakeitė pozityvus siekis kurti naujoviškas būties ir pažinimo sistemas vadovaujantis racionalizmo metodologija. Plėtojantis matematikos ir gamtos mokslams, ypač mechanikai ir astronomijai, radosi poreikis kurti patikimo ir universalaus žinojimo įgijimo metodą. Algebros simbolikos sutvarkymas, analizinės geometrijos kūrimas, logaritmų, žemės magnetizmo atradimas, teleskopo, mikroskopo ir barometro, elektrostatinės mašinos sukonstravimas – tai tik dalis didžiųjų XVII a. mokslo pasiekimų, mąstytojams įteigusių ir didžiųjų, naujoviškai organizuotų filosofinių sistemų galimybę. Neramiu Europoje vykusių karų ir politinių revoliucijų laikotarpiu kurtos sistemos skatino naujai įprasminti pasaulį ir jo pažinimo metodus, suteikti pozityvią gyvenimo ir veiklos perspektyvą asmeniui, išlaisvintam nuo tradicinės hierarchinės priklausomybės. Vieną tokių sistemų sukūrė Benediktas (Baruchas) Spinoza.

Pavardė *Spinoza* kilo kaip santrumpa. Filosofo protėviai, į Olandiją atsikėlę iš Portugalijos miestelio Espino, pasirašydavo *Espinosa, Espinoza, de Espinoza, de Espinose*, retkarčiais *Spinoza* arba *Spinosa*. Filosofo tėvai pasirašydavo *Despinoza*. Pats filosofas savo raštus ir administracinius dokumentus pasirašydavo *Spinoza, Despinoza, de Spinoza*.

Spinoza gimė 1632 m. lapkričio 24 d. Amsterdame, praturtėjusio pirklio, vieno iš gausios vietinės žydų bendruomenės veikėjų šeimoje. Motina Debora anksti mirė, ir iš prigimties fiziškai nestipraus vaiko ugdymu rūpinosi tėvas Michoelis. Sūnui numatęs sielų ganytojo ateitį, berniuką jis atidavė į religinę mokyklą, rengusią rabinus. Griežtų mokytojų prižiūrimas Baruchas greitai išmoko hebrajų raštą, skaitė Bibliją ir Talmudą, klausėsi šventųjų tekstų aiškinimų. Talmudo, jo komentarų išmanymu, hebrajų kalbos mokėjimu, ispanų literatūros žiniomis jaunuolis buvo mokyklos pažiba. Tačiau žinių trokštantis jaunuolis skaitė ir kitokią literatūrą, lotynų kalbos studijos žymioje Amsterdamo mokykloje atvėrė jam kelią į naujųjų amžių mokslo pasaulį. Jaunuolis ima kritiškai vertinti Bibliją ir Talmudą, atsisako šias knygas laikyti šventaisiais tekstais. Kilus jo ir rabinų mokyklos idėjiniam konfliktui, rabinams nepavykus Spinozos papirkti, kad šis tylėtų ir atlikinėtų religines apeigas sinagogoje, Spinoza galiausiai buvo pašalintas iš Amsterdamo žydų religinės bendruomenės ir prakeiktas sinagogoje. Mirus tėvui, sūnus perėmė tvarkyti paveldėtą verslą ir pasirašinėjo jau ne *Baruch*, bet lotynišku vertiniu *Benedictus*. Greitai jis suvokė, kad prekyba nėra jo pašaukimas. Be to, žydų bendruomenės veikėjai pasistengė, kad Amsterdamo magistratas ištremtų Benediktą iš gimtojo miesto, nors šiaip jau Olandija išsiskyrė iš kitų valstybių tolerancija. Olandijoje gyveno ir R. Descartes'as, nuo persekiojimų prieglobstį

čia rado J. Locke'as. Gerai techniškai įrengtos šalies spaustuvės gausiai leido mokslinę, politinę ir įvairių religinių sąjūdžių literatūrą. Įtakingiems Spinozos draugams jį užstojus, Amsterdamo magistrato nutarimas po kelių mėnesių buvo atšauktas.

Didžiausią paveldėto turto dalį atidavęs seserims, Spinoza sau pasiliko kuklius išteklius, be to, jį finansiškai rėmė draugai. Kai kurie Spinozos biografai nurodo, kad optinio stiklo, kurio gamyba Olandija garsėjo, šlifavimas Benediktui buvęs ne pragyvenimo šaltinis, bet veikiau būdas patenkinti fizinio darbo poreikį. Keldamasis gyventi į kitą vietą, jis visada veždavosi ir šlifavimo stakles. Poilsį jam teikdavo tapyba. Gyvenimą Spinoza paskyrė filosofijos tyrinėjimams ir kitoms mokslinėms studijoms.

1656 m. Spinoza iš Amsterdamo žydų kvartalo persikėlė gyventi į kitą miesto rajoną. Tačiau religiniai fanatikai pasiekė, kad Spinoza vėl buvo ištremtas iš Amsterdamo. 1660 m. jis apsigyveno Reinsburgo bažnytkaimyje netoli Leideno. Čia atvykdavo jo bičiuliai iš Amsterdamo, aptardavo mokslo ir politikos naujienas, diskutuodavo. Spinoza jiems aiškino Descartes'o filosofiją. Manoma, kad kurį laiką jis lankė ir Leideno protestantiškąjį universitetą (beje, šiame universitete studijavo ir Lietuvos protestantų bajorų sūnūs, XVII amžiuje jų čia mokėsi 92). 1663 m. Spinoza išleido dekartiškosios filosofijos pradų išdėstymą. Ši pirmoji mokslinė publikacija jį išgarsino, užsimezgė jo susirašinėjimas su mokslo žmonėmis. Tuo metu Europoje tebuvo vos keli mokslo žurnalai, mokslo žmonės keitėsi informacija susirašinėdami laiškais.

1663 m. Spinoza persikėlė į Vorburgą (greta Hagos). Čia jį lankė garsus Europoje olandų mokslininkas Ch. Huygensas, kiti Olandijos mokslo ir politikos veikėjai, tarp jų tikras Spinozos mecenatas J. de Wittas, Olandijos respublikonų vadovas ir faktiškasis Nyderlandų valdytojas

1650–1672 metais. Jo globojamas, Spinoza galėjo ramiai gyventi Hagoje, į kurią persikėlė paūmėjus plaučių tuberkuliozei. Hagoje jį aplankė ir G. Leibnizas. Šeimos Spinoza nesukūrė. Tesulaukęs 44 metų, 1677 m. vasario 23 d. Hagoje jis užgeso ramiai, be egzaltacijos.

Spinozos gyvensena bei mąstysena sulaukė įvairių, neretai prieštaringų vertinimų. Vieniems jis buvo bedievio, nemoralaus žmogaus, kitiems – tikro filosofo, žengusio per gyvenimą lyg stoikų išminčius, įvaizdis. Siekęs gyventi tyliai ir kukliai, šalinęsis kovos ir polemikų, filosofas gyveno vadovaudamasis sielos ramybės doktrina, buvo nepaperkamas ir nesusiviliojo jam siūlyta akademine karjera ne bet kur, o Heidelbergo universitete. Tačiau paskelbti raštai Spinozą išgarsino, jį minėjo tuometiniuose Europos universitetuose, vieni jo raštus skaitė susižavėję, o kiti smerkė. Kritiškai apie Spinozos doktriną atsiliepta senajame Vilniaus universitete. Kas vieniems Spinozos gyvenime ir pažiūrose rodėsi kilnu, kitiems atrodė žema ir pavojinga. Šio dvilypio vertinimo neišvengta ir vėlesniais laikais, „ginčas dėl Spinozos" tebesitęsė, buvo kuriamos vis naujos interpretacijos, percepcijos bei recepcijos ir paneigimai: Spinoza buvo laikomas materialistu ir subjektyviuoju idealistu, monistu ir panteistu, racionalistu ir mistiku, laisvamaniu ir fideistu. Suskaičiuota apie penkiasdešimt skirtingų interpretacijų, neminint silpnai pagrįstų. Interpretacijų gausą lėmė veikalo „Etika" turinys.

Gyvendamas Spinoza teišleido du veikalus. Pirmasis – „René Descartes'o filosofijos pradai, įrodyti geometrijos metodu; parašyta Benedikto de Spinozos, amsterdamiečio" („Renati des Cartes Principiorum Philosophiae pars I et II more geometrico demonstratae per Benedictum de Spinoza Amstelodamensem", 1663). Antrąjį veikalą 1670 m. jis išleido anonimiškai pavadinimu „Teologijos

ir politikos traktatas" („Tractatus theologico-politicus"), tačiau autorystė greitai paaiškėjo. „Etiką" Spinoza kūrė 1663–1677 metais. Ją Spinozos draugai išleido Amsterdame 1677 m., praslinkus keliems mėnesiams po filosofo mirties („Opera posthuma" – „Pomirtiniai raštai"). „Pomirtiniuose raštuose" kartu su „Etika" dar spausdinami „Politikos traktatas" („Tractatus politicus", 1675–1677), „Traktatas apie intelekto tobulinimą" („Tractatus de intellectus emendatione", 1661) laiškai, taip pat hebrajų kalbos gramatikos apybraiža (nebaigta). Šią trečiąją Spinozos kūrinių knygą jo draugai išleido taip pat anonimiškai – pats Spinoza prieš mirtį nurodė „Etiką" išleisti autoriaus neįvardijant. Spinoza įžvalgiai numatė, kad veikalas bus persekiojamas: veikalui išėjus, Olandijoje buvo paskelbti ir potvarkiai, griežtai draudžiantys skleisti šiuos esą įžeidžiamus, bedieviškus ir piktžodžiaujančius raštus, nors leidėjas pridėjo olandišką pratarmę, kurioje aiškino, jog Spinoza visada teigęs, kad jo doktrina dera su Šventojo Rašto turiniu. Minties reiškimo atmosfera tuometinėje Europoje buvo slogi, net G. Leibnizas nedeklaravo savo susitikimo su Spinoza ir veikiau siekė jį nutylėti.

XVII a. mokslo idealas – tikslios žinios. Šį idealą vėliau pakeitė Apšvietos epocha, prioritetą teikusi žinių prieinamumui. Spinozos „Etika" – pastangų tikslumo idealą įgyvendinti filosofijoje išraiška. Jau savo pirmąjį kūrinį jis išdėstė geometrijos metodu, inspiruotas paties Descartes'o, kuris atsakymus į oponentų priekaištus pateikė geometrijoje įprastu įrodymų būdu. Aksiomiškai išdėstyti filosofiją Spinozą skatino tuometinė mokslo situacija. Matematikos metodo taikomas tikslumo kriterijus liudijo žmogaus intelekto autonomiją. Matematinius metodus taikančios gamtotyros kultas XVII a. tarnavo technikos pažangai ir

atitiko naujųjų amžių pamatinę idėją, jog ir filosofija turinti prisidėti prie žmogaus valdžios gamtai didinimo. Neklystami, patikimi protinio darbo metodai turį įtvirtinti pasitikėjimą žmogaus pažintinėmis galimybėmis. Naujųjų amžių *homo cogitans* įsitikrinimą pasauliu ir savo situacija pasaulyje išreiškė tiksliu metodu formuluodamas aiškius ir neabejotinus teiginius. Spinozos racionalizmas tokius teiginius tikėjosi atrasti ne tik ontinėje, bet ir antropologinėje bei moralinėje srityse ir taip išplėsti tikslumo sferą. Dedukcinius samprotavimus „Etikoje" Spinoza sukonstravo taip, kad pažinimo, antropologijos ir moralės sričių tikslūs teiginiai išvedami iš aksiomiškai sutvarkytos ontologijos.

Descartes'o novatoriškas siekis įdiegti į filosofiją griežtumo kriterijų sulaukė sekėjų. Anglijoje T. Albius (White) 1646 m. mėgino geometrijos metodu išdėstyti metafiziką, Vokietijoje matematikas iš Altdorfo akademijos A. Treius (Trew) matematinių įrodymų pavidalu išdėstė Aristotelio fiziką („Physica Aristotelis conscripta et redacta ad methodum accurate demonstrativam", 1656), prancūzų dvasininkas H. Fabris (pasirašinėjęs slapyvardžiu Mosnerius) mėgino geometrijos metodu išdėstyti visą filosofiją („Philosophia universa per propositione digesta", 1646). Tad kurdamas „Etiką" Spinoza jau galėjo atsižvelgti į Descartes'o ir minėtų autorių sukeltas inspiracijas. Iš Descartes'o perėmęs mokslo dedukcinį idealą ir intuicinę proto įžvalgą kaip aukščiausią pažinimo pakopą, Spinoza tai derino su senesniuoju paveldu – iš Aristotelio ir scholastikos perimta substancijos ir jos esminių požymių (atributų) koncepcija.

Novatoriški siekiai visada susiduria su keblumais. Spinozai iškilo sunki problema: filosofija juk ne geometrija, kurios terminais perteikiamos vienareikšmės sąvokos. Lotyniškieji filosofijos terminai plastiški, daugiareikšmiai.

Metafizika nepakenčia griežtumo. Tuo tarpu Spinoza, stengdamasis įdiegti griežtumo kriterijų, užsimojo metafiziką, antropologiją ir etiką išdėstyti aksiomiškai, įrodymams suteikti aiškumą bei tikslumą ir tokiu būdu pašalinti klaidas, ypač ydingojo rato klaidą. Šis metodas įgalinsiąs atskleisti sąvokų bei teiginių loginius ryšius ir išdėstyti filosofiją deramai griežtai. Spinozos manymu, kai pradiniai teiginiai teisingi ir tikslūs, tai šias savybes paveldi ir iš jų išvedami teiginiai, teisingumas ir tikslumas priklauso nuo teiginių loginių tarpusavio ryšių. Aksiomos yra savaime akivaizdžios, jas sudarančias sąvokas paaiškina apibrėžimai, aksiomas papildo pagalbinės aksiomos – lemos, iš aksiomų išvestos teoremos teisingos ir tampa kitų teoremų įrodymo prielaidomis.

Deja, nei Spinozai, nei kitiems sumanymas aksiomiškai išdėstyti filosofiją nepavyko. Metafizikos ir etikos negalima aksiominti dėl jų vartojamų sąvokų pobūdžio – joms nebūdingas griežtumas, jos nėra griežtai fiksuotos, stabilios; tai lėmė ir vartotos akademinės lotynų kalbos terminų daugiaprasmiškumas. Ir pats Spinoza ne visada įstengė laikytis apibrėžimuose pateiktų sampratų. „Etikos" autorius neatsižvelgė į tai, kad jo veikalas bus sunkiai skaitomas dėl nuolatinių nuorodų į jau įrodytus teiginius. Griežtumas bei tikslumas tapo kliūtimi teorijos paprastumui ir jos suprantamumui. Deklaravęs suprantamumą, Spinoza savuoju veikalu pateikė ne prieinamiausią suprantamumo eksplikaciją.

Spinozos ir kitų autorių mėginimus matematizuoti filosofiją įvertinęs Leibnizas konstatavo, jog matematinė įrodymų forma filosofijai buvo suteikta tik išoriškai, matematinio tikslumo filosofijoje nepasiekta dėl vartojamų sąvokų negriežtumo, netikslios išvadų gavimo procedūros ir priimtų arba numanomų aksiomų, neparemtų for-

maliu pagrindimu, netinkamumo. Pasak Leibnizo, artimesni geometrijos stiliui buvę romėnų teisininkai, iš priimto įstatymo ar galiojančio papročio gebėję tiksliais samprotavimais nuosekliai daryti praktines išvadas.

Nepakankamai susipažinęs su savo meto eksperimentinio gamtos mokslo pasiekimais, patyrimu pagrįstu žinojimu esencialistas Spinoza nepasitikėjo, jį tradiciškai laikė žemesnio lygio, esmės nepasiekiančiu žinojimu. Tačiau vargu ar tai sietina su tuo, kad jis neįgijo universitetinio išsilavinimo. XVII amžiuje universitetai buvo konservatyvūs, naujoviškų pažiūrų neįsileido, moksle perversmus padarė žmonės, nesusiję su universitetais: Descartes'as, Hobbesas, Leibnizas universitetuose nedėstė.

Apskritai „Etikoje" Spinoza siekia rodytis esąs savarankiškas: Aristotelio niekur nemini, Descartes'ą mini kritiškai, iš mokslo pasaulio dar užsimena apie Buridaną ir Eukleidą. Tai sekimas Descartes'o maniera, tik Descartes'as retkarčiais paminėdavo ir Aristotelį. Spinozos maniera – ko gero, perdėtas savarankiškumo teigimas. O juk Spinoza, kartu su kitais naujųjų amžių mokslininkais pasisakęs prieš tikslingumo doktriną, tebevartojo scholastinį tobulumo argumentą; kartu su antikos ir viduramžių mokslo žmonėmis jis žvelgė į pasaulį pro tobulumo akinius; kaip ir kiti naujųjų amžių filosofai, jis iš dalies naudojosi scholastikos sąvokinėmis priemonėmis, nors jų vaidmuo nežymus ir ne jos lėmė Spinozos orientaciją.

Spinoza perėmė ir klasikinę tiesos sampratą – kiekviena teisinga (adekvati) idėja atitinka savo objektą. Teisingumo determinantų reikia ieškoti žmogaus proto galiose, ir tada bus įmanoma nustatyti neabejotiną, tikslią, objektyvią (nepriklausančią nuo mąstančiojo išgyvenimų), esmę atskleidžiančią tiesą. Idėja teisinga ne tik todėl, kad atitinka daiktą ir šis atitikimas gali būti nustatytas, bet ir dėl to, kad teisingumas – objektyvi, imanentinė idėjos

savybė. Šiomis nuostatomis Spinozos dedukcinis pažintinis metodas anticipuoja jo metafizinį determinizmą. Pasaulis suvokiamas kaip dedukcinė sistema, mąstomi dedukcinės sistemos elementai tapatūs pasaulio elementams*:

priežastis = loginis pagrindas, apibrėžimas,

būtinumas = loginė seka,

esmė = apibrėžimas,

begalybė = termino arba analitinio egzistencinio teiginio neapibrėžiamumas,

priežasties ir padarinio santykis = loginio pagrindo ir sekmens ryšys,

galimybė egzistuoti = galimybė būti suvoktam,

savęs priežastis = suprantama savaime ir t.t.

Spinoza – ontologinis monistas: pasak jo, egzistuoja vienintelė substancija – „Dievas, arba gamta". Substancija išreiškianti Dievo, kaip tobuliausio esinio, turinį. Jokia kita substancija negali nei egzistuoti, nei būti suvokiama. Egzistuoja tik vienas esinys, galimas suprasti savaime, nepriklausomai nuo dar ko nors egzistavimo, – tai Dievas, kurį Spinoza tapatino su gamta. Šis panteizmas skelbė, kad už pasaulio ribų Dievui nebūdingas autonominis egzistavimas. Panteizmas tampa priemone gamtai interpretuoti. Gamta – savęs priežastis, logiškai neįmanoma, kad ji būtų sukurta. Spinozos doktrina teikia ontologinį materijos kūrėjo neegzistavimo įrodymą. Sąvoka „savęs priežastis" (causa sui) išreiškia perėjimą iš esmės į egzistavimą, o gamtos begalybė atitinkanti neapibrėžiamumą dedukcinėje pasaulio vizijoje. Pasaulio savybės pagal logikos dėsnius išvedamos iš Dievo = substancijos = gamtos prigimties. Galiojantis visuotinis loginis determinizmas numato, kad materialius procesus valdo tie patys dėsningumai, kuriems pavaldus ir abstrakčių idėjų vyks-

* Žr. *Kołakowski L.* Jednostka i nieskonczoność. Wolność i antynomia wolności w filozofii Spinozy. – Warszawa, 1958, s. 75–77.

mas. Taip įveikiamas idealaus ir realaus pasaulio dualizmas. O siekdamas įveikti dekartiškąjį dviejų substancijų – kūniškosios ir mąstančiosios – dualizmą Spinoza mąstymą laikė tos pačios substancijos (Dievo, arba gamtos) atributu. Priskirdamas substancijai greta tįsumo atributo dar ir mąstymo atributą, Spinoza teigė pasaulio pažinumą. Jis atsiribojo nuo tų autorių, kurie pasaulio pažinumą siejo su pažinimo ribų nustatymu, teigė pažinumą kaip absoliutų, egzistencinį paties pasaulio požymį, o ne (kaip įprasta manyti) kaip pasaulio ir proto santykį. Abu substancijos atributai neatskiriami ir vienas kitą veikia.

Reikšminga Spinozos metafizikoje moduso sąvoka. Naujųjų amžių filosofija šį terminą paveldėjo iš scholastikos, tik iš jo pašalino nepriimtiną turinį. Scholastinėse spekuliacijose modusai *(modi)* – būties jungtys, egzistuojančios savarankiškai, nepriklausomai nuo daiktų, suvienijančios būties sudedamąsias dalis į visumą. Pasak modistų (modalistų), modusas yra būtis, tačiau „silpnesnė", ji – ne daiktas, bet daikto egzistavimo būdas. Kiekviena būtis modifikuota, o modusai realiai skiriasi nuo būties, kuriai priklauso. Descartes'as ir Spinoza pašalino iš modusų sampratos nepriklausymą nuo daiktų, jiems buvo nepriimtina pažiūra, esą kuriamąja jėga pasižymintys modusai sukuria kintančios ir netobulos tikrovės būtiškąjį suvienijimą. Spinozos modusai – substancijos ir daiktų būsenos, jų egzistavimo būdas; jo piešiama pasaulio sandara – iš substancijos per tįsumo ir mąstymo atributus į modusus. Atskiri objektai baigtiniai, o jų visuma – begalinė; begalybė – taip pat modusas, būdingas Dievui. Diskusija dėl begalybės problemos paženklino XVII a. intelektualinę kultūrą.

Spinozos racionalizmas elitinio pobūdžio: tik nedaugelis pajėgsią dorybingai gyventi vadovaudamiesi vien tik protu, o visuomenės daugumai, neapsišvietusiems

žmonėms naudingas ir Šventasis Raštas kaip moralinis katekizmas. Nors šis racionalizmas susikūrė ne be Descartes'o įtakos, tačiau skyrėsi jų išeities taškai. Pažinimo tikrumą Descartes'as grindė galiausiai minties sferos, *cogito* tikrumu: minties sfera esanti žmogui artimesnė ir tikresnė negu materijos sfera. Spinozai pažinimo tikrumo galutinis šaltinis yra už proto egzistuojanti begalinė gamta kaip loginis būtinumas. Jis teigė loginių ryšių ir objektyvių tikrovės ryšių izomorfizmą. Vėliau šį principą perėmė Hegelis, objektyvią pasaulio procesų logiką tapatinęs su mąstymo logika. Šia prasme ir marksizmas Spinozos pažiūras laikė vienu iš savo šaltinių: dialektika, kaip tikrovės tyrimo metodas, esanti objektyvių procesų ryšių atitikmuo mąstyme.

Antropologinę problematiką Spinoza tyrė siedamas ją su gamtinėmis žmogaus gyvenimo sąlygomis. Įskirti žmogų į gamtą reiškė laikyti gamtą mąstančia, taigi grąžinti gamtai mąstančią esatį. Spinoza siekė natūralistiškai įprasminti ne tik mąstantį, bet ir vertybes kuriantį bei emocijas išgyvenantį dorovinį subjektą. Moralinė Spinozos orientacija išaugo iš stoikų tradicijos – siekio labiau įveikti save negu gamtą.

Griežtumą bei tikslumą Spinoza siekė suteikti ir etikai, kuri turinti atskleisti objektyvų žmogaus elgesio, jo motyvų bei padarinių pažinimą, o pamokslavimai ir moralizavimai nereikalingi, – tuo Spinoza išreiškė besiformuojančios naujųjų amžių pasaulietinės etikos užmojį vaduotis iš subjektyvizmo, atsisakyti poelgių vertinimo priklausomai nuo asmens preferencijų. Spinoza pranoko Apšvietos epochos etiką iškeldamas žmogiškumo veiksnį kaip vienintelį kuriantį moralines vertybes ir tuo išlaisvindamas dorovės teoriją nuo vien tik religija grindžiamos etikos. Jo etinis racionalizmas tikėjosi atradęs objektyvų elgesio vertinimo kriterijų – asmeninę naudą, kurią,

kaip ir kiti to meto teoretikai, jis laikė prigimties diktuojamu siekiu. Etinį determinizmą Spinoza įjungė į visuotinį priežastingumą, vengdamas konstruoti norminius priesakus.

Silpniausia Spinozos moralės teorijos dalis – jos psichologizmas. Po viduramžiškų žmogaus juslinės bei jausminės prigimties suvaržymų naujųjų amžių teoretikai leidosi į žmogaus emocijų okeaną (Descartes'o „Sielos aistros"), ėmė jį klasifikuoti, rūšiuoti, vertinti naujoviškai vieninteliu turimu psichologiniu metodu. Tačiau pati psichologija XVII a. tebebuvo menkai išplėtota, neeksperimentavo, tebebuvo aprašomoji, empirinė teorija, nebuvo socialinės psichologijos. Spinoza savąjį emocijų tyrimą laikė novatorišku ta prasme, kad jis emocijas įskyrė į bendrąją gamtos tvarką ir šiuo pagrindu nustatė proto pajėgumą pažaboti emocijas. Šiuolaikinis psichologas ar etikas gali kvestionuoti nemaža Spinozos emocijų tyrimo rezultatų – įrodymų, sampratų, apibrėžimų. Ragindamas neapykantą įveikti meile, Spinoza neatsižvelgia į tai, jog yra nesavanaudiška neapykanta, t.y. jog esama reiškinių, kurių būtina neapkęsti – to, kas bloga, bjauru, nepadoru ir niekinga, jog esama reiškinių, kurie verti būti sunaikinti. Kita vertus, Spinozą šiandien parems tie, kurie ragina išmokti kovoti be neapykantos ir mano, kad nors šiandien neapykanta pasaulyje globaliai išplitusi, vis dėlto ji neturi sudaryti mūsų civilizacijos pamato.

Nūdieniai psichologai pažymi, jog psichologijos kildinimas iš metafizikos principų įgalina Spinozą gretinti su Freudu: siekimo (*conatus*) sąvoka esanti Freudo *libido* pirmtakė; ir Spinoza, ir psichoanalizės pradininkas tyrė emocijų plastiškumą.

Descartes'o intuicionizmas šiandien laikomas naiviu. Descartes'as teigė: dalies teiginių teisingumą įdėmus protas įžvelgia aiškiai ir akivaizdžiai, ir tuos savaime aki-

vaizdžius teiginius reikia laikyti aksiomomis, pavyzdžiui, aritmetikos teiginius 2+2=4, 3+1=4 ir jų sekmenis, loginę tranzityvumo savybę ir kt. Deja, atradus neeukleidines geometrijas ir sukūrus įvairias aritmetines sistemas tie aritmetikos ir geometrijos teiginiai pasirodė esą ne tokie jau akivaizdūs.

Panašiai naivus yra ir Spinozos intuicionizmas. Paaiškėjo, kad tie moralės teiginiai, kurių akivaizdų tikrumą jis laikė intuityviai įžvelgiamu ir kuriuos pavadino aksiomomis, deja, nėra akivaizdūs, kad jo pateikti etikos sąvokų apibrėžimai nevienareikšmiai, o vienų teiginių išvedimo iš kitų teiginių procedūros ne visuomet logiškos.

Spinoza buvo pripažintas praslinkus šimtmečiui po jo mirties. Iki pat XIX a. naujų jo „Etikos" leidimų originalo kalba nepasirodė. Atskirų veikalo dalių vertimai pasirodė Apšvietos epochoje. Vokietijoje toks vertimas pasirodė 1744 m., o 1790 m. ir 1793 m. išėjo vokiškieji pirmųjų dviejų „Etikos" dalių vertimai. Spinozą pripažino Apšvietos epochą pakeitęs romantizmas, ypač Vokietijoje ir Anglijoje. 1812 m. pasirodė pilnas „Etikos" vertimas į vokiečių kalbą. Imtasi kritinių teksto, idėjų ir autoriaus tyrinėjimų. Pažiūrų pripažinimas vyko sudėtingiau negu jų paneigimas. Romantinių protų nežavėjo Spinozos griežtumo ir tikslumo siekimas bei matematinė išraiškos forma. Vieni doktriną pripažino vadovaudamiesi natūralistinio mechanicizmo, laisvamanybės, materialistinio panteizmo dvasia, kiti – spiritualistinio panteizmo bei misticizmo požiūriu, net mėginta pateikti jos krikščioniškąją versiją. Kilo ginčas dėl panteizmo, inspiruotas poreikio humanizuoti žmogiškosios būties įprasminimą integruojant ją į gamtą. Spinoziškąją laisvės kaip suprasto būtinumo sampratą teigė Hegelis, o vėliau marksizmas. Praėjus dviem šimtmečiams po Spinozos mirties jis jau laikomas

siku, iš jo pažiūrų semiamasi peno arba jos ir toliau neigiamos. Spinozos paveldas interpretuojamas taip, kad bemaž kiekvienas jame nesunkiai įžvelgia tai, ko trokšta. Neapsieita ir be fantazijų, ypač nustatant spinozizmo šaltinius.

Priekaištą Spinozai išsakė mūsų amžiaus egzistencinė filosofija. „Spinoza nepažįsta ribinių situacijų. Jis nepažįsta baimės bedugnės, nusivylimo niekiu, grumtynių su Dievu, pačiam protui paaiškėjančios absurdo prievartos kaip pozityvios galimybės, pagaliau nežino besislapstančios paslapties. Jo ramybė glūdi pozityvumo, kuris yra Dievas, toliuose."*

Iš šiuolaikinę intelektualinę visuomenę parengusių generacijų viena reikšmingiausių yra naujųjų amžių generacija. Spinoza – jos atstovas. Jo doktrina, vėl integravusi asmenį į gamtines gyvenimo sąlygas, perspėja mūsų laikus, gamtos ne tik nesudievinusius, bet ir sukūrusius jai grėsmę. Klausimas, koks yra tikrasis Spinozos doktrinos turinys, lieka atviras.

Romanas Plečkaitis

* *Jaspers K.* Die großen Philosophen. – München-Zürich, 1981, S. 854.

PAAIŠKINIMAI

Vertėjui „Etika" sukelia nemaža keblumų. Tenka ieškoti lietuviškų atitikmenų vartotiems filosofijos ir kitiems terminams, kurių turinys jau pakitęs arba kurie visai nebevartojami. Abejotinais atvejais pravartu pažvelgti į vertimus į kitas kalbas. Verčiant „Etiką" naudotasi šiais pripažintais vertimais:

vertimu į vokiečių kalbą: *Baruch de Spinoza.* Ethik /übersetzt und mit einer Einleitung und einem Register versehen von Otto Baensch. – Zehnte, mit der siebenten gleichlautende Auflage. – Leipzig, 1922;

vertimu į anglų kalbą: The Chief Works of Benedict de Spinoza /translated from the Latin, with an introduction by R. H. M. Elves. – New York, 1955. – Vol. II.

vertimu į lenkų kalbą: *Benedykt de Spinoza.* Dziela. Tom I: Traktat o poprawie rozumu. Etyka /przełożył dr. Ignacy Halpern. – Warszawa, 1914.

Tačiau ir šie vertimai kartais nesutaria. Antai vieną dažniausiai pasitaikančių terminų *affectus* visi trys perteikia skirtingai. Kad Spinozos tekstą suprastų šiuolaikinis skaitytojas, verčiant reikia atsižvelgti į nūdienės psichologijos terminiją. Ji jausmais vadina emocinį pastovių žmogaus santykių su realiais ir idealiais objektais, su kitais žmonėmis bei su pačiu savimi išgyvenimą. Emocija vadinama jausmo išgyvenimo konkreti psichinė forma, o afektu – ūmi, intensyvi ir trumpa emocija (baimė, įniršis, džiaugsmas, neviltis ir t.t.). Tad ir naujųjų amžių

psichologijos lotyniškąjį terminą *affectus* dera perteikti ne terminu „afektas", bet „emocija". Būtent emocijos prasme terminą *affectus* vartojo Spinoza (žr. III d. 3 apibr.). Taip jį perteikia ir angliškasis vertimas.

[1] Sakinio dalies „vadinasi, jie gali egzistuoti tik dieviškojoje prigimtyje ir tik per ją gali būti suvokiami" lotyniškame tekste, iš kurio verčiama, trūksta. Tačiau šią sakinio dalį pateikia ankstesni ir vėlesni „Etikos" originalo leidimai.

[2] Čia Spinoza labiausiai turi omenyje Mozę Maimonidą, pasisakiusį prieš dievybės materialistinę sampratą.

[3] Tikriausiai traktate „René Descartes'o filosofijos pradai" (II d., 3 teor.).

[4] Terminus „formalus" ir „objektyvus" Spinoza vartoja scholastine prasme. Tai, kas turi būti pažinta, scholastinis aristotelizmas vadino substancialia forma, nes pažinimas esąs daikto formos, o ne jo materijos įsisavinimas. Formalu, pasak jo, yra tai, kam būdinga forma, skirtingai nuo intencionalių įsivaizduojamų objektų. Objektyvu yra tai, kas egzistuoja sąmonėje kaip pažinimo objektas. Tad terminą „objektyvus" Spinoza vartoja ne šiuolaikine prasme. Scholastine prasme abu terminus vartojo ir Descartes'as.

[5] Čia vartojamus scholastikos terminus vertėjai perteikia nevienodai:

natura naturans – naturende Natur, nature viewed as active, natura twórcza;

natura naturata – genaturte Natur, nature viewed as passive, natura stworzona.

[6] Terminus „būsena" (*affectio*) ir „modusas" (*modus*) Spinoza laiko lygiaverčiais, sinonimais. I d. 30 teorema kalba apie būsenas, o 15 teorema, kuria remiamasi, kalba apie modusus. Panašiai ir kitose veikalo vietose.

[7] Originale *rationes*. Tyrinėtojai tai laiko korektūros klaida, turėtų būti *notiones*.

[8] Dabartiniais duomenimis, šis nuotolis yra apie 12 000 žemės skersmenų.

[9] *Antros eilės sąvokos* (*notiones secundae*) scholastinėje filosofijoje – sąvokos, (subordinuotos) pirmos eilės sąvokoms, gautoms iš principų. *Secundario* priešpriešinama *principialiter*.

[10] Turimas galvoje traktatas „Apie intelekto tobulinimą".

[11] *Buridanas* (Jean Buridan, lot. Buridanus, apie 1295 – apie 1362) – prancūzų filosofas ir gamtininkas, domėjęsis logikos, etikos ir fizikos problemomis. Sukūrė konstruktą, vėliau (pakeitus ir veikėjus) pavadintą Buridano asile (asilu), kuriame formulavo moralinio determinizmo ir preferencijos problemą. Situacija tokia: asilė stovi tarp dviejų vienodų šieno kupetų ir, nepajėgdama apsispręsti, kuriai kupetai teikti pirmenybę, dvesia badu. Buridanas parodė, kad problema neišsprendžiama – protas negali surasti preferencijos pagrindo, valia nepajėgi rinktis, nes „valia yra intelektas, o intelektas yra valia" („In Ethica Aristotelis", I, 10, qu. 1). Tad Buridanas kūrė psichologinį determinizmą, kaip ir Spinoza.

Sprendimas šiuo atveju būtų toks: žinojimas čia simetrinis – abi maisto porcijos vienodos, tad renkamasi atsitiktinai, atsitiktinis pasirinkimas esąs racionali veiksena.

[12] Žr. penktos dalies pratarmę.

[13] *Paslėptos kokybės (qualitates occultae)* – viena aiškinimo priemonių scholastikoje, kai objekto būvis aiškinamas juo pačiu. Antai opijus užmigdo, nes jame slypi migdančioji kokybė.

[14] Originale – pagal 41 teoremą. Tai apsirikimas.

[15] Spinoza apeliuoja į anonimiškai išleistą savo kūrinį „Teologijos ir politikos traktatas", 1670.

[16] Laisvai pateikiama Tacito eilutė („Analai", I, 29.)

VARDŲ RODYKLĖ

Albius (White) T. 344
Aristotelis 344, 346, 355

Baensch O. 353
Buridan J. 121, 346, 355

Ciceronas 208

Descartes R. 33, 128, 300–302, 340–344, 346, 348–350, 354
Despinoza D. 340
Despinoza M. 340

Elwes R. H. M. 353
Eukleidas 108, 346

Fabris H. 344
Freud S. 350

Halpern I. 353
Hegel G. F. W. 351
Hobbes T. 346
Huygens Ch. 341

Jaspers K. 352
Jėzus Kristus 283

Kołakowski L. 348

Leibniz G. W. 342–343, 345–346
Locke J. 341

Maimonidas M. 354
Mozė 283

Ovidijus 161, 232

Seneka 236
Spinoza B. de 339–355

Tacitas 355
Treius (Trew) A. 344

Witt J. de 341

TURINYS

Pirma dalis. APIE DIEVĄ 7
Antra dalis. APIE SIELOS PRIGIMTĮ IR KILMĘ 61
Trečia dalis. APIE EMOCIJŲ KILMĘ IR PRIGIMTĮ 127
Ketvirta dalis. APIE ŽMOGAUS VERGIJĄ, ARBA APIE EMOCIJŲ JĖGAS 213
Penkta dalis. APIE INTELEKTO GALIĄ, ARBA APIE ŽMOGAUS LAISVĘ 299

Romanas Plečkaitis. Gamta ir žmogus dedukcinėje vizijoje 339
Paaiškinimai 353
Vardų rodyklė 357

Spinoza, Benedictus de

Sp 33 Etika, įrodyta geometrijos metodu... / Spinoza; iš lotynų kalbos vertė Romanas Plečkaitis. – Vilnius: Pradai, 2001. – 359 p. – (Atviros Lietuvos knyga: ALK, ISSN 1392–1673)

Kn. taip pat: Gamta ir žmogus dedukcinėje vizijoje / Romanas Plečkaitis, p. 339–352. – Vardų r-klė: p. 357.

ISBN 9986-943-68-X

Svarbiausiame savo veikale B. Spinoza (1632–1677) analizuoja ne tik etikos problemas, bet ir išdėsto savo originalias idėjas bendraisiais Dievo ir pasaulio pažinimo klausimais.

UDK 17+13+165.6/8

Benediktas Spinoza

ETIKA,

ĮRODYTA GEOMETRIJOS METODU

Iš lotynų kalbos vertė

Romanas Plečkaitis

Redaktorė *Ramutė Rybelienė*

Dailininkai *Algimantas Dapšys* ir *Audronė Uzielaitė*

Maketavo *Irutė Stukienė*

SL 1573. 2001 08 27. Užsakymas 1041

Išleido UAB „Pradai" leidykla, T. Vrublevskio g. 6, 2000 Vilnius

Spaudė AB spaustuvė „Spindulys", Gedimino g. 10, 3000 Kaunas

Printed in Lithuania